

318.494

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

Handwritten mark

1987

1

MTA · SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET

A TÁRSADALOMPOLITIKA
ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KUTATÁS
TS/3 PROGRAM ÉRTESEITŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET
TÁRSADALOMPOLITIKAI OSZTÁLYÁN
FELELŐS KIADÓ: CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

Összeállította: Gábor László és Gáti Tibor
Szerkesztette: Horváth Ágota
Sorozat-szerkesztő: dr. Gayer Gyuláné

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE
Társadalompolitikai Osztálya

SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESITŐ
1987/1

VÁLOGATÁS A SZOCIÁLPOLITIKAI MŰHELYBEN KÉSZÜLT
TANULMÁNYOKBÓL

BUDAPEST
1987

ISSN-0236-9834

Hozott anyagról sokszorosítva

8717118 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEμία
KÖNYVTÁRA

Tartalom

	old
Előszó	4
<u>OKTATÁSI RENDSZER</u>	
Lukács Péter-Várhegyi György: A "napközis probléma"	7
Kőrössy Judit: Egy iskola működészavarai nyolcadik osztályban	40
Dés Magdolna: Az állami gondozottak óvodájáról	58
<u>TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS, SZOCIÁLIS ELLÁTÁS</u>	
Antal Z. László: Beteg-ut elemzés	75
Forgó Györgyné: A gyermekgondozási segély méltányossági ügyek elbírálása során szerzett tapasztalatok	108
Jurth Rudolf: A társadalombiztosítási ellátások alkalmazása 1950-1982 között	128
Telkes József: Hazai mentálhigiénés ellátások néhány problémája /részlet/	156
Hegyesi Gábor-Sik Endre: Vésztő szociálpolitikája /részlet/	156
Halászné Hetesi Erzsébet: A beavatkozás határai /részlet/	186
<u>DEVIANCIA</u>	
Erdész Ildikó: Fiatalkoru narkománokkal szerzett tapasztalatok	213
Gönczöl Katalin: Szegénység és bűnözés	250
Gönczöl Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója /részlet/	303
<u>MUNKAERŐPOLITIKA</u>	
Vass Dezső: Munkaerő-közvetítés /részlet/	321
Garami Lajos: Néhány gondolat a fiatalkoruak elhelyezkedési nehézségeiről	338
<u>LAKÁSPOLITIKA</u>	
Berey Katalin: A lakáspolitikai stratégiák típusai	351
FÜGGELÉK	395

Előszó

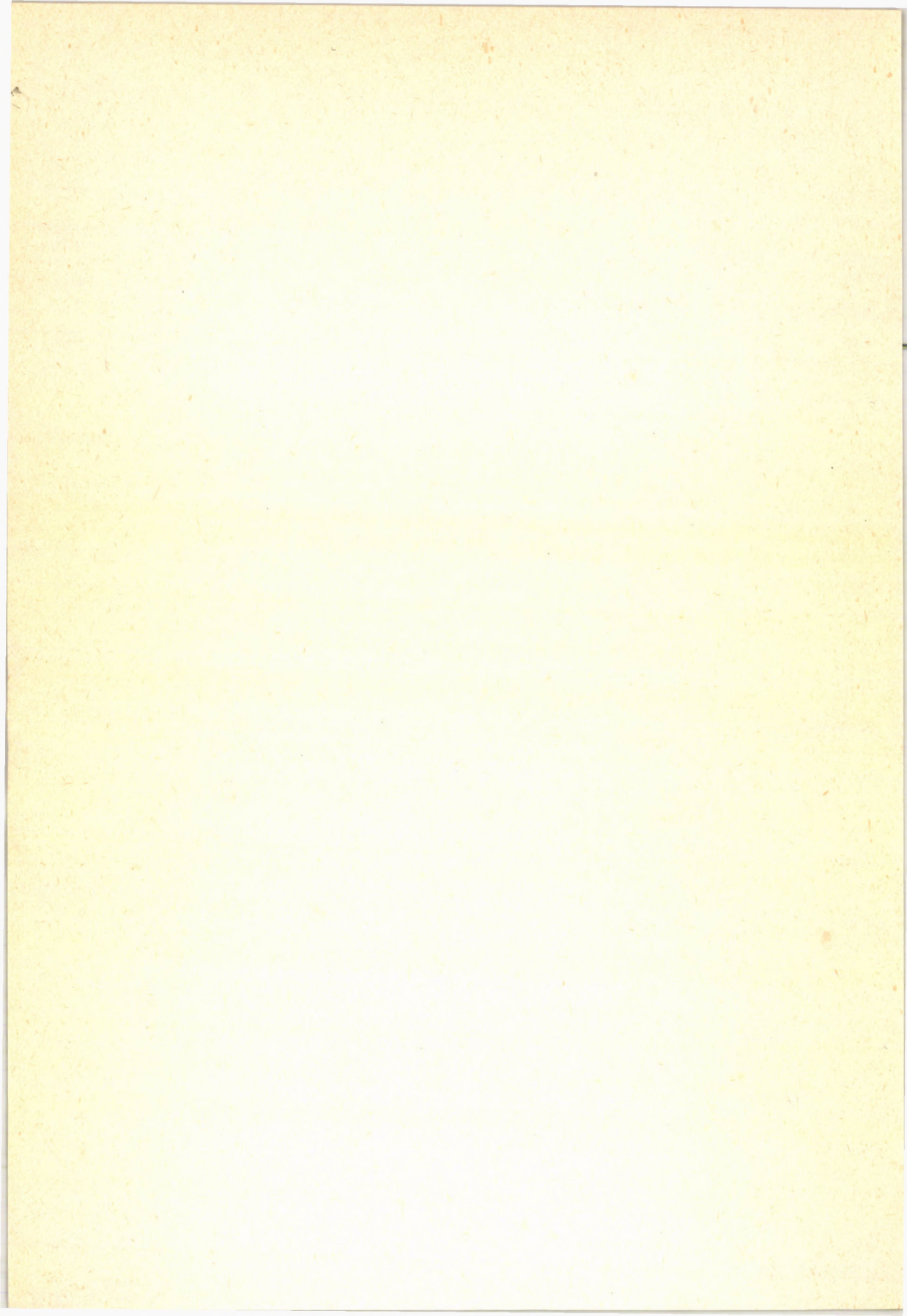
Értesítünk e számát javarészt az "Általános /egységes/ szociálpolitikai koncepció kialakítását" célzó kutatás során készült olyan tanulmányokból állítottuk össze, amelyeket az eddigi tematikus válogatási elv miatt nem tudtunk közölni. Természetesen itt sem válogatatlan anyagot jelentünk meg, a kötet öt nagyobb témáról ad áttekintést.

A kötet Függelékében olvasóink tájékoztatására közzé tesszük a kutatás-sorozat keretében elkészült tanulmányok jegyzékét. A jegyzékben felsorolt művek az érdeklődők számára hozzáférhetőek. Kérjük olvasóinkat, hogy ez ügyben forduljanak hozzánk.

Budapest, 1987. január

Horváth Ágota
szerkesztő

OKTATÁSI RENDSZER

A "NAPKÖZIS PROBLÉMA"^{x/}

A hazai alapfoku iskoláztatásban - kezdettől fogva - érvényesültek a társadalompolitikai és egyéb érdekek mellett szociálpolitikai szempontok is. A kötelező népiskolai oktatás a század elején ingyenessé vált és 1945-ig csak beiratási díjat kellett fizetni, ezután ezt is megszüntették. /A tandíj- és beiratási díj-mentességet addig is megadták szociális szempontok alapján./

1945 után az általános iskola megteremtésével - a kulturális egyenlőtlenség csökkentése érdekében is - az alapfoku iskoláztatás időtartamának 8 évre való meghosszabbítását és a teljes ingyenességet vezették be. Ez utóbbi a tandíj- és beiratkozási díj-mentességet, valamint a szociálisan ráutaltak iskolaszerekkel való ellátását jelentette.

Három és fél évtized alatt kiépült az iskolai szolgáltatások olyan rendszere, amely a gyermekek családon kívüli felügyeletéről és ellátásáról gondoskodik. A szolgáltatások részben társadalompolitikai célzatúak: a családi terhek átvállalásával elősegítik a nők egyenjogúsítását, a gyermekek közel azonos szintű ellátásával pedig csökkentik a szociális egyenlőtlenségeket. Másrészt szociálpolitikai célokat is megvalósítanak a szociálisan rászorulóknak külön támogatásával.

A szolgáltatásokban az univerzalitás és a szelektivitás elvei érvényesülnek. Mindenki számára ingyenesen biztosítanak tanórán kívüli foglalkozásokat korrepetáláson, szakkörökön és rendezvényeken. Ugyanigy ingyenes egészségügyi szűrővizsgálatot nyújtanak minden iskolásnak az iskolai orvosi-, védőnői-, rendelői- és fogászati hálózaton keresztül. A szociálisan ráutaltaknak és az igénylőknek pedig szelektív szolgáltatást nyújt az

x/ Az "Általános iskola és a szociálpolitika" c., az MTA Szociológiai Kutató Intézetének szociálpolitikai kutatási programja keretében készült vizsgálat bevezető, elméleti fejezete.

iskola napközis és tanulószobás ellátással, étkeztetéssel /tízóraival, ebéddel, uzsonnával/, tankönyv- és taneszközellátással, kollégiummal, utazási segéllyel, gyógytestneveléssel stb.

Az iskolai szolgáltatások az állami közös alapból fedezett állami szolgáltatás része. Az állami támogatások mértéke és módja azonban nem egyértelműen szociálpolitikai, hanem inkább társadalompolitikai megfontolásokat tükröz.

A támogatás módjának 7 fő formája van:

- 1/ főleg a tanszerek és tankönyvek árkialakítására jellemző, hogy ezeket egységesen a feltehető valóságos áruknál olcsóbban veheti meg minden gyermek;
- 2/ egy másik támogatási típust jellemez pl. az iskolaköpenyek, táskák, tornacipők "esete": ezekből vásárolható olcsó, drágább és nagyon drága is, az első esetben az árba eleve "be van építve" a támogatás, az utóbbinál egyáltalán nincs;
- 3/ a napközi otthonos ellátás költségeit a szülők fizetésük nagyságától és gyermekeik számától függően progresszíven emelkedő áron fizetik meg /de befizetéseikkel a szolgáltatás minőségét nem befolyásolhatják/;
- 4/ iskolai étkeztetést helyenként un. önköltséges áron is vásárolhatnak /az átlagos éttermi áraknál azonban ez is alacsonyabb/;
- 5/ a szakkörök, korrepetálások és más, tanórán kívüli foglalkozások többsége az igénybevevők számára ingyenes, de egy /növekvő/ részükért /rendkívüli tárgyak, egyes szakkörök, előkészítő tanfolyamok/ fizetniük kell;
- 6/ a szegénynek minősített /elsősorban cigány/ családok egy részénél alkalmazott megoldás, hogy az iskolás gyermek étkeztetéséért, illetve napközis ellátásáért napi 1 Ft-os jelképes összegű díjat kell befizetni;
- 7/ általános alapelv, hogy az összes fenti költségeket /beleértve még a közlekedési díjakat is/ a rászoruló családok esetében az iskolafenntartó tanács magára vállalhatja - ha ezt jónak látja, és ha a megfelelő pénzeszközök-

kel rendelkezik. /Központi előírás azonban erre csak az állami gondozottak esetében van./

Az általános iskolás gyermekek közel egyharmada alacsony jövedelmű családokban él, s a jelenlegi iskolai költségek komoly gondot okoznak ezeknek a családoknak. Elsősorban azért, mert az elmúlt évtizedekben megszűnt az iskolákban a használt tankönyvek és iskolaszerek kölcsönzése, és ezzel egyidőben megnövekedett a tankönyvek, munkafüzetek, iskolaszerek és felszerelések száma. Elterjedtek különféle hasznos és érdekes szakkörök, tanfolyamok, rendezvények és kirándulások, amelyeknek költségeit növekvő mértékben vállalják a szülők. Közben az iskolakörzetesítés során megszűnt több ezer iskola, és a közel százezernyi "bejáró" gyereksereg járműveken való iskolába járásának költségeit nagyobb részt a szülők fedezik.

A gyerekek alapfoku iskoláztatásával kapcsolatban jelenleg legalább a következő költségek terhelik a családokat:

- a tankönyvek, a füzetek, az iskolaszerek és felszerelések évente az évfolyamoktól függően 600-1000 Ft-ba kerülnek a szülőknek;
- az iskolai tanfolyamok, rendezvények és kirándulások költségei évente 500-1000 Ft-ot igényelnek a szülőktől, az iskola tevékenységének megfelelően;
- az iskolai felszerelések és foglalkozási eszközök pótlását vagy beszerzését gyakran a szülők végzik ajándékozással és ingyenes társadalmi munkával. Ennek értékösszege nehezen becsülhető meg - száz forintoktól az ezresekig terjedhet;
- a bejáró diákok szüleinek komoly anyagi terhet jelent a buszozás vagy a vonatozás díjának fedezése /1984-85-ben a községekben élő gyerekeknek több, mint egytizede - 71 ezer gyerek - közlekedési eszközökkel járt az iskolába/;
- emelkedik az iskolai formaruházat ára /tornadressz, köpeny stb./;

- és végül: viszonylag drága az intézményes gyermekellátás /az iskolai étkeztetés és a napközi/.

Fontos megjegyezni, hogy a közlekedési díjak kivételével mindezeket az állam a valóságos költségeket nem tükröző, lenyomott, "politikai áron" nyújtja az érintett szülőknek, gyermekeknek - és ezek nem is tekinthetők valóban drágának. A tankönyvek és az iskolai felszerelések árát - jelentős állami támogatás útján - igyekeznek alacsony szinten tartani. /Igy a tankönyvkiadás állami dotációja jóval túlhaladja az évi 200-250 millió forintot, ez a könyvkiadás állami támogatásának majdnem fele/.

Ennek ellenére az iskoláztatással járó költségek komoly gondot okoznak az alacsony jövedelmű vagy a sokgyermekes családoknak. Ezeket a gondokat érzékeli az iskola, és ezért javasolja a tanácsi igazgatásnak, hogy rendszeres vagy rendkívüli segítséggel támogassák a rászorulókat egy részét. Egyes munkahelyek és a szakszervezetek is szoktak még adni pénzt a rászorulóknak a tanév kezdetekor az iskolaszerek megvásárlásához. Ezek a segítségek azonban nem pótolják az olyan átgondolt és következetes szociálpolitikai intézkedéseket, amelyek biztosítják a ruha- és tanszerellátást, a közlekedést, az étkeztetést, a tanfolyamokat, a sportolást és a szabadidő eltöltését azok számára is, akik ezek társadalmilag minimális szinten való megszerzésére is képtelenek.

A most bemutatott támogatási rendszer szerkezete az ötvenes években alakult ki: nem logikus, nem egységes elveken alapul, és nem alkalmazkodik az azóta bekövetkezett változásokhoz. Egészében inkább akkori társadalompolitikai, mint mai szociálpolitikai megfontolásokat tükröz. Így nem veszi eléggé figyelembe, hogy a lakosság egy része számára a "politikai árak" nagyon alacsonyak, más részüknek viszont alacsonyságuk ellenére is igen nagy terhet jelentenek.

Ami pedig a napközbeni ellátást illeti, a határainkon túlra pillantva: úgy tűnik, hogy a szóbanforgó kérdés megoldásának /vagy megoldatlanul hagyásának/ három fő típusa alakult ki. Az egyik a "porosz" multu iskolarendszerrel bíró országokban a

miénkhez hasonló, a tanító iskolán belül elkülönülő, szegényes, végső soron csak gyermekmegőrző felügyelet, illetve "korszerűbbnek" nevezett, de minőségi megújulást nem, csak új nevet hozó formája: az iskolaotthonos napközi. A másik típus az angol-szász jellegű iskolarendszereké /legtisztább formájában Nagy-Britanniát jellemzi/: itt az iskolák nagy részében dél-előtt és délután is tanítás folyik, a többórás ebédidőben pedig az iskola, a pedagógusok általában nem vállalnak felelősséget a gyermekekért. És végül a harmadik típusú /legkidolgozottabb változata Dániában alakult ki/: az iskola félnapos, a nap második felében pedig állami támogatással működő, erre specializált foglalkoztató-szabadidőszerző - az iskolától teljesen független - intézmények fogadják be a gyermekeket.

Nálunk a gyermekellátással kapcsolatban a munkaerő-, társadalom- és szociálpolitikai célok és elvek az eltelt évtizedekben elválaszthatatlanul összemosódtak. Gazdasági érdekű funkciót töltenek be, hiszen a női munkaerő felhasználhatóságának lehetőségét teremtik meg. Társadalompolitikai érdekű azért, mert a nőemancipáció egyik eszközének tartják, és mert a gyermekek közel azonos szintű ellátását is hivatottak szolgálni. Szociálpolitikai érdekű pedig azért, mert a szolgáltatások árai progresszívek - a szülők jövedelmétől és a család nagyságától függőek, illetve - elvileg - a rászorulóknak ingyenesen vehetik igénybe.

Az iskolai gyermekellátást az iskolát irányító hivatalok és szakemberek csak pedagógiai kérdésként kezelik. A gyakorlatban azonban teljesen háttérbe szorultak nemcsak a szociálpolitikai és társadalompolitikai érdekek, hanem a megfelelő feltételek hiányában az oktatáspolitikai, pedagógiai érdekek is.

A következőkben az itt érintett kérdések közül csak az ún. egésznapos iskolai ellátás /napközi, étkeztetés, reggeli ügyelet/ problematikájával foglalkozunk, mert társadalompolitikai és szociálpolitikai szempontból ennek megoldatlanságát tartjuk a jelenleg legfeszítőbb gondnak.

1. A napközi előtörténete

A magyarországi napközi otthonok történetének kezdetét több időponttól is számíthatjuk. Tudjuk, hogy a Budapesti Szünideió Gyermekbarát Egyesület 1884-ben a VI. kerületi Bajza utcai iskolában gondozást és felügyeletet szervezett a szorgalmi időben rászoruló gyerekek számára. Ugyanebben az évben alakult meg a Gyermekbarát Egyesület, amely 1885-ben felvette az "Országos" nevet, s 1888-tól tömegméretekben kezdte meg a szegény gyerekek ingyenes étkeztetését. /Az első télen 752 gyereket étkeztettek, többségüket népkonyhán./

Az iskolán belüli étkeztetés 1890-től kezdődött meg, először az angyalföldi Váci ut 89. sz. iskolában, ahol a Gyermekbarát Társaság külön pinchehelyiséget kapott az iskolában. Itt főztek, és itt étkeztették a gyerekeket is, akik a délelőtti és délutáni tanítás közötti időben itt is tartózkodhattak. /Miután ez a tény azóta már feledésbe merült, nem árt megemlíteni, hogy az 1886-os népközlési törvény a tanítás két napszakra való elosztását írta elő, a kettő között több órás szünettel./ 1890-ben 100.000 adag ebédet osztott ki az egyesület: többszáz szegény kérelmezőt azonban nem tudtak kielégíteni. 1892-ben már hat iskoláról tudjuk, hogy ott meleg ingyen-ebédet kapott összesen néhány száz rászoruló gyerek. Az étkezések többnyire 11-12 óra között zajlottak le, a felügyeletet iskolaigazgatók, tanítók és iskolaszolgák bonyolították le a Gyermekbarát Egyesület szervezésében, jótékony alapon. A helyiséget az iskola adta, az étkeztetést az egyesület vállalta. A gyermekbarátok ruhasegélyt is osztottak.

Szegény sorsul gyermekeket támogató egyletek ezekben az években a vidéki nagyvárosokban is sorra alakultak, némely városban több is, egymástól függetlenül. A főváros ugyanakkor népkonyhákat szervezett, ezek többnyire a téli időszakban működtek, felnőtt nyomorgók számára, de gyerekek is kaptak itt ételt. Később az egyesületi étkeztetőkhöz is gyakran szállították az ebédet a népkonyhákról.

A Vizivárosban - a fentiekkel párhuzamosan - 1887-88 telén melegezőszobákat hoztak létre /jótékonyági alapon, de fővárosi támogatással/. Ez 84 napig működött, s összesen 2500 gyereket látott el: istápoltságai itt enni is kaptak, ez tehát gyakorlatilag már egyfajta napközi volt.

A már akkoriban is állandó tanterem- és pedagógushiány miatt az iskolában a gyermekvédelemnek ezek a módozatai csak lassan terjedtek. /1888-ban a hiány miatt két műszakos oktatást kellett bevezetni több elemi iskolában./ De terjedtek, és a meleg helyiségek, étkeztetés és felügyezés mellett új elemek is megjelentek: a Szülőjé egyesület 17 tanító részvételével tanfolyamot szervezett a gyermekekre felügyelő pedagógusok számára, hogy felkészítse őket munkaoktatási foglalkozásokra.

1899. szeptemberében Budapesten ülésezett a II. Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszus. Ajánlásaiban szerepelt:

- a szegény gyermekek által látogatott iskolákban szervezzenek állandó étkeztetést,
- a dolgozó szegény szülők gyermekei számára biztosítsanak állandó gondozást és felügyeletet,
- gondoskodjanak olyan intézményekről, ahol a gyermekek bizonyos díjazás mellett hasznos foglalkozással tölthetik idejüket.

A kongresszus résztvevői látogatást tettek a VI. Felsőerdősor utcai iskola napközijében, amelyet ekkor már így is neveztek /1899/.

1900-ban alakultak az első fővárosi szervezésű napközi otthonok, illetve ekkor vette át /"kísérleti jelleggel"/ a korábbi gyermekbarát-szervezésű otthonokat a tanács egy külső Váci uti és a Felsőerdősori iskolában, hogy "a szegény sorsú tanulók ott étkezést, felügyeletet és nevelést nyerjenek és az utca káros befolyásától megkíméltesse". A kísérleti iskolák beadványaiból tudjuk, hogy a felügyelő pedagógusok e munkájukat díjazás nélkül végezték, a gyerekeket erkölcsi oktatásban részesítették, szabadidejüket "feladataik elvégzésével, játékkal

és háziipari munkával töltötték ki". A reggelit, tizórait, ebédet és uzsonnát a gyermekbarátok adták.

2. Intézményesülés

Ezután sorra alakultak a napközik a fővárosi iskolákban. A folyamatot felgyorsította, hogy Bárczi Istvánt, a közoktatási ügyosztály addigi vezetőjét 1901-ben polgármesterré választották, s ő a napközi-ügy ismert támogatója volt. Leköszönőjében is hangsúlyozta, hogy "A gyermekek napközis gondozását sürgősen meg kell oldani, s ezt a problémát a legégetőbbnek tartom".

A következő tanévben "a napközi otthoni gyermekfelügyelők" már havi díjazásban részesültek. 1902-ben megalakult a fővárosi illetékességű Napközi Otthoni Központi Bizottság, és a főváros minden iskolaszéknek engedélyezte napközik felállítását. Az étkeztetést a népkonyhákra alapozták, de az említett Központi Bizottság javasolta, hogy ahol szükséges, a főváros állítson fel iskolai konyhákat is. Ugyancsak a Bizottság készítette elő a vonatkozó 1903. évi fővárosi tanácsi határozatot, amely szerint

- a helyiségeket és a gyermekfelügyelők fizetését a tanács fedezi,
- az étkeztetést jótékonyági alapon kell finanszírozni,
- csak a rászorulókat szabad ellátni,
- a fizetni nem tudók napi 10 fillér jelképes összeget fizessenek,
- a felvétel az igazgató jogkörébe tartozik,
- a napközik a téli hónapokban működjenek.

1902-1903 telén már 32 iskolában 3 téli hónapon át működött a fővárosban napközi otthon. 50 csoportban mintegy ötezer gyereket láttak el, 294 ezer ebédadagot osztottak ki /ingyenes: 4291 volt/. A tanácsi értékelő jelentés fő szervezési hibaként említette, hogy a gyermekek jó része az ebédet elfogyasztva eltávozott. Pedig a Napközi Otthoni KB a fő /mindenesetre: az állami/ feladatnak a "foglalkoztatást" tekintette, és ez volt az,

amit az iskolaszékek irányítása alá rendelt, az étkeztetés biztosítását /mint másodlagos fontosságot/ "társadalmi" feladatnak jelölte meg. 1902-1903-ban megnyílt az első olyan új iskola a VI. kerületben, amelynek már terveiben is helyet kapott a napközi otthon.

A legtöbb iskolai napköziben a délelőtti és a délutáni tanítás között tartózkodhattak a gyerekek, de voltak iskolák, amelyek számukra reggel 7-től este 6-ig tartottak nyitva.

Az ebédosztásban, előkészítésben a gyerekek is közreműködtek, tányéért, evőeszközt hazulról hoztak. Ahol az étkeztetésen kívül valóban foglalkoztatás is volt, ott ez a leckekészítésre, tanulásra, szoba- és labdajátékokra, tornára, kézimunkára, mesélésre, éneklésre, rajzra, erkölcsi oktatásra és gazdasági munkára stb. terjedt ki.

A következő tanévben a csoportok száma 110-re /duplájára/ nőtt, és ettől kezdve a magyar elemi iskolákban és később a polgáriban is végleg polgárjogot nyert a napközi.

A tanteremhiány arra hangolta az illetékeseket, hogy az ezirányú kísérleteket sikeresnek minősítve elfogadják a félnapos oktatás bevezetését a főváros területén /1904 júniusi tanácsülés/. A kísérlet olyan iskolákban folyt, amelyek többségükben "napközisek" voltak, és eredményeik közé tartozott annak igazolása, hogy "az egyhuzamban való tanítás a szülői otthonon nem élvező gyermekekre való tekintettel, napközi otthon nélkül el sem képzelhető".

A korabeli dokumentumokat nem dolgoztuk még fel, de nem nehéz kitalálni, hogy a változtatást ellenzők egyik kemény érve /az obligát tanulói túlterhelés mellett/ az lehetett, hogy a gyerekek nagy része "egyhuzam" esetén fél napig felügyelet nélkül marad. A pedagógusérdekeket viszont a félnaposság nyilvánvalóan szolgálta, s a támadó hangok ellene a napközire is hivatkozni lehetett. A kísérleti iskolák igazgatói szerint "az egyhuzamban való tanítást is elősegítette a napközi otthon". Számos szülőnek küldtek kérdőívet, s a megkérdezettek 51 százaléka ugymond igennel válaszolt arra a kérdésre, hogy "beiratná-e gyermekét egyhuzamos tanítás esetén a napközi otthonba?"

A Budapesti Tanítótestület 1904-1905. tanévi beadványában pedig már azt deklarálja, hogy "az egyhuzamos tanításnak a napközi otthon egyik kiegészítő részét képezi", és erre hivatkozva kérték a tanácsot, hogy azt az egész iskolai évben tartsa fenn.

1905-1906-ban a napközök egy kisebb része már valóban októbertől ápriliséig működött /a többség csak december-januárban/, viszont létszámuk majdnem husz százalékkal visszaesett. De a következő tanévben /amikor az egyhuzamos tanítás általánossá lett/, már az összes községi elemi népiskolai tanulók 10 százaléka !! látogatta több-kevesebb ideig a napközöt.

1905-től fővárosi szakfelügyelőt is kineveztek a napközi otthonok inspicálására, ezzel ez a tevékenység elnyerte tanügyi emancipációját. Megjelentek a napközöt kritizáló első írások is /az emancipáció másik jeleként/, Schön József /Magyar Népiskola, 1908. január 31./ írása hosszú időre példáját adta a napközi-kritikának. Azért hibáztatja ugyanis ezt az intézményt, mert csak enni ad a gyermekeknek, és megőrzi őket. A napközi otthonok vezetői - ugymond - "csak foglalkoztatják a gyermekeket, de nem foglalkoznak velük" mint a jó anya, nem varrják fel leszakadt gombjukat, és nem játszanak velük szeretettel, egyszóval a napközi egyáltalában nem "otthon". Ahhoz, hogy az legyen, szereteten és gondoskodáson kivól játszótér, fürdő, konyha, műhely, tü, cérna, ruha- és sárkefe stb. is kellene. A cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzésből kitűnik, hogy bár "Az eszme szép is, jó is", de nyilvánvalóan utópia - s hogy a munkában már amugy is fáradt tanítótól - a tanítók "másodálásban" napköziztek - nem várható el, hogy 50-60 fős létszámú csoportjában ilyen igényeket ki tudjon elégíteni.

Időközben a napközök a vidéki nagyvárosokban is terjedtek, a fővárosban is javultak a feltételek, csökkent a csoportok létszáma. 1910-ben pedig a fővárosi közoktatási ügyosztály kiadta a napközi otthoni felügyelők első "utmutatóját". Ezt azért érdemes részletesen idézni, mert ha elolvassuk, mindent megtudunk a napközi otthonokban folyó tevékenységről, céljairól és tartalmáról, amit a következő mintegy negyven /némi túlzással hetvenöt/ évben tudni egyáltalában lehet, illetve érdemes:

"Minden tanító, tanítónő, akit a tanács napközi otthoni felügyelettel megbiz, a megbízólevél kézhezvétele után azonnal jelentkezzen annak az iskolának az igazgatójánál, vezetőjénél, ahová megbízatása szól. Ott kézhez veszi a felügyelete alá tartozó gyermekek névsorát.

Ezt a névsort egy e célra rendelt keménykötésű naplóba vezeti és a gyermekek jelenlétéről, magatartásáról és munkásságáról feljegyzéseket tesz.

A hiányzó gyermekekről és a kifogásolt magaviseletüekről az egyes napokon is értesíti az osztályvezetőket, akik a magatartást vagy az elkövetett hibát számonkérlik tőlük.

A felügyelő az iskola vezetőjének meghagyása alapján negyedórával hamarabb jelenik meg az otthon számára kijelölt helyiségben, mint amikor a tanítást legkorábban befejező osztály szabaddá válik.

Ott fogadja a gyülekező gyermekeket, s velük beszélgetve egyuttal meggyőződik arról is, vajon tiszták-e?

Amennyiben tisztaságukat, valamint ruhájuk rendességét illetően hiányosságokat tapasztal, igyekezzék azok pótlásáról gondoskodni.

Ennek eleget téve, bevezeti csoportját az etkező helyiségbe, ahol minden asztalhoz két nagyobb növendéket kell ültetni, akik az ételt felszolgálják, s a kisebbeket ivővízzel látják el.

Az ebédeket mindig imával kezdik és azzal is végzik.

A felügyelő gondoskodik arról, hogy a gyermekek az ebédelés ideje alatt kellő csöndben legyenek, s hogy megtanuljanak evőeszközeikkel bánni.

Ahol különösebb gondoskodás nem történik mosogató személyzet alkalmazásáról, ebéd végeztével 2-3 tanulót kell kijelölni, akik ezt a munkát az ételleosztó szolgálóval együtt végzik.

Az ebéd idejét olyan időpontokra kell tenni, amikor a tanítás már minden osztályban szünetel, kivéve az oly iskoláknál, ahol a változó tanítás ezt a beosztást lehetetlenné teszi.

Ebéd után a felügyelő a gyermekeket a számukra jelölt helyiségbe kíséri, ahol a szigorú iskolai fegyelem mellőzésével, barátságos beszélgetésben tölt el velük körülbelül egy órát. A további teendőket a napközi otthonok ellenőrzésére kiküldött tanerőkkel közösen megállapított napirend írja elő.

Ez állhat iskolai dolgozatok ismétléséből, kézimunkából, sétából, játékból, mesemondásból. Ennek a foglalkozásnak a sorrendje természetesen az időjárástól, a helyiségek és a csoportok számától függ.

A felügyelő állandóan a gyermekek közt tartózkodik, azokat el nem hagyhatja.

Különös gondot fordít a gyermekek egészségére, ezért - ha csak éppen nem lehetetlen - egy napon se mulasszon el velük rövidebb-hosszabb sétát tenni.

Mindezek mellett törekedjék arra is a felügyelő, hogy a gondjaira bizott gyermekek bizalmát minél teljesebben megnyerje.

Ha ily bánásmód ellenére is előfordulnának olyan esetek, hogy szigorubb eljárás szükségeltetnék, ezeket haladéktalanul bejelenti az iskola vezetőjének és az osztálytanítóknak.

A felügyelőnek ugyanis törekednie kell, hogy túlzott fegyelmezővel az otthon szabadabb mozgását ne korlátozza, viszont szabadosságot se engedjen meg.

A hazabocsátásnál elkiséri növendékeit az utcáig, figyelmeztetve őket arra, hogy jó gyerekekhez illően, csendben távozzanak, s intelmének avval ad nyomatékot, hogy majd az egyik, majd a másik csoportot hazáig kíséri.

Tartozik végül havonta egyszer - előre megbeszélte helyen és időben - tartani értekezleteken megjelenni, ahol tapasztalatairól beszámol."

Az Utmutatóban foglaltak végrehajtásának ellenőrzését 5 tanítóra bízták, akik a nekik kijelölt iskolákat végiglátogatva a következő javaslatokat tették:

- Elegendő helyiséget kell biztosítani a napközis céljára, mert csak így biztosítható, hogy az előírás szerinti maximum 30 fős csoportlétszám betartható legyen.
- Padok, illetve hosszú, X-lábu kocsmai asztalok helyett maximum 6-8 fős asztalokkal és székekkel kell az étkezőket, illetve a napközis termeket berendezni, lehetőleg otthonosan.
- A tapasztalatoktól eltérően több időt kellene a gyerekeknek szabadban, játékkal tölteniük.

1911-12-ben a fővárosban 73 iskola 184 csoportjában 6664 tanuló napközis. A csoportok létszámátlagá legjobb a II. kerületben: 22 fő, legrosszabb a III.-ban: 40 fős. /A budapesti átlag: 36 fő/.

A budapesti községi iskolák ezévi évkönyve szerint a napközivel kapcsolatos problémák a következők:

- sok helyen csak az étkeztetésre korlátozódik a tényleges munka,

- a csoportvezetők többsége kezdő, munkáját ugródeszkának tekinti a rendes tanítói kinevezés elnyeréséhez,
- ezért is, módszertanilag járatlanok,
- nagy a - mai szóval - fluktuáció,
- a foglalkozások "nem családias" hangulatuak,
- az étkezésnél a gyerekek nem kést és villát, hanem csak kanalat használnak,
- nincs kapcsolat az osztálytanítók és a napközis csoportvezetők között,
- hiányoznak a kézimunkához szükséges anyagok,
- az új iskolák kialakításánál, illetve a berendezésnél és felszerelésnél nem veszik figyelembe a napközis igényeket.

Nem kell hozzá különösebb tájékozottság, hogy lássuk: az 1908-ban vagy a tizedes évek elején megfogalmazott probléma-listák szó szerint megegyeznek a ma készülőkkel.

Még a szóhasználat is tökéletesen azonos. Mint ma, úgy az 1912-13-as értékelések szerint is "a napközi otthon az iskola mostohagyereke". Felmerül a gondolat, hogy a hiányzó tárgyi-anyagi feltételeket centralizálással teremtsék meg: az egyes iskolákban kialakított napközik helyett "otthonközpontokat" hozzanak létre, játszótérrel, fürdővel. A megfelelő pedagógusok kiválasztását pedig a javaslatok szerint "beosztás" helyett pályázat hirdetésével lehetne elérni.

3. Terjeszkedés-visszaesés

A napközi "időben is" terjeszkedett: 1909-től kezdve a "szegénysorsu gyerekekre való tekintettel" a téli időszakban reggel 7 órától minden iskolát nyitva kell tartani, és ott fűtött helyiséget, illetve felügyeletet kell biztosítani. 1912-től pedig a napközik egy részét nyáron is nyitvatartják.

A háborús évek "konjunkturát" hoznak a napközinek: 1914-től a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban egyre több napközis

felügyelőt képeznek, 1915-ben pedig már csak napköziseket, akik tiszteletdíjuk mellegg még 1000 korona ösztöndíjat is kapnak. A teremhiány miatt ugyan a napközis csoportok és az ellátottak száma visszaesik /42 iskolát hadicélra lefoglaltak/, 46 iskolában 130 felügyelő 5290 gyereket gondozott, de állandósult a nyári napközi: 64 csoportban 146 csoportvezető munkájával egész napos működéssel.

A Tanácsköztársaság közoktatásának vezetői nagy figyelmet szenteltek ugyan a napközi ügyének, de céljaik megvalósítására már nem nyílt módjuk. A háború és a forradalmak után pedig jóideig sokkal több szó esett a napköziről, mint amennyi erőforrást fejlesztésére szántak.

1924-ben kiadják a napközi otthonok újabb szerkesztésű foglalkoztatási tervét, amely az előzőhöz képest főként abban hoz változást, hogy hangsúlyozza a munkára nevelés fontosságát.

Egyre inkább megfogalmazódik, hogy a napközinek a szociálpolitikai mellett pedagógiai funkciója is kell, hogy legyen. A III. Egyetemes Tanügyi Kongresszusnak a tárggyal foglalkozó előadója, Petrik Kálmán ezt így fogalmazta meg:

"Az iskolák sokirányú tevékenysége közül rá kell mutatnunk a napközi otthonokra, mint olyan intézményre, amelyek a gyermekek szociális helyzetéből fakadtak, másrészt pedig amelyek a családi ház nevelő munkáját vannak hivatva kiegészíteni, pótolni.

A főváros tanácsa már több mint két évtized óta az egyes elemi iskolák mellett a szükséglethez mérten napközi otthonokat állított és állít föl még ma is. A hivatalos tényezőknek az otthonról való felfogása a következő:

A székesfőváros iskoláiba bevezetett egyhuzamos tanítás mellett a gyermekeknek tulságosan sok szabad idejük van, s ez igen gyakran káros következményekkel jár. Ezeknek a hátrányoknak a csökkentése végett szükséges, hogy az iskola a nap nagyobb részében is a tanulóereg rendelkezésére álljon, s az odakivánczók mindig találjanak ott tanerőt, aki szeretettel fogadja őket, aki iskolai nevelésük mellett még szórakoztatásukról is gondoskodik. A napközi gondozást megtagadni senkitől sem szabad, de különösen figyelembe kell részesíteni azokat a tanulókat, kik minden felügyeletet nélkülöznek.

Éppen ezért az otthon ne csak a felügyeletet nélkülöző tanulókat fogadja be, hanem amennyire a férőhely megengedi, szívesen kell ott látni minden tanulót, aki oda kívánczozik.

Szigoru kötelességükké kell tenni a napközi otthonba beosztott tanítóknak, hogy az otthon életét a legkelleme-
sebb családi élet mintájára rendezzék be. /.../

A tanító sohase feledkezzék meg az uri modor követelmé-
nyeiről, sőt a társasági élet formaságait a gyermekekkel
is ismertesse és kedveltesse meg, s igyekeznie kell őket
előzékeny modoru, határozott fellépésü gerinces emberekké
nevelni. /.../

Egyetlen napnak sem szabad a nélkül elmulnia, hogy a
gyermekek testi és ruházati tisztaságát meg ne vizsgálja,
őket fokozottabb tisztálkodásra ne ösztönözze.

Ragaszkodnia kell ahhoz, hogy türelhető idő idején ne
csak játékaikat, hanem ahol és amennyiben lehet, iskolai
feladataikat is a szabadban végezzék és az iskola környé-
kére mennél sűrűbben kirándulásokat rendezzenek. /.../

Az iskolai könyvtárakat az otthonok rendelkezésére
kell bocsátani.

A foglalkoztatási terv a következőkből állítandó össze:
az iskolai feladatok elvégzése, tisztasági vizsgálat, ol-
vasás, mesélés, játék, éneklés, kézügyesítő gyakorlatok és
kirándulások.

A napközi foglalkozást megtagadni senkitől sem szabad,
de különös figyelembe kell részesíteni azokat a tanulókat,
akik: 1. kielégítő felügyelet nélkül, vagy meg nem felelő
környezetben töltik napjaikat; 2. akik bármilyen ok miatt
tanulmányaikban tanuló társaikkal együtt haladni nem tudnak.
Ezeket az otthonok látogatására külön is ösztökélni kell.
Ettől eltekintve csak abban az esetben szabad, ha ezt a
szülők kifejezetten kívánják."

Figyelemre méltó, hogy az "inséges helyzet" és általános
szociálpolitikai megfontolások mellett itt már kifejezetten is-
kolai szempont is megfogalmazódik: a tanulmányaikban elmaradók
segítése. Ennél is tovább mentek - a Tanügyi Kongresszus tézi-
seinek megvitatásakor - a Budapesti Tanítótestület tagjai, akik
1929-ben, felelevenítve a már szokásos kritikát és célokat, mi-
szerint

- naponta legalább egy órát sétáljanak és játsszanak a nap-
közisek még télen is,
- játékkal és ne kényszerrel ériék el, hogy a gyerekek ét-
kezés után is hajlandók legyenek az otthonban maradni,
- a napközit képzett, kinevezett tanítók vezessék,
- a napközi otthonnak külön helyisége legyen és berendezése
ne iskolapadokból álljon,

- a szülők kívánságait is vegyék figyelembe,
 - vezessék be az uszonnát is,
 - egy-egy csoportban 15-20 gyermek legyen,
 - a rászorulókat ingyen is fel lehessen venni,
 - az iskolák építésénél legyenek tekintettel a napközi otthonok igényeire,
 - az otthon reggel héttől este hatig tartson nyitva, stb.
- Mindezek mellett tehát még azt is kívánták, hogy:
- a gyerekek másnapi feladataikkal készüljenek el a napköziben,
 - a napközi-vezető készítsen róluk jellemrajzot, és
 - legyen a napközinek foglalkozási rendje.

Vagyis: a korábbi "tisztán nevelési" mellett kifejezetten iskolapedagógiai feladatokat is tűznek a napközi elé. Ezt tükrözi a napközi otthon céljaira vonatkozó új definíciójuk is:

- "1. A tanulók erkölcsi és egészségvédelme azzal, hogy egészséges helyen, a nap nagyobb részében tanító felügyelete és nevelői hatása alatt élnek.
2. Az iskolai feladatok elvégzése.
3. A munkálkodás megkedveltetése.
4. A kedély képzése énekléssel, meséléssel, olvasással, páros jelenetek és ifjusági szindarabok előadásával.
5. A test ápolása és fejlesztése játékkal, testmozgással, kirándulással és lehetőleg változatosabb étkeztetéssel."

1928-ban 294 nevelője volt a fővárosi napközi otthonoknak, ez évtől vált általánossá a vezetők játéktanfolyamokon való képzése. A 11.376 napközis gyermek mellett 5500 felvételi kérelmét utasították el. Mindössze két fővárosi iskola működött napközi otthon nélkül. Budapesten a tanulók 24,3 százaléka részesült napközi otthoni ellátásban. Pest-környékén és vidéken a helyzet ennél sokkal rosszabb volt: a napközibe járó tanulók aránya kisebb volt. Feltehetőleg az igények - az elismert igények - is kisebbek voltak iránta.

Látnivaló, hogy a napközi otthon az urbanizáció terméke, nagyvárosi jelenség. Ott a legnagyobb a proletártömegek koncentrációja, ott a legnagyobb a nők kereső munkával - háztartáson kívül - való foglalkoztatása, tehát a köz gondoskodását igénylő gyermekek száma is. A napközi egyértelműen a nagyvárosi szociálpolitika, a gyermekvédelem eszköze, s az iskolapedagógiai célokat csak évtizedekkel létrehívása után "csatolták" hozzá - e célok megvalósíthatását azonban valószínűleg mindig mindenki utópiának tekintette. 1940-ben éppen olyan bírálatokat olvashatunk a "létező napköziről", mint 30 évvel korábban: önálló helyiségben csak elvétve helyezik el, felszereléssel, foglalkoztatási anyagokkal, játékokkal szinte egyáltalában nincs ellátva, állandó napközivezető gárda - a rosszul fizetettséggel, a presztizshiánnyal, a főleg délutáni munkaidővel, az elemi feltételek hiánya miatt - nem alakult ki. Legyen saját képzésük az itt dolgozóknak, legyenek saját helyiségeik, legyen alacsony a csoportlétszám stb. /A fővárosi nevelés mai feladatai, 1940. 88. old./

Mindezeket változtatni kíván az 1943-ban kiadott újabb fővárosi utmutató a napközi otthonok nevelőmunkájához. Ez kitér minden akkor fontosnak tartott kérdésre. "A napközi feladata, hogy a gyermekek nevelő értékű felügyelője legyen, gondozza és szórakoztassa őket, gondoskodjék testi és lelki fejlődésükről, gazdagítsa kedélyvilágukat és mindezzel az iskolai nevelés szükséges feltételeit teremtsen meg". Előírja az utmutató, hogy a csoportlétszámok 25-35 között legyenek, és hogy /ez új elem! / lehetőleg azonos osztályú tanulók kerüljenek egy csoportba. Ez utóbbi teszi /tenné/ ugyanis lehetővé normális napi időbeosztás kialakítását, mert azt jelentené, hogy minden gyereknek ugyanaz a leckéje, nagyjából azonos időt igényelnek a tanuláshoz stb. Napi, sőt heti beosztást is közöl az utasítás, ebben megjelenik a "játékos testnevelés" és a "nevelői óra" - az osztályfőnöki óra megfelelője. Differenciál is a napirend, amennyiben különbözik egymástól az alsósok és a felsősök napirendje, illetve a nyári és a téli napirend. Azt is igényli a dokumentum, hogy napközi otthon az iskola világos, jófékvésű termében alakítsanak ki.

Az utmutatóban foglaltak megvalósítására azonban már nem sok idő maradt: ezt is elsöpörte a háboru vihata.

A napközi hazai történetének első mintegy 40-45 éve alatt végeredményben mindvégig szociálpolitikai, szegényügyi intézmény maradt. Az itt folyó munkának nem alakult ki sajátos módszertana, elmélete, előirt, szabályozott rendje, az itt dolgozóknak stabil gárdája, saját etosza, saját képzési szisztémája, még minimális presztizse sem. Fenntartásának költségei minimálisak voltak. Mivel a délutánt éppen üres osztályterekben szervezték, az amugy is meglévő butorokkal, berendezési tárgyakkal, kialakítása beruházást nem igényelt. A gyermekek étkeztetése is végig népkonyhai szintű maradt - egyáltalában úgy tűnik, hogy a napközi ügye senkit sem érdekelt, legkevésbé a pedagógia elméletét kidolgozókat, vagy a tanügypolitikusokat, általában senkit, akinek messzeszóló hangja, politikai erélye lett volna a napközisek érdekeit képviselni. Az otthonok helyzetét kritizáló kevesek legfeljebb a társadalom szociális lelkiismeretére hivatkozhattak, de arra sem igazán meggyőzően. Hiszen a napközi otthon a nyomor, az inség, később a gazdasági válság termékének, ily módon valami ideiglenes, "a helyzet javulásával" mindenképpen felszámolandó következménynek tekintették: éppen olyannak, mint a népkonyhákat, vagy az állástalan diplomások hólapátolását, vagy az ideiglenes munkahelyteremtő közmunkákat. Nem véletlen, hogy bár a napközi otthonról évtizedeken át rengeteg forrásmunka tesz említést, a napközinek irodalma még sincs. Nem alakultak ki vele kapcsolatban irányzatok, de még viták, eldöntendő kérdések stb. sem: mindenki - aki egyáltalában foglalkozott vele - egyetértett a valóságos helyzet tarthatatlan, siralmas voltában, és az elérendő célokat is végső soron ugyanugy és ugyanabban jelölték meg a századfordulón, mint a nagyvenes években. /Legyen saját terme, abban ne padok legyenek, ne csak tanuljanak, hanem játsszanak és sétáljanak is a gyerekek stb./. E célok azonban továbbra is utópisztikusnak bizonyultak.

4. Visszaesés - újjászervezés

A felszabadulás utáni első éveket a napközi otthonok mennyiségi fejlődésének visszaesése jellemzi: 1945-ben 8367 napközist fogadtak a fővárosi otthonok, 7124 községi elemi iskolai és 1446 polgári iskolai tanulót. Étkeztetésben e mellett 15789 gyerek részesült. A fő feladatnak ekkor a tanítás feltételeinek normalizálását, az újjáépítést, a gyerekek segélyakciókkal való étkeztetését, felruházását, a tanítás megindítását tekintették. A következő öt évben ezeket többé-kevésbé sikerült megvalósítani, a figyelem középpontjában ekkor az általános iskola megtervezése és az államosítás állt, az iskola a közvetlen társadalmi és pártharcok színtere volt. A napközi a harcokból kimaradt: egyik párt sem tulajdonított neki jelentőséget. 1951-re mégis duplájára, 16268-ra nőtt Budapesten az ellátottak létszáma - 273 iskola 506 napközis csoportjában helyezték el őket.

A napközi története azonban ettől kezdve budapesti történetből "országos történetté" válik: 1951-ben döntés született - a nők munkábaállíthatása érdekében - országos hálózat kialakításáról és gyors felfejlesztéséről. A napközibe járók arányszáma a következő 33 éven át /1984-85-ig/ visszaesés nélkül növekedett - bár igaz, volt néhány olyan politikai vagy gazdasági nehézségekkel jellemezhető év, amikor ez az arányszám stagnált. A növekedés ütemét a következő táblázatok mutatják.

Különösebb elemzés nélkül is látható, hogy a - mutatók és számok által "befogható" - mennyiségi fejlődést /ellátottak száma/ nem követte adekvát minőségi fejlődés. A mintegy 70-80 éve hangoztatott célkitűzések: minden csoportnak saját napközis terem, maximum 30 fős csoportok, még ma is meglehetősen utópisztikusnak tűnnek. Ami az egyéb, kiszolgáló helyiségeket illeti, a helyzet ezen a téren sem jobb. Nem itt a helye, hogy az általános iskola általános helyzetét elemezzük /zsufoltság, helyiség, tér- és kubaturahiány, "leültetési nehézségek", komforthiány, stb./, az ezzel kapcsolatos tények jól ismertek. Inkább azt hangsúlyozzuk, hogy a napközi otthonokat nemcsak az általános iskola egészének fejlesztését jellemző hiányok és elmaradások sujtják, hanem továbbra is a napközi "az iskola mostoha-

Napközi otthonnal rendelkező ált.iskolák és napközis csoportok

Tanév	Napközivel rendelkező isk.		napközis csoportok száma	Napközis csoportok átlagos létszáma
	száma	aránya az iskolák %-ában		
1948/49	273	4,4	.	.
1949/50	345	5,6	.	.
1950/51
1951/52
1952/53	503	8,2	599	33,3
1953/54	576	9,4	1031	32,5
1954/55	713	11,6	1349	33,4
1955/56	859	13,8	1547	33,8
1956/57	920	14,7	1769	35,5
1957/58	950	15,1	1914	33,3
1958/59	975	15,4	2067	34,8
1959/60	1015	16,1	2331	37,7
1960/61	1194	18,9	2849	39,6
1961/62	1315	21,0	3174	37,8
1962/63	1836	23,1	3787	38,4
1963/64	1560	25,3	4346	37,8
1964/65	1630	26,7	4685	37,2
1965/65	1717	28,4	4950	36,4
1966/67	1780	29,9	5269	35,5
1967/68	1848	31,5	5544	34,8
1968/69	1912	33,1	5793	33,9
1969/70	1992	35,4	6152	33,0
1970/71	2057	37,5	6529	32,2
1971/72	2113	39,5	6864	32,2
1972/73	2167	41,7	7330	32,1
1973/74	2237	44,9	7914	32,7
1974/75	2320	49,0	8651	33,3
1975/76	2390	53,5	9553	33,6
1976/77	2450	58,1	10361	33,5
1977/78	2516	62,6	11167	33,6
1978/79	2590	61,2	12050	33,8
1979/80	2627	71,4	12866	32,3
1980/81	2764	76,1	13794	32,2
1981/82	2852	79,1	14909	32,5
1982/83	2950	82,7	16211	31,9
1983/84	3021	85,2	17496	31,1
1984/85	3073	86,8	18365	29,8

Tanulócsoportok száma, önálló és összevont tanulócsoportok, magas létszámú tanulócsoportok

Tanév	Tanuló- csoport- száma össz.	Csoport- átlag fő	Összesenből		Össze- vont tan. csop. %	Összesenből		
			önálló tan.csoport.száma	összevont		magas 41-50 csop. közöt- ti	létsz. 51 fő nél nagy.	tan.csoport- magas létsz. %-a
1945/46	20655	53,1
1948/49	30015	39,6	6598	.
1949/50	30234	39,8
1950/51	31459	39,7	21673	9786	31,1	7761	5085	40,8
1951/52	32277	37,3	22667	9610	29,8	.	3835	.
1952/53	33402	35,8	24069	9333	27,9	.	.	.
1953/54	34764	34,6	25720	9044	26,0	.	.	.
1954/55	36786	32,8	27684	9102	24,7	5749	821	17,9
1955/56	38404	31,9	29014	9390	24,5	4991	711	14,8
1956/57	39597	31,7	30145	9452	23,9	5034	707	14,5
1957/58	41032	30,7	31593	9439	20,0	4025	545	11,1
1958/59	41616	30,5	32227	9389	22,6	3993	472	10,7
1959/60	42255	31,1	33033	9222	21,8	4622	447	12,0
1960/61	42763	32,6	33896	8867	20,7	6528	510	16,5
1961/62	43478	33,2	35185	8293	19,1	7533	546	18,6
1962/63	44109	33,4	36288	7821	17,7	7822	424	18,7
1963/64	44518	33,0	37151	7367	16,5	7276	316	17,1
1964/65	44473	32,5	37464	7009	15,8	6608	257	15,4
1965/66	43949	32,2	37149	6800	15,5	6226	159	14,5
1966/67	43323	31,9	36771	6552	15,1	5818	140	13,8
1967/68	42880	31,0	36592	6288	14,7	4658	115	11,1
1968/69	42315	29,7	36254	6061	14,3	2887	54	7,0
1969/70	41899	28,1	36161	5738	13,7	1578	21	3,8
1970/71	41527	26,9	36074	5453	13,1	925	13	2,3
1971/72	41399	25,8	26255	5144	12,4	484	-	1,2
1972/73	41286	25,3	36512	4774	11,6	266	-	0,6
1973/74	41243	25,0	37036	4207	10,2	185	-	0,4
1974/75	41310	25,2	37625	3685	8,9	177	-	0,4
1975/76	41186	25,5	38030	3156	7,7	223	-	0,5
1976/77	41192	26,0	38535	2657	6,5	189	-	0,5
1977/78	41525	26,3	39292	2233	5,4	185	-	0,4
1978/79	42133	26,3	40288	1905	4,5	159	-	0,4
1979/80	42738	26,4	41101	1637	3,8	110	-	0,3
1980/81	43626	26,6	42158	1468	3,4	104 ^x	-	0,2
1981/82	45006	27,0	43699	1307	2,9	110	-	0,2
1982/83	46119	27,0	44932	1187	2,6	103	-	0,2
1983/84	47124	26,9	46007	1117	2,4	95	-	0,2
1984/85	47943	26,8	46876	1067	2,2	102	-	0,2

^x1981/82-től: 41 és több

Oktatást kiszolgáló helyiségek

Tanév	Előadóté- rem	Napközi terem	Műhelyte- rem	Szertár	Tornaterem és torna- szoba
1950/51	421	.	x	5.796	472
1951/52	.	.	x	.	.
1952/53	.	.	x	.	.
1953/54	.	.	x	.	.
1954/55	159	822	x	2.980	607
1955/56	204	.	x	3.307	692
1956/57	247	.	x	3.569	769
1957/58	266	986	x	3.749	758
1958/59	347	1,134	x	4.122	823
1959/60	332	1.214	811	4.594	891
1960/61	316	1.441	1.398	4.928	988
1961/62	301	1.518	1.862	5.402	981
1962/63	326	1.736	2.332	5.725	1.017
1963/64	304	1.907	2.650	6.018	1.036
1964/65	341	2.053	2.888	6.199	1.084
1965/66	389	2.146	3.085	6.632	1.122
1966/67	404	2.223	3.219	6.881	1.179
1967/68	448	2.297	3.302	7.123	1.221
1968/69	542	2.384	3.401	7.384	1.268
1969/70	604	2.480	3.499	7.737	1.282
1970/71	.	2.611	3.511	.	1.334
1971/72	.	2.668	3.584	.	1.406
1972/73	.	2.684	3.625	.	1.479
1973/74	.	2.715	3.665	.	1.512
1974/75	747	2.707	3.626	.	1.767
1975/76	751	2.653	3.761	6.714	1.908
1976/77	779	2.754	3.818	7.118	2.035
1977/78	750	2.846	3.828	7.091	2.146
1978/79	689	2.997	3.859	7.362	2.209
1979/80	630	2.978	3.931	7.744	2.233
1980/81	.	3.176	.	.	.
1981/82	.	3.074	.	.	.
1982/83	.	3.020	.	.	.
1983/84	.	2.972	.	.	.
1984/85	.	2.837	.	.	2.857

gyermeke": minden mutatója konzekvensen rosszabb, mint a tanításra vonatkozóké.

S ez jellemzi a pedagógusellátottságot, illetve a napközis pedagógusok helyzetét is. Minden egyéb minőségi jellemzőt /nyugdíjasok és kezdők, illetve képesítés nélküliek, nők aránya, kötelező óraszám nagysága, stb./ most félretéve csak a legszembeötlőbb tényre hivatkozunk. Az általános iskolai tanerők 80%-a foglalkozik a nap felében a diákok tanításával, a nap másik felében viszont ugyanezen gyereksereg felével /a napközisekkel/ a tanerők "maradék" 20%-a /a napközis nevelők./

De ne vágjunk a történet elébe: térjünk vissza az ötvenes-hatvanas évekhez.

5. Ujra-intézményesülés

A felszabadulást követően az oktatási kormányzat évekig egyáltalában nem tulajdonított jelentőséget a napközinek, még az 1950-ben kiadott általános iskolai rendtartás sem tesz róla említést. Ha az ellátottak száma nőtt, az egyszerűen a szokás hatalmából következett, vagy még inkább abból, hogy a napközinek nemcsak létéről, de megszűntetéséről is elfeledkeztek.

1951-ben a Fővárosi Tanács adott ki napközis utmutatót, nyilván a helyzet kellemetlenül rendezetlen voltára tekintettel. Hónapokra bontott munkarendet közölt, amely lényegében a korábbi feladatmeghatározásokat ismételte. A napközis csoportok felső létszámhatárát a felszabadulás előtti 30 helyett 40-ben állapította meg, de hogy ennél nagyobb csoportok is voltak, azt annak alapján is tudjuk, hogy az ilyen csoportok vezetőinek 10 gyerekenként 80 forint pótlékot irányoztak elő. /1961-ben még 54-en kaptak így pótlékot a fővárosban./

1951-ben azonban a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban újra megindult a napközivezetők továbbképzése, az 1952-53-as új "ideiglenes" Rendtartásban pedig már újra feltűnt a napközi. A Rendtartás átveszi az ugyanakkor kiadott, a felszabadulás utáni első napközis kézikönyv célmeghatározását /amely egyébként a napközi otthont a népi demokrácia által létrehozott intézménynek tudja/:

"A napközi otthont népi demokráciánk olyan általános iskolai tanulók számára létesítette, akiknek mindkét szülője alkalmazásban álló dolgozó. Feladata:

a/ a tanításon kívüli időben barátságos, meleg otthont nyújt az említett tanulóknak, hogy a termelésben vagy hivatalban dolgozó szülők nyugodtan végezhesék a munkájukat,

b/ biztosítja a másnapra való nyugodt készülés lehetőségét, ehhez nevelői irányítást és támogatást ad, s ezzel hozzájárul a tanulmányi színvonal emeléséhez, valamint a szocialista nevelés elmélyítéséhez,

c/ nevelői munkájával növendékeit a szocializmus építésére kész, alkotó emberekké alakítja, akik életük célját, értelmét a közösségben végzett közösségi munkában látják."

A korábbi évtizedekben adott meghatározásokhoz képest itt két újdonság figyelhető meg. Az egyik, hogy itt a szegénységet mint igénybevételi jogot már elhagyják, és helyébe "a mindkét szülője alkalmazásban álló dolgozó" kerül /ami a cigány- és rendezetlen életvitelű családok gyermekeinek nagy részét automatikusan kizárja/. A másik, hogy itt a már megőrzés mellett fő, hangsúlyos feladattá válik a másnapra való tanulás biztosítása, illetve a közösségi nevelés.

A Minisztertanács 1953-as népesedési határozata - egyebek mellett - a napközi otthoni országos hálózat kialakításáról, gyors fejlesztéséről is rendelkezik. A tanulói létszámok ezt követően gyorsabban nőnek, a minőségi fejlesztés azonban ezt évtizedeken át nem követi: a zsufoltság növekszik, s csak a demográfiai apályok idején enyhül némileg.

A rendtartás az általános iskolai pedagógusok kötelező heti óraszámát maximum 25 órában, a napközisekét 30-ban jelölte meg, az évi pedagógusszabadságot pedig 48 napban, míg a napközisekét 24-ben.

A Minisztertanácsi határozat most e tekintetben legalább részben változást hozott, amennyiben a napközisek szabadságát is a tanítók szintjére emelte.

A napközi otthon történetét a továbbiakban is három szálon folytathatnánk. Egyrészt leírhatjuk az utmutatók, szabályozások, deklarációk, rendtartások történetét, amelyekben lényegében az 1953-as Rendtartásban foglaltakat fogalmazzák 1-2 évenként újra, mindig az éppen aktuális oktatáspolitikai frazeológia szerint.

Pl. először a munkás-paraszt szülők gyermekeit jelölik meg elsősorban támogatandónak, később a hátrányos helyzetűeket; kezdetben azok számára tekintik megnyithatónak a napközit, akiknek mindkét szülője dolgozik, később már a hátrányos helyzetűeknek általában, majd a veszélyeztetetteknek is, még később újra visszatérnek a huszas évek álláspontjához, mely szerint az említett kategóriákon kívül a tanulmányi nehézségekkel küzdőket is fel kell venni, s ez ismét önmagában is az igénybevétel jogcímévé válik. A lényeg azonban ezen az elvi szinten mindig azonos: a napközi a meleg, barátságos otthont van hivatva biztosítani az ezt nélkülözőknek, és fő feladata az iskolában való helytállás elősegítése /leckekészítés, tanulás felügyelete-segitése/.

A másik szál: a napközi otthonok mutatók segítségével megragadható, idősorokba rendezhető "statisztikai története". Mint az előző "fonal", ez is rendkívül monoton: a csoport létszámok időnként nőnek, időnként némileg csökkennek, a csak napközis célokra használt termék száma hol kevés, hol még kevesebb, azután két, sőt három csoport által egyidőben használt termék is feltűnnek, illetve számuk újra csökken. Nő, vagy némileg csökken a képzetlen, a nyugdíjas napközivezetők száma, stb. de lényegi változás /a növekedésen, azon túl, hogy már nem fővárosi, hanem országos jelenségéről van szó/ nincs. Az általános iskolának a hiánytörténetébe ágyazva is látható, hogy a napközi változatlanul mostohagyerek, vagy "szakszerűbben", az általános iskolán belüli legelmaradottabb terület. A tanteremhiány növekedési ütemét mindig sokszorososan felülmutta a napközis-szobák hiányának növekedési üteme, a tanítóhiányt pedig a napközis nevelők hiánya stb.

És végül a harmadik szál: a napközivel foglalkozó szegényes irodalom. Ez is siralmas és monoton: a kritizálók újra meg újra kifejtik, hogy milyen lélekölő, idegtépő, egészségtelen a napközis gyerekek helyzete, és szó szerint ugyanolyan változásokat követelnek, ugyanolyan célokat tűznek ki, mint elődeik a század első felében a Néptanítók Lapjában. Még a kifejezésmódok, a szófordulatok is azonosak, bár az utódoknak szemlátomást többnyire eszükbe sem jut, hogy elődeik is voltak, illetve, hogy

elődeik is azonos helyzetben voltak. És még valami azonos: az, hogy az iskolapedagógia elmélete az iskolával azonos szervezetben élő napköziről továbbra sem vesz tudomást. A "tanítás felől nézve" a napközi egyszerűen - legalábbis a szakirodalomban - nem létezik.

A nagy változást a hatvanas évek eleje hozza meg. Pontosabban: a napközi otthonok története mindhárom szálon változatlanul folytatódik, de mellettük megjelenik egy negyedik is. Nevezetesen: az egésznapos iskolai nevelés, az "egésznapos iskola" koncepciója és lassanként gyakorlata is.

6. A megváltás reménye

A Szovjetunióban 1958-ban elfogadott oktatási reformtörvény módosította az addig ott érvényben lévő hivatalos álláspon-
tot, amely szerint az oktatási rendszer fejlesztésének távlati célja a bentlakásos iskolák mint egyedül korszerű intézmények létrehozása volt. E helyett az egész napos iskolák életrehívásának egy fokkal reálisabb célját tűzték ki. Ezt követően a szocialista országok szakirodalmában - így nálunk is - megjelent és gyorsan teret hódított "az egésznapos iskola koncepciója". Ez élesen támadta az iskola hagyományos, "csak tanító" jellegét, értékrendjének szinte kizárólag "ismeretközpontuságát", "intellektualizmusát", egyszersmind kritikusan leírta, bemutatta, hogy elvethesse a napköziben folyó puszta gyermekmegőrzés gyakorlatát is. Ezek helyett a gyermekek egész napjának egységes szemléletű iskolai irányítását javasolta, a közösségi nevelés szempontjainak megfelelően. A koncepció térhódításának a szovjet határon kívül "belső okai" is voltak. Egyrészt a napközibe járók számának megnövekedésével legnagyobb városainkban egyre több olyan általános iskolai első osztály indult, amelynek minden tanulója vagy tanulóinak döntő többsége napközis is volt: gyorsan szaporodtak az ugynevezett napközis osztályok, s ez kétségkívül új módon vetett fel számos oktatásszervezési kérdést az iskolai élet mindennapi gyakorlatában. Másrészt: a napközi otthonok tömeges szervezése időben egybeesett a család nélkül, kommunában élő gyermekek nevelési elveiből építkező ma-

karenkói gondolatrendszer hazai reneszánszával, illetve hivatalos pedagógiai ideológiává válásával. Az új helyzet az ötvenes évekbelinél jobb lehetőséget látszott nyújtani ennek megvalósítására. Hiszen, ha már a gyerekek jelentős tömegeit hétköznapiokon amúgy sem a család, hanem az iskola tartja felügyelete alatt, könnyűnek látszott a délelőtti tanítás és a délutáni gyermekmegőrzés közötti falakat lebontani, és a tanulók egész napját "egységes elvek" szerint megszervezni. A napközi mint olyan e koncepció szerint megszűnt, feleslegessé vált volna. A gyermekek tanulása, munkája és a szabadideje szerves egységben, az egységes nevelési folyamat "különböző aspektusai-ként" jelentkezett volna.

A makarenkói elvek azonban a gyakorlatban nem a kommunaként működő, hanem a tanító iskola logikájával és az éppen aktuális oktatáspolitikai célok hatásával találkoznak. Így már az 1964-től megindított első "egésznapos kísérletek" szervezői számára is látnivalóan értelmetlen volt az iskola kommunává alakításának célja. Érdeklődésük középpontjában inkább az a - csak látszólag "technikai" - probléma állt, hogy milyen legyen a tanulók ugymond "életrendje". Azaz: hogyan osszák el a tanórákat legcélszerűbben a nap egészére: mekkora legyen a délelőtti és a délutáni tanítás közötti pihenőidő, mely tárgyak óráit érdemes délelőttre és melyeket délutánra csoportosítani, mikorra tegyék a szakköri és mikorra a mozgalmi foglalkozásokat, hogyan lehetne a tanulók szabad- és pihenőidejét is az ismeretelsajátítás szolgálatába állítani az - ahogyan akkor jellemző módon nevezték - egész napos tanítási rendű iskolában. 1969-ben a minisztérium az ezzel kapcsolatos, leplezetlenül csak politikai és ideológiai szempontoknak megfelelő, két elitiskolában lefolytatott látszatkísérletet a megyei tanácsokhoz szóló bizalmas leiratában lezártnak nyilvánította, és az "egésznapos iskolát" jellegzetes módon "megyéenként néhány iskolában" kialakítandónak javasolta. Akkor azonban már nem mint a közösségi nevelés, hanem mint a hátrányos helyzetű diákok tanulmányi segítségének, "felzárkóztatásának" egyik lehetséges eszközét.

Érdeemes lenne részleteiben is végigkövetni a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek közepéig tartó, a szóbanforgó koncepció értelmezése körül lezajlott "iskolháborút", de erre itt nincs módunk. A harc mindenestre több fronton folyt. Egyrészt erős szülői és a gyakorló pedagógusok egy része által gyakorolt nyomásra a koncepció kommunisztikus, illetve "felzárkóztató" elemei a valóságban egyáltalában nem jelentkeztek. Ellenkezőleg, a tanítási nap meghosszabbításának lehetőségét a valóságban elsősorban az értelmiségi szülők és az oktatás színvonalát növelni kívánó pedagógusok üdvözölték örömmel.

Igy az első, már nem-kisérleteti iskolaotthonos osztályok zöme - legalábbis Budapesten - nyelvi vagy matematika tagozatként: elitosztályként indult meg. Ennek ellentmondásai nyomban kitűntek, amikor az iskolaotthon elitoktatási formaként gyorsan népszerűvé vált, és a fővárosi iskolákban éppen mint ilyet kívánták egyre szélesebb körben megszervezni. 1975-ben, amikor az Oktatási Minisztérium a szaporodó egésznapos osztályokkal kapcsolatos munkajogi, irányítási, pénzügyi kérdéseket jogszabályban kívánta tisztázni, a Pénzügyminisztérium - csakugy mint 1969-ben - ismét megingathatatlanul arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem biztosít fedezetet az egésznapos osztályok kialakítására. Sőt: a pénzügyminiszter helyettese külön levélben is emlékeztette a tanügyieket, hogy az iskolaotthonos osztályok /ekkor már így nevezik ezt a formát/ az egésznapos - "napközis" - ellátásnak csupán egyik formáját jelentik. Létesítésük csak a napközis költséghelyen szereplő tervezett összegekből történhet, és "nem veszélyeztetheti" a napközibe járók országos arányszámának a korábbi tervekben foglalt mértékű növelését. Vagyis a PM elutasította az OM átlátszó érvelését /hogy ugyanis egy egész napos osztály = egy osztály tanításának plusz egy napközis csoport fenntartásának költségével/, és rámutatott, hogy a tanügy burkoltan az ellátás minőségi javítására törekszik. Végül a PM csak a költségek lehetséges növelését garantáltan és explicit módon kizáró jogszabály kiadásához járult hozzá.

A háboru második színtere a tanügypolitika és ideológia "belső vidéke" volt. Itt lényegében három tábor szerveződött.

A "csendes többség" a hagyományos tanítás és a hagyományos napközi egymás mellettiségének megőrzése mellett volt. Az "egész nap" hívei pedig vagy a/ a tanítás felől, reformpedagógiai elveket hangoztatva kísérelték meg "bevenni" a gyerekek egész napját: megszüntetve kívánták megőrizni a tanító iskolát, vagy pedig b/ makarenkóista elvek alapján olyan nevelőintézményt kívántak létrehozni, amely a tanítást is feladatának tekintti /éppugy mint az árutermelő munka vagy szabadidő megszervezését/.

Az 1975-ben kiadott jogszabály, a vele együtt közölt minisztériumi állásfoglalás, továbbá a megyéknek küldött - szokás szerint nyilvánosságra nem hozott - körirat a fenti csoportok erőviszonyait, a közöttük kialakult kompromisszumot tükrözte. A jogszabály így lehetővé, de nem kötelezővé tette az iskolaotthonos osztályok létesítését az 1. és 2. évfolyamon abban az esetben, ha egy osztálynyi tanuló egyszerismind napközibe is jelentkezik, és ha a "megfelelő feltételek fennállnak". Ennek költségeit azonban csak az osztálycsoportra és a napközis csoportra rendelkezésre álló működtetési költség egyesítésével lehet fedezni, és a többletfelhasználást /az iskola többi osztályához és napközis csoportjához képest/ a jogszabály tiltja. Az így létrejött egésznapos osztályokban az órák és a szabad /napközis/ idő a nap különböző szakaira "átrendezhető", az időkerettel tehát itt szabadon lehet gazdálkodni, de más tekintetben minden, az iskolai munkára vonatkozó előírás érvényben marad. /Se reformpedagógia, se kommuna.../ Második osztálytól fölfelé - mondja végül az utasítás - iskolaotthonos osztályok nem létesíthetők, ahol pedig már vannak, ott megszüntendők.

A párhuzamosan kiadott minisztériumi állásfoglalás a reformpedagógiaiak mellett makarenkóista érveket is felsorakoztatva buzdít a korszerűnek nevezett iskolaotthon kialakítására. A bizalmasan kezelt minisztériumi körlevél viszont, miközben ajánlja, kifejezetten ellenséges hangot üt meg az iskolaotthonnal szemben, és előnyeit röviden, hátrányait hosszabban ecseteli. Megindokolja, hogy 3. osztályban és feljebb miért tilos bevezetni: elsőben - ugymond - különösen, ha lehetőség van a

gyerekek ebéd utáni altatására, az új forma előnyei vannak inkább tulsúlyban. Másodikban már "ellentmondásosabb a helyzet", harmadiktól azonban egyértelműen a hátrányok érzékelhetők "a tapasztalatok alapján": a gyerekek és a pedagógusok egyaránt nehezen viselik el. /A költségnövelés tiltása magyarul azt jelentette, hogy a gyerekek altatására - hely és ágy hiányában - "nem lesz lehetőség"./

Epilógus: bár a minisztériumi illetékesek álláspontja a kérdésben tapasztalataink szerint nem változott, 1982-ben új jogszabály született, amely engedélyezi a harmadik évfolyamon is az iskolaotthonos osztályok indítását - a költségnövekedést továbbra is tiltva.

7. Tempora mutantur, sed nos non mutamur in illis?

Mindezt azért volt érdemes kissé részletesebben is áttekintnünk, mert a napközinek mint intézménynek a századforduló óta zajló vigasztalan történetében az "egésznapos" koncepció jelentette az egyetlen kitérőt, egy más minőség felrémelését. /Hogy miért szólunk róla mult időben, arra még visszatérünk./ Hatvanas évekbeli hirdetői, ha nyilvánvalóan egy adott korszak politikai-ideológiai koordinátái által meghatározott utópiát vállaltak is fel, mégiscsak mást mondtak és másképpen mondták, mint a napköziről kritikusan és a jobbitás vágyával előttük és utánuk évtizedeken át szólók, akik tiszteletreméltó makacssággal mindig ugyanazokat a nem kevésbé utópikus célokat ismételték-ismétlik. /Önálló terem, kis csoportlétszám, jól fizetett és erre képzett személyzet, fürdő, játékszobák, foglalkoztatási eszközök stb./.

Az iskolaotthon-háború megértéséhez mindenesetre számba kell vennünk annak "hátterét" is a "terepen". A legfontosabb tény ebből a szempontból az, hogy míg 1960-ban a tanulóknak csak 8 százaléka, 1970-ben pedig 18 százaléka töltötte egész napját /napközisként/ hivatalosan is az iskolában, 1975-re ez az arány már 30 százalékra emelkedett. Korábban a negyvenes-ötvenes években, míg az intézményes gyermekétkeztetést vagy a napközi otthont csak a tanulók egy kis része vette igénybe,

addig ezeket a formákat az oktatás irányítói egyértelműen olyan szükségmegoldásnak tekintették, amellyel az állam a "rászoruló", a gyermekeiket önerejükéből elfogadható szinten ellátni nem tudó családokat segíti. Amikor az iskola tanórákon kívüli gondozó-ellátó-foglalkoztató-felügyelői funkciókat töltött be, akkor ezeket saját funkciójához képest külsődleges, azokhoz nem szervesen tartozó tevékenységekként kezelte, a hagyományos szegényügyi, szociálpolitikai, vagy attól lényegében nem különböző /bár újfajta/ munkaerőgazdálkodást segítő ideiglenes ellátásként. A 70-es évek közepétől azonban, amikor az iskolában már a tanulók mintegy harmadának kellett az egész napjáról gondoskodni, ez az értelmezési lehetőség egyszerűen megszűnt.

Ez azért teremtett politikailag is új szituációt, mert az érintett szülők között egyre több olyan akadt, akinek gyermeke ellátásával kapcsolatban minőségi igénye is volt, sőt képes volt igényeinek hangot is adni. A szülők - először a napköziotthon történetében - már 1968-ban megszólaltak, amikor is a Nők Lapja hasábjain /mint köztudott, ez a legolvasottabb magazinunk/ hónapokon át dühösen kritizálták a napközi otthonok tarthatatlan helyzetét. A hetvenes évek elején, közepén pedig már "nyomást is kezdtek gyakorolni". Ezek a szülők az iskolaotthonos osztályok előnyeire vonatkozó hivatalos retorikára is hivatkozva megpróbálták elérni, hogy az iskola egyrészt valóban jobb minőségű tanítást, másrészt viszont ne csak felügyeletet, megőrzést, de elviselhető életkeretet is biztosítson diákjainak, és színvonalában ahhoz egyáltalában mérhető étkeztetést, egészségügyi feltételeket, szabadidős foglalkozásokat, "nem-iskolás" önképzési lehetőségeket, emberi környezetet nyújtson számukra, hasonlóan ahhoz, amilyenben otthon részesültek, pontosabban részesülhettek volna, ha ez egyébként a családok által megszervezhető lett volna. Az iskolaotthonos forma a tanítás színvonalának emelése mellett - elvileg - éppen ezt ígérte.

Bár az irányító szervek világosan látták, hogy mindez megvalósíthatatlan, nem állhattak ellen az iskolaotthon - mint az egyetlen, legalább elvileg valami mást, jobbat ígérő - bevezetésére irányuló nyomásnak, annak ellenére, hogy a feltételek hiánya sem 1975-ben, sem 1982-ben nem enyhült.

S itt történeti áttekintésünkben már napjainkig jutottunk el, amikor is konstatálnunk kell: ma már minden második általános iskolás tanuló egész napos iskolai ellátásban részesül, ezen belül az első osztályosok 14,5 százaléka, a másodikosok 10,9 százaléka, a harmadikosoknak pedig 1,9 százaléka jár iskolaotthonos osztályba. Az utóbbi szolgáltatásainak színvonala azonban semmivel sem magasabb, mint a "hagyományos" napközike. A kétféle szervezeti forma ma, a hivatalosan kísérletinek minősített időszak elmúltával már csak abban különbözik egymástól, hogy az ugynevezett iskolaotthon esetében délelőtt és délután is vannak tanórák, és így a gyerekek eredetileg "napközis", vagy nem-tanítási ideje /rövidebb szakaszokban/ szintén a nap több időszakára oszlik el. A gyermekek egész napjának a hatvanas évek elején megfogalmazott "egységes" célok szerinti, minőségi változást, megújulást hozó megszervezését azonban nem sikerült elérni. Sőt, a gyakorlati tapasztalatok szerint az iskolaotthonos munkaforma az adott körülmények között egyértelműen felerősít bizonyos negatív tendenciákat. Ezek közül itt első sorban azt kell kiemelnünk, hogy eme osztályok döntő többségében - a korábbi kísérletek, illetve a napközügy mai, országos szintű minden erőfeszítése ellenére - a tanítás /leckekészítés, órákra való felkészülés, csoportos tanulás, foglalkozások, korrepetálások stb. köntösében/ fokozatosan "felfalja" a gyermekek maradék szabadidejét is, és egész napjukat "eliskolásítja". Ez a napi 8-10 órára iskolapadba szorított kisdíákokat éppúgy neurotizálja, mint a rájuk csak egyre drasztikusabb eszközökkel felügyelni tudó pedagógusokat. Így érthető, hogy az iskolák szakmai munkáját irányítók körében mára általánossá vált az az egyes kísérletvezetők által már mintegy 15 évvel ezelőtt is megfogalmazott álláspont, amely szerint "az iskolaotthonos osztály csak erős idegzetű gyermekeknek ajánlható".

De tegyük hozzá: minden jel arra mutat, hogy az utóbbi években a "terepen" erős visszarendeződési folyamán indult meg, s a statisztikákban iskolaotthonosként szereplő osztályok egy részében is visszaállt a hagyományos időbeosztás rendje: délelőtt tanítás, délután napközis felügyelet. /Iskolaotthonos osztályok fenntartása a pénzügyi szervek minden erőfeszítése el-

lenére jelent bizonyos adminisztratív előnyöket, ezért a "hágyományos" napközis osztályokat is gyakran iskolaotthonosnak tüntetik fel. Hogy ez mennyire gyakori, arról megfelelő vizsgálatok hiányában az ágazati minisztériumnak csak sejtései vannak, adatai nincsenek./

A napközi otthon ma is mostohagyerek, s az apaságot senki sem vállalja. Az oktatáspolitikusok nem tanügyi, hanem szociálpolitikai problémának tekintik, s mossák kezeiket. Ha lenne önálló szociálpolitikai /szociálpolitikai irányításunk/, akkor az amellet érvelne, hogy miután a dolog a tanulók felét /az alsó tagozatosok háromnegyedét/ érinti, közöttük a középosztályba tartozó, sőt igen jómódu szülői rétegek gyerekeit is, a gyermekellátás legfeljebb csak részben szociálpolitikai érdekü. A nők foglalkoztatását igénylő gazdaságpolitika pedig a kérdéssel - hiszen ami az iskolában történik, az a pedagógia illetékességébe tartozik - nem foglalkozik. A napközi - miután az egyedül érdekelteknek, a szülőknek, családoknak érdekképviseleti lehetőségük nincs - a senki földjén fekszik.

Akár így van, akár nincs, mindenesetre tény, hogy az egész napos iskola koncepciójának elméleti ígéreteit nem sikerült valóra váltani, s napközi otthonaink ma éppugy pusztán gyermekmegőrző intézmények, mint korábban voltak. Munkájuk feltevélei sem gazdagodtak az utóbbi időben - inkább talán romlottak.

EGY ISKOLA MŰKÖDÉS-ZAVARAI NYOLCADIK OSZTÁLYBAN

Bevezetés

Az iskolában végzett megfigyelés, ill. anyaggyűjtés célja az volt, hogy megtudjam, mi történik az órákon tanítás, tanulás és nevelés terén, van-e az óráknak valamilyen jellegzetessége, hogyan, milyen módon közvetíti a tanulás és tudás fontosságát a tanórák rejtett üzenete, milyen tanuló- és iskola-képet alakítanak ki a tanárok, és hogy milyen kapcsolat alakult ki az iskola és a szülők között.

Az anyaggyűjtés nem szisztematikus vizsgálat igényével készült, hanem egy későbbi vizsgálat elvégzéséhez próbált meg kiemelni releváns jelenségeköröket, probléma-gócokat. Ez a cél alapvetően meghatározta a felvétel során alkalmazott módszereket.

A domináns módszer a tanítási órák megfigyelése volt, ezt egészítették ki a tanárokkal és a szülőkkel folytatott interjúk, ill. a tanulók tanulmányi eredményei.

1983. áprilisában és májusában végeztem óramegfigyeléseket az iskola négy nyolcadik osztályában. A négy osztályfőnökkel, az osztályokban tanító tanárok egy részével és néhány gyerekek szüleivel készítettem interjút.

A tanítás rendje és rejtett üzenete nyolcadikban

A négy nyolcadik osztályban összesen 69 tanórát láttam. Ennek 22%-át nem a beosztott tanár tartotta meg: az órák 17%-a elmaradt, ill. nem szakos helyettesítő adta le, és csak a maradék 5%-ot vezette le szakos helyettes /az 5% itt három testnevelési órát jelentett, vagyis csak a tornaórákat tudta az iskola szakos helyettesítéssel pótolni /. A vizsgálati időszakban /tehát áprilisban-májusban/ voltak az osztályok iskolafogászaton, ez azt jelentette, hogy egy-egy osztályban aznap nem volt

tanítás. És ugyancsak ebben az intervallumban tartották meg a honvédelmi napot, a V.M. napokat és a több napos osztálykirándulást. Így nemcsak tanórák maradtak el, hanem 1-2 napos időszakok is kiestek.

Az órák ilyen arányu elmaradását jórészt az okozta, hogy közeledett a tanév vége, lazult a fegyelem a tanárok és a diákok körében. Ezt felerősítette a "nyolcadikosság" tudata, vagyis az, hogy március-áprilisban már eldől, hogy kit hova vesznek fel. Tehát nem érdemes javítani az év végi jegyeken, és nem jelent hátrányt, ha valaki ront egy-két tantárgyból.

Az év vége előérzetét jelezte egy sor más tapasztalat is. A megtartott órák nagy részén a tananyag összefoglalása, ismétlése szerepelt. Ez burkoltan, de sokszor nyíltan kimondva is, azt jelentette, hogy "már csak a kétes jegyre állóknak kell felelni, csak nekik kell készülni az órákra".

Néhányszor az is előfordult, hogy az órát tartó tanár kivitte az osztályt az udvarra vagy a sportpályára, és "szabadfoglalkozást" engedélyezett a gyerekeknek.

Többször tapasztaltam azt is, hogy egy-egy osztály olyan zajos volt az órán, mint ha nem lett volna bent tanár, és csak a jelzőcsöngetéskor az osztályból kimenekülő tanár látványa győzött meg az ellenkezőjéről. Egy ilyen zajos énekórát az iskola aulájában ülve kísértem figyelemmel, s ekkor voltam fültanuja az iskola két takarítónője közötti párbeszédnek:

- "- Már megint milyen zaj van, még az ajtót is mindjárt szétverik. Biztos megint nincs bent tanár.
- Mindegy ezeknél, ha van bent tanár, ha nincs. Ezek akkor is ordítanak. A múltkor is, mi volt? Órán majdnem megfulladt egy gyerek, mert a másik megütötte itt a nyakát.
- Hát, még ilyet!"

Gyakran hallottam egy-egy osztályban ülve, hogy valamilyik szomszédos teremben nagy a zaj, a kiabálás: vagy azért, mert nem volt tanár az osztályban, vagy mert nem tartott órát, esetleg nem tudott fegyelmet tartani. Ez egyrészt zavarta a munkájukat végző tanárokat és diákokat, másrészt megerősítésként szolgált, főleg a tanulók számára, hogy "ilyenkor már alig van tanítás, tehát készülni sem kell az órákra".

A tanítás-tanulás mint érték megkérdőjelezését, vagyis a tanulók alacsony teljesítményének elfogadását, és annak kifejezését, hogy a tanítás csak nyög, rejtett vagy kevésbé rejtett módon számos epizód közvetítette a diákok felé. Ezt illusztrálja a következő néhány példa.

A melegre, év végére hivatkozás, a tanári munka kényelmetlenségének említése szinte a diákok tanulás alóli fölmentésével volt egyenlő.

- "- Élénkebben, Attila, kezd javulni az idő.
Tudod?
- Nem.
- Készültél?
- Igen.
- Óra végén megkapod a megérdemelt jegyet. Nekem is jobb lenne, ha nem órát tartanék, hanem elmennék egy presszóba, és finom italokat innék."

Sokszor tettenérhető volt a tanulói alulteljesítés elfogadása, jóváhagyása, sőt, szinte életre hívása. Ilyennek tartható az, amikor a tanár dolgozatírás közben megmondta a kérdésekre adandó választ.

"T: Attila, milyen elszámolásu Jugoszlávia? De nem téged kérdeztelek! Igen, dollár. No, akkor ez mit jelentett? Hát, azt, hogy..." /És a tanár megadta a pontos választ./

"T: És milyen jellegű a Varsói Szerződés? No, támadó vagy védekező? Hát, persze, hogy védekező."

Hasonló mögöttes tartalmat fedezhettem fel akkor, amikor azt figyeltem meg, hogy a tanár lebeszélhető a feleltetésről.

"T: Tessék, a vérről, X!

X: Neee!

T: Mi az, hogy ne? Én tudom, hogy hiányoztál a múlt héten. Tudom, hogy fölvételiztél, mégsem fogadom el. Minden órára öt-öt lecke van. Nem fogadom el! És, te, Z? Igen, a vérből."

A tanulói alulteljesítés elfogadása néhány tanárnál egyfajta tanár és tanuló közötti rejtett konszenzust takart: a két fél mintegy megállapodott abban, hogy ha nincs tanítás és számonkérés, akkor nem kell tanulni, ill. ha nem tanulnak, nem lehet tanítani és számonkérni. Ilyen hallgatólagos megegyezést fi-

gyelhettem meg azon az órán, ahol a tanár - ígérete szerint - 15 percnyi önálló feladatot adott az osztálynak /egyéni foglalkozás címén/, ám a 15 percből 25 perc lett, mivel a tanár ezalatt az idő alatt végezte el az adminisztrációs munkáit. Amikor a tanulók kissé hangsoabban kezdtek suttogni, hiszen készen voltak a feladattal, a tanár a következő szavakkal csendesítette és "késztette munkára" az osztályt:

"T: Gyerekeim, ha készen vagytok és beszélgettek, akkor mindjárt megnézzük, hogy mit csináltatok eddig!"

A 25 perc leteltével természetesen alig maradt már idő a megoldások ellenőrzésére. Ezt így kommentálta a szaktanár:

"T: És most jön a Simon vers."
- ekkor kicsengetnek -

"T: De szerencsétek van! De visszatérünk még rá a következő órán."

Ha ilyenek nem is fordultak elő minden tanárnál, és nem is jellemzik a tanári kar összes pedagógusának tanítási módszerét, akkor sem hanyagolható el ezeknek az eseményeknek a jelentősége. A tanulók ugyanis megtanulják azt, hogy - a gyakran hallott tanári jelszavakkal ellentétben - nem is olyan fontos a tanulás. Igaz, azt is megtanulhatják, hogy melyik tanárnál lehet eszerint viselkedni, és melyiknél nem. Ugyanazok a tanulók, akik megkérdezték a dolgozat kérdéseit, ill. akik nem akartak biológiából felelni, önállóan és élvezettel irták meg az egyik irodalom-házifeladatot, és teljes aktivitással vettek részt a gyors tempót diktáló matematikaórán.

Ugyancsak a tanítás-tanulás devalválását jelentette a 45 perces órák megrövidítése. A tanárok 1-2 perccel csöngetés után léptek be az osztályba. Az óra eleji fegyelmezés /vigyázzállás, csendre intés/ és a jelentés újabb 3-4 percet vett igénybe a tanítás megkezdéséig. Minden tanóra 40. percében megszólalt a jelzőcsengő, a maradék 5 percben pedig általában már csak házi feladatot adtak fel a tanárok, sőt, nem ritkán az osztályok már az ajtó előtt sorakoztak, hogy mihamarabb kint lehessenek a folyosón. Nem nehéz kiszámolni tehát, hogy a bemelegítő és a lezáró percek legalább 10 perccel rövidítik meg a tanításra

szánt időt. De a fennmaradó 35 perc sem fordítható teljes egészében a tanításra, hiszen gyakran kellett a pedagógusoknak fegyelmezni, büntetni a tanulókat, és ez meglehetősen sok időt vett el az órából.

Ha a tananyag leadásán és számonkérésén kívüli tanári megnyilvánulásokat vesszük bonckés alá, akkor a következőket mondhatjuk: a tanári megnyilvánulások óriási többsége /88%/ elmarasztalás, büntetés volt. Ezen belül is leggyakoribb a helytelen magatartás miatti szidás, ill. büntetés /31%/, majd ezt követi, csökkenő sorrendben, a zaj miatti fegyelmezés /25%/, a figyelésre felszólítás /10%/, és az értelmi vagy magatartásbeli fogyatékoság említése /9%/. A nem tudás miatti szidás vagy büntetés a fegyelmezések számának 7%-át adta, a passzivitás, lustaság, nem tanulás miatti elmarasztalás pedig 6%-át.

A 12%-ot kitevő pozitív előjelű tanári megnyilvánulások legnagyobb része a dicséret /5%/ és a segítség /4%/ volt, és csupán 1%-ot tett ki a bátorítás kategória. Ide soroltam azokat az eseteket is, amikor a tanár a diákok tananyaggal kapcsolatos kérdéseire válaszolt: ez a pozitív akciók 2%-át adta.

A lélektelen számadatokból egy nagyon is életszerű pedagógusi magatartás rajzolható meg, amelyet a fegyelmezés, a szidás, a büntetés ural. A fegyelmezések, ill. a szankciók legnagyobb része pedig, ezen belül, a tanulók magatartására vonatkozik. Érdekes módon tehát nem a tudás vagy a tudás hiánya áll a tanári figyelem középpontjában, hanem a magatartás lesz a pedagógusi percepció legérzékenyebb pontja. A pozitív tanári megnyilvánulások alacsony száma is azt jelzi, hogy az iskolai tanítás, nevelés a negatív megerősítéssel él a leggyakrabban. Az amugy is csekély számú dicséret szinte mindig visszhang nélkül maradt a tanulók körében: a dicséretre semmilyen emocionális reakciót sem mutattak. Annyira sulytalan és elszórt a pedagógusok pozitív megnyilvánulása, hogy nem is bizonyulhat hatékony magatartásformáló eszköznek.

De nemcsak avval nevel a pedagógus, amit megemlít, amire figyel, hanem avval is, amire nem reagál. A szaktanár által megtartott 54 órán összesen 34-szer, tehát átlagosan minden má-

sodik órán regisztráltam olyan esetet, amikor a diák erősen át-
hágta az iskola írott szabályait /pl. obszcén kifejezéseket
használt, kiabálással zavarta az órát, nem tette azt, amire a
tanár utasította/. A tanárok azonban nem vettek tudomást a sza-
bálysértésekről, úgy tettek, mintha semmi nem történt volna.
Azt lehet tehát mondani, hogy ami korábban elképzelhetetlen
volt az órán /káromkodás, nyílt ellenszegülés/, az ma megtör-
tént. Csakhogy ez már nem fér bele a tekintélyen alapuló tanár-
-diák szereposztás hagyományos sémáiba. És mivel nincs a peda-
gógusok kezében olyan eszköz, amelynek segítségével megoldhatók
lennének ezek a szokatlan feladatok, így a dolgok negligálása
azok továbbélését jelenti. Egy olyan magatartásértékelő rend-
szerben ugyanis, ahol a kívánatos magatartásformák elsajátítta-
tása szinte kizárólag büntetéssel, negatív megerősítéssel váló-
sul meg, ott a büntetés elmaradása mindenképpen pozitív dolog-
nak minősül, vagyis a nem büntetett magatartás "szabad, lehet"
minősítést kap.

Csak négy olyan tanárral találkoztam /a 18-ból/, akiknek
az órái 45 percesek voltak, és akik a diákok elé magas követel-
ményeket állítottak. Érdekes módon, a tanulók teljesítették is
ezt a szintet, és mivel érdekesekek és hitelesekek voltak az órák,
aktívan vettek részt a foglalkozásokon. Ezekben az órákon csak
kisebb magatartásbeli vétségek /suttogás, beszélgetés, lapozás
a könyvben/ fordultak elő, amelyek nem szabotálták a tanítást.

Összefoglalva a fenti tapasztalatokat, azt lehet mondani,
hogy a tanórákon olyan tanítás folyik, amelynek hangsúlya nem
a tudásanyag átadásán, nem az elsajátítás kontrollján van. Ugy
tűnik, a tanárok az órákon sokkal inkább valamiféle magatartás
korrigálást végeznek, amelynek szinte egyedüli eszköze a bünte-
tés. De csak olyan vétségekre reagálnak, amelyek a "hagyomá-
nyos" rendbontás kategóriájába sorolhatók /beszélgetés, levele-
zés az órán, puskázás, sugás/, s így kimaradnak, ugyanakkor el-
fogadást nyernek a nagyobb magatartási hibák. Tehát a magatar-
táskorrekció is csak a felszínen marad, elhárítja magától a na-
gyobb, mélyebb változtatás feladatát és az esetlegesen ebből a-
dódó kudarcokkal való szembenézést.

Ebből a nevelési eljárásból kibontható a pedagógusok szerep-felfogása, és ezzel párhuzamosan diák-képe. A nevelési eljárás belső logikája szerint a diákok azért nem tanulnak, mert fegyelmezetlenek az órán, mert zajonganak, nem figyelnek. Azt kell tehát a nevelőnek elérnie, hogy a tanulók csöndben maradjanak, és így megteremtődjenek a tanítás alapvető feltételei. Elsődleges feladat lesz tehát a magatartás korrekciója, s mivel a tanulók "rosszak és neveletlenek", kézenfekvő, hogy csak büntetéssel lehet rájuk hatni.

Számomra mindezekből az vált világossá, hogy a tanítás ilyen rendjének /órák elmaradása ill. lerövidülése/ és a tanítás-tanulás számos elemének /pl. felelés elhalasztása, segítség-dolgoztatás közben, a büntetések tulsulya/ egy olyan mögöttes, ki nem mondott, mégis tetten érhető tartalma van, amely azt közvetíti, hogy a tanítás-tanulás jelentősége nem elsődleges, hogy elfogadott a tanulói teljesítmények visszatartása, ill. az alulteljesítés. Sőt, ezek a tényezők, egymás kiegészítőiként, konzerválják is a tanításnak ezt a jellegét.

Megfigyeléseimet nyilván torzította az, hogy ebben az időszakban tudott volt, hogy melyik tanuló hol fog továbbtanulni, így a jobb jegy megszerzése már nem motiválta a diákokat. Az is igaz, hogy nem minden órán érvényesültek a feltárt hatások. Mégis csökken az iskola hitele, a tudás értéke, fontossága, ha csak a verbalitás szintjén egyértelműek ezek az értékek, és sokszor kerülnek ellentmondásba a gyakorlatból lesűrhető élményekkel, tapasztalatokkal.

A pedagógusok diákokról és iskoláról alkotott képe

A tanárok egy részével a következő témákról beszélgettem: milyenek az itteni pedagógusok, milyenek a gyerekek, milyenek látja az iskola vezetését, szerinte mi az iskola feladata. Az interjúk alapján két csoportba oszthatók a tanárok. Ez a két csoport nagyjából megfelel annak a két csoportnak, amelyet a megkövetelt teljesítményszint és az órák hitelessége alapján lehetett elkülöníteni.

Az interjúk állításai tulajdonképpen kétféle vélekedési rendszert tükröznek. A vélemények aszerint oszthatók két csoportba, hogy a tanárok milyennek látják a tanulókat. Az egyik csoport szerint, és ők vannak többségben, a diákok értelmi szintje alacsony, nem is érdekli őket semmi, csak a szórakozás. Teljesen céltalanok, szinte "ellenállnak a tanításnak", és semmivel sem lehet rájuk hatni; szóval "lakótelepiek" - hangzott el sommásan egy interjúban. A gyerekek ilyen magatartása miatt szerintük a szülői nevelés tehető felelőssé. A szülők általában nem érdeklődnek a gyerekek után, nem járnak be szülőértekezletre és fogadóórákra, nem foglalkoznak a diákokkal. Így a gyerekek egész délután, sőt hétvégeken is a "téren, a lakótelepen lógnak". Mivel a családi nevelés nem megfelelő, nem is lehet alap az iskolai nevelés számára, így minimális lesz az iskola hatása a gyerekekre. Az iskola, noha jól szervezett és jó a vezető testülete, tulajdonképpen tehetetlen az ellenszegülő tanulókkal szemben.

A másik csoport abból a négy főből áll, akik magas követelményszintet állítottak a tanulók elé. Ők egészen más képet festenek a diákokról. Véleményük szerint a gyerekek ebben az iskolában is pont olyanok, mint más iskolában, ezek a diákok is ugyanugy taníthatók és nevelhetők, mint más kerületekben. Bizonyítékul a budapesti tanulmányi versenyeken elért eredményeket és más, az órai keretben észlelhető tanítási sikereket említették meg. Ez a csoport a gyerekek elfogadását ki is mondta: ők szeretik a gyerekeket, őket érdeklik a tanulók, sőt, a diákok személyes problémáival is szívesen foglalkoznak. Egyöntetűen elítélték, hogy néhány tanár veri a gyerekeket, holott, ezeknek a gyerekeknek odafordulás és elfogadás kellene, hiszen a legtöbbjüket otthon is verik. Hangsúlyozták, hogy a gyerekek csak akkor nevelhetők, ha tanítják őket, ha szigorú követelményeket állítanak eléjük. Ez azonban csak úgy érhető el, ha a tanári kar kiválasztásában és értékelésében a szakmai szempontok érvényesülnek. És mivel, szerintük, ebben az iskolában nem szakmai szempontok érvényesülnek az értékelés során /pl. jutalomosztás-kor/, ezért nem is tudnak azonosulni az iskola vezetésével, ill. az igazgató vezetési stílusával. A vezetéssel való szembefordu-

lást az is erősíti, hogy úgy érzik, az igazgató autoriter módon irányítja a tantestületet, tanulókként kezeli a pedagógusokat, ugyanakkor teljesen erőtlén a tanárok kötelességmulasztásaival szemben /pl. hogy egyes tanárok sokat hiányoznak, nem mennek be órára, késnek az iskolából és az órákról, év végén alig tanítanak; az egyik tanár ezt úgy fogalmazta meg, hogy "ebben az iskolában nincs is tanítás"/.

A tanulókról, iskoláról, az iskola vezetéséről alkotott vélemények, úgy tűnik, erősen összefüggenek a tanítás módjával és eredményességével, sőt, mint egy pozitív visszacsatolású körben, egymást erősíti a két tényező. Nehéz lenne bármelyiket is kiemelni és a folyamat origójaként értelmezni, hiszen egymáson kívül egy sor más meghatározója is van a vélemények és a cselekvések ilyen összefonódásának.

A tanulók

A nyolcadikosokról kétféle fontos adatszoportot sikerült megszerezni. Ezek jól jellemzik a tanulók teljesítményét, és valamelyest megjósolhatóvá teszik a diákok jövőjét.

Az egyik adat a négy nyolcadik osztály év végi tanulmányi eredményét, ill. átlagát mutatja be.

1. táblázat: Az átlagosztályzat 8. év végén

osztály	1	2,1-2,5	2,6-3	3,1-3,5	3,6-4	4,1-4,5	4,6-5	
A	-	7	11	6	4	4	-	
B	3	5	10	5	1	2	1	
C	1	3	5	15	1	5	2	
D	-	1	15	6	6	5	3	
össze- sen /fő/	4	16	41	32	12	16	6	127
%	3,2	12,6	32,3	25,2	9,4	12,6	4,7	100

Látható, hogy a 2,6-3 intervallumban a legnagyobb a gyakoriság, a tanulók egyharmada tartozik ide. A gyerekek közül csak minden negyedik éri el a 3,1-3,5 közötti - még mindig igen alacsony - átlagot. A tanulók 5%-a jeles, és kb. 3% bukik év végén.

A továbbtanulási szándékok a gyerekek aspirációit, jövőbeli terveit mutatják, ezek realizálódásából pedig azt tudhatjuk meg, hogy ilyen tanulmányi eredmény milyen középiskolai továbbtanulást tesz lehetővé. A jelentkezéseket természetesen már előre megszüri az, hogy milyenek a továbbtanulási elképzelések, és hol látják azok legbiztosabb megvalósulását.

A 2.sz. táblázat a továbbtanulási jelentkezéseket /"a" oszlop/, ill. az eredményes felvételik számát /"b" oszlop/ tartalmazza iskola típusonként. Mint látható, a diákok igen kis százaléka jelentkezett gimnáziumba, ők viszont felvételt is nyertek. A tanulók fele valamilyen szakközépiskolát jelölt meg a továbbtanulási lapon, ennek a csoportnak azonban csak 2/3-át vették fel a megjelölt iskolákba. A szakmunkásképzőbe jelentkező 48 gyerekek /36% a 3/4 részét vették fel, és 8-an tanulnak tovább szakiskolában az eredeti 6 jelentkező helyett. A táblázatból jól látható, hogy a nyolcadikosok 16%-a egyik iskola típusba sem jutott be, ami csak kudarcként értékelhető, hiszen alig volt olyan diák, aki sehova sem adta be a jelentkezési lapját, aki eleve lemondott a továbbtanulásról. A jelentkezések és a sikeres fölvetelik között elég nagy a különbség: a tanulók aspirációi magasabbak, mint a realizálható továbbtanulási lehetőségek. Pontos adat híján csak következtetni lehet arra, hogy milyen az aspirációk és a realitások eltérésének nagysága: akiket nem vettek fel szakközépiskolába, azokat feltehetően a szakterületnek megfelelő szakmunkásképzőbe irányították. Akiket viszont a szakmunkásképzőbe nem vettek fel, azokat látjuk, valószínűleg, a "nem vették fel" sor kategóriáiban. Ha iskola típusok szerint összeadjuk, hogy hányan nem jutottak be oda, ahova eredetileg jelentkeztek /a jelentkezések és a sikeres felvételik különbsége/, ill. hány gyerekek volt sikertelen a felvételiye, akkor láthatjuk, hogy a tanulók több, mint 40%-át /55 fő/ érte kudarccal tanulmányi téren.

2.sz. táblázat: A továbbtanulási jelentkezések és az eredményes felvételek száma ill. százaléka

	Összesen /fő/		Fiu /fő/		Lány /fő/		Összesen %/		Fiu %/		Lány %/	
	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b
Gimnázium /ált. tagozat/	8	8	1	1	7	7	6,1	6,8	0,3	0,8	5,3	6,0
Ipari, építőipari szakközépiskola	30	18	24	13	6	5	22,9	15,2	18,3	11,0	4,6	4,2
Mezőgazdasági szakközépiskola	3	2	1	1	2	1	2,3	1,8	0,8	0,9	1,5	0,9
Egyéb /postaforg., keresk., közgazd., ép., és vendéglátó/ szakközépiskola	33	25	5	6	28	19	25,2	21,0	3,8	5,0	21,4	16,0
Szakközépiskola összesen	66	45	30	20	36	25	50,4	38,0	22,9	16,9	27,5	21,1
Ipari, építőipari, hírközlési szakmunkásképző	42	29	32	21	10	8	32,0	24,4	24,2	17,6	7,8	6,8
Mezőgazd., erdőgazd., élelmi- szeripari szakmunkásképző	2	2	1	1	1	1	1,5	1,8	0,8	0,9	0,7	0,9
Kereskedelmi, vendéglátóipari szakmunkásképző	4	5	-	1	4	4	3,1	4,2	-	0,8	3,1	3,4
Szaktanulmányozók összesen	48	36	33	23	15	13	36,6	30,4	25,0	19,3	11,6	11,1
Éü. szakiskola	2	1	-	-	2	1	1,5	0,9	-	-	1,5	0,9
Gyors és gépiró szakiskola	4	7	-	-	4	7	3,1	5,9	-	-	3,1	5,9
Szaktanulmányozók összesen	6	8	-	-	6	8	4,6	6,8	-	-	4,6	6,8
Nem jelentkezett	3		3		-		2,3		2,3		-	
Nem vették fel		22		14		8	-	18,0		11,7		6,3
Tanulók összesen:	131	119	67	58	64	61	100	100	51,1	48,7	48,9	51,3

Néhány nyolcadikostól sikerült megtudnunk, hogy mi a véleményük az iskoláról. Szerintük rossz ez az iskola. Hogy ez mit jelent, azt nem tudták bővebben kifejtteni, és hosszas kérdészködés után is csak azt tudták érvként elmondani, hogy "nem jók a tanárok". Jelenlegi helyzetük értékelése tehát meglehetősen globális, nem megy túl a közérzet egyszerű percepcióján. Differenciáltabb véleményt kaptam, amikor arról érdeklődtem, hogy milyen tanárt kedvelnek leginkább. A kedveltségi sor elején azok állnak, akik jól magyaráznak, jól és érdekesen tanítanak, és akikkel másról is lehet beszélgetni, nemcsak a tananyagról, iskoláról. A gyerekek elvárása tehát két területen fogalmazódik meg: a tanítás és a személyes kapcsolat kialakítása terén. A személyesebb, intimebb tanár-diák kapcsolat igényét nyilván az e téren jelentkező hiány "termelte ki". Erre a hiányra utal az is, hogy csak egyetlen tanárnál tapasztaltam a tanórán olyan megnyilvánulásokat, amelyek személyes jellegűek voltak, és nem kapcsolódtak szorosan az óra tárgyához, ill. a fegyelmelés verbális sablonjaihoz. Szinte minden pedagógus a tananyag leadására szorító "tanár-szerepet" képviselt, amely kizárta a személyes hangvételt, a közelséget megengedő interperszonális kapcsolatok létrejöttét.

A tanárok kedveltségi sorrendjét végignézve világossá vált, hogy azok a pedagógusok szerepelnek a listán, akik nem ragaszkodnak mereven a tanár-diák kapcsolat hagyományos előírt szereposztásához: nem kezelik szigorúan gyerekekként a nyolcadikosokat, és valamiféle személyes hangnemet és érzelmet visznek bele az órákba, a diákokkal való kapcsolatukba. Ettől sokkal hitelesebbé válik a tananyag leadása, hiszen a tanár a témához fűződő érzelmeit, a tananyagon kívüli tudását is közvetíti a tanulók felé. Ennek háttérében, legalábbis az interjúk alapján gyaníthatóan, a tanítás és a tanári pálya iránti nagyobb elkötelezettségük áll. Ebből a leírásból már alighanem ki is derült, hogy a népszerűségi lista elején az a néhány tanár áll, aki a gyerekek taníthatóságát vallja, és aki magas követelményszintet támaszt az órákon.

A továbbtanulási szándékokból is sejthető, és a megfigyelések is azt támasztották alá, hogy a nyolcadikosok tanulással

kapcsolatos motivációi igen gyengék. A tanulók szinte mind a négy osztályban egyformán szabotálták a tanítási órák nagy részét. Erre több "bevált módszerük" is volt, amelyek közül a leggyakrabban az állandó zajongás, óra alatti beszélgetés fordult elő. Voltam olyan órán is, ahol a diákok a szó szoros értelmében üvöltöttek, és még az első padokban sem lehetett hallani a tanár csendre intő kérlelő hangját. A másik hasznosnak tűnő módszer az volt, hogy a tanulók nagy része /és elsősorban a rossz tanulók/ nem csinálta meg az írásbeli házi feladatot, sőt, nem is készült jónéhány órára. Annyira nem érdekelte a gyerekeket a tanulás, az iskola, hogy még az óra előtti szünetben sem másolták le az írásbeli munkát, inkább vállalták, még a bukás kilátásba helyezésekor is, az újabb egyest.

Az egyik osztályfőnök szerint a diákok a hetedik osztály végéig teljesen passzívok voltak, és szinte egyáltalán nem tették meg azt, amit a tanár kért. Nyolcadik elejére ugyan sikerült őket megnyerni, de most is "csak az ő kedvéért" hajlandók valamit is megtenni.

Látható tehát, hogy a tanulók "iskolai hozzáállása", alacsony motiváltsági szintje nem kedvez a tanulásnak, az iskola elvárásainak megfelelő ismeret megszerzésének.

Nehéz lenne így utólag kibogozni, hogy "mi volt előbb": a tanulók alacsony motivációja, vagy az alacsony hatékonyságu, önmaga hitelét rontó tanítás. De talán rossz is ez a kérdésfeltevés, hiszen a két tényező együttes, egymást fölerősítő hatásáról lehet itt szó. Az iskoláétól eltérő értékrendszerű hat éves gyerekek is tele vannak kíváncsisággal, megismerési vágygal, csak hogy, mivel más jellegű az ő motivációs bázisuk, így az nem is nyerhet kielégülést az iskolában. Illetve az ő iskolához "szoktatásuk" jóval több nehézséggel jár, alighanem más módszereket igényelne, s valószínűleg több kudarcot is okoz a tanároknak, az egész iskolának.

A szülők és az iskola kapcsolata

Az iskola és a család kapcsolata - úgy gondolom - jól jellemezhető avval, hogy milyen képet alakít ki az egyik fél a másikról, és hogy milyen elvárásokat, igényeket fogalmaznak meg egymással szemben.

Már ismerjük a tanárok két csoportjának véleményét a gyerekek családi neveléséről. Jól kiegészíti ezt a vázlatos képet az iskola egyik nevelési értekezlete, amelynek témája "A család és iskola kapcsolata" volt.

Az értekezőlet előadásából és a hozzászólásokból állítható össze az a vélekedésrendszer, amelyet a tantestület legnagyobb része a magáénak vall.

Az előadás végül is nem annyira a szülő és az iskola kapcsolatáról szólt, mint inkább a szülők nevelői magatartásáról. Az előadó szerint szinte minden családban elsősorban az anyára hárul a gyermeknevelés feladata, csak hogy az anya egymaga ezt nem tudja ellátni. Növeli a nehézségeket, hogy a szülők nem készen fel a szülőszerepre, így vagy túl engedékenyek, vagy túlzottan teljesítménycentrikusak lesznek. A szülőkkel - az előadó szerint - nem lehet együttműködni, mert a szülők támadóan lépnek fel, követelőzőek az iskolával szemben. Így a pedagógus csak magára számíthat a nevelés korrekciója során. A tanári nevelés hatékonysága nem is lehet erős, hiszen az iskola nem pótolhatja a család nevelési hiátusát, legfeljebb kicsit ellensúlyozhatja az otthon kedvezőtlen légkörét. Ezt is csak az alsó tagozatos veszélyeztetett gyerekeknél lehet elérni, ott, ahol a tanár és a gyerekek között személyes jellegű, erős kötődés alakul ki. Az előadásban elhangzott, hogy a hétvégi program köthetné össze a családot. Erre rögtön reagált is az egyik pedagógus: a szülők még hétvégén sem törődnek a gyerekekkel, így a gyerekek "szombat-vasárnap is csak a telepen randalíroznak".

A szülő-iskola kapcsolat elemzésekor az egyik hozzászóló azt mondta, hogy "sajnos éppen a rossz tanulók szülei nem járnak szülőértekezletre, és mivel nem lehet velük összefogni, a gyerek könnyen kibujik. A gyerek mindig utánozza szüleit, következés-

képp a rosszat is: ahol rend van a családban, ott a gyerekek sincs baj."

Összefoglalva a pedagógusok véleményét, a következő kép tárul elénk: a tanulók magatartási problémái, ill. fegyelmezetlensége mögött a problematikus szülői nevelés húzódik meg. A tanár nem tud beleavatkozni a tanulók nevelésébe, mert egyrészt a családi nevelés torzulásai nem vagy alig módosíthatók, a hiányok nem pótolhatók, másrészt nem létesíthető megfelelő kapcsolat a szülőkkel, így az esetleges korrekció lehetősége is elvész.

Az iskola ezek szerint valamiféle feltételrendszernek, kiindulási alapnak tekinti a gyerekek neveltségi szintjét. Megfelelő szint esetén az iskola be tudja tölteni a szerepét, tud tanítani; ellenkező esetben az iskola tehetetlen. Hogy milyen fontos szerepet tulajdonít az iskola a családi háttérnek, azt bizonyítja a tanulók úgynevezett személyiségálapja is. A formanyomtatvány első pontja a "Fejlődést befolyásoló családi, otthoni tényezők" felsorolása. A pedagógusok pedig a következőképpen töltik ki ezt a rovatot: érdeklődnek-e a szülők a gyerekek iskolai előmenetele iránt, bejárnak-e szülőértekezletre, ill. milyen az otthoni nevelés, foglalkoznak-e a gyerekekkel, segítik-e a tanulásban. A gyerekek megítélése tehát az előbb felsorolt szűrőkön keresztül érvényesül elsősorban, és ahol az otthoni nevelés problémás, ott többnyire a tanár is elutasítással kezeli a gyereket.

A szülők iskoláról, tanításról alkotott véleménye érdekesen ellenpontozza az iskola "család-képét". A nyolc megkérdezett szülő egységesen azon az állásponton volt, hogy az iskola nem tudja megfelelően ellátni a feladatát, vagyis nem tanít kielégítően. Így a családoknak kell pótolniuk azt, amit az iskola nem tud megadni. A gyerekek tulajdonképpen kétféle iskolába járnak: délelőtt a hivatalos iskolába, oda, ahol megmondják, hogy délután és este mit tanuljanak meg az otthoni iskolában. A szülők ezt többnyire avval magyarázzák, hogy egy-egy osztály olyan zsumfolt, hogy nem jut idő arra, hogy a tanár egyenként foglalkozzék a gyerekekkel, ill. a tananyag is óriási. Ezt a szülők meg is ér-

tik, mondván, hogy a "szülőknek azért sokkal több ideje van a gyerekre". Akkor válik azonban szinte megoldhatatlan problémává az otthoni tanítás, amikor kiderül, hogy a mai tananyag egészen más, mint az, amit a szülők tanultak. Hiába vállalják tehát föl a póttanítást - nincs hozzá "képesítésük". A mai tananyagot egyébként minden szülő jobbnak, többnek és nehezebbnek tartja a réginél, olyannak, ami gondolkodásra készítet, nem pedig magolásra. Ez a kép a szülők többségénél olyan megállapításokkal is kiegészül, hogy a tanári pálya "tömegpálya", nincs lelkesedés, a fiatalok sokszor fölkészületlenek, s főleg a fegyelmezés terén gyengék. Majdnem mindenki elmondta, hogy a mai tanároknak nincs hivatástudata, "a mai tanár csak leadja az anyagot, de az már nem érdekli, hogy a gyerek tényleg tudja-e". Szinte minden szülő a saját gyerekkorának iskolai élményeivel vetette össze a mai iskoláról szerzett tapasztalatait. Ebből az összehasonlításból azt emelték ki elsősorban, hogy a "régie tanárok" szerettek tanítani, kötelességüknek tartották, hogy minden gyerek tudja az anyagot, és "addig sulykolták a leckét, amíg nem fujta mindenki kívülről". A régiek jobban figyelembe vették a gyerekek otthoni körülményeit, és az elesettebb, nehezebb körülmények közt élő gyerekekkel külön is foglalkoztak órák után, "nemcsak az egyeseket osztogatták". A régi pedagógusok meg tudták szerettetni a tárgyakat a tanulókkal, és tudtak fegyelmezni. Igaz, sokszor veréssel büntettek, de az nem is ártott a gyerekeknek, hiszen sokszor rászorgáltak.

Az iskolát egy szülő kivételével erősnek, szigorúnak tartják. Ezt avval indokolják, hogy "sok az egyes, kettős osztályzat". Csak az a szülő minősítette gyengének az iskolát, akinek a gyereke gimnáziumba jelentkezett, mondván, hogy ez az iskola nem készít fel eléggé a gimnáziumi továbbtanulásra.

Az iskola belső világát, szervezettségét szinte egyáltalán nem látják a szülők, hiszen csak a szülőértekezleteken keresztül kerülnek kapcsolatba az iskolával. Csak az az egy szülő vont a kétségbe az iskola szervezettségének hatékonyságát, aki tudott arról az esetről, amikor az egyik felvételiző csoportot elfelejtették elküldeni a felvételi vizsgára / - a lányát is érintette ez az esemény/.

Az iskola és a szülők egymásról alkotott véleményét a következő interjú-részlettel tudom összefoglalni:

"... de ez a fajta felelősség háritgatás, hogy a szülő, különösen a fizikai, mert rákényszerülnek, és háritgatja egyik a másikra. A pedagógus azért, mert a szülő nem foglalkozik a gyerekekkel. Ez érthető, ennek megvan a konkrét oka. Ez nem mese, ez így van. Kénytelen egyik a másikat, tul van terhelve a pedagógus is, meg a szülő is. Most egymást okolják. Hát, persze ez egy meddő dolog, ettől egy irányba sosem fog menni a kocsi."

Mint az eddigiekből látható, a pedagógusok a szülői nevelést, a szülők a pedagógus tanítását kifogásolják. Mindkét fél a másik kötelességének tulajdonított feladatokat vállal fel, hiszen abban látják a saját munkájukat akadályozó tényezőt. Ez viszont eleve kudarcra ítélt vállalkozás, mert sem a család, sem az iskola intézménye nem arra szerveződött, amit végül is kénytelen ellátni. Az ebből eredő inkompetencia-érzés és természetesen a szituáció determinánsainak változatlansága - úgy tűnik - konzerválja a tévesen megjelölt feladatkörök ellátását, sőt, az ellátás igényét is.

Összefoglalás

A megfigyelések és az interjúk nyújtotta tapasztalatokból végül is összeállítható egy, az iskola működésére vonatkozó ismeretanyag. E szerint az iskola alapvető feladata, a tanítás, meglehetősen nagy problémákat jelez. Sokszor maga a tanítás, ill. annak rejtett vagy kevésbé rejtett tartalma kérdőjelezi meg a tudás és az azt szimbolizáló iskola értékességét. Evvel párhuzamosan a nevelés, az iskola másik feladatköre is nehézségekkel küzd: az iskolai nevelést a tanárok is, és a szülők is alacsony hatékonyságunak tartják. Az órai megfigyelések azt mutatták, hogy a pedagógusok csak kisebb magatartás korrekcióra vállalkoznak, s ezt a korrekciót is csak a büntetés eszközével tudják megvalósítani.

Az iskolai élet mindhárom résztvevője /tanár, tanuló és szülő/ egyaránt úgy látja, hogy az iskola nem működik kielégi-

tően. A hibák megjelölésekor és a hibák okainak feltárásakor a szereplők egymásra mutatnak. Ez okozza azt, hogy a szülők és az iskola egymás funkciót vállalják fel, legalábbis a szavak szintjén. És mivel az eredetileg a másik félnek tulajdonított feladatok ellátására egyik fél sincs felkészülve, ill. csak deklarativ szinten vállalják fel az új szerepet, a konkrét tevékenység szintjén azonban nem, így érthető, hogy miért záródik rövidre a kör.

Megfigyelésem szerint az iskola domináns működésmódjának tekinthetők az itt leírtak. Látható volt talán, hogy az iskolai működés egyes tényezői hogyan rétegződnek egymásra, hogyan szerveződnek az elemek, és hogyan hívják életre a következő tényezőket, amelyek viszont mások meghatározói lesznek. Például a tanulók magatartása és a pedagógusok tanítási módja miatt a fegyelmezés kerül előtérbe, ez devalválja a tanítást mint értéket, így a tanulók még inkább szabotálják az órát, a tanárok pedig még inkább a nevelésre helyezik a hangsúlyt, s még kevesebb idő jut az oktatásra. Ebben a folyamatban mindegyik szereplő a saját funkciójában és pozíciójában erősödik meg, és ugyanakkor mindenki fölmentést is talál saját szerepére.

Kis merészséggel azt mondhatnánk, hogy ilyen feltételek mellett, az iskola működését meghatározó egyes elemek ilyen egymásra rakódásának eredményeképpen nem is jöhet létre más jellegű iskola. Sok jel szerint nő az ilyen tüneteket mutató iskolák száma. Így lassan eljutunk oda, hogy az iskola külső és belső meghatározói, az iskolának ezekre adott reakciói lassan megszokott, elfogadott működéssé teszik a kezdetben még működészavarokat tartott jelenségeket.

AZ ÁLLAMI GONDOZOTTAK ÓVODÁJÁRÓL

Tapasztalataimat a Fővárosi Tanács egyik óvodás nevelőotthonában szereztem, ahol csaknem hat évig dolgoztam beosztott, majd csoportvezető óvónőként. Munkám során a legkülönbélebb esetekkel találkoztam, hiszen itt minden egyes gyerek, minden egyes család más-más problémákat vet fel, eltérő problémamegoldást igényel, és különböző reakciót vált ki a velük foglalkozó fórumokból. Így nehéz általánosítani, legfeljebb a tipikusnak mondható eseteket emelhetem ki.

A gyámhatóságokról - intézeti nézőpontból

A nevelőotthonokban nevelkedő gyermekek körében háromféle státus létezik: fővárosi beutalt, intézeti elhelyezett és állami gondozott.

A fővárosi beutaltak jelentős része kérelmezés útján kerül a nevelőotthonokba. Ők általában jó anyagi helyzetben levő szülők gyermekei, a szülők a legmagasabb gondozási díjat is ki tudják fizetni. Ezek a szülők nagy becsben állnak mind a tanácsok, mind az intézetek előtt, hiszen teljes jogú szülei a gyermeknek, "rendes, fizető polgárok". Legtöbbjé érzi és érezteti is, hogy elvárásai vannak, lehetnek a gyermek nevelésével és gondozásával kapcsolatban. Velük nem beszél senki fölényesen, vádlón, még akkor sem, ha nyilvánvalóan elhanyagolható, üres kapcsolatuk van gyermekükkel. Az ilyen szülő feltétlen védelmet jelent a gyermek számára, hiszen észrevételeit minden fórumon komolyan veszik.

Az intézeti elhelyezett gyermeknél már mélyen ellentmondásos a helyzet. Ezt a státust általában akkor alkalmazzák, ha a szülő nem erkölcsi, hanem anyagi okok miatt képtelen otthonában nevelni, ellátni gyermekét. Ez esetben a szülő teljesen kiszolgáltatottá válik, fenyegetett helyzetbe kerül, mert fennáll annak a veszélye, hogy a gyermeket bármikor elvehetik tőle, és állami gondozottá nyilváníthatják. Az intézeti elhelyezett

gyermek szülőjének jogai már korlátozottak: ha gyermekét ki akarja venni az intézetből, a tanácsnak joga van ezt megtagadni. Ezek a szülők már nem mernek semmit szóvá tenni, a gyermekükkel igyekeznek a legragaszkodóbban viselkedni, a tanácsnál, az intézet vezetői ill. nevelői előtt állandó védekezésben, megelőzésben vannak.

Sz. Krisztina édesanyja évekig élt ebben a félelemben. A gyámhatóság, a főbérlet és a szomszédok jó- vagy rosszindulatán mulott, hogy a gyermeket állami gondozásba veszik-e. Erre alapot adhatott elvált volta és együttélése egy nála fiatalabb férfival. Végül egy lakáskiutalás szerencsésen megoldotta helyzetét.

Az állami gondozott gyermekek vannak a legrosszabb helyzetben. Szüleiktől általában elveszik őket. A szülők egy részében képtelen nemhogy a gyermeknevelésre, de még az önálló életvitelre is. Sokukat nem is érdekli, mi van a gyermekkel, a szülői lét kifejezett teherként jelenik meg számukra. Ezek a gyermekek otthonról nem remélhetnek semmit.

Azok a szülők, akik ragaszkodnának gyermekükhöz, de körülményeik vagy egyszerűen a rosszindulat, meg nem értés, segíteni nem akarás következményeként veszik el tőlük a gyereket, súlyos megaláztatásként élik át a gyámhatósági procedurát. A gyermekek, akik átélik ezeket az eseményeket, ugyanolyan féltékké, kiszolgáltatottá válnak, mint édesanyjuk, akiből sugárzik a súlyos szorongás, a "velem ugyanis azt tesznek, amit akarnak" helyzet megtapasztalása. Ezek az emberek abból a rétegből kerülnek ki, amelyből a hivatalok nagyhatalomnak tűnnek, amelyben a szegénység jogot ad arra, hogy erkölcsileg megbélyegezzék őket, amelyben csak elmerülni lehet, de kievickélni a bajokból sohasem. Ezekkel az emberekkel szemben a "rendes" embereknek bármihez joguk van, ahhoz is akár, hogy gyermeküket elvegyék. Tudom, hogy sokszor nehéz határt vonni a lumpen és a rendes emberek között, de ha az, aki intézkedik, jobban ismerné az adott családot, és minden lehetséges módot megadna, megadhatna a család életének rendezéséhez, és csak ezután döntene, akkor bizonyára sokkal kevesebb esetben születne téves, elhamarkodott döntés, és kevesebb gyerek kerülne állami gondozásba.

De - mint tudjuk - a gyámhatóság olyannyira túl van terhelve, hogy jó, ha legalább azokat a családokat ismerik, akikkel, úgymond, a legtöbb bajuk van. Példa erre E. Attila ügye, akit a gyámhatóság a gondozási díj nemfizetése, nemtörődömség címén állami gondozottá nyilvánított intézeti elhelyezés státus helyett. Holott az apa - mint kiderült - azért nem járt a gyámhatóságra, mert már régóta egy másik kerületben lakott, és ott fizette a gondozási díjat.

A gyámhatósági dolgozók felkészültsége nem elegendő ahhoz, hogy a családok bonyolult helyzetén segíteni tudjanak, még arra is ritkán adódik példa, hogy valóban átlátják a helyzetet. Mindig spontánul döntenek, a legegyszerűbb megoldást választják, illetve azt, hogy a felelősséget, a gondot át lehet adni másnak /jelen esetben a GYIVI-nek/. Abból baj nem lehet. Az esetek jelentős részénél inkább lakást kellene adni a családnak, vagy több segílyt, de lehet, hogy elég lenne a család folyamatos pozitív figyelemmel kísérése, jogi segítség a garázda apával szemben vagy vitás lakásügyekben, egyáltalán: lenne egy hely, amelyet felkereshetnek anélkül, hogy még több bajt hoznának a fejükre a hatóságok "személyében". A gyámhatóságok eszközei korlátozottak, elvesznek a jogszabályokban, mégis nagyon sokszor tapasztaltam, hogy teljesen szubjektíven döntenek, ill. annak a félnek adnak engedményeket, amelyik erőszakosabbnak bizonyul. Ez sokszor azt eredményezi, hogy egyik héten /hónapban/ az egyik szülő javára döntenek, a másik héten /hónapban/ a másik szülő javára. Ha a nagyszülők is igényt tartanak a gyermekre, akkor a helyzet tovább bonyolódik.

Az állami gondozott H. gyerekek esetében is ez történt. Hol az anyuka jelent meg az engedéllyel, hol az apuka. A helyzet szomorú iróniája, hogy a szülők egy lakásban laktak. De volt, amikor egyik szülő sem vihette haza a gyerekeket. Az állandó huzavona azzal végződött, hogy egyszer csak - ki tudja, miért - a gyámhatóság megszüntette a gyermekek állami gondozását, s visszakérültek az addig veszélyesnek ítélt környezetbe.

A K. gyerekek esete is ezt példázza: évekig tartott a marakodás apa, anya és nagymama között. A gyámhatóság egyetlen egyértelmű határozatot nem hozott, és amit határozott, azt is állandóan megváltoztatta. Egy hosszabb szünetre mind a három érdekelt félnek - abban

a sorrendben, ahogy bementek a gyámhatóságra - kiállította az egyetlen, gyermekekre jogosító engedélyt. Így kb. kétóránként jelent meg egy-egy hozzátartozó a gyermekekért. Elképzelhető, hogy ebből milyen ka-
varodás keletkezett intézetünkben. És, végső soron, az a nevelő a felelős a gyermekért, aki kiadja, mert az engedély formális - "ha az intézmény vezetője is jónak látja". Ha azonban nem adjuk ki a gyermeket, akkor olyan lavinát indítunk el magunk ellen, amelyben a gyámhatóság a legkisebb mértékben sincs az intézet mellett.

A gyermekek visszahelyezése a családba ugyanilyen esetleges. Sokszor indokolatlanul visszahelyezik a gyermeket, máskor pedig évekig nem hajlandók szóba sem állni a szülőkkel.

Igy történt a K. gyerekek ügyében is. A gyermekeit nyilvánvalóan szerető, jó érzelmi hátteret biztosító anyának - más indok hiján - albérletére hivatkozva nem adták vissza az állami gondozásból gyermekeit. /Már maga az állami gondozásba vétel is vitatható volt./ Ugyanakkor az apa - aki iszákos volt, verte a családját, míg azok el nem menekültek tőle, aki gyermekei után jó esetben évente egyszer, akkor is részegen érdeklődött - a pereskedés éve alatt háborítatlanul lakott a hajdan közös kétszobás lakásban. A gyermekelhelyezési perben - amelyen az apa sorozatosan meg sem jelent - engem tanuként hallgattak meg. A bírónő gyanakodva hallgatta szavaimat, hiszen az az anya, akitől elvették gyermekeit, csak rossz aszszony lehet. Inkább vádlottnak éreztem magam, mint tanunak... /Ugy hallottam, több éves pereskedés után végül is az anyához kerültek vissza a gyerekek./

Szerencsére akad más példa is. Egy másik ügyben is tanuskodnom kellett, a T. gyerekek ügyében. Itt is négy éven át foglalkoztam a családdal, mind a két gyermeket évekig neveltem. Tapasztalataim alapján az volt a meggyőződésem, hogy itt az apa alkalmas a gyermekek nevelésére. Ezt a bíróság elfogulatlanság nélkül, a pedagógiai véleményt fontosnak tartva elfogadta, és végül az apának ítélte a két gyermeket.

A gyámhatóságok és az intézet kapcsolata

A gyámhatóságok állami gondozásba veszik a gyermeket, hazavitelüket megtiltják, ugyanakkor a patronálás engedélyezése a szülőtől függ. Ezeket a határozatokat azzal indokolják, hogy a család /?/ az első, és az anya mégiscsak anya. Látnák csak az ilyen határozatokat hozók azokat a gyermekeket, akik évekig ki

sem tehetik a lábukat az intézetből, akkor, amikor lesik-várják a havonta egyszeri látogatást, azt a három órát, amikor esetleg hozzájuk is bejön valaki /általában nem jön/.

A szülő a gyermeket nem viszi haza, nem látogatja. Vagy azért, mert nem akarja, vagy azért, mert nem lehet neki. De nem járul hozzá sem a gyerek patronálásához, sem örökbefogadásához. Van ugyan jogszabály, amely kimondja, hogy az a gyerek, aki után egy évig nem érdeklődnek, örökbeadható - de ez formális. Valójában az a gyermek adható örökbe, akiről írásban lemondtak. Ezek a gyerekek szerencsések. De még ilyen esetben is előfordulhat, hogy az örökbefogadást célzó patronáló-kapcsolat közben jelentkező szülő meghiusítja az örökbefogadást. Ahol nincs írásbeli lemondás, ott a szerencsén mulik a dolog. Ha évekig nem jelentkezték a hozzátartozók, talán ezután sem fognak. Ha mégis, akkor következik a pereskedés.

Igy volt ez V. Olivér esetében is: az édesanya négy év után jelentkezett, amikor megkereste a gyámhatóság, hogy mondjon le a gyermekről írásban, hiszen nem tartja vele a kapcsolatot, viszont a patronálók szeretnék örökbefogadni. Az anya nem mondott le, sőt, beperelte az intézet igazgatóját és nevelőjét. A bírósági határozat el is marasztalta őket jogtalan örökbeadási szándék miatt. Az anya két hónap múltán visszakarta a gyermeket.

Az ilyen esetek oda vezetnek, hogy az intézetek nevelői és vezetői egyre kevésbé kísérelnek meg patronálót és örökbefogadót keresni a gyermekeknek. Pedig nagyon sok család jelentkezik, és sok esetben életre szóló kapcsolatok születnek. Állítólag a gyermek érdeke az első. Én itt ezt nem láttam. A patronálók állandó rettegésben élnek. Főleg amikor közlik velük, hogy a szülők jelentkeztek. Igaz, hogy ez az érdeklődés a szülők részéről nem tart sokáig, de a patronálásnak ezzel vége. Senkitől sem várható el, hogy ilyen helyzetet vállaljon, bármennyire szereti is a gyermeket. Mi, nevelők, titokban ki szoktuk adni azokat a gyermekeket, akikért megfelelően tartható patronálók jelentkeznek. Ha akciónk kiderül, nem egy esetben falazunk, hazudunk. Volt eset, amikor ez fordította vissza a gyermeket a retardációból, a teljes leépülés utjáról.

Például K. Árpád esetében, akinél nagyon komoly neurotikus jelek mutatkoztak a teljes elhagyatottság miatt. A Budai Területi Gyermekkorház idegosztályán volt kivizsgáláson, ahol egy fiatal gyógypedagóguspár figyelt fel rá. Hosszabb belső harc után vállaltam, hogy minden hétvégén kiadom a gyermeket, kivéve a látogatási napot, amikor a nagymamája jött látogatni. Árpád hetek múlva kibillent a holtpontról, és végül - igaz, hogy évvesztéssel - normál első osztályba tudtuk beiskoláztatni. Ami ennél is fontosabb: teljesen kiegyensúlyozott, normál ütemben fejlődő, biztos érzelmi háttérrel rendelkező gyermek lett belőle. /Ezután vidéki otthonba helyezték, és lehet, hogy így végeszakadt az ígéretes kapcsolatnak. Ezt már nem tudtam nyomon követni./

Sajnos, a gyámhatóságok semmi hajlandóságot nem mutatnak arra, hogy a nevelőotthonokkal együttműködjenek. Határozataik meghozatala előtt nem kérnek véleményt, tapasztalatainkat nem használják fel, de a kérés nélkül küldött anyagokat sem veszik figyelembe. Csaknem hat éves nevelőotthoni munkám során egyetlen egy esetben hivatkozott az egyik gyámhatóság nevelői véleményemre. De általában: mintha nem is ugyanaz a cél vezérelné a nevelőotthonokat és a gyámhatóságot, vagyis a családok életének rendbehozása és a gyermekek érdekeinek szem előtt tartása. Nekem úgy tűnt, hogy a gyermekek érdeke elsikkad a család felnőtt tagjainak veszekedése közepette. A nevelőotthonok a gyámhatóságtól csak utasításokat kaphatnak. Nem együtt dolgozunk, hanem tudomásul vesszük a határozatokat. Ez nagyon messze van a kívánatos partnerkapcsolattól.

Az intézeten belül - nevelés és oktatás

Az intézeten belül a gyermekekkel közvetlenül foglalkozók két csoportra oszlanak. Vannak óvónők, akik "pedagógusok", és vannak gyermekfelügyelők, akik a gondozási feladatokat látják el.

A fővárosban - úgy tudom - már követelmény, hogy nevelőotthonok csak végzett pedagógust vegyenek fel óvónőnek. Ez alól természetesen kivételek az intézeten belül továbbtanuló gyermekfelügyelők.

A gyermekfelügyelőknél követelmény az érettségi, de ezt nem lehet betartani a nehéz és rosszul fizetett munka miatt. Mind a szabadságuk, mind a fizetésük kevesebb, mint az óvónőké. Éjszaka bent kell lenniük, de este tiztől reggel hatig nem fizetik a bent töltött időt azzal az indoklással, hogy ugyanis alszanak. A felelősséget nekik kell vállalniuk a husz gyermekért, akik között "alszanak". Ha nem történik semmi éjszaka, akkor sem lehet nyugodtan pihenni, de a husz gyerek közül néhány mindig beteg, rosszat álmodik. Egyébként is, ha valaki a munkahelyén éjszakázik, azt - gondolom - meg kellene fizetni. Ezek után ki lehet számolni, hogy hány órát kell az intézetben tölteniük ahhoz, hogy meglegyen a "ledolgozott" 42 óra. A pedagógiai munka mellett mosnak-vasalnak a gyerekekre kb. plusz 300 forintért. Ha nincs takarítónő - az én csoportomban évekig nem volt - akkor a takarítás is az ő feladatuk, vagy semmiért, vagy néha 150-200 forintért. Én ezt felháborítóknak találtam, más nem. Legtöbbjük így is mindent megtesz a gyermekekért. Az én Rózsa nénim nagymamai szeretettel veszi körül őket, és szerencsére nincs egyedül. De aki nem ilyen, annak sincs belőle hátránya. Nagyon sok mulik rajtuk. Több időt töltenek a gyerekek között, mint az óvónők. A gondozási feladatok - különösen az óvodás korban - nagyon sok nevelési, kapcsolódási, egyszóval anyai pillanatot rejtenek magukban. Egy jó gyermekfelügyelő megsokszorozza az óvónő munkájának eredményét, egy rossz teljesen megsemmisítheti azt.

A nevelőotthonokban dolgozó óvónők ugyanabban a képzésben részesülnek, mint a normál óvodákban dolgozók. Van egy kiadvány, amelyben a nevelőotthoni nevelésről szóló tanulmányok találhatóak; az óvodai nevelés programja minden óvónőre nézve kötelező, és van egy belső továbbképzés a kezdő nevelőknek, amelynek során csaknem az összes fővárosi óvodásotthont végiglátogatják. Mindezekből azonban mindenki csak az oktatási követelményeket és eredményeket tartja kötelezőnek munkájára nézve, a nevelési oldal elsikkad. Például: a látogatások alkalmával a kezdő nevelők mindenütt megnéznék egy-két foglalkozást, ezeken legfeljebb az oktatási eredményeket lehet lemérni, a nevelési problémák megoldásához ez sok segítséget, támpontot nem ad. Ilyen irányu

speciális képzést a Gyógypedagógiai Főiskola pszichopedagógiai szaka ad. De ez nem kötelező, sőt, nagyon nehéz bejutni. Mégis évről-évre elvégzi néhányuk.

A gyermekközpontu, neveléscentrikus szemléletet nagyon nehéz elfogadtatni az intézeten belül. Az a nevelő, akinek képzettsége nem biztosít megfelelő felkészítést az ittélő gyermekek pedagógiájához, még mindig ott tart, hogy pl. azért vizel be északa a gyerek, mert rossz, hogy azért figyelmetlen, tul élénk vagy tul zárkózott, hogy nevelőjét bosszantsa stb. Nem tud mit kezdeni a gyerek problémáival, sérüléseivel, még akkor sem, ha tele van jóindulattal, segíteni akarással.

Az általánosan elfogadott szemlélet szerint az, aki nem drillel nevel - automatikusan kényeztet; annál aki nem büntet - anarchia van. A nevelés egyenlő a korlátozással, a fegyelmezéssel, az oktatással. Főnökeik is ezt várják tőlük. Teljesítmény, teljesítmény, teljesítmény. Pedig addig, amig a gyerek érzelmi életét nem tudom pozitíven befolyásolni, amig belső problémáit nem tudom, amennyire csak lehet, megoldani, addig a teljesítmények csak látszólagosak, az értük folyó harc csak még mélyebb depresszióhoz, önértékelés csökkenéshez vezet. A kiegyensúlyozott gyermek viszont könnyedén, játszva, örömmel sajátit el mindent, amihez csak hozzájut, teljes személyisége a világ felé fordul. Feletteseink erre azt felelnék /ill. felelték/, hogy ezt oktatás közben kell megoldani. Ezek azonban csak szavak. Egyrészt egész napon át, az egész élet során nem lehet állandóan kötötten oktatni, másrészt az oktatás közben is az a legnagyobb feladatunk, hogy dresszirozzuk a gyerekeket: minél tovább tudjanak ülni maradni, csak akkor felelj, ha kérdezek, gyönyörűen állj sorba, és főleg hang nélkül... stb., stb. Az óvodai pedagógiában egyre nagyobb hangsúlyt kap a gyermek életkori sajátosságait figyelmen kívül hagyó oktatáscentrikus szemlélet.

Nekem ebben az időben az volt az egyetlen elismerésem, ha a gyerekekkel elmentem valahová, és az emberek csodálkoztak, amikor kiderült, hogy intézeti gyerekekkel vagyok. Azt mondták, hogy azok nem szoktak ilyen vidám, nyüzsgő társaság lenni. Ennél többet nem kaptam, de ezt nagyon megbecsültem, hiszen ezt akar-

tam elérni. És minden gyermekem megállta a helyét az iskolában, tudásuk, kitartásuk semmivel sem volt kisebb, mint a más csoportbeli gyermekeké.

A mindennapos harc azonban teljesen felőrölt, végül olyan lettem, mint amilyenek a gyermekeim, a belső problémák minden energiámat felemésztették.

Az intézeten belül - az áthelyezésekről

Teljesen tarthatatlannak tartom, és ebben egyönte tü a gyermekekkel foglalkozó nevelők véleménye, a gyermekek minimum háromévenkénti áthelyezését. Természetesen ez is az állami gondozott gyermekeket sújtja leginkább, azokat, akiknek a legnagyobb szükségük lenne a biztos kötődésre.

Ezzel kapcsolatban az egyik óvodásotthon igazgatóhelyettese azt mondta, hogy az állami gondozott gyermekek szülei társadalmilag nem hasznos elemek, így természetes, hogy nem az ő gyermekeiknek tartják fenn azt a kevés fővárosi helyet. De vajon hogyan függ össze a szülő "vétké" és a gyermekek sorsának intézése!?

Rengeteg patronálókapcsolat is ezen bukik meg, hiszen nehezen várható el, hogy a patronáló vidékre utazzék a gyermekért. Így eltávolodnak egymástól, a kapcsolát megszűnik. A gyermekek gyorsan megtanulják, hogy életük alakulása teljesen esetleges, a felnőttek szeretete nem komoly dolog.

Egyik kolléganőm patronált egy kisfiut. Iskolásotthonba vidékre helyezték. Utólag, nagy protekcióval visszakerült a fővárosba, mivel patronálója akkor már igazgatóhelyettes lett. A többi gyermek azonban nem ilyen szerencsés.

Biztató, hogy a testvéreket igyekeznek egy nevelőotthonba helyezni. Viszont: külön nem adhatók örökbe a testvérek. Csak-hogy egy családnak nem mindegy, hogy egy gyereket fogad örökbe, vagy két gyereket. Különösen akkor, ha csak az egyik gyerekekkel alakult ki kapcsolat, mint K. Endre esetében.

Már folyamatban volt K. Endre örökbefogadása, amikor megérkezett az öccse a bölcsődésotthonból. A két gye-

rek addig nem is ismerte egymást. Ekkor közölték az örökbefogadókkal, hogy csak a két gyereket együtt vihetik el. Kétségbeesetten jöttek vissza, hiszen két gyereket nem tudnak vállalni. A helyzetet az oldotta meg, hogy K. Viktort is gyorsan örökbefogadták, és az a család is csak egy gyereket vállalt. Ha nem így alakult volna, a két gyerek még mindig intézetben élne. Az örökbefogadási szándék személyre szóló kapcsolat, nem biztos, ha az egyik gyerek szimpatikus a családnak és viszont, akkor automatikusan a másik is az.

Az áthelyezésekkel kapcsolatban az a véleményem, hogy az államnak is sokkal olcsóbb lenne, ha valóban felnevelt gyermekeket kapna vissza a társadalom, olyanokat, akik a társadalom hasznos tagjai lehetnek, és nem a csak ellátott, kötődésképtelen, életidegen, neurotikus, deviáns fiatalok számát szaporítanánk.

Egy rossz, de stabil környezet sokkal többet ér, mint egy steril, de változó környezet, ahol a normák és az emberek mindig változnak. A gyerekek egyetlen intézeten belül is hat felnőttökhöz kell alkalmazkodnia, egy zárt közösségben kell a helyét kiharcolnia, s ha ezt szorozzuk - bölcsőde, óvoda, alsó-, majd felsőtagozat, ifjusági otthon - minimum öttel, akkor az már harminc felnőtt és ötször husz gyerek...

Előfordult már velem, hogy év közben tíz gyerekemet egyik napról a másikra "átszállították" egy másik otthonba. Amikor felháborodottan kérdeztem, hogy miért bánnak úgy velük, mint egy zsák krumplival, azt felelték, hogy nem mindegy, hogy egy évvel előbb, vagy később? Nem mindegy, hogy itt, vagy ott? Különböben is káros ez a kötődés a gyermekekhez, annál nagyobb lesz a csalódásuk, ha a következő otthonban nem kapnak ugyanilyen szeretetet...

Az intézeten belül másik csoportba helyezés minden nap előfordul. Mindig van egy "magasabb szempont", ami dönt. Ez az ide-oda rakosgatás a nullával teszi egyenlővé a pedagógusok munkáját, és a gyermekek igyekezetét is, hogy beilleszkedjenek egy adott környezetbe, hogy teljesítsenek! Mi pontosan azt szeretnénk elérni, hogy bizzanak bennünk és önmagukban, lehetőségeikben, hogy stabilizálódjanak érzelmileg, és energiájuk legnagyobb részét ne a bizonytalanságérzet leküzdésére, ne a kapcsolódások kialakításának - egy felnőtt számára is - nagyon nehéz felada-

tára fordítsák. Hiszen így is rengeteg behoznivalójuk lenne fizikailag, érzelmileg, ismeretanyagban egyaránt. A lehetetlennel próbálkoznak és a lehetetlennel próbálkozunk mi is. Valahányszor előrelépnénk, mindig történik valami, ami ezt megsemmisíti. Vagy egy hirtelen áthelyezés, vagy a szülők bukkannak fel, tűnnek el, vagy felborul a patronálási kapcsolat stb. És mindez az amúgy sem stabil gyerekekben olyan visszaeséseket okoz, amelyek egy idő után egyszerűen már behozhatatlanok.

Az intézeten belül - konfliktusok

Egy nevelőotthon szinte hermetikusan zárt közösség. A nevelők viszonya egymáshoz, a kisegítő személyzethez, a gyermekekhez rendkívül bonyolult. Egy kívülálló talán meg sem értheti, hogy mitől van a belső feszültség, miért uralkodik egy vagy egy-két ember a többi dolgozón. Ezt tovább bonyolítja, hogy a csoportok külön egységek, s az egy csoportbeliek csak felületesen érintkeznek a többi csoportban lévőkkel. Állandó találgatás folyik, történetek születnek egymásról stb. A vezetőség ezt maximálisan kihasználja, táplálja.

A csoportok: ahányan vannak, annyifélék. Egységes nevelési elvek alapján kellene dolgozni, de csak az oktatási követelmények egységesek. A gyerekek teljesen ki vannak szolgáltatva az éppen ott uralkodó nevelői elveknek. Ezek pedig nem mindig a leghaladóbbak.

Az intézet vezetése sem egységes. A pedagógiai vezetés az évek során háttérbe szorult, és a gazdasági vezetés került előtérbe. Ez természetesen a pedagógiai munka rovására megy. A vezetők közötti állandó rivalizálás a nevelőket is megosztja. Ahelyett, hogy egymás munkáját segitenék, inkább egymást akadályozzák, önkényeskedésekre adnak alkalmat, a pedagógusokat és a gyermekeket kiszolgáltatják a viszályoknak. Az amúgy is éppen-hogy-csak-elegendő anyagi szétosztása felett és a gyerekek ellátására, öltözködésére, foglalkozási eszközeire adott összeg felett a gazdasági vezető önkényesen rendelkezik. Ebből az következik, hogy nem a szükségletek szerint, a szükséges időben, hanem az ő szeszélyei szerint történik az elosztás. A vezetés

megosztottsága továbbgyűrűzik, és előszeretettel ugrasztja össze a pedagógusokat, hiszen így egymással vannak elfoglalva, és nem a vezetés hiányosságait akarják megjavítani.

A pedagógusok általában ki vannak szolgáltatva, mindenért ők felelnek, mindenért felelősségre vonhatók. Viszont semmihez nincs joguk: sem ahhoz, hogy mit, sem ahhoz, hogy hogyan oktasanak; és nincs helye egyéni nevelési elveknek sem. Még az óvodai programban lefektetett minimális jogot is elvették tőlünk, azt t.i., hogy a foglalkozási vázlatot mindenki úgy írja, ahogy az neki a legjobban megfelel. Nekünk borzalmasan hosszú és előre meghatározott vázlatokat kellett írunk - teljesen fölöslegesen. A pedagógia megfoghatatlan tudomány, eredménye szinte le sem mérhető, nemhogy közvetlenül meg lehetne ítélni. Ez ugy jelentkezik, hogy a pedagógus mindig, mindenért támadható vagy elismerhető. Megítélése szinte sohasem függ össze pedagógiai munkájával, annál inkább függ feletteseihez való viszonyától. Helyzetük nagyon nehéz. Egyrészt házon belül kell mindennap megmérkőzniük a körülményekkel, másrészt állandóan szemben találják magukat a külső problémákkal. Naponta kell könyörögni, veszekedni a gyerekek ellátásáért /pl.: legyen annyi kanál, pohár, ahány gyerek, legyen elegendő és megfelelő meleg ruha, legyen papír rajzolóshoz stb./. Ez rengeteg energiát emészt fel.

A gyermekfelügyelők, de még az óvónők nagy többsége sem rendelkezik azzal a pedagógiai kultúrával, ami ezekhez a gyerekekhez szükséges lenne. Megkövetelni, persze lehetne, általában azonban az intézetek örülnek, ha egyáltalán van valaki a gyerekekkel, elküldeni pedig nem lehet valakit pusztán amiatt, mert nem alkalmas erre a pályára.

A legtöbb pályán lévő pedagógus meg akar felelni az éppen aktuális követelményeknek. Hiszen ettől függ erkölcsi és anyagi elismerése, előrejutása a pályán. Nem csóda, ha a napi leterheltség mellett nem harcolnak még gondolatban sem. Még azon is csak csendben morognak, hogy a vasárnapi ügyeletért feleannyi pénzt kapnak, mint egy hétköznapért, hogy folyton a fejükre olvassák, hogy a munkaidejük 42 óra és nem 30. Pedig minden pedagógus, ha akar, ha nem, ennél mindig többet foglalkozik a mun-

kájával. Óriási az adminisztráció, és aki nem tud gyönyörűen adminisztrálni, annak sok baja van ezen a pályán.

A szülőkkel /akik nehezebb alanyok, mint a gyerekek/ is foglalkozni kell, fokozott figyelmet kíván a gyámügyi kérdések nyomon követése, a gyermekek egészségügyi figyelése, ellátása, a családlátogatások, kórházi látogatások, esetenkénti bírósági tárgyalások, a továbbképzések, az értekezletek, és még sorolhatnám sokáig. Olyan sokrétű munka ez, amiért nagyon nagy elismerés járna minden itt dolgozó pedagógusnak.

De még arra sincs joguk, hogy - mint a kerületi óvodákban - eldönthessék, melyik gyermekük iskolaérett, melyik nem. Itt a gyerekeket egy 20 perces, mindent eldöntő vizsgálatnak vetik alá. Hiába van más véleményen a pedagógus, legtöbbször még arra a megbeszélésre sem hívják be, ahol eldől a gyermek sorsa...

x x x

Végül három gyermek esetét szeretném leírni. Számomra mindhárom eset nagyon elgondolkodtató.

G. Endrét örökbefogadták, átkerült kerületi óvodába. Az óvoda vezetőnőjének - amikor megtudta, hogy a gyermek örökbefogadott - csak egy gondja volt: hogyan tudna megszabadulni tőle. Ez a fogadtatás a gyermek beilleszkedését nem könnyítette, inkább késleltette. Így azután azt lehetett mondani, hogy ez a gyerek borzasztó, nem való normál óvodába. Évvesztes lett, már iskolás. Korrekciós osztályba jár, tanulmányi eredménye jó. De ha a bélyeg nem kerül le róla, mikorra fogja magát egyenlőnek érezni a többi gyerekekkel?

Sz. Zsófia szintén örökbefogadott. A szülők balgán elmondták az óvodában, azzal a szándékkal, hogy a kislányra ezután több gondot fordítsanak az óvónők. Ezután valóban különösen figyeltek rá az óvónők, anynyira, hogy át kellett tenni egy másik csoportba, mert a gyerek mást sem hallott, mint azt, hogy azért ilyen meg olyan, mert örökbefogadott, és ki tudja, milyenek az igazi szülők. Személyisége, amely amúgy is labilis volt, nagyon megsínylette az esetet, komoly magatartásbeli, kötődésbeli problémák léptek fel nála.

A harmadik esetben az intézetben kaptam egy gyermeket. B. Tamást. Szintén örökbefogadott, az iskolából került vissza. Olyan jellemzéssel jött, hogy rémülten vártuk érkezését: agresszív, retardált, kötődéskép-

telen, kezelhetetlen, neurotikus stb. gyereket vártunk. Kiderült, hogy az iskola a kerületi óvodába utalta vissza, ahová nem voltak hajlandók visszavenni, mondván, elég volt nekik az ott töltött két év. A szülők a GYIVI-hez fordultak, így került a gyerek hozzánk. Egy-két heti zárkózottság után, miközben a 8 éves gyermek valóban 3-4 éves szinten tevékenykedett, Tamás lassan megnyugodott és feloldódott. Megismerhettem ezzel B. Tamást, a nagyon érzékeny, intelligens, rendkívül kötődésképes és következetes: abban, hogy emberként kezeljék. Én nagyon örültem, hogy megismerhettem, és nagyon elkeserített, ha a vele történetekre gondoltam.

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS, SZOCIÁLIS ELLÁTÁS

BETEG-UT ELEMZÉS

Az érszükületes betegek ellátásának vizsgálata

Magyarország az egészségügyi ellátás színvonalának jellemzésére használt mutatók alapján az európai országok között előkelő helyet foglal el. /Magas a 100 ezer lakosra jutó kórházi ágyak száma és a 10 ezer lakosra jutó orvosok száma/. Ugyanakkor a lakosság egészségi állapotának bemutatására használt mutatókat vizsgálva az utolsó helyek egyikét foglaljuk el az európai rangsorban. /Elég a magas csecsemőhalandóságra, a csökkenő várható élettartamra vagy a középkorú férfiak magas halandóságára gondolnunk./

Az adatokból előtűnő ellentmondást általában a lakosság egészségtelen életmódjával, rossz szokásaival szokták magyarázni. /Ezeket is lehet különböző nemzetközi összehasonlításból vett adatokkal igazolni./

Ebben a tanulmányban - nem vitatva, hogy az egészségtelen életmód hozzájárul a rossz összkép kialakulásához - azt vizsgáltuk meg, hogy az egészségügy hogyan készült fel a betegek ellátására; a jó helyzetet tükröző mutatók mellett a betegek milyen ellátásban részesülnek; elegendő-e a jelenlegi helyzet javulását egyedül a lakosság életmódváltoztatásától várni, vagy vannak még olyan lehetőségek, amelyek kihasználásával az egészségügy is hozzájárulhat a népesség egészségi állapotának javulásához.

Ugy gondoltuk, hogy az egészségügyi rendszer működéséről pontosabb képet kaphatunk ha az ismert mutatók elemzése helyett azt vizsgáljuk meg, hogy mi történik az orvoshoz forduló betegekkel; a gyógyulni vágyó betegek hogyan találják meg az őket gyógyítani tudó orvosokat; ebben a jelenlegi egészségügyi rendszer hogyan segít nekik /milyen utakat kínál/; a hivatalos úton járva a beteg milyen gyorsan jut el a megfelelő helyre; milyen eltérések vannak a hivatalos utaktól és a betegek miért veszik igénybe ezeket.

A kérdésekre a beteg-ut elemző módszer segítségével kerestük a választ. A módszernek az a lényege, hogy azonos betegségben szenvedő betegek útját vizsgáljuk meg az első orvoshoz fordulástól az utolsóig.

Az utak összehasonlíthatóságához feltétlenül szükséges, hogy azonos betegséggel kezelt betegek útját kísérvük végig, hiszen minden betegségnél más és más lehet a beteg-ut. Így viszont megtudhatjuk, hogy a betegségen kívül milyen tényezők befolyásolják a beteg-utakat. A beteg-utakat a betegekkel készített interjúk alapján rajzoltuk fel.

A betegség kiválasztásánál a következő szempontokat vettük figyelembe:

- olyan betegséget érdemes megvizsgálni, amelynél nem sima, kitaposott az ut;
- a betegek nagyrésze megfordul az egészségügyi intézmények három szintjén /körzet, szakrendelő, kórház/;
- a gyógyítási lehetőségek különbözőek és szűkösek;
- lehetőleg egyértelműen diagnosztizálható betegség legyen.

Orvosokkal folytatott beszélgetések után az érszükületes betegség mellett döntöttünk.

A felsorolt szempontokon kívül e betegség vizsgálata mellett szól az is, hogy a hazai halálozási statisztika élén a szív- és érrendszeri betegek állnak, az éves halálozás több, mint felét okozzák, s ez az arány évről-évre növekszik. Ezért is fontos annak vizsgálata, hogy az egészségügy hogyan készült fel az érrendszeri betegek közé tartozó érszükületes betegek ellátására.

Az érszükületes betegség

A beteg-utak megértéséhez és értékeléséhez elengedhetetlenül szükséges a betegség megismerése. A betegséggel foglalkozó szakirodalom egy részének elolvasása mellett sokat segítettek a betegség megismerésében és a gyógyítási lehetőségek

feltérképezésében az érszükületes betegeket ellátó orvosokkal készített interjúk.^{x/} /1-22/

A betegség bemutatása során főleg ezekre az interjúkra fogunk támaszkodni, mivel laikusok számára érthetőbbek, mint a latin szavakkal teletűzdelt tanulmányok.

Az orvosokkal készített interjúk és szakcikkek elolvasása sokat segített abban, hogy e tanulmány elkészítéséhez szükséges mélységben megismerkedhessünk ezzel a betegséggel, de ugyanakkor jó lehetőséget nyújtanak arra is, hogy egy új, aránylag szűk orvosi szakterület megismerésén keresztül érdekes információkhoz jussunk az egészségügyi intézményrendszer működéséről is.

A beteg-ut követő vizsgálatban olyan krónikus érszükületes betegek utját elemeztük, akiknek a lába volt érszükületes. Az érszükületes betegségek legnagyobb részét, közel 80%-át érelmeszesedés okozza /Nemes-Soltész, 25/. Ez az arterio-sclerosis obliterans.

"A legáltalánosabb, a leggyakoribb ok az elmeszesedés.^{xx/} Nagyon fontos tudni, hogy nem egy végtag, nem egy bal vagy egy jobb, akárcsak a két láb ereiről van szó. A szervezet egész ütőeres érrendszeréről van szó. - Az érelmeszesedés a szervezet egészét érintő kór. - A felső végtagokon kevésbé mutatkozik, inkább ott, ahol terhelve van, a leggyakrabban az alsó végtagokon kezdődik. Az érelmeszesedés egy-egy pontján okoz bajokat. Ezek részben a szív koszorús erei, részben az agyba menő erek, részben pedig a hasi üregben lévő főütőerek, amelyek az alsó végtagokat látják el vérrel." /Dohanics, 4./

"Az érbetegség generalizált jellegének megfelelően, egyidejűleg több szerv elváltozása társul. Pl. szívinfarktusból meggyógyult betegek között átlagosan minden harmadiknak alsóvégtagi arteriás érszükülete is van. A cerebrovaszkuláris érintettség alsóvégtagi érbetegeken 10-30%; az érték a vizsgálat módjától és a vizsgált beteganyagtól függ. Közismert és több epidemiológiai vizsgálat által alátámasztott tény, hogy az alsóvégtagi és agyi érbetegségben szenvedők többsége myocardialis /a szívizomhoz tartozó/ infarctusban hal meg." /Farkas, 28, 294.o./

x/ Az orvosokkal Liska Tiborné és Antal Z. László készített interjúkat.

xx/ Ritkább /kb. 20%/ az ér gyulladással eredetű megbetegedése, az ún. Buerger-kór.

A szakirodalom a betegség négy stádiumát különbözteti meg, amelyeknek az alkalmazott terápiák ismertetésénél és a betegség felismerésénél is fontos szerepük lesz. A négy stádiumot "A gyakorló orvos enciklopédiája" című kötetben szereplő "Érbetegségek" című fejezet alapján /24/ mutatom be.

- I. stádium: Olyan állapot, amelyben az érelzáródást vagy beszűkülést követő keringéscsökkenés még rendelkezik annyi tartalékkal, hogy a normális szükségletet kielégítse.
- II. stádium: Terhelésre /leggyakrabban járás közben/ jelentkező vérellátási zavar. Séta közben a végtag fájni kezd. A beteg először sántít, majd megáll.
Rövid /néhány perces/ pihenő után a beteg tovább tud menni. Minél súlyosabb a betegség, a pihenők közötti járástávolság annál kisebb.
- III. stádium: Olyan vérellátási zavar, amelyben a keringés már nyugalmi állapotban sem elegendő, a fájdalom állandó.
- IV. stádium: A vérellátás teljes csődje. A lábfejbe már nem jut vér, az érrendszer elzáródott, a láb üszkösödni kezd.

A betegség lassan, sokszor több év alatt fejlődik ki, s a beteg - ha időközben nem kap megfelelő kezelést - eljut a IV. stádiumhoz.

"Eleinte még semmilyen komoly panasza nincs a betegnek, csak akkor érez fájdalmat, ha jár, ha siet. /Erős fájdalmat érez a láb izomzatában, a lábszáron, olyan mértékig, hogy le kell állnia./ Az izommunka következtében elhasználódik az oxigénmennyiség, ami a láb anyagcsereszükségleteihez szükséges, és mivel valamilyen zavar miatt nem kellő mértékben tud pótlódni a vér, az izommunka nagyon erős fájdalommal jelzi, hogy kevesebb az oxigént szállító vörösvérsejt ezen a területen. Ez a jelenség eleinte két-háromszáz méter megtétele után jelentkezik, súlyosabb esetekben már 25-30 lépés után. Sőt, nyugalmi állapotban is jelentkezhet a panasz, ha a vérellátás nyugalmi állapotban sem kielégítő, és ez arra figyelmeztet, hogy rövidesen várható a szövetek, a bőr elhalása. Ez tehát a tünet; ez az, amire a beteg panaszodik.

Mivel a betegség egyes esetekben lassan, évek alatt fejlődik ki, mód van arra, hogy a szervezetben egyébként is meglévő mellékerek teljesítőképessége megnövekedjen s ezáltal képessé váljanak arra, hogy a szűkült ér feladatainak egy részét ellássák. Ezért nagyon fontos, hogy a betegség milyen fázisában kerül orvoshoz a beteg. Ez mindenképpen érdekes a betegség lefolyásának a fékezésében, a betegség további gyógyításában." /Dohanics, 4/

A terápiás lehetőségek ismertetés előtt, fontos megjegyezni, hogy

"a betegség, amivel mi foglalkozunk, alaptermészeténél fogva progresszív betegség. Amit végzünk ezekkel a betegekkel, az tüneti kezelés. Tehát, ha egy elzáródott comb verőeret mi átjárhatóvá teszünk, akkor az az alsó végtag visszanyeri vérellátását. De az általános érrendszeri betegség, ami ezt az érelzáródást okozta, az változatlanul megmarad, és előbb-utóbb vagy ugyanezen a végtagon, vagy egy másikon, vagy valamely távolabbi zsigeri éren újabb tünetek jelentkeznek. Ezek a betegek tehát gyakorlatilag soha nem gyógyulnak meg végleg." /Papp, 1/

Érszűkületes betegek kezelésénél alkalmazott terápiák

A beteg-utak vizsgálatához nemcsak a betegséget, de a gyógyítási lehetőségeket is meg kell ismernünk, s azt is, hogy a különböző terápiás lehetőségekhez milyen könnyen vagy nehezen lehet hozzájutni, hol vannak kiépített gyors utak és hol "ut-szűkületek".

Az idült verőérelzáródásban szenvedő betegek gyógyítására többfajta terápiát is alkalmaznak az orvosok. Ezek hatékonyságáról, alkalmazási lehetőségeiről szakmai körökben vita folyik.

A terápiás tevékenységek közül a betegek számára a belgyógyászati terápiák /az értorna és a gyógyszeres kezelés/ a legkevésbé megterhelőek. Egy idő után az érbetegek többségénél sor kerül sebészeti beavatkozásra is. Ezek közé tartozik az aránylag egyszerű műtétnek számító szimpatektómia, a komoly szakmai felkészültséget igénylő érrekonstrukciós műtétek, s végül a legdrasztikusabb megoldás, amikor a beteg lábát az eddig említett gyógymódok egyikével sem lehet megmenteni: az amputáció.

Az utóbbi években - a belgyógyászati és sebészeti terápiák mellett - egy új eljárás, a transluminális angioplastica segítségével is enyhíteni lehet a betegek panaszait. Az eddig csak diagnosztikai tevékenységhez használt katéterek segítségével átjárhatóvá lehet tenni az elzáródást, és tágítani a szűkült ereket.

Magyarországon a belgyógyászok nem szakosodtak az érbetegek ellátására, az angiológiai hálózat kialakulatlan, ezért a nagyon energia- és időigényes, de hatásos értornát szinte sehol sem alkalmazzák. A gyógyszeres kezelést pedig sebészek alkalmazzák - belgyógyászati kontroll nélkül. A gyógyszeres terápiák sikertelenségéhez az is hozzájárul, hogy Magyarországon gyakran értágító gyógyszereket használnak az orvosok, ezek azonban inkább ártanak, mint használnak a betegeknek. /Az elmeszesedett, szűkült érszakaszokat nem tudják tágítani. Hatásukra a rugalmas erek tágulnak, így arra a testrészt több vér jut, s a szűkült szakaszra pedig még az eddiginél is kevesebb./ Ezen a területen is található azonban kivételek. Néhány belgyógyásznak - hosszú évekig kezelve a betegeiket - sikerült elérnie, hogy műtéti beavatkozás nélkül is javuljon állapotuk.

A sebészeti terápiákat szélesebb körben és nagyobb sikerrel alkalmazzák. A sebészetnek - több éves küzdelem után - alakult egy új ága, az érsebészet, amely az érszükületes betegek ellátásával foglalkozik.

"A hazai érsebészet lelkes szakemberek spontán kezdeményezéséből keletkezett, egységes koncepció és központi irányítás nélkül, sok helyen a helyi vezetés nem titkolt ellenzése közepette. A spontaneitás káros következménye volt azonban, hogy ez a fejlődés mind a végzett munka volumenében, mind a műtétek minőségét tekintve rendkívül heterogén. /kiemelés tőlem: Antal Z.L./ Vannak az országban érsebészetileg viszonylag jól ellátott területek, de vannak meggyényi foltok is, ahol az érsebészet kezdeményei sem fedezhetők fel." /Papp, 44. 2-3.o./

Az érsebészeti műtétek - amelyek során átjárhatóvá teszik a szűkült vagy elzáródott érszakaszt, vagy új ér beültetésével javítják meg a vérellátást - sok beteg panaszait enyhítették már.

Az eljárás rendkívül költséges /egy műtét ára 10 és 70 ezer Ft között mozog/, és ez igen komoly akadályt jelent a széles körű alkalmazás elterjedésében.

Egyelőre kevés olyan orvos van, aki ezeket a bonyolult műtéteket el tudja végezni. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy Magyarországon évente kb. 2500 érrekonstrukciós műtétet végeznek, miközben ennek több mint négyszeresére lenne szükség.

Az ennél sokkal egyszerűbb és olcsóbb szimpatotektómia műtétet majdnem minden sebészeti osztályon el tudják végezni. A műtét során elmetszik az alsó végtag ereit szabályozó gerincoszlop mellett futó idegpályákat. Sok orvos vitatja a műtét kedvező hatását, és az irodalom arra is felhívja a figyelmet, hogy bizonyos esetekben impotenciát okozhat.

"Ez a műtét elsősorban a bőr ereinek a tágulatát eredményezi, sokan gunyosan, "meleg harisnyának" említik ezt a módszert. De, kérdezem én, kinek nem esik jól télen csikorgó hidegben meleg gyapjuzoknit felhuzni egy nylon harisnya helyett. Jól esik. Nem igazi megoldás, mert az izomzat ereinek szükülete megmarad, de az biztos, hogy időnként kinzó fájdalmak megszűnését látjuk. Időt nyerünk vele."
/Dohanics, 3/

Évente kb. 2000 szimpatotektómia műtétet végeznek az országban. A betegek nagyrésze a műtét után újból jelentkezik panaszaival az őt kezelő orvosnál.

Azoknak a betegeknek, akiknél a fenti terápiák sikertelenek voltak, vagy azokat meg sem próbálták, egy idő után amputálják a lábát. Jelenleg az a leggyakrabban alkalmazott sebészeti beavatkozás érszükületes betegeknél. Ma, Magyarországon az amputációk kb. 3/4 részére érbetegség miatt kerül sor!

Bár minden amputációt egy miniszteri rendelet szerint az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetnek jelenteni kellene, ez nem történik meg, így az évente elvégzett amputációk számáról csak becsült adatok állnak rendelkezésünkre. Ezek szerint évente kb. 3 ezer amputációt végeznek érbetegség miatt, s ez a szám évről-évre nő.

Az amputációval kapcsolatban sincs egységes állásfoglalás az orvosok között. Itt is rengeteg az egymásnak ellentmondó vé-

lemény, amit a szakirodalomban is figyelemmel lehet kísé-
 rni. S bár a közvéleményben és a sebészek között is aránylag egyszerű
 műtétnek számít /általában fiatal sebészek végzik/, mégis rend-
 kívül sok a rosszul elvégzett műtét, amiről meglepő módon a szak-
 irodalomban is olvashatunk. A nem jól végrehajtott amputációkról
 főleg a rehabilitációval foglalkozó orvosok számolnak be, akik
 a rosszul elvégzett műtétek miatt nem tudják művétaggal ellátni
 a betegeket, vagy a rosszul megválasztott műtéti magasság miatt
 a rehabilitációs munkájuk sokkal nehezebb.

Az egyik ilyen vitatott kérdés az amputáció magasságának
 megválasztása.

"Alsóvégtag-amputáltak rehabilitációjának sikere alapvetően
 a térdizület megtarthatóságán mulik. Ez elsősorban az orvo-
 si rehabilitációra érvényes. Művétaggal ellátott lábszár-
 amputáltak energiafogyasztása normál járáskor mintegy 10%-
 -kal emelkedik, a combamputáltaké viszont több mint 60%-kal.
 Mint saját anyagunkból is kitűnik, a térd alatt amputáltak
 még az érbetegek csoportjában is csaknem valamennyien el-
 láthatók művétaggal. Combamputáltak között ez az arány lé-
 nyegesen rosszabb. Elszomorító ezek alapján, hogy külföldi
 eredményekkel összehasonlítva milyen kevés nálunk a térd
 alatti amputált". /Kullmann, 4o, 149.o./

A tanulmányban közölt táblázat szerint külföldön az ampu-
 tált betegek között a lábszáramputáltak /térd alatt amputáltak/
 aránya kb. 50-60%, Magyarországon pedig kb. 20%.

"További problémát jelent a lábszárcsonkoltakon szükséges
 amputációk, csonkkorrekciók nagy száma. /Lem szerint hazai
 anyagon több mint 50%./ Ennek egyik gyakori oka a túl hosz-
 szu lábszárcsonk. A hosszú csonkok előbb vagy utóbb bizto-
 san problematikusá teszik a protézis-ellátást... A lábszár-
 csonkok még számtalan más ok miatt is kényes művétagkészi-
 tési feladatot jelentenek /túl rövid csonk, bőr alatt ki-
 álló csontvég, nem megfelelő csonkizomzat, heges, többször
 plasztikai műtétekre került bőrfelület stb./...
 /Kullmann-Novák, 42, 39o.o./

Az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetben dolgozó
 szerzők tanulmányuk végén az orvosi szakirodalomban szokatlanul
 éles hangon foglalják össze tapasztalataikat:

"Az amputációkat végző osztályoknak meg kellene ismerniök
 a lábszáramputáció helyes technikáját". /Kullmann-Novák,
 42, 39o.o./

Az utóbbi években a belgyógyászati és a sebészeti terápiák mellett egy új terápiát is alkalmaznak a krónikus verőérelzáródásban szenvedő betegek gyógyítása során.

A módszert 1964-ben alkalmazta először egy amerikai orvos.

"A transzluminális angipolasztika bármely műtéti megoldásnál csekélyebb megterhelést jelent. Eredetileg idős, generalizált érbetegek alsó végtagi érszükületének kezelésére alkalmazták. Alapelve: az érszükületen, ill. érelzáródáson keresztül speciális, tágitó katétert vezetnek fel. A katéter végén elhelyezkedő ballon felfújásával az atheromás /az érfal zsíros elfajulása, beszűrődése atherosclerosisban/ éret szűkítő masszát nagy nyomással az érfalba préselik, így a vérkeringés általában helyreáll. A tágitást csak bizonyos feltételek mellett lehet végezni: a szükület vagy elzáródás ne legyen túl hosszú, az érlument elzáró massa ne legyen meszes, a szükület elérhető legyen a katéterrel." /Farkas, 28. 3o3-3o4.o./

A módszer további előnye, hogy a beavatkozás költsége minimális a drága érrekonstrukciós műtétekhez képest. Hátránya, hogy nem lehet minden éret tágitani, s itt is - az érrekonstrukciós műtétekhez hasonlóan - komplikációk léphetnek fel. Az ér újra elzáródhat, és az ér megsérülhet.

Ezzel a módszerrel a belgyógyászokon és a sebészekon kívül egy olyan szakma /a radiológia/ képviselői is gyógyítási lehetőséghez jutottak, amely eddig csak diagnosztikai feladatokat látott el.^{x/} Főleg ezzel magyarázható, hogy ez a módszer - előnyei ellenére - csak lassan, állandó viták és nehéz küzdelmek árán tud elterjedni az egész világon, így Magyarországon is.

Már az érsebészet kialakulását áttekintve láthattuk, hogy a spontán, átgondolatlan, minden összehangolást nélkülöző fejlődésnek milyen káros következményei vannak, amelyek közül talán a szükös erőforrások irracionális felhasználása, s ezen keresztül a betegellátás színvonalának a lehetőségektől való elmaradása a legfontosabb. Az érsebészet, ennek ellenére, napjainkra teret nyert, s bár további fejlődésének jelentős akadályai vannak, a növekvő számú beteg egészségügyre nehezedő nyomása miatt a szakma várhatóan tovább tud fejlődni.

x/ A módszert belgyógyászok és érsebészek is alkalmazzák, de főleg a radiológusoknak van meg a katéterezéshez szükséges rutinjuk.

A radiológusoknak az érsebészeknél nagyobb ellenállást kell legyőzniük, s bármilyen hatékonyan tudnak is dolgozni, az új gyógy mód elterjedése nagyon lassu. Nekik most azokkal az érsebészekkel kell megküzdeniük a terápiás lehetőségek alkalmazásáért, akik korábban hasonló helyzetben voltak, de nehezen ki-harcolt monopolhelyzetüket - "ez a legeredményesebb terápia" - szeretnék megőrizni.

Főleg ezzel magyarázható, hogy az ellátatlan betegek nagy száma ellenére ezt az olcsó és gyors módszert alig használják ma még Magyarországon. Évente mindössze 100-200 ilyen beavatkozásra kerül sor, miközben az érsebészek a szükségesnél sokkal kevesebb műtétet tudnak elvégezni, s évente körülbelül 3 ezer beteg lábát amputálják érszükület miatt.

A beteg-utak bemutatása

Az érszükületes betegeket kezelő orvosok segítségével feltérképeztük, hogy az egészségügy hogyan készült fel a betegek ellátására. Ebben a fejezetben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a betegek milyen utakon járnak, hogyan jutnak el a rajtuk segíteni tudó szakorvoshoz. Azokon az utakon járnak-e, amelyeket az egészségügy kínál számukra, s ha igen, akkor ezeken járva, milyen esélyeik vannak arra, hogy eljussanak az ut egyik fontos állomására, az érsebészetre? Ha pedig nem a kijelölt utakon járnak, ennek mi az oka, milyen más utak léteznek, s ezeken kik járnak?

A beteg-utak megismeréséhez interjukat készítettünk az ut egy részét már megtett betegekkal.

Olyan betegeket választottunk ki, akik vagy az ország legjobban felszerelt, legtöbb beteget ellátó "csucs" intézményébe, az Ér- és Szívsebészeti Intézetbe, vagy a megyei szintű ellátást nyújtó kórházba, a Szabolcs-Szatmár megyei "Jósa András" Kórház-Rendelőintézetbe már eljutottak. A két kórház kiválasztásával az volt a célunk, hogy össze tudjunk hasonlítani egy országos intézménybe vezető utakat egy megyei kórházba vezető utakkal.

A kórházi nyilvántartásból kiirtuk olyan, már elbocsátott érszükületes betegek fontosabb adatait, akiknek a lábában volt szükület. Az Ér- és Szívsebészeti Intézetben /a továbbiakban, a betegek szóhasználatával élve: Városmajorban/ 171 /1983 márciusában és áprilisában elbocsátott/ beteg adatait, a nyiregyházi kórház II.sz. Sebészetén /amelyet a betegek - és a továbbiakban mi is - Sóstónak neveznek/ pedig az 1983. január 1. és június 30.-a között elbocsátott 91 beteg adatait irtuk ki. Ezek közül a betegek közül választottuk ki a megkérdezendő személyeket úgy, hogy a lakóhely szerinti összetétel az "alapsokaságban" és a "mintában" hasonló legyen. A Városmajorban kezelt betegek közül 41-en, a Sóstón kezelték közül 58-an kerültek a "mintába".

A Városmajorban az ország egész területéről fogadnak betegeket. A vizsgált időszakban az elbocsátott betegek között budapestiek voltak a legtöbben: 52,6% /mintabeli arányuk 53,7%/. Az itt kezelt betegek 18,8%-a városi, 28,6%-a pedig falusi lakos volt. /A megfelelő mintabeli arányok 21,9% és 28,6%./

A vizsgált időszakban Sóstón csak Szabolcs-Szatmár megyei érszükületes betegeket bocsájtottak el. Közülük 29,6% nyiregyházi lakos, a megye többi "városában"^{x/} lakott 13,1%-uk, és falvakból került kórházba 57,%-uk. A megkérdezett betegek 25,8 százaléka nyiregyházi, 18,9%-a városi és 55,3%-a falusi lakos.

A betegeket lakásukon kerestük fel, s arra kértük őket, hogy meséljék el a betegségük történetét az első panaszok jelentkezésétől kezdve egészen az interju elkészítésének napjáig.^{xx/} Az interju során az interju-vázlatban leírt kérdések mindegyikére külön rákérdeztünk, ha a beteg a történet elmesélése közben erre nem tért ki.

A vizsgálat közben derült ki, hogy a betegek kiválasztásánál egy olyan hipotézisünk volt, amely nem igazolódott be. Arra

x/ Azokat a településeket soroltuk ide, ahol szakrendelő található.

xx/ A betegekkel Czenky Klára, Györgyi Zoltán, Kálmán Miklós, Nagy Éva, Liska Tiborné és Antal Z. László készített interjúkat.

gondoltunk, hogy ha érsebészeti kórházban ápolott betegek közül választjuk ki azokat, akikkel interjút készítünk, akkor az összes lehetséges beteg-utról képet fogunk kapni, hiszen előbb-utóbb minden érzékületes beteg eljut az érsebészetre. Kiderült, hogy ez nem így van, mert vannak olyan betegek - számuk ismeretlen - akik érzékületes betegséggükkel sosem kerülnek érsebészetre. Néhány kórházban dolgoznak belgyógyászok, akik hosszú évek kitartó munkájával el tudják érni, hogy betegeik állapota műtét nélkül is javuljon.

A vizsgálat során érsebészekkel folytatott beszélgetésekből azt is megtudhattuk, hogy érzékületes betegeken érsebészeti vizsgálatok nélkül /amelyek segítségével ki lehetne deríteni, hogy megmenthető-e a beteg lába vagy sem/ végeznek amputációt.

A beteg-ut első szakasza

Az ut első szakasza - definíciónk szerint - az első orvoshoz fordulástól addig tart, amíg a beteg érszakorvoshoz nem kerül. /Ha a Városmajoron és Sóstón kívül máshova jut, akkor is véget ér az ut első szakasza./ Az ut második szakasza pedig ott kezdődik, ahol az első véget ért, s egészen az interju elkészítéséig tart.

Az első orvoshoz fordulás

Az orvoshoz fordulást vizsgálva két teljesen eltérő jellegű beteg-magatartással talákoztunk. A betegek fele az első tünetek jelentkezése után néhány nappal már orvoshoz fordult. Betegtársaik másik része viszont egy-két évet is küszködött betegségével, míg végre rászánta magát arra, hogy megmutassa orvosnak fájó lábát. Mindössze hat olyan beteg volt, akik ezzel néhány hónapot vártak. Részben miattuk, részben pedig azért, mert valahol meg kell huzni a határt, választottuk a hat hónapos elválasztást, ami ténylegesen két szélsőséges időpontválasztást takar.^{x/}

x/ Erről részletesebben írunk a kutatás zárójelentésében. /47./

A gyógyuláshoz vezető ut megtalálásához azonban a helyes diagnózisra is szükség van, hiszen enélkül nem lehet a megfelelő terápiát alkalmazni. Az orvoshoz forduló betegeknek azt kellett tapasztalniuk, hogy elég nehéz feladat elé állították az őket vizsgáló orvosokat. Az első orvoshoz fordulás alkalmával a 41 Városmajorban járt beteg közül 22-nél, a Sóstón kezelt 58 beteg közül 35-nél az orvosok nem ismerték fel a betegséget!

Minél "magasabb szinten" kezdte a beteg az utat, annál nagyobb esélye volt arra, hogy felismerik a betegséget, de a diagnózis megállapítása néha a klinikákon dolgozó orvosoknak is problémát okozott.

"1975-ben vettem észre, hogy fáj a lában, és bizonyos ut megtétele után lenehezedik, lezsibbad a lábam, nem tudok tovább menni. Akkor átmentem a Sebészeti Klinikára. Ott azt mondták, hogy nem sebészeti dolog, menjek át az ideggyógyászatra. Ott különböző vizsgálatokat végeztek. A lábamra csatoltak különböző dolgokat. Akkor ugyanazokkal a készülékekkel, csak nem fekve, hanem menni kellett. Csináltak teljes röntgent, végig az egész testemről, semmit nem találtak. Visszatérve a munkahelyemre, összetalálkoztam az egyik tanársegéddel, aki szülész- és nőgyógyász, ő adott nekem egy papírt, hogy menjek el a belgyógyászati klinikára. Ott megcsinálták az oszcillométeres vizsgálatot, és közölték, hogy a bal lábamon egyáltalán nem pungál a vér, a másikon pedig 0,2. Javasolta, hogy menjek el az Érsebészeti Klinikára vizsgálatra. Tekintettel arra, hogy ezt itt a belklinikán mondták, én átmentem az idegklinikára, mert valami lelet kellett, és akkor ott az egyik orvos azt mondta, hogy várjak még egy pillanatra, előkerít egy oszcillométert. Egy fél óráig kereste, amíg megtalálta. Megmérte, ugyanazt mondta, amit a belgyógyászaton. Rettentően örült, hogy megvan a diagnózis. Előtte vagy három hétig jártam oda. Mondták, hogy menjek az Érsebészeti Klinikára." /60 éves, gépirónő a II.sz. Szülészeti-Nőgyógyászati Klinikán, Bp./

Ha a beteg késve fordult orvoshoz nagyobb arányban ismerték fel a betegséget /valószínűleg az egyértelműbb panaszok és a már üszkösödő láb láttán/. Főleg a Szabolcs-Szatmár megyei körzeti orvosoknál figyelhető meg lényeges eltérés a helyes diagnózis felállításában. A gyorsan orvoshoz forduló betegek kb. minden ötödénél helyes a diagnózis, a késve orvoshoz fordulóknál már több mint a felénél. De a késve orvoshoz forduló betegeknek sem mindig ismerik fel a betegséget. Részlet egy lábát közel két éve fájlaló, és orvoshoz nem forduló beteggel készített interjúból:

"Nap mind nap ápolni kellett a lábán, de én nem tulajdonítottam ennek különösebb valamit. Elég az hozzá, hogy mondom, amikor Szoboszlóról hazajöttem, három lábam-ujja lefeketedett.

- Mennyit tudott akkor menni?

- Hát nem sokat. Hát nem sokat. Mondjam azt, hogy itt van hozzánk a daráló ötszáz méterre. Nahát, nekem legalább négyszer-ötször meg kellett állni, míg azt a félzsák tengerit eltoltam meg hazahoztam. Oszk nem tudtam, hogy mi a baj. Itt mind a kettő: hol a görcs húzta, hol fájt. Na, amikor ez nekem lefeketedett, elmentem az orvoshoz. Szóval ezt merem mondani, hogy nem tudta, hogy mi az.

- Mit mondott az orvos?

- Ő azt kérdezte, hogy nem lehetett ez magának megfagyva? Na, hát ő mondta más nyelven is, vagy latinul, hogy lehet ez is, az is. Irt fel gyógyszert is, de nem arról van szó. Mert, mondjuk, az a gyógyszer nem sokat használt. Mert, amikor a harmadik lábujjam kigyült, akkor beutalt a bőrgyógyászatra." /59 éves férfi, gyümölcskertész, Gávavencsellő./

A beteg-ut kezdetének megválasztásában elég nagy különbségek vannak a Budapesten és a Nyiregyházán kezelt betegek között. Az összes Városmajorban kezelt betegek 63%-a /26 fő/ betegségével először a körzeti orvost kereste meg /a budapestieknek csak fele/.

A Sóstón kezelt betegek beteg-utja nagyobb arányban kezdődik a körzeti orvosnál: 77%-uk /45 fő/ ide fordult először.

Az alapellátást megkerülő betegek ezt "hivatalos" uton is meg tudták tenni, hiszen például a sebészeti szakrendelőket mindenki felkeresheti beutaló nélkül is. Találkoztunk olyan betegekkel, akik szintén nem kerestek külön-utakat, hanem az egészségügy által felkinált lehetőségekkel élve hagyhatták ki a körzeti orvost. Ezt úgy teheték meg, hogy más betegségükkel már szakrendelőben vagy kórházban kezelték őket, s itt megemlítették, hogy a kezelt betegségükön kívül fáj a lábuk is /ilyen indulás a szabolcs-szatmári betegek között fordult elő gyakrabban/.

Budapesten és környékén lakó betegek általában egészségügyben dolgozó rokonaik, ismerősük segítségével kerültek az egészségügyi ellátás - már az első orvoshoz forduláskor - magasabb szintjeire.

Az érszükületes betegek a pontos diagnózis hiányában is előrébb juthatnak a gyógyuláshoz vezető uton, ha az őket vizsgáló orvos továbbküldi őket. A betegeknek még akkor is jobbak az esélyeik a gyógyulásra, ha nem a belgyógyászatra vagy sebészetre utalják őket, hanem - ez gyakran előfordult - reuma szakrendelésre, orthopediára vagy bőrgyógyászatra. Hiszen így több orvos látja a beteget, és nagyobb a valószínűsége annak, hogy közülük valaki felismeri az érszükületet.

Nézzük meg, hogy az első orvoshoz fordulás után mi történik a beteggek. Négy eltérő lehetőséget különböztetünk meg, s a beteg-utak tipizálásánál ezt a szempontot is fel fogjuk használni. Az eddig alkalmazott dichotómiát /felismerték-e a betegséget, vagy sem/ egy újabb dichotóm változóval bővítjük: továbbküldte-e az orvos a betegét, vagy sem. A megkérdezett betegek közül senki sem fordult érspecialistához az első alkalommal.

Ha továbbküldte betegét /mindegy, hogy milyen szakrendelésre/, akkor véleményünk szerint a beteg "közelebb került" a betegségét kezelni tudó orvosokhoz. Ha az orvos nem küldi tovább betegét - ez leggyakrabban akkor fordul elő, ha valamilyen téves diagnózist állapít meg, s ezzel kezeli betegét, vagy úgy vélik, hogy szimulál a beteg, és kezelés nélkül elküldi - akkor a beteg "elakad" a gyógyuláshoz vezető uton, s a késéssel csökkennek gyógyulási esélyei. A Városmajorban kezelték között 7, a Sóstón kezelték között 22 ilyen beteg volt. Öt esetben fordult elő, hogy a helyes diagnózis felállítása után a beteget először látó orvos nem küldte tovább betegét, hanem gyógyszerekkel próbálkozott. Egy idő után - amikor állapotuk rosszabbodott - a kezelő orvosuk ezeket a betegeket is továbbküldte.

Az interjúkból az derül ki, hogy az alapszintet kihagyó betegnek jobbak az esélyei az ut gyors folytatására, de azért ezeken az utakon is - mint látni fogjuk - elakadhat a beteg.

Az érsebészethez vezető utak

Az utnak ezt a szakaszát nagyon eltérő módon és különböző idő alatt tették meg a betegek.

A betegek egy része rövid időn belül eljutott a Városmajorba vagy Sóstóra. A legszerencsésebb betegeknek ehhez csak nagyon rövid időre volt szükségük, mert a körzeti orvosuk azonnal a kórház érsebészeti osztályára utalta őket.

"1981 nyarán vettem észre, hogy a jobb lábamban az alsó lábszáramban nagyon fáj az izom. Akkor elmentem a körzeti doktornőhöz, aki abszolút mindenre képes tényleg. Mindjárt megvizsgált és rögtön mindjárt mondta, hogy: Karola, érszükületről van szó, és menjen az Érsebészeti Klinikára.

- Nem is ide a tatabányai kórházba?

- Nem, nem, menjen az Érsebészeti Klinikára.

- És adott egy beutalót is?

- Nem, nem adott, oda nem beutalóval kell menni, oda csak beutaló nélkül lehet menni." /60 éves nő, könyvelő, Tatabánya/

Több beteg, kizárólag hivatalos uton járva, segítség nélkül, szintén eljutott az érsebészetre, de egy kicsit lassabban, mert közben néhány szakrendelésen megfordultak. Ők azért jutottak el aránylag gyorsan a beteg-ut első szakaszának végére, mert a szakrendelőben vagy felismerték betegségüket, vagy pontos diagnózis hiányában nem kezelték, hanem továbbküldték őket. Addig jártak a különböző szakrendelésekre, amíg valahol felismerték a betegséget, és azután az érsebészetre irányították őket.

"Január 14-én mentem be vizsgálatra. Akkor már fáj a lábam. Először ide, a körzeti orvoshoz. A körzeti orvos beküldött a szakrendelőbe, a Dózsa György utra. Először a reumán voltam. Onnan az ideggyógyászatra küldtek, majd innen az érsebészetre." /54 éves férfi, targoncavezető, Bp./

Néhány beteg a hivatalos uton elakadt, nem haladt előre az érsebészetre vezető uton, de némi késéssel, a hivatalos uton maradva, ők is elindulhattak. A körzeti orvosoknál elakadt betegeknek néha az segített, hogy új körzeti orvos került a lakóhelyére, s az új orvos szakrendelésre küldte őket. De olykor az egészségügyben működő "ellenőrök", a felülvizsgáló főorvosok is egyengették a betegek gyógyulásához vezető utját.

"50-60 métert ha mentem, már nagyon fájt, elzsibbadt, meg kellett állnom. Ugy rángatta a görcs, hogy csuda. Azután elmentem az orvoshoz. Pár hétig itthon voltam, gyógyszer szedtem, Prodictint, Halidolt, meg mit tudom én, mit. Majd azután a felülvizsgáló orvos, nő - főorvos -, beutalt a kórházba." /64 éves mg.fiz., Tiszavasvári/

A legtöbb beteg utját a szakrendelőkben lassították. Tévés diagnózisokkal hosszú ideig kezelték a betegeiket. Ebben valószínűleg szerepet játszott a körzeti orvos feltételezett diagnózisa, amelyet nem ellenőriztek elég alaposan a terápiák elkezdése előtt. Csak a terápiák sikertelensége, és a beteg állapotának romlása után küldték tovább betegeiket, ha továbbküldték egyáltalán.

A beteg-uton elakadt betegek nem mindegyike vár - olykor éveket - arra, hogy az orvosok felismerjék betegségét. Megpróbálnak segíteni magukon. Ezt többféleképpen is megtehetik. Néhányan a körzeti orvos sikertelen próbálkozásai után kierőszkolták a beutalást.

"'81 őszén olyan tünetekkel jelentkezett ez nálam, hogy fáradékony lettem. És fizikailag nem bírtam a járást se, és a fizikai képességem rohamosan csökkent. Összel elmentem orvoshoz. Akkor, sajnos, kezeltek engem izülettel. A körzeti orvos nem adott beutalót, megpróbált izülettel kezelni. Injekcióztak. Ugy, hogy én annyira lerobbantam, hogy el sem tudtam járni a körzetihez, ő jött ki ide. Felszedtem egy pár injekciókurát, és éreztem, hogy ez nem használ. És még egy kurát kellett volna felszednem őszerinte, s akkor aztán már azt mondtam, hogy nem egy kurát, hanem egy injekciót sem veszek be. Valamilyen szakrendelésre küldjön be engemet, mert érzem, hogy nem javulás, hanem rosszabbodás állt be nálam." /58 éves férfi, kubikus, Tiszatelek/

Gyakran a betegek ismerik fel az érzékületet. Volt, akinek a családjában előfordult már ilyen betegség, volt, aki a barátaitól, ismerőseitől hallotta, s olyan betegekkel is találkozottunk, akik a TV-ben látott vagy a rádióban hallott felvilágosító műsorok után gondoltak arra, hogy nekik is érzékületük lehet. A betegség felismerése /vagy feltételezése/ után néhányan a kezelő orvosnak mondták el gyanujukat, és továbbra is a hivatalos uton maradtak.

"A tévében az érzékületi betegségről tartott egy orvos előadást. Ezt csak a feleségem hallotta. És mondta a feleségem, hogy úgy mondta el, ahogy én panaszkodtam, hogy nem

birok menni. Hogy nagyon fáj a lábam. És akkor mondta a feleségem, hogy nemhogy mennék orvoshoz, mert ez több, mint valóság, hogy érszükület.

Hát, mondom, hányszor voltam már kivizsgáláson, sőt, már a reumaosztályon is kezelték. 70-től, minden második évben befektettek a reumaosztályra. És akkor egy hónapig a gerincemet, csigolyámat kezelik. Meg sulyfürdő, meg a lábamot sugarazták. És akkor a műsor után visszamentem a reumatológiai főorvoshoz. Akkor ő mondta a javaslatot, hogy je-lentkezzek kivizsgálásra. Sőt, még a beutalómra rá is irt, hogy lássa az érsebészet." /58 éves férfi, növénytermesztő, Kótaj, Szabolcs-Szatmár m./

Mások az érszükület felismerése után letértek a hivatalos utról, s olyan orvosokat kerestek, akik ezt a betegséget gyógyítani tudják.

"1978-ban jelentkeztem a körzeti orvosomnál, hogy nagyon fájnak a lábaim. De akkor sem vett betegállományba, hanem adott valami fájdalomcsillapítót, és tovább jártam munkába. És csak fáj a lábam, csak fáj, úgy, hogy már alig bírtam menni. Akkor még jártam a klubba, és ott a nyugdíjasok mondták, hogy próbáld meg Pesten, hátha érszükületed van, vagy valami. És akkor jelentkeztem Pesten a Városmajor Klinikán." /52 éves férfi, bányász, Tatabánya/

A megkérdezett betegek 10%-ánál nem az orvos ismerte fel az érszükületet. Ezeknek a betegeknek az utja ezután gyorsan, most már kitérő nélkül vezetett az érsebészetre.

De azok a betegek is megpróbálhattak segíteni magukon, akik nem ismerték fel a betegséget.

Miután a hivatalos uton nem jutottak tovább, magánuton próbáltak olyan orvost keresni, aki segíteni tud rajtuk.

"Először elmentem a körzeti orvoshoz, elküldött az ortopédiára, adtak egy lúdtalpbetétet. Mondanom se kell, hogy lúdtalпам nincsen, de attól függetlenül én ezt hordtam. De a fájdalom nem szűnt, és azt mondta az ottani orvos, hogy akkor menjek vissza. Visszamentem hozzá, és ő azt mondta, hogy nem fáj neked a lábam, csak nem akarok dolgozni. Mondom neki, hogy nem a munkával van bajom, mert pénztáros voltam, ülőmunkát végeztem lényegében, de hát 12-től 2-ig mozognom kellett. Aztán meg a reumára is elküldtek, onnan elküldtek sugárta. Azzal olyan kinom volt, hogy azt hittem, ki se bírom. Ugy, hogy aztán abbahagytam, nem mentem, egész 81 áprilisig. Két évig taxival jártam hazafelé és a munkába is, mert végképp nem bírtam gyalog járni. Végül egy nem szakember, egy nőgyógyászhoz - az édesanyám ismeri - mentünk el. Ő átküldött egy belgyógyászhoz, ő vette észre. Műszerrel megnézett. De akkor már a jobb lábamon a nagyujj kék volt." /45 éves nő, pénztáros, Nyiregyháza/

Az eddig ismertetett ut-lehetőségek figyelembevételével csoportosítottuk a beteg-utakat.

Beteg-ut típusok

A beteg-utakat sok szempont szerint lehetne csoportosítani, de így rengeteg ut típus alakulna ki. Ezért a csoportosításhoz csak az általunk legfontosabbnak tartott két szempontot használtuk fel.

Az egyik a már néhányszor említett szempont: a mielőbbi orvoshoz jutás. A betegeket eszerint két csoportba soroltuk:

- 1/ A beteg "gyorsan eljutott" az érsebészetre. Ide soroltuk azokat a betegeket is, akiknél a diagnózist nem ismerték fel az orvoshoz fordulás elején, de a beteg más orvosok közreműködésével gyorsan eljutott az érsebészetre.
- 2/ A beteg "lassan halad" a gyógyításhoz vezető uton. Azokat a betegeket soroltuk ide, akik a beteg-uton valahol egy ideig /legalább fél évig/ elakadtak. Erre vagy azért került sor, mert a betegséget nem ismerték fel idejében, vagy azért, mert a helyes diagnózis ismeretében a betegeket nem küldték érspecialistához.

A másik csoportosítási szempontunk a betegek utválasztásával függ össze. E szerint is két csoportba soroltuk a betegeket.

- 1/ Azok csoportja, akik végig az egészségügyi rendszer által kínált hivatalos uton járnak, s az ut során sohasem tértek le erről.
- 2/ A második csoportba kerültek azok a betegek, akik vagy már az indulásnál, vagy az ut bármely szakaszán letértek a hivatalos utról, s magánuton kerestek olyan orvost, aki gyógyítani tudja betegségüket. Ide soroltuk azokat a betegeket is, akik olyan kezelési kiváltságokat élveznek, amelyekhez nem férhet mindenki hozzá. Ide kerültek honvédségi-, párt- vagy sportkórházban kezelt betegek /hivatalos magánutak/.

Ezek alapján a következő ut-típusokat különböztetjük meg:

- I. - A beteg hivatalos uton, gyorsan érsebészeti osztályra került /városmajorban 11, Sóstón 25 beteg/.
- II. - A beteg hivatalos uton indul, különböző szinteken elakad, nem keres külön utakat, lassan jut el az érsebészetre /11, ill. 17 fő/.
- III. - A beteg már az első orvoshoz forduláskor magánuton indul el. Gyorsan eljut az érsebészetre /6, ill. 5 fő/.
- IV. - A beteg magánuton indul, lassan halad előre, de végül eljut az érsebészetre /4, ill. 3 fő/.
- V. - A beteg hivatalos uton indult el. Ezen nem jut előre, ezért magánuton próbálkozik. Közülük néhányan visszatérnek a hivatalos utra, és úgy jutnak el az érsebészetre /9, ill. 8 fő/.
- VI. - A beteg se hivatalos se magánuton nem jut előrébb /kimaradtak a mintából/.

Az egyes utak részletes bemutatására nincs minden esetben szükség, hiszen az előző fejezetekben olvashattunk olyan interjú részleteket, amelyeket a különböző típusú utakon járó betegekkel készítettünk.

A III. típusú utat választó /magánuton induló betegek/ többségének családjában van egészségügyi dolgozó.

"Előrebocsátom, hogy nekem a feleségem körzeti nővér, tehát egészségügyi vonalon dolgozik a IX. kerületi rendelőben. Említettem a feleségemnek, hogy fáj a lábam. Ő mondta, hogy biztos valamilyen érrendszeri probléma lehet. És akkor ő szerzett nekem egy beutalót a Városmajor utcai rendelőbe. Én a IX. kerületben nem is voltam, csak egy papírt kaptam onnan, hogy vizsgáljanak ők meg." /49 éves férfi, osztályvezető, Bp./

A magánuton járó betegek sem jutnak el mindig gyorsan a megfelelő helyre. Még egy kórházigazgató családtag sem mindig elég a beteg-ut gyors végigjárásához:

"1982 tavaszán kezdődtek a panaszaim csipőfájással, a baloldali forgóban. Mivel az ORFI áll hozzánk a legközelebb mint kórház, és ott volt ismerősöm is - a sógorom volt a

főigazgató -, odamentem. Megröntgeneztek, és megállapították, hogy csigolya-meszesedéstől van nekem ez. Reumatikus meg ízületi panasznak vélték, és bár a járási nehézségekre panaszkodtam, azért kaptam én egy kétrekeszes galván kezelést, összesen tíz alkalommal. Ez, amint később kiderült, ezt már az érsebészetten mondták, ez végül rontott is a helyzeten. Na most, egyre nagyobb fáradékonyság vett erőt rajtam, és a lépésmennyiség körülbelül száz ill. kétszázig terjedt csak. Száz lépést tudtam csak megtenni úgy, hogy ne ! kelljen megállnom. Ez aztán lassan egyre csökkent, egyre csökkent. Később aztán már hatvan, hetven lépés után kellett megállnom. Ugyanez év októberében az ORFI egy ilyen oszcillográfiás vizsgálatot végzett, és akkor állapították meg, hogy a bal lábam nulla egész három tized az oszcillográfiás érték. Ugyanakkor a doktornő előírta - voltaképpen neki köszönhetem, hogy végleg felfedezte ezt -, hogy nekem érsebészeti konziliumra lenne szükségem.

- Hogyan találkozott vele?

- Éppen csak beugrott helyettesíteni, és akkor javasolta irásban, hogy kérne egy érsebészeti konziliumot, mert anélkül itt nem lehet megállapítani semmit. Ilyen fáradékonyság és ilyen lépés távolság beszűkülés után, hát nem is lehetett mást tenni. Hát ezt később megállapítva már egyszerű dolog, de mégis csak neki jutott először eszébe, és ezért én azóta is nagyon hálás vagyok neki." /64 éves férfi, nyugdíjas jogász, Bp./

A beteg-ut második szakasza

A vizsgálat kezdetén azt terveztük, hogy a beteg-utak egészéről készítünk tipológiát.

A beteg-ut e szakaszának megítélésében rengeteg a bizonytalanság. /Ellentétben az első szakasszal, ahol a diagnózis ismeretében utólag, az orvosoktól és a szakirodalomból szerzett információk, s néha a beteget kezelő érsebészek véleménye alapján aránylag egyértelmű volt a beteg-ut megítélése./

Ebben az esetben az utak összehasonlítása is nehezebb. Az ut első részén mindenkinek ugyanazt az utat kellett bejárnia, s ez független volt attól, hogy a betegnek hány éve van érszükülete.

Az ut második szakasza az első szakorvossal való találkozástól az interju elkészítéséig azonban szinte minden betegnél eltérő hosszúságú. Hiszen beszélgettünk egy Budapesten élő beteggel, akin az első műtétet 1959-ben Franciaországban végez-

ték el. Itthon amputálni akarták a lábát, de megtudta, hogy külföldön ez a betegség már gyógyítható, és társadalmi összefogással, sikeres érműtéten esett át. Az ő útja sokkal bonyolultabb és hosszabb mint azé a betegé, aki 1983-ban került először kórházba.

Az elemzést az is nehezítené, hogy a betegek egy része nem tudta elmondani, hogy pontosan mi történt vele. /Pl. milyen műtéten esett át, ha nem műtötték, akkor miért nem, milyen gyógyszereket szedett.../

A vizsgálatunk nem alkalmas arra, hogy az itt működő rendkívül erős szelekciós mechanizmusokat megismerjük. Ezeknek a mechanizmusoknak a megismerését az is nehezíti, hogy az orvosok mindig igyekeznek választásukat szakmai szempontokkal igazolni. Az Ér- és Szívsebészeti Intézetbe például csak azt a beteget veszik fel, akinek 200 m-nél rövidebb a járástávolsága, s a szakirodalomban is azt olvashatjuk, "a többé-kevésbé nagy műtéti megterhelésre globális adatok szerint az obliteratív verőérbetegek 20-40%-a alkalmas." /Soltész-Urai, 24, 289./

A betegekkel készített interjúk alapján csak feltételezéseink lehetnek, hogy az orvosok a felsorolt szakmai szempontokon túl /vagy azoktól függetlenül/ milyen más szempontok alapján válogatnak betegeik közül. A magyar kórházakban - ellentétben az angol kórházakkal - nincsenek várakozó listák. Így gyakran előfordul, hogy ugyanarra a kórházi osztályra való felvételre az egyik betegnek csak néhány hónapot, betegtársának pedig több mint egy évet kell várnia.

Az érsebészetre felvett betegek

Az érszükületes betegekkel foglalkozó szakemberek véleménye szerint az amputációk csökkentése érdekében több érrekonstrukciós műtetre lenne szükség. Következésképpen nem minden beteg kapja meg azt a kezelést, amellyel állapotán javítani lehetne.

Ilyen körülmények között az érsebészek válogathatnak a betegek között, hiszen rajtuk múlik, hogy kit "mentenek meg" az amputációtól.

Vizsgálatunkból csak néhány olyan példát mutatunk be, amely az orvosok választási szempontjait befolyásolhatja. /Ehhez - a hiányzó információkon kívül - az is hozzájárult, hogy a betegek egy része nem válaszolt az ilyen jellegű kérdésekre./ A beteg a panaszok észlelése után - egy rádió műsort követően érszükületes panaszaival körzeti orvoshoz fordult. Az orvos sebészeti szakrendelésre utalta, ahonnan rövidesen Sóstóra került. /50-100 méterre tudott csak menni./ Sóstón szimpatektómia műtétet végezték el. Ezután leszázalékolták, mert nem tudott menni. 3 évig csak gyógyszert szedett.

"Már nem tudtam felmenni a körzeti orvoshoz, feleségem ment fel érte és lehívta, és itthon nézte meg a lábamat. Amikor megnézte, azt mondta, hogy ő ezen nem tud segíteni, kórházba kell menni, mert ez veszélyes is lehet. Ő adott nekem egy beutalót, reggelre hívott mentőt. Ott vizsgált meg a főorvos ur, Sóstón. Megnézte, és akkor hazaküldött. Én hazajöttem, csak fáj a lábam.

- És mit mondott, mit kell csinálnia?

- Azt mondta, hogy a gyógyszert szedjem.

Mondom a feleségemnek, nem megyen ez így, nekem a lábam csak fáj, a főorvos ur nem mondott semmit, hát ez a lábam nekem csak fáj. Ő bement a sóstói kórházba és megmondta, akkor ő hazajött, és megint kértünk egy beutalót.

- A körzeti orvostól?

- Igen, mert nem bírtam már a fájást.

- És hova kérte a beutalót, ugyanoda?

- Ugyanoda, a kórházba. Ott a vizsgálaton megmondták nekem, hogy műteni kell a lábam. Én tudtam, hogy a vége csak az lesz, hogy műteni kell. Így ott maradtam a kórházban - befeküdtem." /62 éves férfi, rakodó munkás, Böhöny, Szabolcs-Szatmár m./

Sikeres érrekonstrukciós műtét után a beteg fájdalmai csökkentek, és újra tudott járni.

Nem minden betegnek sikerült elérnie, hogy megcsinálják - ha néhány évi várakozás és szenvedés után is - az érrekonstrukciós műtétet Sóstón. A beteget a körzeti orvos belgyógyászati rendelésre küldte, onnan Sóstóra utalták.

"Bementem Nyiregyházára a szakrendelésre, főorvoshoz küldtek be. Akkor ő is táppénzre vett, megmérte a lábam, s azt mondta, hogy érszükületes van, és majd meglátjuk, hogy mi lesz.

- Nem mondta, hogy műteni kell?

- Arról nem volt szó egyelőre.

Majd olyan három-négy hónap múlva visszamentem és azt mondta, hogy be kell feküdnöm érfestésre. Amikor befeküdtem, akkor feltöltöttek, megfestették az eret. Után azt mondta a főorvos ur, hogy menjek haza, töltés után két hónapig pihenjek, és majd meglátjuk, hogy rosszabbodik-e. Akkor már belementem a hatodik hónapba. Azt mondta, hogy ő most nem müt meg, mert akkor belépek az egy évbe. Letelik a táppénzem, és akkor le kell százalékolni. Akkor visszamentem dolgozni.

- Fájt a lába, és ugy dolgozott?

- Ugy dolgoztam másfél évig. Sántikálva.

A gyár területén is lassan elmentem, darukezelő voltam, ültem. De viszont, amikor jöttem hazafelé, akkor már égett a lábam. Reggel fázott, mikor már harminc fokos meleg volt, akkor meg már égett a lábam. Szandált nem tudtam hordani, csak azt a mamusz-cipőt. Visszamentem hozzá másfél év múlva, mondtam, hogy nem tudok már dolgozni. Elmentem a körzeti orvoshoz előbb, aki beküldött a főorvos urhoz. Az azt mondta, hogy műtétről egyelőre szó sem lehet.

- Miért?

- Azt nem tudom megmondani.

Közben a szomszéd lány idejött - aki közben felment Pestre -, és ő mondta nekem, hogy ismer Pesten egy jó érsebész. 1981-ben felmentem szeptemberben vagy októberben.

- Milyen műtétet csináltak Pesten?

- Combomból kivették az eret - mert ott volt elzáródva - és pótolták. Utána jobb lett a lábam." /52 éves férfi, darus, Nyírbátor/

A sóstói kórházban nem tudják ellátni a megyében lévő érszüksületes betegeket, és az érrekonstrukciós műtétek sem mindig sikeresek. Ennek ellenére a kórházból a vizsgált 6 hónap alatt egyetlen beteget sem küldtek kezelésre máshová.

Sőt, ha a beteg kérte a továbbküldést, akkor ezt visszatartották. A transzluminális angioplasztikát ismertető TV-műsor után több beteg szeretett volna Pécsre menni /ahol ezt régóta alkalmazzák/, de nem kapott beutalót.

"Itt voltunk Nyíregyházán. Volt olyan ember, nem egy, amelyik kérte magát Pécsre, mert olyan beteg volt, hogy borzalmas. És nem engedte magát megoperálni. Mert ő elképzelte, hogyha őt most megoperálják, ő most ott hal meg az asztalon. Oszt, azt akarom kihozni, hogy előttem mondta az adjunktus urnak, hogy utalják át Pécsre. Azt mondta, ők nem utalhatják át innen. Ha abba körzetbe tar-

tozik, menjen Pécsre. Ha meg ide tartozik... Ez tiszta dolog, ezt én hallottam." /59 éves férfi, gyümölcskertész, Gávavencsellő, Szabolcs-Szatmár m./

A beteg-utak első szakaszának elemzésekor láttuk, hogy az egészségügyben dolgozók hozzátartozói, ismerősei haladtak a legjobb utakon. Az érsebészetben is előny a jó patrónus, de több beteget tudnak ellátni, mint ahánynak komoly támogatója van, így más szelekciós szempontok is működnek a betegek kórházba való felvételénél és a terápiák megválasztásánál.

Egy érszükületes beteget kezelő orvos erről azt mondta:

"Itt mindent a pénz mozgat. Az orvosok először megvizsgálják a beteget, aztán visszarendelik. A betegnek a két találkozás alatt már van lehetősége arra, hogy kifejezze szándékát, hogy hálás lesz-e a kezelésért. Ha nem, akkor a hatásos terápia elmarad." /Részlet egy orvos-interjúból./

Az interjú módszer nem alkalmas ennek az állításnak az ellenőrzésére, hiszen egy találkozás alapján nem lehet a betegek bizalmát megnyerni. Szemükben egészségügyi dolgozók is lehetünk. Csak néhány beteg válaszolt ilyen jellegű kérdésekre. Válaszaik szerint egy érrekonstrukciós műtét ára 3 és 5 ezer forint között mozog - ha a beteg fizet, de sok megműtött beteg állította, hogy nem adott semmit. A betegekkel készített interjúkban nem is erre kérdeztünk rá, hanem arra, hogy a több éve tartó betegségük során körülbelül mennyi külön kiadásuk merült fel a gyógykezelésükkel kapcsolatban. A válaszok értékelése így is nehéz, hiszen az összeg függ a műtétek számától, mikor kezdődött a betegség s attól is, hogy milyen messze laknak a kórháztól... Az azonban egyértelműen kiderült a válaszokból /azokéból akik erre a kérdésre hajlandók voltak és tudtak is válaszolni/, hogy a betegség számukra rendkívüli anyagi terheket jelentett. Néhányan felélték tartalékaikat, s olyan beteggel is találkoztunk, aki a kocsiját adta el, hogy fedezni tudja a felmerülő költségeit.

Az amputált betegek

Az érszükületes betegek egy részének egy idő után amputálják a lábát. Ez a hír és a "gyógyithatatlan betegség" tudata sok beteget öngyilkosságba kerget. Az amputációról és az orvosok felkészültségéről már irtunk az előző fejezetben, most néhány példával^{x/} azt mutatjuk be, hogy a betegekkel mi történt.

"Egyszer benn vagyok a kötözőbe, és az egyik főorvos azt mondja, rossz hirt kell, hogy közöljek magával. Hát, már akkor el voltam keseredve. Mondom, tudom, főorvos ur. Könnyeim potyogtak. Majd kijövök. Hát persze be is zsongtam egy cseppet. Van a kórházban ilyen tolómankó. Én azt elővettem. És a hosszu folyosón így végig... Na mondom, gyakorolom a mankójárást. Az volt a legfájóbb pont, hogy nem közölték, hogy mikor lesz a műtét.

Egyik reggel mondja aztán a nővér, hogy ne vacsorázzak, éjfél után még vizet sem ihatok. Szóval akkor már tudtam, hogy eljön a műtét, és hogy le is fogják vágni a lábamat. Ezt már korábban is megmondták. Én meg hát benne voltam, hát mindegy. Bele is egyeztem rögtön. Nem azt mondom: voltak olyan gondolataim, hogy hogyan kellene megmenekülni az élettől. Ilyenek foglalkoztattak. Aztán lesz, ami lesz. Mindegy. Eljött a műtét napja. Egy mütös ember bejött, hozta a könyvet, hogy irjam alá. Ez tán nehezebb volt, mint a műtét." /65 éves férfi, kereskedő, Nagyhalász/

Több olyan beteggel találkoztunk, akiknek a közérzete az amputáció után, az állandó, kínzó fájdalom megszűntével gyorsan javult.

De mindössze egy helyen, az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetben találkoztunk olyan pszichológussal, aki a betegeket az amputációra felkészítette, előtte hosszan elbeszélgett velük, és a műtét utáni lelki sérüléseikkel is törődött. Ebben az intézetben szociális nővért is alkalmaznak, aki a betegek mindennapi gondjain igyekszik segíteni. A rehabilitáció is itt a legsikeresebb. Az itt műtött betegeket gyógytornászok tanítják meg a müláb használatára. De itt évente csak kb. 600 beteggel tudnak foglalkozni. A többi amputált beteggel viszont szinte senki sem törődik.

x/ A Városmajorban nem amputálnak - az amputációra szoruló beteget más kórházba utalják - ezért a példákat a Sóstón kezelt betegekkel készült interjúkból vesszük.

"Tulajdonképpen ezt a műlábat nem is a kórháztól kaptam, hanem ide a lakásra küldték póstán !/, tessék elképzelni, hogy a lakásra küldték. Nem láttam én még műlábat, azt sem tudtuk, hogy kell feltenni, azt sem tudtuk miként kell használni. Ráadásul hosszabb, mint a másik lábam. Tessék elképzelni, hogy nem tudok lépni. Amikor lépek, akkor elesek.

- Nem lehetne visszamenni?

- A doktor ur látta - nem törődnek velem." /72 éves férfi, géplakatos, Enesencs/

A rehabilitációs tevékenység teljes elhanyagolását tapasztaltuk Budapesten is. A Szántó-Kovács János Kórházban - járóbetegként - gyógytornászok foglalkoznak az amputált betegekkel. Megtanítják őket újra járni, közlekedni, a mozgólépcsőn lemenni, hogy a műlábukkal minél előbb tudjanak mozogni.

Meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a sok amputáció ellenére, itt kevés a beteg, pedig Budapesten, az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetén kívül, ez az egyetlen ilyen hely. A gyógytornászok több beteggel tudnának foglalkozni, mint ahányat az orvosok küldenek. Az itt kezelt amputált betegek küldik ide a műlábukat használni nem tudó betegtársaikat.

A tapasztalatok összegzése

Az érszükületes betegek ellátásának vizsgálata a következő tanulságokkal szolgált.

A hazai egészségügy - annak ellenére, hogy a szív- és érrendszeri betegségek a hazai halálozási statisztika élén állnak, az éves halálozás több mint felét okozzák - nem készült fel eléggé ezeknek a betegeknek a gyógyítására.

Az érszükületes betegek száma gyorsan nő - 25 év alatt körülbelül a tizszeresére -, s növekedési ütemük gyorsabb, mint amilyen ütemben a gyógyítási lehetőségek bővülnek. Az egészségügy lassu reagálásának egyre több áldozata van.

Az egészségügy vezetői és az orvosok azt hangsúlyozzák, hogy a magas halálozási arányszám a "rizikófaktorok" következménye. /Véleményüknek gyakran hangot adnak a különböző tömegkommunikációs eszközök felhasználásával és tudományos fórumokon./

A rizikófaktorok hangsúlyozása azt sugallja, hogy a magas halálozási arányokért a betegek a felelősek. Tehát a megoldást nem az egészségügyön belül kell keresni, hanem a betegek viselkedését kellene megváltoztatni.

Az érbetegek gyógyítási lehetőségeit megismerve azonban úgy véljük, hogy az egészségügy vezetőinek és az orvosoknak rengeteg lehetőségük van még a halálozási arányszámok csökkentésére.

Az egészségügyi költségek szintentartása /miközben a fejlett országokban egészségügyi költség-robbanás van/ csak a bemutatott színvonalu ellátást teszi lehetővé.

A szűkös anyagi lehetőségek ellenére azonban néhány helyen magas színvonalu ellátást építettek ki. Ide - a különböző beteg-utakon - eljutnak azok a betegek, akik nyomást tudnának gyakorolni az egészségügyre, a helyzet változtatása érdekében, de így erre nem kerül sor. Az ellátásban tapasztalható zavaroknak azonban nemcsak anyagi okai vannak. Az ellátás színvonalát az orvosok továbbképzésével is emelni lehetne.

"A betegek egy része aránylag későn kerül kezelésre. Még nem eléggé ismeretes az, hogy ezt a betegséget mi módon lehet felismerni. Vannak olyan betegek, itt minálunk, akiket éveken keresztül reumatológián kezelnek, mert a járási panaszukat gyöki eredetű, reumás betegségnek tartják, fürdőkebe küldik őket, nagyon sok beteget kapunk ilyen helyekről. Nem jut eszükbe a kollégáknak, hogy egy fájós végtagon megtapogassák az értériák lüktetését, hogy az tapintható-e vagy sem. Vannak tipikus ilyen tapintási és hallgatósági helyek, ahol az ér fölött nemcsak a pulzációt lehet tapintani, hanem abban az esetben, ha az az ér beszűkül, akkor azon általában egy ilyen un. szűkületes zörejt lehet hallani. És csak az alapvető diagnosztikus eszközök, amihez semmiféle műszerezettség nem kell, csak gondolni kell rá, hogy az a betegség létezik, és ezekkel az egyszerű fizikális tapintási és hallgatósági vizsgáló módszerekkel a betegek nagy részét ki lehet szűrni." /Papp,1/ /Kiemelések tőlem: A.Z.L./

A helyes diagnózis megállapításában gyakori bizonytalanságok olykor segítik a betegek továbbkerülését. Az orvosok egy része ilyenkor a "defenzív mediciná"-t alkalmazva továbbküldi betegét. /"Abból baj nem lehet."/

Sok beteg így kerül érsebészetre. Ennek a módszernek csak az a hátránya, hogy megsokszorozza az érsebészek munkáját.

"Az egyik gyulai statisztikánk szerint, az angiológiai szakrendelésünkön először megjelenő betegek 32%-a nem ér-beteg. Ez egy kicsit elgondolkoztató. Azt hiszem, hogy a sebészet más területén, ha ilyen nagy melléfogásokkal találkozoznánk, nem hagynánk ennyiben. De az érsebészeknek ezzel meg kell békülniük. Ugyanis, amikor én tanultam a medicinát az egyetemen, nagyon keveset tanultunk az erek-ről. Ez egy sötét folt volt számunkra." /Zámori, 16/

A szakmai munka színvonalát bizonyára növelné az is, ha az orvosok tevékenységét alaposabban ellenőriznék, s a szakmai hibákat, tévedéseket nem lehetne mindig eltusolni, s a betegeknek lehetőségük lenne jogos panaszaik orvoslására, kártérítés követelésére.

A jelenlegi ellátási feltételek között a beteg reménykedhet a gyógyulásban, ha a hivatalos úton indul el, hiszen nem kizárt, hogy ezen is eljut a megfelelő helyre, de ezzel elég nagy kockázatot vállal.

A vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy az a beteg jár jól, aki:

- nem hisz abban, hogy a hivatalos úton színvonalas el-látáshoz jut, s külön utakat keres. Leghatásosabb ha ehhez egészségügyi dolgozó családtagja segítségét kéri;
- fenntartással fogadja az orvosoktól kapott információkat. Megpróbál tájékozódni a betegről /amit nem árt, ha a beteg felismer/ és a gyógyítási lehetőségekről. Így csökkentheti nyomasztó kiszolgáltatottságát;
- nem hisz abban, hogy az egészségügyi ellátás ingyenes, s ha meg akar gyógyulni, akkor fizet.

A betegek egy része hamar felismeri ezeket a "szabályokat" s igyekszik minél előbb ezek alapján eljutni olyan orvoshoz, aki nagy valószínűséggel segíteni tud rajtuk. A betegek többsége saját keserű tapasztalatai alapján tanulja meg a "közlekedési szabályokat" s próbál ezek alapján előbbre jutni. Azok a betegek azonban, akik a deklarált szabályoktól eltérő ténylegesen működő mechanizmusokat nem ismerik fel vagy ezeket nem

tudják kihasználni a saját javukra /se ismerősük, se pénzük/ reménytelen helyzetbe kerülnek.

Ugy látjuk, hogy jelenleg a hazai egészségügyben az " ingyenes és egyenlő " ellátás leple alatt olyan erős szelekciós mechanizmusok működnek, amelyet talán egyetlen "piaci" társadalomban sem tűrnének el. Ezt az teszi lehetővé, hogy az egészségügyi erőforrások elosztása és felhasználása sokkal inkább az egyes orvoscsoportok, mint a betegek érdekei szerint történik. Pedig az " ingyenes ellátást " az ő pénzükből fedezik, de annak elosztásába semmiféle módon beleszólni nem tudnak. Fokozza a betegek kiszolgáltatottságát, hogy az egyes betegségeknekél alkalmazható terápiákról, azok hatékonyságáról és kockázatáról /vagy a különböző kórházakban a műtétek sikerességéről/ nem tudnak információkat szerezni.

Az egészségügy nagyrésztében a deklarált szabályok nem működnek, s a kontroll hiánya tág teret enged az egyéni szabályok kialakításának és érvényesítésének. Minél nagyobb a különbség az ellátható és a rászoruló betegek száma között, annál élesebb verseny folyik a helyekért, s annál nehezebb a hivatalos uton előrébb jutni. Az ilyen helyeken alakulnak ki az egyéni szabályok, s nő meg a külön utak jelentősége.

Véleményünk szerint a jelenlegi szép, de betarthatatlan elveken alapuló szabályozás helyett, az egészségügyi intézmények, az orvosok és a betegek érdekeit figyelembevevő és képviselőtére lehetőséget adó irányítási rendszerrel az egészségügyi intézmények működését hatékonyabbá lehetne tenni és színvonalasabb ellátást lehetne nyújtani a lakosságnak.

Hivatkozások

A/ Orvosinterjúk

Érsebészeti Intézet

1. Dr. Papp Sándor érsebész	/Liska Tiborné/
2. Dr. Papp Sándor érsebész	/Antal Z. László/
3. Dr. Nemes Attila érsebész	/Antal Z. László/

Szabolcs-Szatmár megyei Tanács "Jósa András" Kórház -
rendelőintézete, Nyíregyháza

4. Dr. Dohanics Sándor érsebész	/Antal Z. László/
5. Dr. Dohanics Sándor érsebész	/Antal Z. László/

Kardiológiai Intézet

6. Dr. Urai László belgyógyász	/Antal Z. László/

Pécsi Orvostudományi Egyetem

7. Dr. Kiss Tibor érsebész	/Liska Tiborné/
8. Dr. Lelkes József érsebész	/Liska Tiborné/
9. Dr. Lelkes József érsebész	/Antal Z. László/
10. Dr. Márk Bertalan érsebész	/Liska Tiborné/
11. Dr. Wéber György érsebész	/Liska Tiborné/
12. Dr. Kollár Lajos érsebész	/Liska Tiborné/
13. Dr. Molnár Zoltán radiológus	/Liska Tiborné/
14. Dr. Horváth László radiológus	/Antal Z. László/

Békés megyei Tanács Kórház-Rendelőintézete, Gyula

15. Dr. Sători Ödön sebész	/Liska Tiborné/
16. Dr. Zámori Csaba érsebész	/Liska Tiborné/
17. Dr. Kender Zoltán radiológus	/Liska Tiborné/

Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet

18. Dr. Kullmann Lajos sebész	/Antal Z. László/
19. Dr. László Gergely sebész	/Antal Z. László/
20. Dr. Zala Mária pszichológus	/Antal Z. László/

Országos Traumatológiai Intézet

21. Hámos Eleménné gyógytornász	/Antal Z. László/
22. Dr. Okos Gizella nyugdíjas
belgyógyász	/Antal Z. László/

B/ Szakirodalom

- 23./ Soltész Lajos dr: Az obliteratív érbetegségek korszerű szemlélete és gyógykezelése, Orvosi Hetilap, 1960/13.
- 24./ Soltész Lajos-Urai László: Érbetegségek. In: A gyakorló orvos enciklopédiája, Medicina; 1977, 255-365.o.
- 25./ Dr. Nemes Attila-Dr.Soltész Lajos: Érsebészeti vezérfonal, Medicina, 1980.
- 26./ Dr. Gyárfás Iván: A szív- és érrendszeri betegségek elterjedtsége... In: Szív- és érrendszeri betegségek. Országos Kardiológiai Intézet, MAOTE: 1983. 7-18.o.
- 27./ Dr. Urai László: Az artériás megbetegedések és gyógyításuk, In: Szív- és érrendszeri betegségek. Országos Kardiológiai Intézet, MAOTE: 1983. 267-293.o.
- 28./ Dr. Farkas Péter: Multikoláris érbetegségek felismerése és a kezelés szempontjai. In: Szív- és érrendszeri betegségek. Országos Kardiológiai Intézet, MAOTE: 1983. 294-305.o.
- 29./ Dr. Nemes Attila, Dr. Papp Sándor, Dr. Urai László: Az akut perifériás vaszkuláris megbetegedések ellátásának szervezése. In: Kardiorankuláris krízisek /Szerk.: Gara Imre/
- 30./ Szív- és érbetegek rehabilitációja /Szerk.: Dr. Böszörményi Ernő, Dr. Endres Frigyes, Dr. Hoffmann Artur/ Bp. 1983.
- 31./ Dr.Antalóczy Zoltán: Szív- és érbetegségekről mindenkinek. Medicina, 1984.
- 32./ R.H. Horton: Vascular Surgery. Hodder and Staughton, London, 1980.
- 33./ Dr. Kulmann Lajos és mtsai: Első 507 amputált betegünk rehabilitációjának tapasztalatai. Balneológia, Rehabilitáció, Gyógyfürdőhely, 1981/2.sz.
- 34./ Dr. Kulmann Lajos és mtsai: Lábszáramputáltakról szerzett tapasztalataink. Orvosi Hetilap, 1982/33.sz.
- 35./ Kulmann Lajos dr. és Novák Mária dr.: Az amputáció kötelező bejelentésének tízéves tapasztalatai. Orvosi Hetilap, 1981/7.sz.
- 36./ Tájékoztató: a halálozást döntően befolyásoló betegcsoportok /szív- és érrendszeri betegségek, daganatok, balesetek/, valamint az alkoholizmus elleni küzdelem helyzetéről és a további feladatokról. Egészségügyi Minisztérium, 1984.
- 37./ Dr. Papp Sándor: Az érbetegek ellátás-helyzete jelenleg Magyarországon /kézirat/, 1982.
- 38./ Hámos Elemérné: Amputált érbetegek rehabilitációs nehézségei. Eü. Főiskola, szakdolgozat, 1979.

- 39./ Antal Z. László: Kórháziágy-"gazdálkodás". Társadalom-
kutatás, 1984/2.
- 40./ Antal Z. László: A betegellátás színvonalát befolyásoló
körülmények vizsgálata. MKKE, doktori disszertáció,
1983.
- 41./ Okos Gizella: Idült verőér-elzáródásban szenvedő betegek
gyógykezelése. Orvosi Hetilap, 1971/23.
- 42./ Okos Gizella: A végtagamputáció időpontjának megválasztása
a belgyógyász szempontjából. Rehabilitációs Közlemé-
nyek, Budapest, 1979.
- 43./ Okos Gizella dr.: Szakmai irányelvek az érrendszeri meg-
betegedésben szenvedők rokkantsági elbírálásában.
- 44./ Dr. Papp Sándor: Az érbetegség helyzete jelenleg Magyar-
országon. Kézirat, 1980.
- 45./ TV 1983. szeptember 27-én sugárzott műsorának - Módszerek
az érsebészetben - elhangzott szövege.
- 46./ Dr. Brencsán János: Orvosi szótár. TE KKA, Bp. 1979.
- 47./ Antal Z. László: Gyógyítás vagy megelőzés. Kézirat, 1985.

FORGÓ GYÖRGYNÉ

A GYERMEKGONDOZÁSI SEGÉLY MÉLTÁNYOSSÁGI ÜGYEK
ELBIRÁLÁSA SORÁN SZERZETT TAPASZTALATOK

A gyermekgondozási segély méltányossági alapon történő elbírálása 1981. szeptember 30-ig, a Munkaügyi Minisztérium megszűnéséig, a Munkaügyi Miniszter hatáskörébe tartozott. A minisztérium megszűnésével a méltányosságból történő elbírálást a Minisztertanács a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság feladatkörébe utalta. A Főigazgatóság vezetője ezt a hatáskörét 1982. január 1-vel a kérelmek gyorsabb elbírálása érdekében az Igazgatóságok vezetőire ruházta át.

A gyermekgondozási segéllyel kapcsolatos beadványok száma évről-évre növekszik. Így 1977-ben 3.235, 1978-ban 4.300, 1979-ben 5.100, 1980-ban 5.895, 1981-ben közel 7.000 beadvány érkezett. A konkrét kérelmeken felül azonban többszáz érdeklődő, ill. felvilágosítást kérő levél is érkezett mind a vállalatoktól, mind az állampolgároktól. A személyesen és telefonon érdeklődők száma közel azonos volt a beadványok számával.

A Munkaügyi Minisztériumban minden nap 10-től 12 óráig volt ügyfélfogadás, de ha a panaszosok vidékről vagy kisgyermekkel érkeztek, természetesen ügyfélfogadási időn túl is fogadták őket. A SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság Panaszirodáján minden nap, teljes munkaidőben van ügyfélfogadás.

A gyermekgondozási segélyezés jogosultsági feltételei 1976-tól 1982. május 1-ig nem változtak. 1978-tól a gyermekgondozási segélyen lévők száma fokozatosan csökkent, mivel a szükségességek száma is csökkenő. Ezzel ellentétben a segélyt méltányosságból kérelmezők száma jelentősen növekedett, mivel a jogosultságot nem szerzettek száma ujratermelődött, mégpedig elsősorban ott, ahol a család anyagi, szociális körülményei nem kielégítőek.

A kérelmek az egész ország területéről érkeztek, a legkülönbözőbb nagyságu és típusu településekről. Kiemelkedően sok levél érkezett a fővárosból, Miskolcraól, Szegedről, Veszprém-

ből, Békésből, Nyiregyházáról és Érdről. Nagy számuk miatt szükségeseznek tartom külön kiemelni az Ercsi, Szeghalom /5-6 éve folyamatosan/, Rohod, Kispalád, Szatmárcseke, Nógrádmegyer, Hosszupályi, Ópályi, Nagyszekeres, Vajdácaska községekből érkezett kérelmeket.

A gyermekgondozási segélyt méltányossági alapon a Munkaügyi Minisztérium, ill. jelenleg már a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság vezetői által jóváhagyott feltétel-rendszer alapján azok számára állapítottuk meg, akiknél azt a család anyagi, szociális körülményei egyértelműen indokolták, vagy egyéb fontos társadalompolitikai érdek fűződött hozzá, és ezzel egyidőben a gyermek bölcsődei elhelyezésére nem volt lehetőség.

A kérelem elbírálásához minden esetben hitelt érdemlő igazolásokat kértünk a helyi tanácstól, ill. a munkahelytől, de mindig csak a legszükségesebb bizonylatok beszerzésére törekedtünk. Célunk volt ugyanis, hogy az állampolgárokat indokolatlanul ne zaklassuk, de az ügyintézés helyenként így is elhúzódott.

A méltányossági kérelmek növekedésének egyik okát a lehetőség hírének elterjedésében látom, noha ezt hivatalosan a Munkaügyi Minisztérium vezetői nem ismerték el, ill. nem fogadták el indokként, pedig a gyakorlat ezt bizonyította. Pl. egy olyan szövetkezetben, ahol kb. 400-500 nőt is foglalkoztattak bedolgozóként, engedélyezték egy dolgozó részére a segély kifizetését. Röviddel ezután a szövetkezet más dolgozói kérelmezték a segélyt, és lassan szinte mindenki irt, akinek volt három éven aluli gyermeke, de a gyēs jogosultsági feltételeivel nem rendelkezett. /Ezt a Tápéi Háziipari Szövetkezetnél lehetett nagyon jól megfigyelni./ Hasonló történt egy-egy község /pl. Ercsi, Szeghalom/ lakóinak esetében is, ahonnan korábban szinte naponta érkeztek a kérelmek, később pedig már csak akkor, ha született egy gyermek, és az anya nem rendelkezett a segély feltételeivel. /Jelenleg^{x/} Ópályi községből érkeznek szinte naponta kérelmek.

x/ A tanulmány 1982. májusában készült.

Egy helyről tömegesen elsősorban a telepeken élő cigány családoktól és a bedolgozókat foglalkoztató szövetkezetektől érkeznek a kérelmek.

1977-től 1980-ig a gyermekgondozási segély méltányossági alapon történő engedélyezése az alábbiak szerint alakult:

	1977.	1978.	1979.	1980.
	é v b e n			
1 gyermekes család	523	595	900	1043
2 gyermekes család	278	395	532	505
3 és több gyermekes család	304	310	467	462
unoka részére	-	25	59	100
Összesen:	1105	1325	1958	2110

Jogosultság esetén a gyermekgondozási segély a gyermek három éves koráig folyósítható. Méltányossági alapon azonban gyakran csupán részidőre - általában egy évre - engedélyezzük a segély folyósítását: így 1977-ben 161, 1978-ban 493, 1979-ben 800, 1980-ban pedig 1.045 esetben csak részidőre engedélyeztük a gyermekgondozási segélyt. Két vagy több gyermek után került megállapításra és engedélyezésre a gyermekgondozási segély ikrek születésekor, vagy ha a kérelmezőnek több 3 éven aluli gyermeke is volt, és a családi körülmények indokolták, hogy több gyermek után történjék a folyósítás.

A méltányossági kérelmek tipikus esetei 1972. április 30-ig a következők voltak: ^{x/}

/1/ Azok az anyák, akik tanulmányaikat terhességük miatt szakították meg, a gyermekgondozási segélyjogosultságot semmilyen körülmények között nem szerezhették meg. Részben ebből adódott, hogy növekedett az egy gyermekes méltányossági engedélyezések száma. A fiatal anyák igen gyakran albérletben éltek, alacsony keresetű férjükkal. /Voltak azonban egyedülálló anyák is./ A tanulmányukat terhességük miatt megszakító fiatalok

^{x/} A gyermekgondozási segélyről szóló 10/1982. /IV-16./MT számú rendelet 1982. május 1-i hatálybalépésével a korábban felmerült problémák és igények egy része is megoldódott.

többsége középiskolás vagy szakmunkástanuló, ezért a méltányossági engedélyezéskor szinte minden esetben kértük, hogy megszakított tanulmányaikat a segélyezés ideje alatt igyekezzenek befejezni. Gyakori volt, hogy a következő oktatási év kezdetéig engedélyeztük a segély folyósítását, de felhívtuk figyelmüket arra, hogy ha folytatják tanulmányaikat, és elküldik az iskolalátogatási igazolást, kérelmükkel ismételten foglalkozunk. A segély további folyósítását ilyen esetben a tanulmányok várható befejezéséig vagy a gyermek három éves koráig engedélyeztük. Ugy véltük ugyanis, hogy ha az anya a megszakítás után rövid időn belül folytatja tanulmányait, nagyobb az esélye annak, hogy be is fejezi. Itt kell felhívunk a figyelmet arra a művelődésügyi rendelkezésre, amely nehézségeket gördít a tanulmányok azonnali folytatása elé. E rendelkezés szerint csak bizonyos idő elteltével lehet a félbehagyott nappali tanulmányokat esti vagy levelező tagozaton folytatni. Van ugyan egyedi elbírálásra lehetőség, de ezzel nem mindenütt élnek.

Emiatt gyakran előfordult, hogy a tanulmányaik folytatására biztatott anyák a Munkaügyi Minisztérium segítségét kérték ahhoz, hogy a segély további folyósításához szabott feltételeket teljesíteni tudják. Ugy tűnt, hogy e tekintetben a vidéki iskolák igazgatói, ill. a vidéki városi tanácsok oktatásügyi osztályának dolgozói rugalmasabban gondolkodtak, mivel vidékről ilyen jellegű panasszal nem fordultak a Minisztériumhoz, a kérelmezők mindnyájan budapestiek voltak.

Az előbbieken említett problémát az 1982. május 1-től hatályba lépő új rendelkezések sem oldják meg. Azok az anyák ugyanis, akik terhességük miatt szakítják meg tanulmányaikat, hiába létesítenek munkaviszonyt, és folytatják esti vagy levelező tagozaton tanulmányaikat /esetleg fejezik be a szülés előtt/, gyermekgondozási segélyre jogosultságot továbbra sem szerezhetnek.

B.I. budapesti lakos gyermekgondozási segély kérelme 1982. május 14-én érkezett. A kérelmet a Vas utcai anyaotthon vezető védőnője terjesztette fel, és tájékoztatott bennünket arról, hogy a leányanyát 1981. november 30-án fővárosi központi beutalóval vette fel a terhesanyaotthonba. Terhessége miatt megromlott ott-

honában a családi légkör, nevelőapja nem tűrte tovább a közös lakásban. A terhes anyát ez a feszültség nagyon megviselte, 16 napon át kórházban kezelték. Középiskoláit nem fejezte be, munkaviszonyt létesített a Magyar Hűtőipari Vállalatnál. Édesanyjával a kapcsolata jó volt, a terhesotthonban rendszeresen látogatta, további sorsa foglalkoztatta, így jutottak arra az elhatározásra, hogy a szülés után hazaviszi gyermekével együtt. Tekintettel arra, hogy tanulmányait nem fejezte be, gyermekgondozási segélyre nem volt jogosult.

Ugyanez a helyzet a felsőfoku tanulmányokat megszakítók /évhalasztást kérők/ esetében is. Ők akkor sem jogosultak a gyermekgondozási segélyre, ha a halasztás idején, a szülés előtt munkaviszonyt létesítenek, és a szüléskor munkaviszonyban állnak.

/2/ A tipikus esetek közé tartozott a multban, hogy az anya viszonylag hosszabb /4-8 vagy több éves/ munkaviszonya ellenére sem volt jogosult a második vagy harmadik gyermeke születése után a gyermekgondozási segélyre, mert a szülést megelőzően különféle családi okok miatt munkaviszonya egy ideig szünetelt. /Pl. beteg szülő ápolása, lakóhelyváltoztatás miatt, vagy mert nagyobb gyermekét helyhiány miatt nem vették fel óvodába, napközibe, és - egyre gyakrabban - elhelyezkedési nehézségek miatt./

Az ilyen típusu esetek egy része megoldódott az új rendelkezések bevezetésével, pontosabban a jogosultsághoz szükséges feltételek enyhítésével, ugyanis a szülést megelőző másfél éven belül 1 év munkaviszony helyett két éven belüli 270 nap szükséges a jogosultsághoz.

/3/ Egyes területeken csak időszakos, határozott időre kötött munkaviszony létesítésére van lehetőség /pl. élelmiszerfeldolgozás, konzerv- és cukorgyárak, vendéglátóipar, üdülők, mezőgazdaság/. Gyakran fordult elő, hogy az anyának 5-10 éven keresztül az év egy bizonyos időszakában rendszeresen 5-8 hónapos munkaviszonya volt, de ez nem jogosította gyermekgondozási segélyre. A kedvezőbb /jogosultsági/ feltételek az ilyen jellegű jogosultsági problémákat részben meg fogják oldani.

/4/ A súlyosan fogyatékos vagy tartósan beteg gyermekek utáni méltányossági kérelmek száma az elmúlt években folyamatosan növekedett: e kérelmek a segélyezés idejének meghosszabbítására vonatkoztak. A gyermekgondozási segély folyósítása ui. megszűnt, amikor a gyermek betöltötte harmadik évét, de a beteg /fogyatékos/ gyermeket közösségbe elhelyezni nem lehetett. Bizonyos betegségek esetén elhelyezhető a gyermek 4 éves kora után közösségben - bár helyhiány miatt erre nem minden esetben van mód -, de 4 éves koráig semmilyen elhelyezési lehetőség nincs. 1978-ig méltányossági alapon sem volt lehetőség a segély meghosszabbítására a gyermek 3 éves korán túl, pedig a kérelem minden esetben indokoltnak tünt, hiszen a beteg gyermek elhelyezése, nevelési, gondozási problémái lényegesen nehezebbek és költségesebbek, mint az egészséges gyermeké. Az új rendelkezések szerint a gyermekgondozási segély beteg gyermek esetén a gyermek 6 éves koráig igénybe vehető. Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy gyakori az olyan kérelem, amelyben a 6 évesnél már idősebb beteg gyermek további ápolásához kérik a segély folyósításának méltányosságából történő engedélyezését.

/5/ Egyedülálló apák gyermekgondozási segély folyósítási kérelme. E területen nem volt összhang a munkajogi és segélyezési rendelkezések között. Így az egyedülálló apát nem illeti meg a segély, pedig a gyermek gondozása céljából a fizetés nélküli szabadságra is és a gyermek után járó fizetett szabádnpra is jogosult volt. Ez a probléma is megoldódott, ugyanis az egyedülálló apának - kérésére - automatikusan megállapíthatja a munkáltató a gyermekgondozási segélyt, ha a jogosultság feltételeivel rendelkezik.

/6/ Igényként merült fel az is, hogy a család dönthessen arról, hogy az anya vagy az apa veszi-e igénybe a segélyt. Az új rendelkezések szerint a gyermek egy éves korának betöltése után a gyermekgondozási segélyt az anya helyett a vele közös háztartásban élő apa is igénybe veheti, ha a gyermekgondozási segélyre jogosultság feltételeinek mindkettőn megfelelnek. Ez azt jelenti, hogy az igénylők egy részénél valóban dönthet a család a segély igénybevételéről. Abban az esetben, ha az anya gyermeke születésekor nem rendelkezett a jogosultság feltételei-

vel /pl. nappali tagozatos hallgató volt/, az apa nem jogosult a segélyre. Az elmúlt időszakban a kérelmezők nagy része ebből a körből került ki. Ezt a problémát az új rendelkezés nem oldotta meg, noha az ilyen igények egyre nagyobb számban jelentkeznek.

/7/ A bedolgozók 1982. május 1-ig nem tudtak jogosultságot szerezni gyermekgondozási segélyre. Az anyák így gyermekgondozási segély jogosultság hiányában általában csak éjszakai pihenésük egy részének feláldozásával tudták bedolgozói jogviszonyukat fenntartani, mivel bedolgozók lévén fizetés nélküli szabadságot nem vehettek igénybe. Emellett méltányossági alapon is többnyire csak a három és többgyermekes bedolgozó anyák részére engedélyezték a segély folyósítását.

Az elbírálási feltételek csak 1979-1980-tól enyhültek, oly módon, hogy részidőre /pl. egy évre/ egy vagy két gyermek esetén is engedélyezték a segély kifizetését. A Fővárosi Kézműipari Vállalat, a Miskolci Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, a Tápéi Háziipari Szövetkezet és a Mezőkövesdi "Matyó" Népművészeti Szövetkezet bedolgozóitól érkeztek legnagyobb számban a kérelmek.

/8/ Gyakori - elsősorban vidéken - a nők részmunkaidős foglalkoztatása /pl. postai hírlapkézbesítők, bölcsődei, óvodai, iskolai takarítók, konyhalányok stb./. A részidős munkavégzést ott vállalják, ahol más munkalehetőség nincs, vagy a nagyobb gyermek/ek/ intézmény hiányában nem részesülhetnek óvodai, napközis ellátásban. A részmunkaidőben foglalkoztatottak gyermekgondozási segély problémája megoldódott, mivel az új szabályozás szerint a jogosultság megszerzéséhez a napi 4 órás munkaviszony is elegendő.

/9/ Hátrányos helyzetbe kerültek azok a szülési szabadságon vagy gyermekgondozási segélyen lévő anyák, akiknek kisiparos a munkáltatója, és az a segélyezés ideje alatt nyugdíjba vo-

nult, ill. elhalálozott. Ilyen esetekben az anya határozatlan időre létesített munkaviszonya saját hibáján kívül megszűnt, és gyermekgondozási segélyjogosultságát ezért elveszítette.

A korábbi és a jelenleg érvényben lévő rendelkezések is különbséget tesznek a segélyre jogosultság szempontjából a határozott, illetve a határozatlan időre létesített munkaviszony megszűnése között.

- a./ Abban az esetben ugyanis, ha a határozott időre létesített munkaviszony a segélyezés ideje alatt megszűnt /a szerződést lejárt/, a segélyezés automatikusan /elterjedten passzív jogon/ folytatódott a gyermek 3 éves koráig. Ha a gyermekgondozási segélyezés ideje alatt ismét szült az anya, a gyermek születésétől ismételten megillette a segély.
- b./ A határozatlan időre létesített munkaviszony megszűntével viszont a gyermek gondozására igénybevett fizetés nélküli szabadság is megszűnt, és az anya elveszítette a további gyermekgondozási segély igénybevételeinek lehetőségét.

A jogosultság megszűnése - a fent említett okokon kívül - gyakran úgy következett be, hogy az anya maga szüntette meg munkaviszonyát azzal a szándékkal, hogy új munkaviszonyt létesít, de az új munkahelyen nem tudott, munkábaállni, mert:

- a gyermek elhelyezése nem oldódott meg,
- a gyermek nem bírta a bölcsődei közösséget,
- a felmondási idő letöltése alatt az új munkahelyen betöltötték a felkinált munkakört;
- az anya megbetegedett, stb.

Közben azonban a felmondási idő lejárt, a munkaviszonyt megszűnt, és ezzel megszűnt a gyermekgondozási segélyre jogosultság is. Ilyen esetekben az anya csak a méltányossági engedély alapján vehette igénybe ismét a gyermekgondozási segélyt, annak ellenére, hogy a jogosultságot a gyermeke születése előtt már megszerezte.

Az új - 1982. május 1-ével életbe lépett - rendelkezés részben megoldja azoknak az anyáknak a problémáját, akiknek a munkaviszonya a gyermek születése után szűnik meg. Abban az esetben ui., ha az anya gyermeke születésekor a gyermekgondozási segély jogosultsági feltételeivel rendelkezik, és munkaviszonya bármilyen okból megszűnik, a gyermekgondozási segélyt az utolsó munkahelyen lehet igényelni.

/lo a/ Abban az esetben, ha az anya szerződéses, határozott időre létesített munkaviszonya a segélyezés ideje alatt megszűnt - "passzív jogon" részesült a segélyben -, ujjabb szü-
lésekor további 3 évig is igénybe vehette a segélyt, a munka-
viszony nélküli segélyezés ideje azonban nem számít munkavi-
szonyban töltött időnek.^{x/}

H.J.-né az 1976. február 27-én született első gyermeke után jogosult volt a gyermekgondozási segélyre. A segélyezés ideje alatt a határozott időre létesített munkaviszonya megszűnt, és "passzív" jogon részesült a segélyben az 1977. január 13-án született második gyermeke után 1980. január 13-ig. A segélyezés lejárta után 20 nappal, 1980. február 3-án született meg a harmadik gyermeke, aki után már nem volt jogosult segélyre a 20 nap miatt. Méltányosságból engedélyezték a segély folyósítását 1980. július 1-től a gyermek 3 éves koráig. H.-né 1982. áprilisi levelében arról tájékoztatott bennünket, hogy 1982. március 3-án megszületett 4. gyermeke, és kérte a segély folyósítás méltányossági engedélyezését.

Az 1980-ban készített környezettanulmány tanúsága szerint a család tanyán lakik, bölcsődei elhelyezésre lehetőség nincs, mivel a településtől 5-km-re laknak.

H.-né 1957-ben született, 1972-ben fejezte be általános iskolai tanulmányait, és az Állami Gazdaságban dolgozott 1972-től 1976-ig, első gyermeke megszületéséig. Abban az esetben, ha határozatlan időre létesített munkaviszonyban állt volna első gyermeke születésekor, munkaviszonya 1972-1985-ig /a 4. gyermek utáni gyermekgondozási segély lejártáig/ folyamatos lett volna, így azonban mindössze 4 éves munkaviszonya van.

x/ Tapasztalatom szerint a határozott időre létesített munkaviszony egyre jobban terjed, és különösen gyakori az egészségügyi dolgozóknál, a pedagógusoknál, továbbá a vendéglátóiparban.

Az anyák egyébként - írásbeli megkeresésükben - gyakran tettek javaslatot arra, hogy a gyermekgondozási segélyezés ideje minden esetben számítson munkaviszonyban töltött időnek. Erre azonban az új rendelkezések sem adnak módot: továbbra is csak a munkaviszony során, a gyermek gondozására igénybevett fizetés nélküli szabadság ideje alatt folyósított gyermekgondozási segélyezés ideje számít munkaviszonyban töltött időnek.

/lo b/ Mindig komoly gondot jelentett a határozott időre létesített munkaviszonynál, ha a munkaszerződés az anya terhességének ideje alatt /pl. a terhesség harmadik-negyedik hónapjában/ járt le.

Veszélyeztetett terhesség esetén a munkaviszony megszűnése után az anyát gyermeke születéséig az állami egészségügyi szolgálat illetékes orvosa táppénzes állományba vehette. Ilyenkor terhességi gyermekágyi segélyben, ill. táppénzben részesült, de a gyermekgondozási segélyre nem szerzett jogosultságot.

Nem volt könnyebb helyzetben az a terhes anya sem, akinek megszűnt a munkaviszonya, és egészségi állapota megengedte volna ugyan, hogy új munkaviszonyt létesítsen, terhesen azonban gyakorlatilag lehetetlen elhelyezkedni. Ha viszont nem tudott elhelyezkedni, és nem került táppénzes állományba sem, teljesen ellátatlanná vált, gyermeke születése után sem a terhességi gyermekágyi segélyre, sem a gyermekgondozási segélyre nem volt jogosult.

Gy.J.-né először 1980-ban fordult méltányossági kérelemmel a Munkaügyi Minisztériumhoz. 1976-ban állt munkába. Határozott időre létesített munkaviszonya - veszélyeztetett terhessége ideje alatt - 1980. február 29-én megszűnt, másfél hónappal gyermeke születése előtt. Szülésig táppénzes állományban állt, a terhességi gyermekágyi segélyre /20 hét/ jogosultságot szerzett, de a gyermekgondozási segélyre nem. Méltányossági kérelmét 1980-ban elutasítottuk. A családban egy gyermek volt, az apa havi átlagkeresete 5.234 forint volt. Az anya azóta is levelez: fordult már a Munkaügyi Döntőbizottsághoz, Munkaügyi Birósághoz, országgyűlési képviselőhöz, az MSZMP KB. Irodájához, a megyei tanács elnökhelyetteséhez, a községi tanács elnökéhez és az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatalhoz is. Innen a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósághoz továbbították a kérelmét, ahol végülis méltányossági alapon engedélyezték a segély folyósítását, de nem visszamenőleg, hanem csak 1982. január 1-től.

Az új rendelkezések szerint, ha a terhes nő a munkaviszony megszűnése után táppénzes állományba kerül a szülésig, megállapítható részére a gyermekgondozási segély, tehát a fent jelzett probléma részben megoldódott.

/11/ A házasság révén Magyarországon letelepülő, nem magyar állampolgárságu gyermekes anyák problémája. Ezek a - főleg a Szovjetunióból, Lengyelországból és az NDK-ból, ill. kisebb részben Csehszlovákiából és Romániából áttelepülő-asszonyok áttelepülésükig többnyire dolgoztak, de az ügyintézés elhuzódása miatt a szülésig a jogosultsághoz szükséges időt nem tudták megszerezni, vagy előrehaladott terhességük, nyelvi nehézségeik miatt el sem tudtak helyezkedni. Abban az esetben, ha az áttelepülés előtt az anya munkaviszonyban állt, és gyermeke megszületésekor rendelkezett a gyermekgondozási segély jogosultság feltételeivel, az állandó lakhatási engedély kiadása napjától igénybe veheti a segélyt. Ilyenkor a lakóhely szerinti illetékes megyei tanács munkaügyi osztálya - Budapesten: a Munkaerő-gazdálkodási Hivatal - állapítja meg a jogosultságot, és a Nyugdíjfolyósító Igazgatóság folyósítja a gyermekgondozási segélyt /1974-es Munkaügyi Minisztériumi állásfoglalás alapján/.

P.J.-né Lengyelországból települt át. 1980. szeptemberig 8 éves lengyelországi munkaviszonnyal rendelkezett. Első gyermeke 1981. július 1-én született Magyarországon. Állandó lakhatási engedélyt 1982. január 15-én állították ki részére. Első gyermeke után sem a terhességi-gyermekágyi segély, sem a gyermekgondozási segély nem illeti meg. Jelenleg ismét terhes, második gyermeke után sem részesülhet majd jogosultsági alapon semmilyen juttatásban, ezért fordult méltányossági kérelemmel a Panaszirodához.

Változás ezen a területen sem történt, az új rendelkezés nem /ha terhes az áttelepüléskor, és munkaviszonyt létesíteni már nem tud/ vagy csak részben /ha sikerül elhelyezkedni, és a jogosultsághoz szükséges kevesebb munkaviszonyt megszerzi/ érintette a külföldi állampolgárságu, Magyarországra települt anyák jogosultságát.

/12/ 1978-ban tömegesen jelentkezett egy új probléma: az anyák a gyermekorvos javaslatára /vagy a lehetőségről más anyától értesülve/ megszakították a gyermekgondozási segélyt, és

beteg gyermekük ápolására a társadalombiztosítási szabályok alapján járó gyermekápolási táppénzt vették igénybe, amely a gyermek egy éves korának betöltéséig folyósítható, ha azt a körzeti gyermekorvos indokoltnak tartja. Figyelmen kívül maradt az - és erre a munkahelyek sem hívták fel a figyelmet -, hogy amennyiben a gyermekápolási táppénzt nem közvetlenül a szülési szabadság lejártától veszik igénybe, hanem a gyermekgondozási segélyt szakítják meg vele, a táppénzes állomány lejártától nem vehetik ismét igénybe a gyermekgondozási segélyt. A fő gondot az okozta, hogy ezek a gyermekek általában gyenge fizikumúak, betegesek voltak, vagy tartós betegségben szenvedtek, állapotuk egy éves koruk után sem változott, de az anya a gyermekgondozási segély újbóli igénybevételére már nem volt jogosult, így legfeljebb méltányossági alapon kérhette a segély további folyósítását. Ilyen jellegű kérelmek - bár számuk mára csökkent - jelenleg is előfordulnak.

/13/ Többnyire elutasítottuk azokat a méltányossági gyermekgondozási segély kérelmeket, amelyekben az anya a segély folyósítását a férj sorkatonai szolgálata idejére kérte. Minden esetben felhívtuk azonban az elutasított kérelmező figyelmét arra, hogy a férj sorkatonai szolgálata idején az anya és családja katonai családi segélyre jogosult, amely lényegesen magasabb összegű a gyermekgondozási segélynél, és amely összegből még jogosultság esetén is le kell vonni a gyermekgondozási segélyt, a méltányossági engedélyezésnek tehát nincs értelme.

/14/ A közeli női hozzátartozók - általában munkaviszonyban álló nagymamák - részére kért méltányossági engedélyezések száma is gyakori volt. A segély folyósítása azonban még az indokolt kérelmek^{x/} esetében is csak akkor engedélyezhető, ha a kérelmező részére a munkáltatója előzetesen fizetés nélküli szabadságot biztosított a gyermek gondozása céljából. Az anya részére a munkáltató köteles biztosítani e célra fizetés nélküli szabadságot, hozzátartozó részére azonban ez nem kötelező, csupán adható.

x/ Ilyenek pl. az anya tartós betegsége vagy halála, nappali tagozatos tanulmányok stb.

B.M. 1981 novemberében írta első levelét, amelyben arról tájékoztatót bennünket, hogy középiskolai tanulmányainak negyedik évében, 1981. március 15-én gyermeke született. 1981. november 8-án sikerült elhelyezkednie, és kéri, hogy munkaviszonyban álló édesanyja részére engedélyezzük a segély folyósítását. A lakóhely szerint illetékes tanácstól környezettanulmányt kértünk /csak sürgetés után kaptuk meg/, és kértük, hogy a nagymama munkáltatójától a fizetés nélküli szabadság engedélyezését kérjék az unoka gondozására, az igazolást juttassák el hozzánk. A tanácsi munkatárs arról értesített bennünket, hogy az anya osztályvizsgát tett, munkaviszonyt létesített /bolti eladó lett, szeretné az érettségit megszerezni/. A gyermek koraszülött, B.M. szülei a terhességről nem tudtak. Bölcsődei elhelyezésre lehetőség nincs, mivel a Szigeten, egy tanyán laknak, a révtől 5 km-re. A gyermekgondozási segély megállapítását javasolják, az a véleményük, hogy szerény, elmaradott gondolkodású családról van szó, a gyermektartást sem intézték el, most tette meg a tanács a szükséges intézkedést. A nagymama munkahelyéről az igazolást csak 1982. május 11-én kaptuk meg.

Sajnos, gyakran azért kell a gyermekgondozási segélyt nagyszülő számára engedélyezni, mert az anya nem törődik gyermekével.

S.S.-né 1980-ban született unokája után kérte a gyermekgondozási segély folyósítását. A nagymama rokkant nyugdíjas, 1980. július 1. óta kétszer operálták. A gyermek apja iszákos, agresszív, a gyermeket a szülők elhanyagolták, nem gondozták.

I.I.-né, a gyermek anyja munkaviszonyban állt, kisebbik gyermekét nem szereti, intézetbe kívánta adni. Ezért vették a nagyszülők magukhoz. A kisgyermek nagyon leromlott állapotban került hozzájuk, azóta azonban gyönyörűen fejlődik, szép, tiszta, gondozott, kiegyensúlyozott, látszik rajta a szerető gondoskodás, írta a városi főorvos.

/15/ A méltányossági kérelmek csaknem egyötöde olyan anyáktól érkezett, akik gyermekük születésekor nem álltak munkaviszonyban, ill. akiknek egyáltalán nem volt munkaviszonyuk. A munkaviszony nélküli kérelmezés is két részre osztható:

- a/ Az egyik csoportba tartoznak azok az anyák, akik vagy általános iskolai, középiskolai, szakmunkásképző iskolai, főiskolai vagy egyetemi tanulmányaikat terhességük miatt szakították meg, vagy a tanulmányok ideje

alatt, esetleg közvetlenül tanulmányaik befejezése után szültek, és munkaviszonyt létesíteni már nem tudtak. /Terhesen elhelyezkedni - különösen vidéken - szinte lehetetlen/. Nem egy esetben 1-2 éven belül ismét szültek, de a gyermekgondozási segély jogosultságát második gyermekük születése előtt sem tudták megszerezni első gyermekük gondozása miatt. Többnyire nehezítette a munkába állást a bölcsőde, ill. városokban, nagyközségekben a bölcsődei férőhely hiánya, és - elsősorban vidéken - a lakóhely és a munkahely közötti nagy távolság, de egyre erősebbek az elhelyezkedési nehézségek is.

L.J.-né kérelmező gyermeke születésekor /1981. április/ harmadéves szakmunkástanuló volt, 1981. októberében szakmunkásvizsgát is tett. Munkába lépni gyermeke gondozása miatt nem tudott, és a közeljövőben sem tud, mivel 1982. áprilisában második gyermeke is megszületett. Az anya 1962-ben, az apa 1961-ben született.

B-né dr.G.Zs.-t 1982. február 13-án avatták doktorrá, a következő napon szülte meg gyermekét. Gyermeke után az anyasági segélyen kívül /egyszeri 2.500 Ft/ más juttatás nem illeti meg. Kérése az, hogy a gyermek hat hónapos koráig engedélyezzük a segély igénybevételét, amíg gyermeke közösségbe nem helyezhető. A segély folyósítását engedélyeztük a gyermek születése napjától 1982. szeptember 30-ig.

L.V.A. 1974-1975-ben munkaviszonyban állt az Országos Közegészségügyi Intézetben, majd az Egészségügyi Főiskola nappali tagozatán tanult. Tanulmányait 1981-ben fejezte be. Elhelyezkedésre nem volt lehetősége, mert Budapesten és környékén nem volt pályázati kiírás. 1981. januárjában született meg az első gyermeke, aki után 1981. szeptember 1-től 1982. augusztus 31-ig engedélyezték a gyermekgondozási segély folyósítását. L.-né a közelmúltban arról tájékoztatott bennünket, hogy 1982. áprilisában megszületett második gyermeke, aki után szeretné igénybe venni a gyermekgondozási segélyt. Férje 1980. nyarán végzett az ELTE Természettudományi Karán, azóta nevelőtanárként dolgozik a helybéli gimnáziumban. Albérletben laknak.

b/ A munkaviszony nélküli kérelmezők másik csoportjába azok az anyák tartoznak, akik soha folyamatosan munkaviszonyban nem álltak, ill. csak esetenként vállaltak alkalmi munkát, de három vagy több /3-10/ gyermeket gondoznak. Az ilyen esetek főleg vidéken gyakoriak: az első gyermek születésekor az anya még nagyon fiatal, munkaviszonnyal nem rendelkezik, de nem tud munkába állni később sem, mert a gyermek bölcsődei, óvodai elhelyezésére nincs lehetőség, sőt, helyenként munkalehetőség sincs. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a kérelmezők egy része nem is törekszik arra, hogy rendszeres, folyamatos munkaviszonya legyen, különösen akkor, ha az naponkénti utazással jár együtt. Amikor még csupán egy-két gyermek van a családban, megoldható a munkavállalás közeli családtagok segítségével - ha azt nagyon akarják -, de sok gyermek mellett már nincs lehetőség erre.

M.Sz. 1958-ban született. 1976-tól élt élettársi közösségben B.S.-val. Élettársa börtönbüntetését tölti. A kérelmező háztartásbeli, munkahelye nincs, a korábbi időszakban sem volt, alkalmi munkás volt. Három kiskorú gyermeke van /1978., 1979., 1980./ M.Sz. három gyermekével együtt szülei lakásában lakik rossz körülmények között. A gyermekeket a nagyszülő tartja minimális jövedelméből. A községben bölcsőde nincs. A tanácsi ügyintéző javasolja részére a segély megadását.

A Munkaügyi Minisztériumban a sokgyermekes anyák részére méltányosságból engedélyezésre került a segély folyósítása, ha a tanácsi munkatárs arról tájékoztatott bennünket, hogy gyermekeiket megfelelően gondozzák, gondjaikat, problémájukat elsősorban igen szerény anyagi lehetőségeik okozzák. Sok esetben a tanácsi munkatársak csak akkor szereztek tudomást a család anyagi-szociális helyzetéről, amikor kérésünkre környezettanulmányt készítettek. Ha azt láttuk, hogy a gyermekgondozási segély folyósítás engedélyezésén túl más szerv segítsége is indokolt, és van is lehetőség a család gondjainak megoldására, vagy legalább enyhítésére, igyekeztünk segítségre lenni.

A kérelmezők nagyon gyakran csak arról tájékoztatnak bennünket levelükben, hogy nagy szegénységben élnek, a segély fo-

lyósítását kérik, hiszen a szomszéd házban lakóknak is adtunk, és legalább annyira "pucérkodnak", nélkülöznek ők is. Ilyenkor csak a környezettanulmány elkészítése után jutott tudomásunkra az, hogy tulajdonképpen mihez is kérik segítségünket. Nemesyszer előfordult, hogy három éven aluli gyermek nem is volt a családban, de az anyagi-szociális körülmények valóban nagyon rosszak voltak. Ilyenkor többnyire a lakóhely szerint illetékes tanács figyelmét hívtuk fel a család körülményeire, és kértük a rendkívüli vagy rendszeres nevelési segély megállapítási lehetőségének vizsgálatát.

Természetesen az is előfordul, hogy a tanácsi munkatársak tájékoztatják az anyát a méltányossági lehetőségről, és gyakran ők terjesztik elő a környezettanulmánnyal és javaslatukkal el látott kérelmet.

M.I.-né gyermekgondozási segély kérelmével a lakóhelye szerint illetékes tanács fordult hozzánk, megkérve már a munkáltató véleményét is. Az anya nagyon fiatalon ment férjhez, rövid munkaviszonya miatt a gyermekgondozási segélyre nem jogosult, gyermeke gondozására munkáltatója fizetés nélküli szabadságot biztosított. A tanácsi munkatárs levele alapján a lakásban döbbenetes a szegénység, a gyámügy hívta fel a rendőrség figyelmét a munkakerülő, italozó, hanyag apára. Méltányosságból engedélyeztük a segély folyósítását.

Amióta a méltányossági kérelmek elbírálása a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság hatáskörébe tartozik, a munkaviszony nélküli anyák gyermekgondozási segély kérelme többnyire elutasításra kerül. A Vezetőség véleménye ugyanis az, hogy a kérelmek elbírálásánál figyelemmel kell lenni a gyermekgondozási segély alapvető rendeltetésére. Ezért a munkaviszonnyal egyáltalán nem rendelkező anyák segélye csak rendkívüli esetben engedélyezhető. Vagyis általában olyan esetben, amikor a szülés a tanulmányok folytatásának ideje alatt, vagy befejezésük után, de viszonylag rövid időn belül következik be. Nem engedélyezhető viszont a gyermekgondozási segély olyan eseteknél, amikor a kérelem teljesítését a szociális problémák indokolttá tennék ugyan, de az anya munkavállalásának szülés miatti kényszerű elhalasztását vélelmezni sem lehet. A kizárólagosan szociális indokokra alapított kérelmeket az illetékes tanácsokhoz kell - mint szociális kérelmeket - továbbítani.

/16/ 1981. szeptember 30-ig a szüléssel kapcsolatosan felmerülő összes probléma /gyermekgondozási segély jogosultság elbírálása, vitás esetben állásfoglalás, szabadság, gyermek gondozására, ápolására adott fizetés nélküli szabadság, fizetett szabadnap, méltányossági elbírálás/ a Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott.

Az érdeklődők nagy száma és a kérelmek jellege azt mutatta, hogy a munkahelyek egy részénél nem történt meg a szükséges felvilágosítás, munkajogi kérdésekben hiányos volt a jogpropaganda. Gyakori volt az olyan jellegű panasz, amikor a vállalat érvényben lévő rendelkezést, előírást szegett meg, vagy azt nem vitte figyelembe. Munkaügyi osztályon dolgozók, SZTK ügyintézők /különösen szövetkezeteknél/ nem ismerték kellően az érvényben lévő rendelkezéseket. Igen gyakran fordult elő olyan eset, hogy a gyermekgondozási segélyre nem volt jogosult anya számára nem engedélyezték a gyermek gondozására járó fizetés nélküli szabadságot, vagy nem tájékoztatták ennek a lehetőségéről. /Előfordult, hogy az anyával megíratták a felmondást - mivel más lehetősége nem volt arra, hogy gyermekével otthon maradjon -, így később sem fordulhatott panasszal a volt munkáltatójához, hiszen ő írta meg a felmondást, és nem neki mondtak fel./

Az alábbiakban ismertetem N.L.-né esetét. A példából látható, hogy milyen sok hátrány és károsodás érheti a szülőket amiatt, hogy munkáltatójuk nem informálja őket kielégítően. Vagyis, a példánál maradva, a munkáltató nem tájékoztatta az anyát arról, hogy beteg gyermeke ápolására a gyermek 10 éves koráig fizetés nélküli szabadságot kérhet.

N.-né 1977. augusztusában született gyermeke szellemi fogyatékos és mozgássérült. Az anya munkaviszonyát a munkáltató megszüntette 1980. szeptemberében, a gyermekgondozási segély lejárt és a fizetett szabadság kiadása után. N.-né fizetés nélküli szabadságot nem kért, ennek lehetőségéről nem is tudott, és erről munkáltatója sem tájékoztatta. 1982. áprilisára várta második gyermeke születését, űtána már semmilyen juttatás nem illeti meg, továbbá elesett az első gyermek utáni gyermekgondozási segélytől, amelyre 1982. május 1-től a gyermek 6 éves koráig jogosult lehetett volna, ha korábban fizetés nélküli szabad-

ságot kér a gyermek ápolására. Említést kell tenni arról is, hogy 1980. szeptemberétől nincs munkaviszonya, és várhatóan további 3 évig nem is tud létesíteni a kisebbik gyermek születése miatt.

A Munka Törvénykönyvében foglaltak alapján a munkáltató a gyermek gondozására annak három éves koráig, beteg gyermek ápolására a gyermek 10 éves koráig köteles fizetés nélküli szabadságot biztosítani. Ez az idő teljes értékű munkaviszonyban töltött időnek számít, és egy újabb szülés esetén minden juttatásra jogosultságot ad.

A különféle tájékoztatások után csökkent az ilyen jellegű panaszok és méltányossági kérelmek száma, de azért még napjainkban is előfordulnak.

Sz.L.-né 1982 áprilisában érkezett levelében kéri, hogy beteg gyermeke ápolására a fizetés nélküli szabadságot engedélyezzük a gyermek nyolc éves koráig, mivel a munkáltatója csak egy évet adott. Ebben az ügyben nem folytattunk le vizsgálatot, mert a közölt adatok alapján kitűnt, hogy a gyermek csak 1982. októberében tölti be a hatodik életévét. Tájékoztattuk a szülőt, hogy az új rendelkezések értelmében 1982. május 1-től a gyermek hatéves koráig a gyermekgondozási segélyre is jogosult, és a gyermek 10 éves koráig is kérhet fizetés nélküli szabadságot. Kérjük, problémáival keresse meg ismét munkáltatóját.

/17/ Panasz forrása az is, hogy az óvodai felvételek szeptember elejére esnek, évközi felvételre ritkán lehet számítani. A probléma akkor jelentkezik, ha a gyermek után a segélyezés lejár pl. januárban, mivel a gyermek betöltötte 3. életévét, de óvodai elhelyezésre csak szeptembertől lehet remény. A munkáltató is csak a gyermek harmadik életévéig köteles fizetés nélküli szabadságot biztosítani, az anyák pedig nem minden esetben számíthatnak a munkáltató megértésére.

/18/ A gyermekgondozási segélyen lévők munkavállalása rugalmasabb kezelésének igénye is egyre erősebben jelentkezett. Gyakori volt a segélyezés melletti munkavállalásra vonatkozó kérelem: általában időközönkénti fordításra, tolmácsolásra, gépelésre, műszaki rajzolásra, bedolgozásra, pedagógusoknál 2-3 órai tanítás vállalására mutatkozott igény. Előfordult, hogy a kérelem valóban nagyon indokolt volt: pl. annál az egyedül-

álló anyánál is, aki két gyermeket nevelt, és fordítás engedélyezését kérelmezte, mivel kisebbik gyermeke egészségi állapota miatt nem volt közösségbe adható.

Az új rendelkezés megjelenéséig a gyermekgondozási segélyezés ideje alatt az anyának munkavégzésből eredő jövedelme nem lehetett, és ez alól méltányossági alapon sem tettünk kivételt. Jelenleg a gyermek másfél éves korának betöltésétől az anya napi 4 órai munkát vállalhat.

A rendelkezés megjelenése óta /a rendelkezés hatálybalépése után 5 nappal/ már érkezett olyan kérelem, amelyben az anya azt kérte, hogy ne a gyermek másfél éves kora után, hanem már korábban vállalhasson munkát a gyermekgondozási segélyfolyósítás érintetlenül hagyása mellett.

A családoktól érkező kérelmeken túl egyre több az olyan kérelem, amelyben - a család körülményeinek ismeretében - a védőnő vagy gyámügyi előadó kérelmezi a segély folyósítását az anya részére, vagy az anya munkahelyének gazdasági vezetője, a szakszervezeti bizottság, ill. annak jogsegélyszolgálatára terjeszti fel a kérelmet. Nemegyszer az anya környezetében lakók hívják fel a figyelmet a család helyzetére.

Pl. özv. T.J.-né levélben fordult a Népszabadsághoz, ahonnan továbbították a kérelmet a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóságra. T.-né ifj. K.J. né ügyében ír, aki családjával hihetetlen nyomorban él. Három kisgyermeke van, gyermekgondozási segélyben nem részesül. A fiatalasszony - a levélben írottakból ítélve - rendes, a gyermekeket szereti, csak nehéz körülményeiből segítség nélkül nem tud kilábalni. A levél 1982. május 14-én érkezett, tanácsi környezettanulmányt kértünk.

Meg kell jegyeznem, hogy a kérelmek csoportosításánál ismerttetett konkrét példák - bár önkényesen kiragadottak, de - nem egyediek, hanem általánosak.

A gyermekgondozási segélyezés jogosultsági feltételei közel tíz éven át nem változtak, az egyéni elbírálás kialakult rendje tette lehetővé azt, hogy e kedvezményben a jogosultakon kívül az arra leginkább rászoruló családok részesüljenek. A gyer-

mekgondozási segélyről szóló 10/1982. /IV.16./ MT rendelet kiadásával lényeges módosítás történt a jogosultság feltételeit illetően. Jogosulttá váltak a bedolgozók, az egyedülálló apák, a részmunkaidőben foglalkoztatottak, a gyermek 1 éves kora után dönthet arról a család, hogy az apa, vagy az anya vegye-e igénybe a gyermekgondozási segélyt /ha mindketten megfelelnek a jogosultság feltételeinek/, a gyermek másfél éves kora után napi 4 órás munkavállalásra nyílt lehetőség, beteg gyermek után a gyermek 6 éves koráig vehető igénybe a segély. --

Tekintettel arra, hogy az új rendelkezés sem oldott meg minden problémát, és újabb igények felmerülésével is számolni kell, a méltányossági kérelmek száma továbbra is jelentős nagyságu marad.

Ismételten meg kell jegyezni, hogy a munkáltatók továbbra sem minden esetben ismertetik az anyákkal jogaikat, nem adnak tájékoztatást a lehetőségeikről. Gyakran előfordul, hogy az anyák előbb keresik fel problémáikkal az MSZMP KB Irodáját, a SZOT-ot, a különböző minisztériumokat, a Magyar Televíziót, Rádiót, a sajtót, mint saját munkáltatójukat.

A Munkaügyi Minisztérium a szülő nők, a kisgyermekes anyák megfelelő és helyes tájékoztatása érdekében több alkalommal kérte a sajtó közreműködését, segítségét /Nők Lapja, Ország-Világ, Családi Lap/. E tevékenységet célszerűnek látszik folytatni, sőt tovább bővíteni, hiszen napjainkban lényegesen bonyolultabb az állampolgároknak kiigazodniuk abban, hogy problémáikkal hova is fordulhatnak. Amíg korábban a gyermekgondozási segély ügyében a Munkaügyi Minisztériumhoz fordulhattak, annak megszűnésével csak a gyermekgondozási segéllyel kapcsolatos feladatok három szerv hatáskörébe kerültek /Egészségügyi Minisztérium, Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal és a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság, illetve Igazgatóságai/.

A TÁRSADALOMBIZTOSITÁSI ELLÁTÁSOK ALAKULÁSA
1950 - 1982 KÖZÖTT

A kiadások alakulása

A jelzett emberöltőnyi időszak folyamán a társadalombiztosítási kiadás több mint negyvenháromszorosára, a nemzeti jövedelemre vonatkozó aránya pedig közel háromszorosára; az "aktív biztosítottak"^{x/} létszáma mintegy kettő és félszeresére; az egy aktív biztosítottra jutó kiadási átlag a tizennyolcszorosára emelkedett.

A lezajlott társadalmi átalakulást és vele a társadalombiztosítás fejlődését jelzik az alábbiak:

- 1 000 aktív keresőből eleinte mindössze 356, utóbb már 845 táppénzre jogosult volt;
- az 1 000 aktív keresőre jutó eltartott és inaktív kereső együttes számából /1263 az első, 1153 az utolsó évben/ kezdetben nem egészen 10, tavaly már 38 százalék részesült nyugdíjban, járadékban;
- az egy aktív biztosítottra jutó társadalombiztosítási kiadás az adott év havi kereseti átlagának 14,4 százalékaról 33,8 százalékkára emelkedett, amely arányszám egyben az "elégészes járulék" kulcsát is jelenti.

Mind a globális, mind az egy aktív biztosítottra jutó kiadás emelkedésében periodicitás állapítható meg: mindkettő összege 7-8 év elteltével megkétszereződik.

^{x/} A biztosított létszám csökkentve a nem dolgozó nyugdíjasok, a táppénzes állományban, szülési szabadságon levők, gyermekgondozási segélyt igénybevevők, továbbá egyéb, járulékot nem vagy alig fizetők létszámával.

Globális kiadás /millió R/			Egy aktív bizt.jutó kiadás /R/				
Kiadás és kétszeres összegei	Év	Tény-szám	Eltelt idő	Kiadás és kétszeres összegei	Év	Tény-szám	Eltelt idő
2 272	1950			1 183	1950		
4 544	1953	4 668	3 év	2 366	1957	2 596	7 év
9 088	1959	10 115	6 év	4 732	1966	5 100	9 év
18 176	1965	18 162	6 év	9 464	1973	9 479	7 év
36 352	1972	37 393	7 év	18 928	1981	19 368	8 év
72 704	1979	72 790	7 év	37 856	88-89?		7-8?
145 408	86?		7?				

Az előzőek, valamint a társadalombiztosítás különböző ágaira vonatkozó indexek jelzik a fejlődést, és ennek mind nominális, mind reálértéke pontosan mérhető.

Nyilvánvaló, hogy a társadalombiztosítási kiadás volumenének növekedése nem csak a biztosítottak létszámemelkedésével, az igényjogosultak körének kiterjesztésével, az ellátási szint emelésével, azaz a fejlődéssel, a fejlesztéssel függ össze, hanem azzal a ténnyel is, hogy az ellátások összege - az esetek döntő többségében - a nominálbérekhez igazodóan kerül megállapításra. A legutóbbi évek pedig mindenkit megtanítottak annak felismerésére, hogy a nominálbér nem azonos a reálbérrel.

Függetlenül a kiadás növekedésének okától, gondoskodni kell annak fedezetéről. A költség emelkedő tendenciájával szemben a járulékkulcs az első időben 14, illetve 17 százalékról 10 százalékra csökkent, és 1952-től több mint másfél évtizeden át volt ezen az alacsony szinten. Mint a 3.sz. tábla "egy aktív biztosítottra jutó kiadás az átlagkereset %-ában" oszlopának adatai jelzik, évtizedeken keresztül nem valósult meg az "elégséges járulék". A hetvenes évek második felében veszi kezdetét a járulék kulcs rohamos emelkedése, ez 1984-re elvezet a munkáltatót terhelő 40%-hoz, amely mintegy 9% munkavállalói nyugdíjjárulék átlaggal egészül ki. Ez utóbbi, a progresszív nyugdíjjárulék keretében egyre több dolgozó visel majd

majd 14-15 százalékos járulék terhet. A fejlett országok társadalombiztosításának történetében még aligha fordult elő olyan járulék kulcs, amely együttesen a tényleges javadalmazás 50%-át eléri-meghaladja.

1. sz. táblázat: Főbb gazdasági mutatók

Év	Aktív keresők	Téppénz- re jogosult biz- tosítottak +/-	Inaktív keresők, nyugdíjas	ebből nyugdíjas	1.000 aktív kereső-			Foglalkoztatottak havi átlagbérére állami szektor	Munkások és alkalmazottak			
					-ből táp- pénzre jogosult	-re eltar- tott és inaktív kereső	jutó ebből nyug- díjas		egy ke- resőre jutó nominál átlag kereset	egy ke- resőre jutó nominál átlag kereset	egy ke- resőre jutó nominál átlag kereset	
száma 1.000 fő év elején											i n d e x e	
1949	3.969,6	..	5.235,2	..	1.319	..	616					
1950	4.106,8	1.462,6	5.185,7	514,2	356	1.263	125	683	100	100	100	
1951	4.254,2	1.867,0	5.128,8	538,9	439	1.206	127	729	107	121	89	
1952	4.306,4	2.094,9	5.156,5	562,0	486	1.197	131	928	138	169	81	
1953	4.349,0	2.326,2	5.196,2	541,2	535	1.195	124	988	145	169	86	
1954	4.400,0	2.522,2	5.245,1	551,6	573	1.192	125	1.082	162	161	101	
1955	4.470,0	2.616,5	5.296,6	561,5	588	1.185	126	1.141	167	159	105	
1956	4.563,0	2.594,1	5.320,2	573,7	569	1.166	126	1.235	184	158	117	
1957	4.520,0	2.634,5	5.308,6	576,4	583	1.175	128	1.442	223	161	138	
1958	4.582,0	2.573,4	5.268,2	598,8	562	1.150	131	1.478	232	162	144	
1959	4.652,0	2.667,4	5.261,0	611,1	573	1.131	131	1.540	242	160	151	
1960	4.735,0	2.813,3	5.226,0	636,3	594	1.104	134	1.575	248	161	154	
1961	4.621,1	2.984,8	5.380,9	809,5	646	1.163	175	1.599	251	162	154	
1962	4.543,6	3.050,2	5.508,4	911,6	641	1.212	201	1.638	256	163	157	
1963	4.568,3	3.141,4	5.504,7	983,3	688	1.205	215	1.702	266	162	164	
1964	4.634,7	3.272,4	5.473,3	1.086,0	706	1.181	226	1.757	274	163	168	
1965	4.643,2	3.388,3	5.490,6	1.100,0	729	1.181	237	1.766	277	165	168	
1966	4.665,6	3.416,9	5.500,4	1.156,0	732	1.179	248	1.856	288	168	172	
1967	4.710,2	3.480,0	5.492,8	1.213,2	739	1.166	258	1.915	300	169	178	
1968	4.767,3	3.577,2	5.476,7	1.269,2	750	1.149	266	1.928	307	169	182	
1969	4.887,1	3.711,1	5.396,9	1.319,3	759	1.104	270	2.012	325	171	190	
1970	4.980,2	3.857,4	5.341,9	1.380,3	775	1.073	277	2.139	345	173	199	
1971	5.010,3	3.949,4	5.341,6	1.452,6	788	1.066	290	2.239	361	177	204	
1972	5.038,6	4.015,6	5.339,2	1.534,6	797	1.060	305	2.342	379	182	208	
1973	5.061,2	4.067,7	5.349,2	1.608,3	804	1.057	318	2.512	403	188	214	
1974	5.073,6	4.116,4	5.368,0	1.683,0	811	1.058	332	2.682/ 50/**	433	192	226	
1975	5.085,5	4.173,6	5.415,4	1.747,9	821	1.065	344	2.881/ 50/	466	199	234	
1976	5.093,2	4.218,7	5.469,5	1.801,7	828	1.074	354	3.042/110/	490	209	235	
1977	5.081,2	4.233,3	5.533,5	1.870,8	834	1.089	368	3.288/110/	528	217	244	
1978	5.063,8	4.244,8	5.590,8	1.927,8	837	1.103	380	3.567/110/	569	227	251	
1979	5.081,0	4.276,0	5.606,0	1.974,0	842	1.103	389	3.785/290/	609	247	247	
1980	5.073,6	4.275,1	5.635,9	2.018,1	843	1.111	398	4.014/290/	655	270	243	
1981	5.014,5	4.229,7	5.698,3	2.081,8	843	1.136	415	4.267/290/	693	282	246	
1982	5.001,9	4.208,6	5.709,0	2.130,8	841	1.141	426	4.542/290/	731	301	243	
1983	4.970,1	4.201,9	5.730,1	2.176,6	845	1.153	438					

+/+ Téppénzre jogosultak létszáma éves átlagos létszám az előző évben

Forrás a téppénzre jogosultak, nyugdíjasok létszáma adatok kivételével: KSH Statisztikai évkönyv 1982. Hosszútávú idősorok

+/+ Munkabörkiegészítés összege

I/a táblázat: A társadalombiztosítás kiadásai és a nemzeti jövedelemre vonatkozó arányuk

Év	millió forintban				Összesen		Nemzeti jövedelemre vonatkozó arány						
	Betegségi biztosítás	Családi pótlék	Nyugdíj	Gyermek gondozási segély	Egyéb	Nemzeti jövedelem	Betegségi biztosítás	Családi pótlék	Nyugdíj	Gyermek gondozási segély	Egyéb	Összesen	
1950	935	303	927	107	2.272	46.487	2,01	0,65	1,99		0,23	4,88	
1951	1.210	356	998		126	2.690	65.315	1,85	0,55	1,53		0,19	4,12
1952	1.869	689	1.399		168	4.125	73.832	2,53	0,93	1,90		0,23	5,59
1953	2.367	718	1.406		177	4.668	82.975	2,85	0,87	1,69		0,21	5,62
1954	3.365	740	1.623		205	5.933	85.605	3,58	0,66	1,90		0,24	6,58
1955	3.102	772	2.034		211	6.119	94.292	3,29	0,82	2,16		0,22	6,49
1956	3.065	784	2.207		234	6.290	82.953	3,69	0,95	2,66		0,28	7,58
1957	3.616	810	2.604		211	7.241	107.310	3,37	0,75	2,43		0,20	6,75
1958	4.048	805	2.908		225	7.986	109.980	3,68	0,73	2,64		0,21	7,26
1959	4.955	1.172	3.722		266	10.115	128.233	3,87	0,91	2,90		0,21	7,89
1960	5.714	1.391	4.427		284	11.816	141.608	4,04	0,98	3,13		0,20	8,35
1961	6.264	1.401	5.080		289	13.034	155.263	4,03	0,90	3,27		0,19	8,39
1962	6.913	1.411	5.737		331	14.392	163.158	4,24	0,86	3,52		0,20	8,82
1963	7.537	1.391	6.421		359	15.708	171.132	4,41	0,81	3,75		0,21	9,18
1964	8.146	1.363	6.992		361	16.862	179.353	4,54	0,76	3,90		0,20	9,40
1965	8.547	1.560	7.712		343	18.162	176.124	4,85	0,89	4,38		0,19	10,31
1966	9.186	2.551	8.711		384	20.832	196.075	4,69	1,30	4,44		0,20	10,63
1967	9.991	2.709	9.514	64	398	22.676	213.803	4,67	1,27	4,45	0,03	0,19	10,61
1968	10.694	2.838	10.339	449	435	24.755	229.846	4,65	1,23	4,50	0,20	0,19	10,77
1969	11.672	2.886	11.240	870	497	27.165	259.183	4,50	1,11	4,34	0,34	0,19	10,48
1970	12.980	2.810	12.984	1.191	573	30.538	277.302	4,68	1,01	4,68	0,43	0,21	11,01
1971	13.997	2.745	14.873	1.320	695	33.630	299.900	4,67	0,91	4,69	0,44	0,23	11,21
1972	14.885	3.489	16.876	1.397	746	37.393	325.300	4,58	1,07	5,19	0,43	0,23	11,50
1973	16.451	4.483	20.295	1.571	852	43.252	360.335	4,57	1,24	5,63	0,43	0,13	12,00
1974	18.781	5.182	23.305	2.384	909	50.161	377.200	4,98	1,37	6,18	0,63	0,14	13,30
1975	21.613	6.426	27.103	3.006	967	58.715	394.000	5,49	1,63	6,88	0,76	0,14	14,90
1976	23.049	7.487	32.270	3.476	1.006	66.888	432.300	5,33	1,73	7,47	0,80	0,14	15,47
1977	8.317	8.471	36.312	3.777	649	57.526	476.000	1,75	1,78	7,63	0,79	0,14	12,09
1978	8.938	8.756	40.016	3.678	702	62.090	513.100	1,74	1,71	7,80	0,72	0,13	12,10
1979	9.490	10.344	48.258	3.736	762	72.790	556.000	1,70	1,90	8,68	0,67	0,14	13,09
1980	10.108	13.561	55.979	3.913	878	84.489	582.900	1,73	2,32	9,60	0,67	0,15	14,49
1981	10.713	14.645	61.184	3.692	605	90.839	634.900	1,69	2,31	9,64	0,58	0,09	14,31
1982	11.497	14.925	68.541	3.528	654	99.145	690.400	1,67	2,16	9,93	0,51	0,09	14,36

2.sz. táblázat: A társadalombiztosítás kiadásai

Év	Betegségi biztosítás											Nyugdíj	Üdültetés munkavédelemmel együtt	Gyermekgondozási segély	Ugyviteli	Összes	Aktív biztosítottak száma /1.000 Ft/	Egy aktív biztosítottra jutó kiadás /Ft/
	Táppénz	Terheségi gyermekágyi segély	Anyagi segély	Temetési segély	Utazási költsék	Gyógyászati, anyatej	Gyógyászati segédesszék, fogpótlás	Gyógyfürdő stb.	Orvos, kórház, rendelőkintézet	Csecsemő keelenye stb.	Családi pótlék							
	Kiadás																	
	millió											forintban						
1949	170	17	34	20	8	134	27	11	318	--	264	808	40	79	1.930	1.669,6	1.156	
1950	249	25	45	21	11	172	26	9	377	--	303	927	42	65	2.272	1.921,0	1.183	
1951	362	36	52	23	15	214	34	9	465	--	356	998	56	70	2.690	2.144,0	1.255	
1952	595	59	54	24	28	272	51	14	772	--	689	1.399	76	92	4.125	2.437,0	1.693	
1953	709	94	74	27	38	325	50	17	959	74	718	1.406	86	91	4.668	2.655,0	1.758	
1954	979	127	83	39	43	417	58	20	1.210	89	740	1.623	110	95	5.633	2.722,0	2.032	
1955	953	111	75	35	46	443	63	24	1.270	82	772	2.034	108	103	6.119	2.762,0	2.215	
1956	917	99	67	38	38	462	54	20	1.296	74	784	2.207	126	108	6.290	2.933,0	2.145	
1957	1.254	100	60	42	39	538	67	22	1.434	60	810	2.604	100	111	7.241	2.789,0	2.596	
1958	1.387	105	58	39	46	609	72	24	1.655	53	805	2.908	103	122	7.986	2.913,0	2.742	
1959	1.515	107	58	41	48	755	73	26	2.279	53	1.172	3.722	132	134	10.115	3.285,0	3.079	
1960	1.656	119	60	42	49	892	83	28	2.730	55	1.391	4.427	138	146	11.816	3.432,7	3.442	
1961	1.732	129	61	40	51	1.021	89	32	3.056	53	1.401	5.080	138	151	13.034	3.712,5	3.511	
1962	1.907	132	59	45	51	1.207	90	33	3.339	50	1.411	5.737	168	163	14.392	3.790,6	3.797	
1963	2.011	243	62	43	52	1.300	101	33	3.641	51	1.391	6.421	186	173	15.708	3.920,3	4.007	
1964	2.134	302	64	45	58	1.414	115	35	3.928	51	1.363	6.992	184	177	16.862	3.960,5	4.258	
1965	2.272	340	67	47	58	1.583	113	35	3.980	52	1.560	7.712	169	174	18.162	4.045,4	4.490	
1966	2.376	379	69	53	67	1.706	117	36	4.330	53	2.551	8.711	199	--	185	20.832	4.084,5	5.100
1967	2.653	461	77	70	79	1.876	130	36	4.552	57	2.709	9.514	207	64	191	22.676	4.163,0	5.447
1968	2.826	559	85	74	80	2.031	136	39	4.805	59	2.838	10.339	215	449	220	24.755	4.277,3	5.788
1969	3.126	604	86	77	79	2.231	143	45	5.221	60	2.886	11.240	243	870	254	27.165	4.415,2	6.153
1970	3.750	673	88	80	79	2.546	150	44	5.510	60	2.810	12.984	269	1.191	304	30.538	4.491,1	6.800
1971	3.942	707	92	81	79	2.722	164	50	6.100	60	2.745	14.873	296	1.320	399	33.630	4.574,1	7.352
1972	4.137	780	93	81	81	2.833	169	54	6.600	57	3.489	16.876	310	1.397	436	37.393	4.543,8	8.229
1973	4.507	862	95	83	83	3.218	170	75	7.300	58	4.483	20.295	--	1.571	452	43.252	4.562,8	9.479
1974	5.165	1.041	421	84	82	3.640	170	78	8.100	--	5.182	23.305	--	2.384	509	50.161	4.725,8	10.614
1975	5.983	1.276	471	89	83	4.143	190	78	9.300	--	6.426	27.103	--	3.006	567	58.715	4.854,9	11.983
1976	5.897	1.396	454	90	84	4.531	211	86	10.300	--	7.487	32.270	--	3.476	606	66.888	4.864,7	13.750
1977	5.927	1.438	431	89	82	--	230	120	--	--	8.471	36.312	--	3.777	649	57.526	4.781,2	12.032
1978	6.511	1.466	409	95	80	--	246	131	--	--	8.756	40.016	--	3.678	702	62.090	4.804,0	12.925
1979	7.001	1.522	386	94	83	--	262	142	--	--	10.544	48.258	--	3.736	762	72.790	4.792,9	15.187
1980	7.544	1.535	360	98	82	--	330	159	--	--	13.561	55.979	--	3.913	878	84.439	4.727,3	17.862
1981	8.037	1.550	345	97	84	--	374	226	--	--	14.645	61.184	--	3.692	605	90.839	4.690,2	19.368
1982	8.582	1.524	324	241	121	--	455	250	--	--	14.925	68.541	--	3.528	654	99.145	4.675,5	21.205

Aktív biztosítottak: sajátjogu biztosítottak létszáma csökkentve a nem dolgozó nyugdíjasok, egyes, szülési szabadságok táppénzesek létszámaival

1950 - 70 Stat. jel. 1970

1980 - 82 " " 1982

Nyugdíjkiadás 1971-től lakbérhozzájárulással, 1974-től munkabérkiegészítéssel.

Üdültetés: Üdültetéshez adott állami hozzájárulás 1973-tól közvetlenül kerül átutalásra
Táppénzkiadás magában foglalja: gümökorosok támogatását, rehabilitációs költs., mg tesz tagok baleseti kártelenítési segélyét stb.

3.sz. táblázat: A társadalombiztosítás kiadási biztosítási ágak szerint

Év	Egy aktív biztosítottra jutó kiadás										Kiadás az Át- legke- reszt- száza- léka- ban			
	Betegségi biztosítás	Családi pótlék	Ryudéj	Gyermek- gondozási segély	Egyéb	Összesen	Aktív biz- tosítottak száma	Beteg- ségi biztosí- tás	Családi pótlék	Ryudéj		Gyermek- gondozási segély	Egyéb	Összesen
	millió forintban					/1.000 f6/	forint					[%/]		
1949	858	264	808	..	1.930	1.669,0	513,9	158,2	483,9	..	1.156,0	15,6		
1950	935	303	927	107	2.272	1.921,0	486,7	157,7	482,6	55,7	1.182,7	14,4		
1951	1.210	356	998	126	2.690	2.144,0	564,4	166,5	465,5	58,8	1.254,7	14,3		
1952	1.869	689	1.399	168	4.125	2.437,0	766,9	282,7	574,1	68,9	1.692,6	15,2		
1953	2.367	718	1.406	177	4.668	2.655,0	891,5	270,4	529,6	66,7	1.758,2	14,8		
1954	3.065	740	1.623	205	5.633	2.772,0	1.105,7	266,9	585,5	74,0	2.032,1	15,7		
1955	3.102	772	2.034	211	6.119	2.762,0	1.123,1	279,5	736,4	76,4	2.215,4	16,2		
1956	3.065	784	2.207	234	6.290	2.933,0	1.045,0	267,3	752,5	79,8	2.144,6	14,5		
1957	3.616	810	2.604	211	7.241	2.789,0	1.236,5	290,4	353,7	75,7	2.596,3	15,0		
1958	4.088	805	2.908	225	7.986	2.913,0	1.389,6	276,4	998,3	77,2	2.741,5	15,5		
1959	4.955	1.172	3.722	266	10.115	3.285,0	1.508,4	356,8	1.133,0	81,0	3.079,2	16,7		
1960	5.714	1.391	4.427	284	11.816	3.432,7	1.664,6	405,2	1.289,7	82,7	3.442,2	18,2		
1961	6.264	1.401	5.080	289	13.034	3.712,5	1.687,3	377,4	1.368,3	77,8	3.510,8	18,3		
1962	6.913	1.411	5.737	331	14.392	3.790,6	1.823,7	372,2	1.513,5	87,3	3.796,7	19,3		
1963	7.537	1.391	6.421	359	15.708	3.920,3	1.922,5	354,8	1.637,9	91,6	4.006,8	19,6		
1964	8.146	1.363	6.992	361	16.862	3.960,5	2.056,8	344,1	1.765,4	91,2	4.257,5	20,2		
1965	8.547	1.560	7.712	343	18.162	4.045,4	2.112,8	385,6	1.906,4	84,8	4.489,6	21,2		
1966	9.186	2.551	8.711	384	20.832	4.084,5	2.249,0	624,6	2.132,7	94,0	5.100,3	22,9		
1967	9.991	2.709	9.514	64	398	22.676	4.163,0	2.399,9	650,7	2.285,4	15,4	95,6	5.447,0	23,7
1968	10.694	2.838	10.339	449	435	24.755	4.277,3	2.500,1	663,5	2.417,2	105,0	101,1	5.787,5	25,0
1969	11.672	2.886	11.240	870	497	27.165	4.415,2	2.643,6	653,7	2.545,7	197,0	112,6	6.152,6	25,5
1970	12.980	2.810	12.984	1.191	573	30.538	4.491,1	2.890,2	625,7	2.891,0	265,2	127,6	6.799,7	26,5
1971	13.997	2.745	14.873	1.320	695	33.630	4.574,1	3.060,1	600,1	3.251,6	288,6	151,9	7.352,3	27,4
1972	14.885	3.489	16.876	1.397	746	37.393	4.543,8	3.275,9	767,8	3.714,1	307,5	164,2	8.229,5	29,3
1973	16.451	4.483	20.295	1.571	452	43.252	4.562,8	3.605,5	982,5	4.447,9	344,3	93,1	9.479,3	31,4
1974	18.781	5.182	23.305	2.384	509	50.161	4.725,8	3.374,2	1.036,5	4.921,4	504,5	107,7	10.614,3	29,9
1975	21.613	6.426	27.103	3.006	567	58.715	4.854,9	4.451,8	1.329,6	5.582,6	619,1	116,8	12.094,0	31,7
1976	23.049	7.487	32.270	3.476	606	66.888	4.864,7	4.747,5	1.542,2	6.646,9	716,0	124,8	13.777,4	33,6
1977	8.317	8.471	36.312	3.777	649	57.526	4.791,2	1.739,5	1.771,7	7.594,8	790,0	135,7	12.031,7	27,2
1978	8.938	8.756	40.016	3.678	702	62.090	4.804,0	1.860,6	1.822,6	8.329,7	765,6	146,1	12.924,6	27,0
1979	9.498	10.544	48.258	3.736	762	72.790	4.792,9	1.980,0	2.199,9	10.068,6	779,5	159,0	15.187,0	28,7
1980	10.108	13.561	55.979	3.913	878	84.489	4.727,3	2.138,2	2.868,8	11.841,6	827,7	185,7	17.862,0	31,9
1981	10.713	14.645	61.184	3.692	605	90.839	4.690,2	2.284,1	3.122,4	13.045,1	787,2	129,0	19.367,8	32,7
1982	11.497	14.925	68.541	3.528	654	99.145	4.675,5	2.459,0	3.192,2	14.659,6	754,5	139,9	21.205,2	33,8

Betegségi biztosítás

E biztosítási ágazat meghatározója a természetbeni juttatások keretében nyújtott egészségügyi ellátás költségének /orvos, rendelő, kórház, gyógyszer, gyógyászati segédeszköz, gyógyfürdő, utiköltség stb./ alakulása. Lefolytatott nemzetközi vizsgálatok eredményei alapján kell azt megállapítani, hogy ezen szolgáltatások igénybevétele alig befolyásolható. A biztosított hozzájárulásának alacsonyabb vagy magasabb mértéke, a szolgáltatás ingyenes volta nem befolyásolja az igénybevételt számottevően. 1977-től ez a költség nem jelenik meg a társadalombiztosítás elszámolásában, mivel az egészségügyi ellátás már állampolgári jogosultság.

További jelentős meghatározó a keresőképtelenség tartamára folyósított táppénz költsége, amely elsősorban a táppénzes napok számának, másodsorban a bérszínvonal és a táppénz mértékének a függvénye.

A táppénzjogosultsággal összefüggő rendelkezések lényegében már az ötvenes évek elejére kialakultak. A költségnövekedés okozója a táppénzes napok számának növekedése, és ez nem csak a táppénzre jogosultak létszámának emelkedéséből adódott, hanem a dolgozók keresőképtelensége gyakoribbá válásának is következménye.

Az évtizedek során bekövetkezett jogszabályváltozások pénzügyi kihatása a betegségi biztosítás egészére nézve nem számottevő. A költségalakuláson nem változtatott lényegesen sem az 1-3 napos táppénzes eseteknek a vállalat terhére történő elszámolása, sem az üzemi baleseti táppénz 100%-os mértéke, sem pedig az alapul szolgáló napi átlagkeresetnek az előző évben elért kereset alapján történő megállapítása.

Az egyéb - például szüléssel, elhalálozással összefüggő - készpénz szolgáltatások előfordulásuk gyakoriságára tekintettel sem meghatározó jelentőségűek.

4.sz. táblázat: A táppénzstatistika összefoglaló adatai

Év	Táppénzre jogosul- tak átlagos létszáma	Táppén- zesek aránya	Táppénzesek aránya	Összes		Egy táppénzes napra jutó táppénz költség	+/+	Havi táppénz átlag	
				napok száma	nap/nap/			a kereseti átlag	reál értéke 1950=100
	/1.000 fő/	/%	/%	/1.000 nap/	/nap/	/Ft/	%-ában		
1949	1.462,6	39,7	2,7	12.296	8,4	14	58,7		
1950	1.867,0	55,1	3,0	17.214	9,2	15	57,2		100
1951	2.094,9	67,3	3,2	21.058	10,1	17	60,8		94
1952	2.326,2	83,6	3,6	26.243	11,3	23	64,8		91
1953	2.522,2	98,6	3,9	30.571	12,1	23	60,2		90
1954	2.616,5	117,9	4,5	36.544	14,0	27	64,5		111
1955	2.594,1	108,9	4,2	34.075	13,1	28	64,0		118
1956	2.634,5	103,6	3,9	32.438	12,3	28	59,2		118
1957	2.573,4	115,0	4,5	35.998	14,0	35	63,3		145
1958	2.667,4	119,6	4,5	37.430	14,0	37	65,3		153
1959	2.813,3	128,0	4,5	40.048	14,2	38	64,3		159
1960	2.984,8	134,3	4,5	42.175	14,1	39	64,8		162
1961	3.050,2	137,7	4,5	42.962	14,1	40	65,0		163
1962	3.141,4	148,4	4,7	46.448	14,8	41	65,3		168
1963	3.272,4	150,3	4,6	47.044	14,4	42	64,4		173
1964	3.388,3	153,8	4,5	48.303	14,3	44	65,5		181
1965	3.416,9	161,9	4,7	50.691	14,8	44	65,0		178
1966	3.480,0	163,2	4,7	51.096	14,7	46	64,7		183
1967	3.577,2	176,7	4,9	55.122	15,4	47	63,8		185
1968	3.711,1	182,0	4,9	56.348	15,2	49	65,6		192
1969	3.857,4	191,9	5,0	58.155	15,1	53	66,5		200
1970	3.949,4	214,5	5,4	64.836	16,4	57	67,1		213
1971	4.015,6	216,2	5,4	65.749	16,4	59	66,8		216
1982	4.067,7	209,7	5,2	63.669	15,7	64	69,1		228
1983	4.116,4	222,3	5,4	67.355	16,4	66	66,3		227
1974	4.173,6	243,0	5,8	73.598	17,6	69	64,9		232
1975	4.218,7	258,8	6,1	78.437	18,6	75	65,8		244
1976	4.238,3	239,8	5,7	72.982	17,2	80	66,7		249
1977	4.244,8	238,4	5,6	73.247	17,2	81	63,1		245
1978	4.276,0	248,0	5,8	75.856	17,7	86	61,5		247
1979	4.275,1	243,4	5,7	74.645	17,5	98	63,5		249
1980	4.229,7	248,3	5,9	76.482	18,1	98	62,7		239
1981	4.208,6	243,5	5,8	74.335	17,7	107	63,8		247
1982	4.201,9	247,8	5,9	66.707	15,9	127	62,7		242

+/+ Havi táppénz átlag: egy napra jutó költség szorozva az adott év táppénzes nap átlagával
/pl. 312,9, 303,1 és 1981. után 269,2 stb./, osztva 12-vel.

Nyugdíj

A nyugdíjköltség 1950-ben 0,9 milliárd Ft, és nyugdíjban részesült a népesség 5,8%-a, 540 ezer fő. Az egy ellátásra jutó átlagos összeg 147 Ft, amely az adott évben az állami szektorban kialakult átlagkereset 21,5 százalékának felelt meg. Egy emberöltővel később, 1982-ben a nyugdíjköltség már csaknem hetvennégyeszerese /68,5 milliárd Ft/, a nyugdíjas létszám több mint négyszerese /2176 ezer fő/ a bázis évbelinek és egyötöde /20,3%-a/ a népességnek. Az egy ellátásra jutó átlagösszeg tizennyolcszorosa az induló értéknek /2653 Ft/ és a szocialista szektorbeli átlagkereset 54,9 százalékának felelt meg.

A kiadás 67 milliárdot jóval meghaladó emelkedése háromnegyedében a nyugdíjas létszám, egynegyedében az ellátási összeg növekedésének a következménye. Szükséges megemlíteni, hogy mind a létszám, mind az összeg növekedése már korábban megkezdődött. Ezt, valamint az ellátási szintet jellemzi az alábbi néhány adat.

Év	Ellátás	1928:XL.tc-én		1938:XII.tc-én és 1939:XVI.tc-én	
		a l a p u l ő e l l á t á s o k			
		létsz. /fő/	átl.össz. /Ft/	létsz. /fő/	átl.össz. /Ft/
1946.	Öregségi járadék	16520	32,94	50714	6,91
XII.	rokkantsági "	14025	34,61	nem jogosultak	
31.	özvegyi "	7568	22,87	11928	5,61
	árvajáradék	5179	13,19	nem jogosultak	
	Együtt:	43292	29,45	62642	6,66
1947.	Öregségi járadék	23739	62,37	49010	22,50
XII.	rokkantsági "	20315	60,88	nem jogosultak	
31.	özvegyi "	18695	32,10	14850	16,79
	árvajáradék	16652	21,41	nem jogosultak	
	Együtt:	79701	47,13	63860	21,17
		/OTI járadék/		/OMBI járadékok/	

Létszámot befolyásoló jogszabályok:

11.130/1948. Korm.sz.r. módosítja a nyugdíjbiztosítás egyes rendelkezéseit. Meghatározza a rokkantság fogalmát, továbbá az egyes szolgáltatásokra jogosultsághoz szükséges várakozási időt. Rendezi a váromány épségének, több ellátásra jogosultság, keresőfoglalkozás folytatása esetén az ellátás korlátozásának, valamint az özvegyi ellátásra jogosultságnak a kérdését.

190/1950./VI.15./ M.T. sz. r. felállítja az Országos Nyugdíjintézetet az Állami Nyugdíjhivatal, az Állami Vállalatok Központi Nyugdíjpénztára, valamint az OTI nyugdíjas, járadékos állományából.

234/1950./IX.13./ M.T. sz. r. az Országos Bányatárspénztár megszüntetéséről. Feladatát a továbbiakban az OTI látja el. /A különböző bányatárspénztárakat a 280/1949. Korm. sz. r. egyesítette 1949. márc. 1-vel Országos Bányatárspénztár elnevezés alatt./

1951. évi 30. sz. tvr. Az első egységes nyugdíjtörvény. Kiterjed a betegségi biztosítás hatálya alá tartozókra és a Néphadsereg hivatásos állományu tagjaira.

Korhatár férfiaknál a 60., a nőknél az 55. életév betöltése. A 65., illetve a 60. életév betöltése utáni nyugdíjazás esetén "emelt összegű" öregségi nyugdíjra nyílik jogosultság. A nyugdíj két részből áll: törzsnyugdíjből és ennek részarányában megállapítandó nyugdíj kiegészítésből. A törzsnyugdíj a havi átlagkereset 15%-a, emelt összegű ellátásnál 30%. Nyugdíj kiegészítés az 1945 után munkaviszonyban töltött minden egyes év után a törzsnyugdíj 2-2%-a. Az özvegyi nyugdíj az elhaltat megillető ellátás 50%-a, a félárva járadék az özvegyi nyugdíj 50%-a. A teljes /szülőtlen/ árvaellátás összege megegyezik az özvegyi nyugdíj összegével. Az ellátások legkisebb összegei: öregségi 100, félárva 40, teljes árva 70 R/hó. Béridőszak és bér a nyugdíjazást megelőzően legfeljebb két éven belül elért utolsó 12 havi kereset.

133/1951./VI.24./ M.T. sz. r. a kisipari szövetkezeti tagok kötelező kölcsönös társadalombiztosításáról.

1954. évi 28. sz. tvr. rendelkezései váltják fel az első egységes nyugdíjtörvényt. 10 év szolgálati idő alapján 50%-os törzsn nyugdíj kerül megállapításra. Nyugdíj kiegészítés az 1945 évet követően szerzett szolgálati idő minden egyes éve után a törzsn nyugdíj egy-egy százaléka. Az özvegyi nyugdíj és az árvaellátások mértéke változatlan.

1957. évi 65. sz. tvr. rendezi és vezeti be a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagság kötelező, kölcsönös nyugdíjbiztosítását. Az öregségi korhatár öt évvel magasabb, mint a nem mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagoknál. Az igényjogosultsághoz 20 nyugdíjév szükséges az 1960. dec. 31.-ét követő időben szövetkezetbe lépőknél, 10 nyugdíjév az említett időpontot megelőzően belépőknél. 5 éves tagság elegendő azoknál, akik 1953. jan. 1. előtt léptek be mezőgazdasági termelőszövetkezetbe, és 1957. dec. 31-ig öt éven át tagok voltak. Törzsn nyugdíj az irányadó jövedelem - amely egységesen 900 Ft/hó - 35%-a. Nyugdíj kiegészítés az 1957. jan. 1. utáni nyugdíjévek alapján a törzsn nyugdíj egy-egy százaléka.

1958. évi 40. sz. tvr. egy évtizeden belül már a harmadik, az előzőt felváltó nyugdíjtörvény. 50%-os törzsn nyugdíj megállapításához legalább 25 év szolgálati idő szükséges. E magasabb szolgálati időt 1959-ben 14 évről indulva fokozatosan írja elő a jogszabály, naptári évenként egy-egy évvel növelve a megkívánt időt. A törzsn nyugdíj annyiszor 2-2%-kal csökken, ahány év hiányzik a teljes nyugdíjhoz megkívánt időből. Az igényjogosultsághoz szükséges legkevesebb szolgálati idő 10 év. Nyugdíj kiegészítés az 1929-től szerzett szolgálati idő egy-egy éve után a törzsn nyugdíj 1%-a. Béridőszak a nyugdíjazás éve és az azt megelőző négy év.

6/1960./II.14./ Korm. sz. r. nyit lehetőséget a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok részére öregségi és munkaképtelenségi járadék megállapítására. A rendelet alapján az első években 100-120 ezer járadék került évente megállapításra.

1961. évi 20. sz. tvr. vezeti be a kisiparosok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítását.

1966. évi 30. sz. tvr. a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok második nyugdíjtörvénye. A korhatár változatlan. Az igényjogosultsághoz legalább 10 nyugdíjév szükséges, és ennek alapján a havi átlagjövedelem 33%-ával azonos összegű öregségi nyugdíj kerül megállapításra. Tíz éven felül minden további nyugdíjév 2-2%-kal növeli a nyugdíj mértékét 25 nyugdíjévig, majd ezen felül 1-1%-kal.

1969. évi 42. sz. tvr. bevezeti a magánkereskedők kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítását.

16/1970. /V.26./ Korm. sz. r. enyhíti az ötéves megszakításhoz fűződő hátrányokat a nyugdíjmegállapításban.

45/1971./XII.24./ Korm. sz. r. bevezeti a továbbdolgozásra ösztönző nyugdíjpótlékot.

1975. évi II. törvény foglalja össze az elmúlt évek fejlődését. Azonos feltételek mellett azonos mértékű ellátást biztosít mind a munkaviszonyban, mind mezőgazdasági szövetkezeti tagsági viszonyban állók nyugdíjazása esetén.

A folyósított nyugellátások, járadékok emelésére vonatkozó jogszabályok:

42.150/1946.N.M. A tehetetlenségi járadék összege a mindenkori teljes járadék kétszeres összegével egyenlő.

8.870/1946.M.E.sz. r. 1946 augusztus 1-től a nyugdíj és baleseti biztosítás alapján járó szolgáltatások összegét a forintban megállapított munkabérekhez viszonyítva olyan arányban és mértékben kell átmenetileg megállapítani, amilyen arány és mérték az 1938. évi augusztus hóban pengőben fizetett szolgáltatások és munkabérek között fennállott.

44.300/1946.N.M. sz. r. Az 1946. augusztus 1-től esedékes baleseti járadékot - a baleset időpontjára tekintet nélkül - havi 120 Ft javadalmazás alapul vételével kell megállapítani.

46.100/1946.N.M. sz. r. megállapítja 1946. október hó 1-től az OTI ellátások összegét:

- öregségi, rokkantsági járadék havi 40 R,
- özvegyi járadék havi 20 R,
- teljes árva járadék havi 12 R,
- félárva járadék havi 6 R.

Az öregségi, rokkantsági járadék minden gyermekpótlékra igény-jogosult gyermek után havi 3 forinttal emelkedik.

48.300/1946. N.M. sz. r. szabályozza az 1944. júniusa előtt megállapított bányanyugbérék átszámítását. Az átszámításhoz alkalmazandó szorzók: biztosított nyugbérére esetén 1.1, özvegyi nyugbér esetében 1.3, egyébként az özvegyi nyugbér a biztosított nyugbérének 60%-a, árpanyugbér esetében a szorzó 1.5. Összehatárok, amelynél kevesebb vagy több nem lehet az ellátás: öregségi, rokkantsági nyugbér 40-170, özvegyi 25-102, teljes árva 25-68, félárva 15-34 R/hó.

223.000/1947. N.M. sz. r. állapítja meg 1947. október hó 1-től a gazdasági munkavállalók /volt OMBI biztosítottak/ járadékának összegét: öregségi 30, rokkantsági 40, özvegyi 24, teljes árva 20, félárva 16 R/hó.

223.700/1947. N.M. sz. r. 1947. okt. 1-vel rendezi az OTI járadékok összegét: öregségi, rokkantsági járadék :

- A járadék csop. 85 R/hó
- B járadék csop. 75 R/hó
- C járadék csop. 65 R/hó.

A tehetetlen, állandó ápolásra, gondozásra szoruló öregségi vagy rokkantsági járadékos az előzőeknek 100%-kal felemelt összegére jogosult. Keresettel, jövedelemmel nem rendelkező, 60. életévét betöltött házastárs a családi pótlék rendelkezéseknek megfelelően emelt összegű járadékra jogosult. Az özvegyi járadék az elhaltat megillető ellátásnak 50%-a, minimális 40 R, teljes árva járadék legkisebb összege 40, félárva 20 R/hó. A gyermekpótlék összege a családi pótlékkal egyező.

89.000/1948. N.M. sz. r. 1948. november 1-től módosítja a bányanyugbérék összegét. Betöltött biztosítási időtől, bányanyugbér csoporttól függően az öregségi, rokkantsági bányanyugbér 90-280 R, tehetetlenségi pótlék 105-120 R, meghatározza továbbá a származékos ellátások legkisebb összegét.

89.300/1948. N.M. sz. r. megállapítja az I-VIII járadékcsoporthoz tartozókat, az öregségi és rokkantsági járadék összegét 1948. november 1-től, valamint a származékos ellátások összegét.

2.860/1949. Korm. sz. r. Két vagy több nyugellátására is jogosult személy az ellátások arányos csökkentésével legfeljebb havi 1000 R nyugdíjat kaphat.

6.169-1/1951. P.M. sz. r. 1951. dec. 1-től a saját jogú járadékok legkisebb összegét havi 60, a származékos ellátásokat 30, a hadigondozott ellátást 20 R összegben állapítja meg.

196/1951./XI.11./ M.T. sz. r. emeli az 1952 előtt megállapított OTI járadékokat és egyéb ellátásokat, a saját jogú ellátásokat 10-40%-kal, az özvegyit 12-20%-kal, az árvaellátások legkisebb összege 70, illetve 100 R.

6/1952./I.23./ P.M. sz. r. emeli 1952. jan. 1-től az 1951. évi 30. sz. tvr. alapján megállapított, megállapításra kerülő ellátások legkisebb összegét: öregségi nyugdíj 150, felemelt öregségi 220, félárva 70, teljes árva 100 R/hó. Meghatározza a rokkantsági és az özvegyi nyugdíj legmagasabb összegét havi 1200, illetve 600 forintban.

1954. évi 8.sz. tvr. és a 21/1954./III.24./ Korm. r. emeli az ellátások legkisebb összegét a következők szerint: 1952 előtti közszolgálati, vállalati nyugdíj saját jogú 200, özvegyi 100, árva 70, illetve 100 R/hó; az 1951. évi 30. sz. tvr. alapján megállapított ellátások: saját jogú 200, felemelt 350, özvegyi 150, árva 75, illetve 120 R/hó; OTI járadékok: saját jogú és származékos emelése 25-40%, özvegyi járadék legkisebb összege 140 R/hó.

1954. évi 28.sz. tvr. és a 69/1954./XI.2./ M.T.sz. r. 1954. november 1-től emeli:

- az 1952 előtt megállapított ellátásokat, saját jogú 25 vagy 30 százalékkal és a legalacsonyabb összeg 500 R/hó; özvegyi ellátást 25 százalékkal, legalacsonyabb összeg 175 R/hó;
- 1951. évi 30.sz. tvr. alapján megállapított saját jogú nyugdíjakat 25 százalékkal és a legalacsonyabb összeg

- 500 R/hó; az özvegyi nyugdíj emelése ugyancsak 25%;
- bármely nyugdíjrendszer alapján járó árvaellátások legkisebb összege 100, illetve 150 R/hó.

67/1958./XII.24./ M.T.sz. r. emeli az 1952 előtt különböző jogszabályok, valamint az 1951. évi 30.sz. tvr. alapján megállapított saját jogu ellátásokat 25 százalékkal legalább havi 500 és legfeljebb havi 800 R-ra, özvegyi ellátásokat 25 százalékkal legalább 250 és legfeljebb 400 R-ra; az 1954. évi 28. sz. tvr. alapján megállapított ellátásokat ki kell egészíteni az 1945 évet megelőző szolgálati idő alapján legalább 500, legfeljebb 800 R-ra, az özvegyi nyugdíj kiegészítése 10%, minimum 250, maximum 400 R/hó, árvaellátások legkisebb összege 175, illetve 250 R/hó.

48/1962./XII.24/ Korm. sz. r. alapján 1963. jan. 1-től emelik az 1959. jan. 1-ét megelőzően hatályban volt jogszabályok alapján megállapított özvegyi ellátásokat 20 százalékkal, minimum 350, maximum 500 R/hó.

7/1965./VI.13./ Korm. sz. r. emeli a saját jogu ellátásokat, az 1954 október előtt megállapítottakat 20%-kal, de legfeljebb 1000 R-ig, az 1954. évi 28. sz. tvr. alapján megállapítottakat 10%-kal, szintén legfeljebb 1000 R-ra. A teljes árvaellátások legalacsonyabb összege 350 R/hó.

2/1966./I.14./ Korm. sz. r. alapján valamennyi saját jogu és származékos ellátás 10% emelésben részesül, a saját legfeljebb 750 R összeghatárig, az özvegyi 400 R-ig, az emelés legkisebb összege 50 R /saját/, illetve 25 R. Az árvaellátások emelésének határa 200, illetve 400 R/hó.

1/1970./II.15./ SZOT szab. alapján március 1-től az alábbi kiegészítésekben részesülnek az ellátások:

- 20% az 1954. októberét megelőzően megállapított valamennyi ellátás 1600 R összeghatárig, a kiegészítés legkisebb összege 60, illetve 40 R /származékos/;
- 10% az 1954. évi 28. sz. tvr. alapján megállapított ellátások legfeljebb 1600 R összegre, minimum 60, illetve 40 R/hó;

- az 1959. jan.-1960.dec. terjedő időben megállapítottak 60, illetve 40 R/hó kiegészítésben részesülnek, legfeljebb 1600 R-ig;
- 1969-1970 folyamán megállapított saját joguak legfeljebb 610 R-ra, az özvegyiek 425 R-ra, az árvaellátások 233, illetve 425 R-ra egészülnek ki.

45/1970./XI.4./ Korm.sz. r. bevezeti a nyugdíj dinamikát, az ellátások évenkénti rendszeres 2 százalékos emelését. Az emelés legkisebb összege 30 R/hó 32/1973. XII.23. MT 1974 januártól, 50 R/hó 1976 januártól 38/1975. XII.28. MT , 1978 januártól 70 R/hó 48/1977. XII.21. MT, végül 100 R/hó 1981 júniustól 18/1981. VI.13. MT .

44/1972./XII.27./ MT sz. r. valamint a 32/1974./VII.15./ MT sz. rendeletek az ellátásoknak havi 50-50 R összegű kiegészítését rendelik el 1973. január, illetve 1974. július hótól.

1010/1975./IV.22./ MT sz. határozat emeli 1975. július 1-vel az ellátásokat: az 1954. okt. előtt megállapított saját jogut 200, származékost 140 R/hó összeggel; az 1954. évi 28. sz. tvr. alapján megállapított saját jogut 150, származékost 100 R/hó összeggel; az 1958. évi 40. sz. tvr. alapján megállapítottakat 1600 R összeghatárig 80 /saját/, illetve 60 /származékos/ forinttal.

23/1976./VII.4./ MT sz. r. 1976. júliustól minden ellátást kiegészít 60 R összeggel.

1041/1978./XII.22./ MT sz. határozat elrendeli az 1954. október előtt megállapított saját jogu ellátások 400, a származékosok 100 R összegű, az 1954. évi 20. sz. tvr. alapján megállapítottak 300 /saját jogu/, illetve 100 R összegű, végül az 1958. évi 40. sz. tvr. alapján 1971 előtt megállapítottak emelését 1800 R összeghatárig, a saját joguakat 100, a származékosokat 80 R összeggel.

26/1979./VII.21./ MT sz. r. valamennyi ellátását 180 R jövedelempótlékkal egészít ki. /Kieg. 1979. jul.1-től/

9/1982./IV.15./ MT sz. r. 50 R kiegészítést rendel el minden 1971 előtt megállapított ellátásnál, továbbá az 1970 évet köve-

tően megállapított I-II. csoportba tartozó rokkantsági nyugdíjaknál, munkaképtelenségi járadékoknál, valamint az említett időpontot követően megállapított házastársi pótlékoknál.

32/1982./VIII.11./ MT sz. r. augusztus 1-vel valamennyi ellátást amelynek az összege nem haladja meg a havi 2000 Ft-ot, kiegészít 40 Ft összeggel és ezen összeggel növeli a nyugdíj minimumokat.

1030/1983./VII.28./ MT határozat szeptembertől az alábbi emeléseket rendeli el:

- 200 Ft/hó 1959 előtt megállapított nyugellátások és 1967 előtt megállapított mg. tsz. járadékoknál;
- 150 Ft/hó az előzően említett időpontokat követően megállapított I-II. csoportba tartozó rokkantsági nyugdíjaknál, munkaképtelenségi járadékoknál;
- 150 Ft/hó az 1959 és 1970 között megállapított, a havi 2800 forintot el nem érő saját jogú nyugdíjaknál;
- 100 Ft/hó a fenti összeghatárt el nem érő, 1971 előtt megállapított származékos ellátásoknál.

5.sz. táblázat: Nyugellátás

Év	Nyugdíj kiadás /millió Ft/év/	Nyugdíjas létszám év végén /ezer fő/	Nyugdíjas arány a népességből [%]	Egy ellátásra jutó átlag Ft/hó	Átlag összeg		Nyugdíjas létszámából					Sajátjogi nyugdíj átlag		
					átlagkereset Ft-ában	reál értéke 1950=100	ipari stb.	baleseti járadék /ezer	mg tsz nyugdíj /fő/	mg tsz nyugdíj	hadigond. járadék	teljes állomány ipari /Ft/hó/	állomány mg tsz /Ft/hó/	új nyugdíjak ipari /Ft/hó/
1949	808	514,2	5,6	131	21,3	-
1950	927	538,9	5,8	147	21,5	100
1951	1.034	562,0	5,9	156	21,4	88
1952	1.369	541,2	5,7	207	22,3	83	460,0
1953	1.417	551,6	5,7	216	21,9	87
1954	1.651	561,5	5,8	247	22,8	104
1955	1.931	573,7	5,8	284	24,9	122
1956	2.112	576,4	5,9	306	24,8	132
1957	2.604	599,8	6,2	369	25,6	156	541,8	..	-	..	57,0	714 -
1958	2.908	611,1	6,3	401	27,1	168	550,0	..	5,1	..	56,0	470	..	805 ..
1959	3.722	636,3	6,4	497	32,3	211	575,8	..	8,5	-	52,0	630	..	910 ..
1960	4.427	809,5	8,0	510	32,4	215	603,1	..	10,1	140,3	56,0	898 ..
1961	5.080	911,6	9,1	492	30,8	207	630,0	..	11,7	214,9	55,0	879 ..
1962	5.737	983,3	9,8	505	30,8	211	661,3	..	18,0	262,0	847 ..
1963	6.421	1.046,0	10,4	527	31,0	221	702,0	..	22,0	282,0	40,0	869 ..
1964	6.992	1.100,0	10,9	543	30,9	227	712,0	34,0	22,0	294,0	38,0	895 ..
1965	7.712	1.156,0	11,4	577	32,7	238	755,0	34,0	28,0	300,0	39,0	852	378	922 ..
1966	8.711	1.213,2	11,9	613	33,0	248	802,0	32,5	33,3	308,4	37,0	966 ..
1967	9.514	1.269,2	12,4	639	33,4	257	848,2	34,0	42,0	309,0	36,0	1.027 ..
1968	10.339	1.319,3	12,8	666	34,5	268	895,3	33,0	53,0	304,0	34,0	1.044 ..
1969	11.240	1.380,3	13,4	694	34,5	276	966,0	33,0	1.077 ..
1970	12.984	1.452,6	14,0	764	35,7	300	985,1	31,7	122,3	279,3	34,2	1.053	594	1.136 ..
1971	14.873	1.534,6	14,8	830	37,1	319	1.041,5	31,3	159,6	267,1	35,1	1.127	633	1.266 ..
1972	16.876	1.608,3	15,4	895	38,2	335	1.086,4	30,9	187,0	247,8	56,2	1.190	672	1.435 764
1973	20.295	1.683,0	16,1	1.028	40,9	372	1.134,6	30,0	211,9	248,4	58,1	1.324	794	1.642 954
1974	23.305	1.747,9	16,6	1.132	41,4	401	1.181,0	29,7	234,6	239,8	62,8	1.465	928	1.764 1.067
1975	27.103	1.801,7	17,0	1.273	43,4	435	1.248,1	29,4	252,2	228,0	44,0	1.626	1.123	1.966 1.318
1976	32.870	1.870,8	17,6	1.464	46,4	477	1.299,2	29,6	279,6	217,1	45,3	1.800	1.305	2.205 1.579
1977	36.312	1.927,8	18,1	1.593	46,9	499	1.343,9	30,0	303,1	208,1	42,7	1.915	1.404	2.388 1.646
1978	40.036	1.974,0	18,4	1.709	46,5	512	1.379,2	30,1	325,4	195,9	43,4	2.042	1.515	2.471 1.705
1979	48.258	2.018,1	18,8	2.015	49,4	555	1.418,2	29,2	346,0	185,1	39,6	2.440	1.989	2.835 1.900
1980	55.979	2.081,8	19,4	2.276	52,9	573	1.468,0	28,6	374,9	173,4	36,9	2.600	2.123	3.215 2.303
1981	61.184	2.130,8	19,9	2.421	53,1	584	1.513,1	27,3	394,2	161,9	34,3	2.789	2.291	3.382 2.507
1982	68.541	2.175,6	20,3	2.653	54,9	600	1.553,9	27,1	411,1	150,5	33,0	3.006	2.486	3.615 2.710

Baleseti járadék létszám: ipari stb. és mg tsz együtt
 Baleseti járadék létszám: 1964 előtt az ipari stb oszlopban
 Sajátjogi átlag a teljes nyugdíjas állományból számítva
 /adott évben és korábban megállapított saját-jogi nyugdíjak átlaga/
 Sajátjogi átlag, csak az adott évben megállapított nyugdíjak alapján: új nyugdíjak

Családi pótlék

Az éves családi pótlék kiadás az 1950. évben kifizetett 0,3 milliárd Ft összegnek több mint negyvenkétszeresére, 14,3 milliárd Ft-ra emelkedett, nem számítva a csak jövedelepótlékban /130 Ft/hó/ részesülő közel 400 ezer gyermek részére ezen a címen 1982-ben kifizetett 0,6 milliárd forintot.

Az emelkedés fele-fele részben a családi pótlékban részesülő gyermekek létszámának közel megkétszereződése /196,5%/ , illetve az egy gyermekre jutó összeg átlagának huszonnégyszerest /2413,0%/ meghaladó növekedése folytán következett be.

A családi pótlékban részesülő gyermekek valamint családok számának csaknem azonos mértékű növekedése jelzi, hogy az 1950. évet követően eltelt több mint három évtized folyamán a jogosultság kiszélesítésében jelentős változás állt be. Ezt a megállapítást a 0-19 éves korú népesség és a családi pótlékban részesülő gyermekek létszámának alábbi adatai is alátámasztják:

Év /I.1./	Népesség			Ellátásban részesülők ^{x/}	Utóbbiak aránya / % /
	0-14	15-19	0-19		
	korúak				
létszám /ezer fő/					
1949.	2290,1	776,4	3066,5	1094,0 /50/	35,7
1960.	2529,5	753,5	3283,0	1348,1 /59/	41,1
1970.	2176,5	917,1	3093,6	1636,4 /69/	52,9
1980.	2341,2	650,5	2991,7	2048,9 /79/	68,5
1982.	2362,8	640,8	3003,6	2119,3 /81/	70,6

x/ Az ellátásban részesülők száma a zárójelben feltüntetett év átlagos létszáma.

A családi pótlék egy gyermekre jutó összegének átlaga 1950-ben az állami szektorban elért átlagkereset 3,4 százalékának, 1982-ben már 11,4 százalékának felelt meg és reálértékében is a nyolcszorosára emelkedett.

Fontosabb jogszabályokLétszámmal összefüggők:

11.780/1946.M.E. sz. rendelet meghatározta a családi pótlékra jogosító gyermekek körét, a szükséges munkaviszony tartamát, valamint az ellátás összegét.

6/1953. M.T.sz. rendelet megszünteti az egy gyermekkel élők családi pótlék jogosultságát, bevezeti az "egyedül álló" fogalmát és jogosultságát, valamint a három vagy több 14 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő mezőgazdasági termelősövetkezeti tagok jogosultságát.

38/1959./VIII.15./ Korm. sz. módosítja és egységes szövegbe foglalja a családi pótlék jogszabályt, emeli a három és több gyermekes családok részére járó ellátás összegét.

16/1966./VI.1./ Korm. sz. rendelet kiterjeszti a mezőgazdasági szövetkezeti tagok családi pótlék jogosultságát, ezentúl a két-gyermekes családok is jogosultak, és a családi pótlék a gyermek 16, illetve tanulmányok folytatása esetén a 19 éves kora eléréséig jár.

50/1971./XII.29./ MT sz. rendelet értelmében továbbra is fennáll a jogosultsága a családnak egy gyermek után is, ha a korábbi két vagy több gyermek közül a legfiatalabb még nem töltötte be a korhatárt /"1 gyermekkel maradó család"/.

17/1975./VI.14./ MT sz. rendelet mind az összegszerűség, mind a feltételek tekintetében egységesíti a családi pótlékra vonatkozó rendelkezéseket.

Összegszerűség:

A vonatkozó jogszabályok és ellátási összegek a 6/a. sz. táblán.

Fedezet:

10.310/1946. N.M. sz. rendelet a családi pótlék kiadás fedezete céljából 6%-os járulékot vezet be.

83.100/1948. N.M. sz. rendelet a járulék kulcsot 5%-ra mérsékli.

13.050/1948. Korm. sz. rendelet megszünteti a családi pótlék kiadás járulék fedezetét: "1.§ A munkavállalók gyermekei után járó családi pótlék fizetése közfeladat. Ennek megfelelően az ezzel kapcsolatos költségeket az adóbevételből kell fedezni."

6.sz.táblázat: Családi pótlék kiadás és index

Év	Családi pótlék kiadás /millió Ft/	Családi pótlékban részesülő gyermekek száma /ezer fő/			Együtt	Egy családi pótlékban részesülő gyermekekre jutó átlagösszeg		Családi pótlékban részesülő		Index: 1950=100,0											
		ipari	mg tsz	nyugdíjas		R/hó	átlagkereset %-ban	családok száma /ezerben/	egy családra jutó gyermekszám /fő/	Családi pótlék kiadás	Családi pótlékban részesülő gyermekek szám	Egy gyermekre jutó									
												nominál- átlagösszeg	reál- átlagösszeg								
1949	264																				
1950	303	1 094,0			1 094,0	23	3,4	595,4	1,84	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1951	356	1 164,0			1 164,0	25	3,4	635,8	1,83	117,5	106,4	108,7	89,8								
1952	469	1 356,0			1 356,0	42	4,5	740,0	2,42	227,4	123,9	182,6	108,1								
1953	718	1 187,0	28,7	10,9	1 226,6	49	5,0	507,9	2,42	237,0	112,1	213,0	126,1								
1954	740	1 133,2	34,4	12,3	1 179,7	53	4,9	455,5	2,59	244,2	107,8	230,4	143,1								
1955	772	1 160,0	37,1	12,7	1 209,8	54	4,7	466,9	2,59	254,8	110,6	234,8	147,7								
1956	784	1 174,0	46,4	13,1	1 233,5	54	4,4	475,2	2,60	250,7	112,8	234,8	148,6								
1957	810	1 224,2	30,6	15,0	1 269,8	54	3,7	486,5	2,61	267,3	115,1	234,8	149,8								
1958	835	1 236,5	32,2	15,3	1 284,0	53	3,9	500,1	2,57	265,7	117,4	230,4	142,2								
1959	1 172	1 293,8	37,3	16,5	1 348,3	73	4,7	538,6	2,50	386,8	123,2	317,4	198,4								
1960	1 391	1 356,0	49,3	17,2	1 422,2	82	5,2	576,8	2,47	459,1	130,0	356,5	221,4								
1961	1 401	1 388,4	56,7	17,9	1 463,0	81	5,1	592,5	2,47	462,4	133,7	352,2	217,4								
1962	1 411	1 413,2	57,4	13,6	1 489,2	80	4,9	608,6	2,45	465,7	136,1	347,8	213,4								
1963	1 391	1 411,5	51,4	24,7	1 488,2	79	4,6	614,2	2,42	459,1	135,0	343,5	212,0								
1964	1 363	1 395,0	48,4	24,7	1 466,1	79	4,5	612,0	2,40	449,8	134,0	343,5	210,7								
1965	1 560	1 378,1	41,1	27,1	1 447,1	32	5,2	612,1	2,36	514,9	132,3	400,0	242,4								
1966	2 551	1 374,3	130,6	32,2	1 587,1	137	7,4	685,0	2,32	641,9	145,1	595,7	354,6								
1967	2 709	1 349,1	175,3	33,4	1 558,4	143	7,7	681,3	2,29	894,1	142,4	643,5	380,8								
1968	2 838	1 387,3	233,4	35,9	1 645,6	147	7,6	736,1	2,24	936,6	150,5	639,1	378,2								
1969	3 855	1 369,4	228,7	38,3	1 636,4	150	7,4	739,0	2,21	952,5	149,6	652,2	381,4								
1970	4 810	1 322,0	228,5	36,8	1 597,3	150	7,0	730,9	2,19	927,4	146,0	652,2	377,0								
1971	3 745	1 307,4	211,8	39,3	1 564,5	150	6,7	721,2	2,16	905,9	142,0	652,2	368,5								
1972	3 439	1 335,8	214,2	41,4	1 591,4	188	8,1	760,7	2,03	1 151,5	143,5	817,4	449,1								
1973	4 483	1 343,5	211,7	44,9	1 603,1	232	9,5	789,8	2,04	1 479,5	147,0	1 008,7	536,5								
1974	5 152	1 399,3	214,2	48,5	1 672,0	301	12,0	813,7	1,93	1 713,2	151,0	1 134,8	591,0								
1975	5 426	1 518,2	273,9	51,2	1 773,3	302	10,4	904,6	1,96	2 120,8	162,1	1 313,0	659,8								
1976	7 487	1 579,6	228,9	54,7	1 863,2	335	11,6	964,1	1,93	2 470,0	170,3	1 456,1	696,7								
1977	8 471	1 638,3	234,1	57,4	1 929,8	366	10,3	1 009,1	1,91	2 799,7	175,7	1 593,3	733,3								
1978	8 756	1 696,0	241,9	58,1	1 999,0	365	10,0	1 052,3	1,90	2 889,8	182,7	1 587,0	699,1								
1979	10 544	1 740,2	250,2	59,5	2 049,9	435	12,2	1 080,1	1,89	3 479,9	187,3	1 804,3	730,5								
1980	13 561	1 777,3	257,2	60,9	2 095,1	513	12,5	1 113,0	1,88	4 475,6	192,5	2 230,4	826,1								
1981	14 645	1 797,6	260,0	62,7	2 110,3	551	12,0	1 133,2	1,87	4 833,3	193,7	2 395,7	849,5								
1982	14 925	1 785,6	260,0	62,7	2 149,5	555	11,4	1 153,5	1,86	4 925,7	190,5	2 413,0	801,7								

A családi pótlék kiadás - nem tartalmazza 1949-1972 években a nyugdíjas családok részére folyóított családi pótlék összegét, mely összeg az említett években a nyugdíjkiadás összegeiben szerepel, - tartalmazza 1979. júliustól a jövedelepótlék összegét is.

Családi pótlékban részesülő gyermekek száma - nem tartalmazza az 1979. júliustól csak jövedelepótlékban /130 R/hó/ részesülőket

Csuk jövedelepótlékban részesülő gyermekek száma: 1979. évben 450 ezer fő, költség 351 millió Ft
 1980. " " 422 " " " 659 " "
 1981. " " 408 " " " 637 " "
 1982. " " 398 " " " 621 " "

Egy családi pótlékban részesülő gyermekekre jutó átlagösszeg az 1973. előtti években a nyugdíjasok gyermekeinek figyelmen kívül hagyásával számítva.
 I_p /kiváltási index/ = 4 741,6 %; I_g /gyermeklétszám index/ = 196,5 %; I_p /átlagösszeg index/ = 2 413,0 %.
 A 14 milliárd forintot némileg meghaladó kiadásnövekedésben csökken azonos mértékben /50,2:49,8/ hatott közre az ellátásban részesülők létszámának mintegy megkétszereződése, illetőleg az átlagösszeg húszonégyszeresére emelkedése. Az ellátás átlagának reálértéke nyolcszorosára emelkedett.

6/a.sz. táblázat:

A családi pótlék összegének alakulása /P/

A gyermekek száma	Munkások, alkalmazottak, ipari szervezetzeti tagok családi pótlékának összege										Egységes családi pótlék összege					Munkaadási szervezeti tagok családi pótlékának összege							
	1946 okt.	1947 jan.	1948 jan.	1951 dec.	1953 márc.	1959 ápr.	1965 júl.	1966 febr.	1972 jan.	1973 jan.	1974 jún.	1975 júl.	1976 jún.	1979 júl.	1980 júl.	1983 júl.	1953 márc.	1959 ápr.	1966 júl.	1968 júl.	1972 jan.	1973 jan.	1974 jún.
1 gyermekes egyedülálló	-	-	-	-	30	90	90	140	240	290	300	300	360	490	490	600	-	70	70	120	220	270	270
2 gyermekes egyedülálló	-	-	-	-	75	240	240	340	540	640	640	640	760	1020	1320	1320	-	140	140	240	440	540	540
1 gyermekes család /1983. júl. 1-től csak a gyermek hat-éves koráig/	10	18	18	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	300	-	-	-	-	-	-	-	-
1 gyermekkel maradó család	-	-	-	-	-	-	-	-	150	200	300	300	360	490	490	600	-	-	-	-	100	150	250
2 gyermekes család	24	36	40	75	75	75	200	300	300	400	600	600	720	980	980	1200	-	-	140	200	200	300	500
3 gyermekes család	42	54	66	135	130	360	360	510	810	960	960	960	1140	1530	1980	1980	144	210	210	360	660	810	810
4 gyermekes család	64	72	96	210	260	480	480	680	1080	1280	1280	1280	1520	2040	2640	2640	208	280	280	480	880	1080	1080
5 gyermekes család	90	90	130	300	350	600	600	850	1350	1600	1600	1600	1900	2550	3150	3150	280	350	350	600	1100	1350	1350
6 gyermekes család	108	108	168	405	450	720	720	1020	1620	1920	1920	1920	2280	3060	3660	3660	360	420	420	720	1320	1620	1620
7 gyermekes család	126	126	210	525	560	840	840	1190	1890	2240	2240	2240	2660	3570	4270	4270	420	490	490	840	1540	1890	1890
8 gyermekes család	144	144	256	660	680	960	960	1360	2160	2560	2560	2560	3040	4080	4880	4880	480	560	560	960	1760	2160	2160
9 gyermekes család	162	162	306	810	810	1080	1080	1530	2430	2880	2880	2880	3420	4590	5490	5490	540	630	630	1080	1980	2430	2430
10 gyermekes család	180	180	356	975	975	1200	1200	1700	2700	3200	3200	3200	3800	5100	6100	6100	600	700	700	1200	2200	2700	2700
A családi pótlék összegére vonatkozó rendelkezés:	11/80/1946. M.E. sz. r.	9/50/1947. M.E. sz. r.	11/60/1948. Korm. r.	10/34/1951. /XII.2./MT. hat. 6/69-1/1951 /XII.8./ MT. rend.	6/1953. /VII.8./ MT sz. r.	15/1959. /III.27./ Korm. sz. r.	8/1965. /VI.13./ Korm. sz. r.	3/1966. /I.14./ Korm. sz. r.	50/1971. /XII.29./ Korm. sz. r. 4/1971. /XII.29./ SZOT sz. szab.	44/1972. /XII.27./ MT sz. r.	31/1973. /XII.23./ MT sz. r. 4/1973. /XII.23./ SZOT sz. szab.	17/1975. /VI.14./ MT sz. r.	23/1976. /VII.4./ MT sz. r.	26/1979. /VII.21./ MT sz. r.	24/1980. /VI.27./ MT sz. r.	24/1983. /VII.12./ MT sz. r.	6/1953. /II.8./ MT sz. r.	15/1959. /III.27./ Korm. sz. r.	16/1966. /VI.1./ Korm. sz. r. 2/1966. /VI.1./ SZOT sz. szab.	20/1968. /V.21./ Korm. sz. r. 1/1968. /V.21./ SZOT sz. szab.	50/1971. /XII.29./ Korm. sz. r. 4/1971. /XII.29./ SZOT sz. szab.	44/1972. /XII.27./ MT sz. r.	31/1973. /XII.23./ MT sz. r. 4/1973. /XII.23./ SZOT sz. szab.

Kiegészítés: Tartósan beteg gyermek után folyósított családi pótlék összege: 510 Ft 1979. július 1-től /26/1979. /VII.21./ MT sz. r./
 1979. július 1-től a családi pótlékra nem jogosult egy gyermek után 130 Ft jövedelempótlékot folyósítanak /26/1979. /VII.21./ MT sz. r./
 Tartósan beteg gyermek után folyósított családi pótlék összege: 810 Ft 1980. július 1-től /24/1980. /VI.27./ MT sz. r./
 Neveléscsülközhöz kihelyezett állami gondozott gyermek után folyósított családi pótlék összege: 810 Ft 1982. július 1-től /39/1982. /IX.1./ MT r.

Társadalombiztosítási kiadások fedezete

8.800/1946. M.E.sz. rendelet szerint a járulék kulcs a tényleges javadalmazás 12%-a az OTI, MABI, MAHABBI biztosítottaknál. /Korábban: betegségi biztosítási járulék 7%, nyugdíj biztosítási járulék 6%, baleseti biztosítási járulék egységesen 1%, együttesen 14%/.

12.600/1946. M.E. sz. rendelet a következők szerint osztja meg a járulékot: a járulék alapja a tényleges javadalmazás, a betegségi biztosítási járulék /magában foglalja a baleseti biztosítást is/ mértéke 9%, nyugdíj biztosítási járulék 3%.

11.780/1946. M.E.sz. rendelet a munkások családi pótlékának fedezetét 6%-os járulékkal biztosítja.

227.600/1947. N.M. sz. r. Baleseti járadékosok, nyugdíjasok betegségi biztosításának járuléka az ellátás összegének 5%-a, mely a folyósító szervet terheli.

83.100/1948. N.M. sz. r. szerint a társadalombiztosítási járulék kulcsok 1948. április 1-től a következők:

betegségi biztosítási járulék	8%,
családi pótlék fedezetéül szolgáló járulék	5%,
baleseti biztosítási járulék	1%,
nyugdíj biztosítási járulék	3% /változtatlan/.

11.140/1948. Korm. sz. rendelet értelmében 1948. november 1-től 1% nyugdíjjárulék kerül levonásra a dolgozók javadalmazásából.

13.050/1948. Korm. sz. r. megszünteti a családi pótlék fedezetéül szolgáló 5%-os járulékot 1948 év végével.

3.220/1949. Korm.sz. r. lehetővé teszi a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok önkéntes betegségi biztosítását. A biztosítási díj egy évre 72 R, amely teljes egészében a szövetkezeti tagot terheli.

4.004/1949. Korm. sz. r. a kisipari szövetkezeti tagok önkéntes társadalombiztosítására nyújt lehetőséget. A járulék kulcs 11%, amelyből 6% a betegségi biztosítási járulék /táppénzre, táppénzjellegű szolgáltatásra nem jogosultak/, 1% baleseti biz-

tosítási, 4% a nyugdíj biztosítási járulék, melyből 1% a szövetségi tagot terheli.

133/1951./VI.24./ M.T. sz. r. 1951. július 1-vel lépett hatályba a kisipari termelőszövetkezeti tagok keresőképtelenség eseteire és gyermeknevelési pótlék szolgáltatásokra kiterjedő kötelező kölcsönös biztosításáról. A járulék kulcs 13%, amelyből 8% betegségi biztosítási, 1% baleseti biztosítási, 4% nyugdíj biztosítási járulék és ez utóbbiból 1% a termelőszövetkezeti tagot terheli.

214/1951./XII.21./ M.T.sz. r. a társadalombiztosítási járulék kulcsát a javadalmazás 10%-ában állapítja meg, amelyből 6% a betegségi biztosítási, 4% a nyugdíj, baleseti biztosítási járulék. A dolgozót terhelő 1% nyugdíjjárulék kereseti adóvá alakult át.

3/1952./I.12./ M.T. sz. rendelet módosítja a kisipari termelőszövetkezeti tagok kötelező kölcsönös biztosításának a betegségi biztosítási járulék kulcsát 6%-ra, gyermeknevelési pótlék kiadás fedezetére 5% járulékot vezet be.

91/1952./X.2./ M.T. sz. r. elrendeli a kisipari szövetkezeti tagok társadalombiztosításának ellátására egy új intézmény, a Kisipari Szövetkezeti Kölcsönös Biztosító Intézet /KSZKBI/ felállítását 1953. január 1-vel. A járulék kulcs 5%-kal volt mindig magasabb az SzTK által alkalmazottnál, mivel a tagságnak kellett gondoskodnia a családi pótlék fedezetéről. Az intézmény 1964. dec. 31-vel szűnt meg, a társadalombiztosítási szervezet egységesítéséről szóló 1964. évi 6.sz. tvr. alapján.

7/1954./XII.5./ PM sz. rendelet a nyugdíj biztosítási járulék kulcsát 4%-ban állapítja meg és a dolgozók által fizetendő 3% nyugdíjjárulék-hozzájárulást vezet be, egyidejűleg megszüntetve az 1% jövedelem adót.

1957. évi 65. sz. tvr., 1958. jan. 1-től bevezeti a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosítását. A nyugdíj biztosítási járulék a havi átlagjövedelem /egységesen 900 Ft/hó a figyelembe veendő összeg/ 3%-a, azaz 27 Ft/hó, a baleseti biztosítási díj 4,50 Ft/hó.

2/1966./I.14./ Korm.sz. rendelet bevezeti a progresszív nyugdijjárulékot.

A havi tényleges javadalmazás	1800 Ft alatt:	3%
A havi tényleges javadalmazás	1800 és 2300 Ft között:	4%
A havi tényleges javadalmazás	2300 és 3000 Ft között:	5%
A havi tényleges javadalmazás	3000 és 4000 Ft között:	6%
A havi tényleges javadalmazás	4000 és 5000 Ft között:	7%
A havi tényleges javadalmazás	5000 és 6000 Ft között:	8%
A havi tényleges javadalmazás	6000 és 7000 Ft között:	9%
A havi tényleges javadalmazás	7000 Ft felett:	10%.

1961. évi 20. sz. tvr. elrendeli a kisiparosok, háziiparosok kötelező kölcsönös biztosítását. A 48/1961./XII.30./ Korm. r. állapítja meg a havi 80-150-200 forint összegű nyugdij biztosítási járulékot, amely a kisiparos jövedelmétől, osztályba sorolásától függően kerül megállapításra.

59/1967./XII.21./ Korm. sz. rendelet módosítja, emeli a társadalombiztosítási járulék kulcsát:

- illetmény adó fizetésére kötelezett állami vállalatok, gazdálkodó szervek stb. 17% /10 bet.bizt., 7 nyugd./;
- illetmény adó mentesség esetén 10% /6 bet.bizt., 4 nyugd./;
- mezőgazdasági termelősövetkezetek a tagok jövedelmének 7,5%-át kitevő járulékot fizetnek /1% bet.bizt., 6,5% nyugdij/, a tagok pedig a progresszív nyugdijjárulékot, az alkalmazottak keresetük után 17%-ot.

32/1972./XI.2./ MT sz. r. értelmében a mezőgazdasági termelősövetkezetek a tagok jövedelmének 10%-át fizetik társadalombiztosítási járulék címén.

3/1975./XI.15/ MT sz. rendelet emeli a járulék kulcsot 1976-tól

- a/ állami vállalatok, gazdálkodó szervek stb. 22%, illetmény adó mentes juttatásnak 15%-a;
- b/ mezőgazdasági termelősövetkezetek, egyéb munkáltatók 17%;
- c/ költségvetési szervek 10%.

52/1979./XII.30./ MT sz. rendelet 1980-tól tovább emeli a járulékok kulcsokat:

- a/ 24%,
- b/ 17%,
- c/ 10%.

51/1981./X.27./MT sz. r. szerinti járulék kulcsok 1982. jan. 1-től:

- a/ 27%,
- b/ 20%,
- c/ 10%.

66/1982./XII.4./ MT sz. r. megváltoztatja a társadalombiztosítási, valamint 7000 F összeget meghaladó havi keresetek esetében a nyugdíjjárulék kulcsát:

tbizt. jár. a/ 30%,	nyugd. jár.	7000 F havi kereset alatt	
		változatlan	
b/ 23%,		7000-8000 F/hó	11%,
c/ 10%,		8000-10000 F/hó	12%,
		10000-12000 F/hó	13%,
		12000-14000 F/hó	14%,
		14000 F felett	15%.

47/1983./XI.20./ MT sz. r. /hatályos 1984. jan. 1-től/

tbizt. jár. a/ 40%, nyugdíjjárulék összeghatára minden
 b/ 33%, egyes tételnél 300-300 forinttal emel-
 c/ 10%, kedik.

TELKES JÓZSEF

A HUMÁN SZOLGÁLTATÁSOKRÓL - A PSZICHIÁTER
SZEMÉVEL^{x/}

/.../

A mentálhigiéné hazai helyzetéről

A mentálhigiéniái tevékenységnek két feltétele van. Az egyik bizonyos fokú szociális, anyagi jólét. A másik: lehetőség az emberi képességek, törekvések kibontására, tehát társadalmi szabadság. Horányi /1967/ szerint a mi társadalmunkban mindkét feltétel adott.

A nyugati országok mentálhigiénés szakemberei is azt vallják, hogy a szocialista társadalmak kialakulásával először teremtődtek olyan társadalmi körülmények, amelyekből nemcsak szükségszerűen következik a mentálhigiénés igények erőteljes megjelenése, hanem egyszersmind szűnőben vannak a megszervezését lehetetlenné tévő vagy megnehezítő társadalmi akadályok, alapvető érdekellentétek /Buda, 1979/.

Ehhez képest paradoxnak tűnik a jelenlegi magyarországi helyzet. Lehetőségeinkhez képest fejlett társadalompolitikai és egészségügyi ellátásunk, valamint jelentős hagyományaink /Hollós, Oláh, Fabinyi/ ellenére a környező szocialista országokhoz viszonyítva is elmaradottak vagyunk a mentálhigiénés szolgáltatások több területén, így - többek között - a pszichoterápiás, szexológiai, házassági problémák ellátása területén, és valószínűleg pszichológiai kulturáltságunkat illetően is.

A hazai mentálhigiénés ellátás helyzetének legalapvetőbb meghatározója a pszichiátria viszonylagos fejletlensége. Tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen elemezzük a magyar pszichiátria jelenlegi helyzetét magyarázó társadalomtörténeti és tudománytörténeti okokat /ezeket lásd pl. Füredi, Buda, 1980/, elegendőnek látszik néhány jellemző tény felsoro-

x/ Részlet a szerző "Hazai mentálhigiénés ellátásunk néhány problémája" c. tanulmányából /1982/.

lása: a pszichiátria alig több mint 2 éve szervezhető a neurológiától független, önálló tudományos társaságot, fejletlen a pszichoterápiás szakellátás, megoldatlan a pszichoterapeuták képzése, nincs pszichoterápiás szakvizsga, fejletlen a gyermekpszichiátria, és szinte nincs ifjúsági pszichiátria. A pszichiátriának nincs önálló tudományos folyóirata. A pszichiátriának az orvostudományon belüli megbecsülése, materiális és erkölcsi támogatása egyaránt messze elmarad az indokolt és más országokban természetesen kijáró szinttől /Szilárd, 1982/. Kedvezőtlen a pszichiátriai ellátás strukturája is, amely döntően kórházcentrikus, és a mennyiségi lemaradásunk leginkább az extramurális /ambuláns/ pszichiátriai ellátásban a legfeltűnőbb.

A mentálhigiénés tevékenység számára kedvezőtlen az is, hogy a pszichiáterek döntő többsége biológiai szemléletű, a szociálpszichiátriai irányzat kisebbségben és bizonyos szempontból - részben a hatalmi pozícióknak az adott helyzetet tartósító átörökítési mechanizmusa miatt - hátrányosabb helyzetben is van: a biológiai pszichiáter helyzete előnyösebb, könnyebben lesz belőle vezető, ha azt eléri, érthető okokból, szemléletéből fakadóan biológiai kutatásokat támogat stb. A szociálpszichiátria nem csak számbelileg, minőségileg is gyenge még, energiájának nagy részét helyzetének védelmezése, megvívott állásainak megszilárdítása emészti fel. Részben ebből, részben fiatalságából fakad, hogy inkább kritikai hangvételű, a hagyományos pszichiátriai ellátás ellentmondásait igyekszik feltárni, de csak jóval kevesebb pozitív alternatívával szolgál, mint amennyit a szociálpszichiátria jelenlegi tudományos állása lehetővé tenne.

Mindezekből az következik, hogy a mentálhigiénés tevékenységnek, amely lényegénél fogva széles körű társadalmi tevékenységre lenne hivatott, hiányzanak az infrastrukturális feltételei.

Kevés a szakember /szociálpszichiáter, pszichoterapeuta, jólképzett pszichológus/, és a meglévőknek sem helyzetük, sem szervezeti lehetőségük, és végül felkészültségük sem teszi lehetővé, hogy mentálhigiénés, preventív tevékenységeket kezdemé-

nyezzenek, ezek nagyon ritkák még, és nem is mindig találunk támogatásra. A pszichiátrián belül nem divat ma mentálhigiénével foglalkozni, gyakran minősül deviánsnak, az aki pszichológiai ismeretterjesztéssel foglalkozik, vagy egyszerűen megpróbál kilépni a pszichiátria hagyományos, medicinális, döntően fekvőbetegintézményekre épülő kereteiből.

A biológiai pszichiátria "mentálhigiénés" tevékenysége abban merül ki, hogy tiltakozik az ellen, hogy a társadalom "minden baját" a pszichiátria viselje - alternatívát, az extra-medicinális mentálhigiénés tevékenységnek segítséget, irányelveket, szemléletet támogatást nyújtani azonban érthetően nem képes; a genetikai, biokémiai kóreredet hangsúlyozása ezt nem is teszi lehetővé. Attól a törekvéstől azonban, hogy a pszichiátria a társadalom égető problémáitól elhatárolja magát, csak a hagyományos pszichiáterek lelkiismerete lesz könnyebb, a szociálpszichiáterek saját kognitív disszonanciája csak tovább nő.

Paradox módon, a társadalmi közvélemény sok tekintetben előrébb jár, mint az intézményesült pszichiátria. A pszichiátriával szemben támasztott igények nőnek, egyre nagyobb a nagyközönség érdeklődése, kíváncsisága, sokszor kritikus megnyilvánulása is. Minderre a pszichiátria - igazi diszfunkcionális rendszer módjára, amely külső változásra strukturáinak további merevítésével válaszol - jellemző reakciója a döntően defenzív magatartás, a szakma belső ellentmondásainak "illetéktelenek" előli takargatása, tovább fokozva ezáltal az ellentmondásokat. Érthető, ha ez a helyzet meghatározza és behatárolja a pszichológiai ismeretterjesztés színvonalát is.

A pszichiátria e sajátos helyzetéből fakadóan a mentálhigiéné ügyének nincs ma igazi gazdája Magyarországon; a pszichiátria részben mással van elfoglalva, részben felkészületlen a feladatra, ahol pedig az igények felmerülnek /közművelődés, pedagógia stb./, kevés a kompetens szakember, nincs, aki képviselje a mentálhigiénés szempontokat. Jórészt ebből fakad, hogy a humán szolgáltatásokból szinte teljesen hiányzik a pszichológiai dimenzió figyelembevétel. A létező mentálhigiénés programok, próbálkozások ritkák, lelkesedésből, többletfeladatok vállalásával, munkaidőn túl, nemritkán jelentős ellenállást legyőzve

valósulhatnak meg, érthetően behatárolva hatékonyságukat. Érdekes arra is felfigyelni, hogy minden ilyen program az egészségügyön kívül zajlott, mert egyszerűen nem fért bele a bürokratikus strukturákba. /Ez egyébként, mint erre még visszatérünk, kedvező jelenség is egyben./

A pszichiátriai, mentálhigiénés ellátás hiánya párosul a pszichológiai kulturáltság hiányával. /Hárdi, 1967, 1978/. Ma még elenyészően kicsi azoknak a száma, akik pszichológiai problémáikkal megfelelő előismeretek birtokában a megfelelő helyre fordulnának - a korábbiak alapján mondhatnánk, "szerencsére", mert alig van "megfelelő" hely. /.../

A biológiai vágányra került pszichológiai problémák pedig felfedetlenül hagyják az igényeket, ezért az a látszat, hogy nincs is szükség ilyen ellátásra. Lassan, az egészségnevelés korlátozott hatékonysága ellenére is terjed az egészséges életmódra törekvés, és kifejezetten sokat fejlődöttünk a testi egészségnek mint értéknek a megbecsülésében. /Hol vagyunk már attól, amikor a falusi ember előbb hívott állatorvost jószágaihoz, mint orvost saját feleségéhez.../ Ehhez a fejlődéshez képest messze elmarad a lelki egészségnek az értékelése, az emberi kapcsolatok védelme, vagy ami egy szükségszerű megelőző fázist jelent, az egész kérdéskörnek legalább problémaként való kezelése. A pszichiátria a legtöbb ember számára továbbra is titokzatos, félelmetes világ, az elmebetegek birodalma.

Csak a legriasztóbb társadalmi devianciák keltik fel a társadalom problémaérzékelő receptorainak figyelmét /alkoholizmus, öngyilkosság, válások, gyógyszereszedés, "csövesek", "szipósok"/, de mindaz ami a dramatikus bajokat megelőzi - homályba vész.

Gyakran tapasztaljuk, hogy sok igazi pszichopatológiai tünet pszichológiai kulturálatlanságunk miatt morális kérdésként interpretálódik a beteg közvetlen környezetében: a depressziós indítékszegénysége, gátoltsága lustaságként, az öngyilkossági kísérlet akarategyengeségként vagy "pillanatnyi elmezavarként" stb. Nincs szavunk és nincs hallásunk élményeink és általában a pszichológiai jelenségvilág közlésére.

A pszichológiai kulturálatlanság és a mentálhigiénés rendszer hiánya kölcsönviszonyban áll egymással, egymást kölcsönösen feltételezik és megerősítik; amíg nem növekszik jelentősen a lakosság igénye, addig nem kerül sor fejlesztésre, és amíg nem lesznek megfelelő számu és megfelelő minőségű ellátást nyújtó intézményeink, rejtve maradnak /és tévuttra terelődnek/ a lappangó pszichológiai igények. Paradox érvelés az, hogy a megnövekedett igényeknek ugysem képes a jelenlegi szakemberállomány megfelelni. A szakemberek képzésének megoldatlansága így azt a látszatot keltheti, mint ha a támasztott igények lennének megalapozatlanok. Büvös kör ez, amelyből valamikor, valahogyan ki kell lépni!

Pszichológiai kulturáltságunk hiányai szervesen összefüggnek általános kulturáltságunk helyzetével; ilyen értelemben minden, az általános kultúra fejlesztésére irányuló törekvés közvetve a pszichológiai kulturáltság fejlesztését is elősegíti. Az általunk vizsgált problémakört más oldalról közelíti meg Hankiss Elemér nemrég megjelent Diagnózisok című könyvében, és sokat idéztünk volna belőle, ha nem feltételeznénk, hogy a könyv még frissen él az olvasó emlékezetében. A következő sorok azonban oly szorosán kapcsolódnak témánkhoz, hogy mindenképpen szükséges a lejegyzésük:

"... a szocialista értékrendszernek nem alakult ki /ez/ az "emberi dimenziója", az ember mindennapi életét szabályozó normarendszere, olyan értékek rendszere, amely eligazítaná az embert a mindennapi élet dilemmáiban, válságaiban, nehéz óráiban, a mindennapi élet konfliktusaiban és döntéseiben. S következésképpen a kiépült intézményrendszer sem képes ezen a területen igazi segítséget nyújtani az embernek. Mert ugyan - hacsak saját kárán nem - hol tanulhatja meg az ember ismerni önmagát, hol sajátíthatja el az önelemzés eszköztárát? És hol a kapcsolatteremtés vagy a közösségteremtés képességét? Hol az értékelés és döntés készségét? Hol tanítják a mindennapi emberi konfliktusok kezelésének nehéz tudományát? S hol a kudarcok józan, a veszteségből is emberi értéket teremtő feldolgozásának lehetőségeit? Hol a civilizált és hol a demokratikus viselkedés játékszabályait? Hol sajátíthatja el a nagy teljesítményekre serkentő, de

mégis józan célok gondos kitűzésének stratégiáját? Hol készülhet fel az életpálya nehéz fordulóinak, például a gyerekből felnőtté válásnak vagy az öregedés folyamatának nem egyszerű átvészelésére, hanem emberileg gazdaggá tételére? Hol tanulhatja meg azt, hogy hogyan lehet kiugrani az adott rutinból, az élet és a világkép megmerevedő kereteiből, hogyan lehet megújulni, irányt váltani, a világot újra felfedezni? Hol lehet elsajátítani az öröm képességét, hogyan lehet megszabadulni azoktól a fölösleges feszültségektől és görcsöktől, amelyek megakadályozzák az embert abban, hogy legalább annyira tudjon örülni az életnek, mint amennyire a külső körülmények azt lehetővé teszik. És így tovább." /137-138.o./

Persze, azért nem mondhatjuk, hogy a pszichológiai kultúráltság területén minden változatlan. A modern ember önmagával szemben igényesebb, képességei megvalósítására törekszik, kapcsolataitól többet vár, intimitás iránti igénye nőtt /az eléréséhez szükséges készségek kevésbé/. Részben ez a magyarázata annak, hogy többet "betegeskedünk", többet várunk az egészségügytől; ami tegnap az élettel szükségszerűen velejáró dolognak látszott, az ellen ma lázadozunk, és segítséget kérünk a leküzdésében. Mind gyakrabban találkozunk olyan kliensekkel, akik pszichológiai természetű problémáik miatt, kapcsolati, lelkiismereti nehézségeikben, döntéshelyzetben kérnek tanácsot, segítséget, ehhez közvetlenül és elsőként pszichiáterhez fordulnak; mind gyakrabban pszichoterápiát kérnek, nagyjából tudják, érzik, hogy mi várható és mi nem egy ilyen kapcsolattól. Az a tapasztalatunk, hogy ezeknek az általában intelligens, fiatal, jól motivált pácienseknek sokkal könnyebben és többet tudunk nyújtani, mint azoknak, akiknek az orvos javasolja a pszichoterápiát. /A pszichoterápiához, mondjuk gyakran, szintén szocializálódni kell - ez is a mentálhigiénés ismeretterjesztés kézenfekvő feladata./

Az a szomorú, hogy jelenlegi intézményrendszerünkben éppen ezekre a páciensekre jut a legkevesebb idő, mert az elmeosztályon vagy ideggondozóban dolgozó orvos - nagyon kevés kivételtől eltekintve - rendszerint szabad ideje rovására, gyakran segítség nélkül, mintegy "hobbiként" foglalkozhat pszicho-

terápiával. Aki ma pszichoterápiát akar tanulni, ezt csak valamilyen magánakció keretében teheti, szinte minden támogatás nélkül.

A kórházakban a fekvőbetegintézmény jelleg és profil, a hozzákapcsolódó szerepkényszer és előítéletek, a járóbetegrendelésen a "fehér köpeny" és amit képvisel, valamint az időhiány a pszichoterápia legfőbb ellensége. Egész állásban dolgozó, hivatalosan is jóváhagyottan pszichoterápiát végző szakember ijeszten keves van ma Magyarországon.

Márpedig a pszichoterápia a segítő kapcsolatok prototípusa, modellje, fejlettsége minden országban szigorúan párhuzamos a mentálhigiénés helyzettel.

Nem lenne teljes és igaztalanul sötét maradna a hazai mentálhigiénés helyzetről festett kép, ha nem tennénk említést /a teljesség igénye nélkül/ néhány pozitív kezdeményezésről.

Egyértelműen biztató és támogatást igénylő kezdeményezésnek tartjuk, hogy a közművelődési intézményekben egyre gyakrabban biztosítanak helyet mentálhigiénés kísérleteknek. Példaként a /jelenleg éppen szünetelő/ pécsi pszichológiai tanácsadást említhetjük /Laky, 1980/, amelynek nyomán ezévből Nyíregyházán is indult hasonló szolgáltatás. Érdekes kezdeményezés volt a vidéki művelődési házakban családi klubok kifejlesztésére irányuló kísérlet is /Fodor, 1979/, valamint a Gerevich József vezette tatabányai kísérlet, amelynek során pszichodráma módszerre épülő klubszerű programot szerveztek csöves fiatalok számára /Gerevich, Benkő, Falus, Kardos, Kovács, Salamon, 1982/. Sokat várunk a szintén Gerevich kezdeményezte Teaháztól is.

Mindez része a közművelődés utkeresésének. A közművelődési programokban egyre nagyobb helyet kapnak pszichológiai módszerek, amelyeket - a növekvő igényeken kívül - az identitását kereső, az ellentmondásokra különösen érzékeny fázisban lévő népművelés elsősorban azért szorgalmaz, mert felismerték, hogy a hagyományos ismeretközlő, Hankiss Elemér kifejezését használva "magas kulturát" közvetítő, edukatív színezetű módszerek, inherens korlátaik miatt, viszonylag korlátozott hatékonyságúak, az általuk közvetített kulturális értékek élményszintű be-

fogadása és integrálása nehézkes. Uj, a differenciált igényeknek jobban megfelelő módszereket kell a közművelődési intézményeknek kidolgozniuk ahhoz, hogy a növekvő társadalmi elvárásoknak eleget tehessenek. A mentálhigiénés szférának a közművelődésbe kerülése ugyanakkor nem csupán módszertani alternatívát és bővülést jelent, hanem a népművelői munkában olyan minőségi fejlődést is jelenthet, amelyre máris számos jel utal: a szociálpszichológiai ismeretek felhasználása a klubmozgalomban, a népművelő személyiségének, kommunikációs készségének, kapcsolat-teremtő potenciáljának tudatos fejlesztésére irányuló kísérletek stb.

A mentálhigiénés érdeklődésű pszichiáternek a közművelődési keretek és intézményrendszer ígéretes terep; olyan egyedülálló, jelenleg máshol el nem érhető lehetőségeket tartogat, amelyeknek a kihasználása, különösen a preventív programok számára, pótolhatatlannak látszik. A közművelődési keretek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a pszichiátriai értelemben betegnek nem minősülő emberek pszichológiai problémáikra, betegség tudat kialakulása nélkül kaphassanak segítséget, miközben pszichológiai kulturáltságuk élményszerűen szerzett ismeretekkel gyarapodhat. Az egészségügyön kívüli pszichoterápiás jellegű tevékenységet jelentő pszichológiai tanácsadás kliensében a betegség tudat helyére a problématudat léphet, amely minőségileg jelent kedvezőbb kiindulási pontot a problémák megoldására, és megelőzhetők az éveken át halmozódó megoldatlan konfliktusokból visszajelentéses hurkokon át a személyiségben szerveződő pszichopatológiai állapotok, amelyek másodlagosan betegségjelleggel nyerve /minősítési folyamat/ a "klienst" "pácienssé" változtatják. További fejlődést jelent a kommunikációelméleti kutatásokra építő technikák bevitele a közművelődési intézményekben folyó tanácsadásokba, amelyek elsődlegesen foglalkoznak interperszonális problémákkal, a pszichológiai problémák eredeti keletkezési szintjét, a kapcsolati jelenségvilágot veszik célba, és ezen a szinten interveniálnak /pl. házassági tanácsadás vagy - mint a tatabányai kísérletben - kialakulóban lévő csoportok normáit, értékeit próbálják "átprogramozni"/.

A közművelődési intézményrendszer a mentálhigiénés tevékenység nagy tartaléka. De vannak még más, kihasználatlan lehetőségek is.

A házasság előtti tanácsadás jelenlegi kötelező, mechanikus működésével vajmi kevés mentálhigiénés szerepet játszik, kitűzött célját a szexuális nevelést illetően is. Pedig több pszichológiai szintű tevékenység is történhetne ebben a keretben, tudva, hogy a házasságkötést közvetlenül megelőző időszak az emberek életének nemritkán fejlődési krízis szintjét elérő, de mindenképpen az átlagosnál érzékenyebb, és ezért intervenciós lehetőséget hordozó időszaka, ilyenkor tehát elvileg nagyobb lehetőség van korrekтив, preventiv /"enrichment"-jellegű/beavatkozásra. A jelenlegi rendszer mindenesetre jól példázza, hogy elegáns rendeletekkel egyébként helyesen felismert problémát sem lehet megoldani, ha ennek nincsenek meg a feltételei /vagyis nincsenek kapcsolati-szexuális pszichológiában képzett szakemberek/. Nem elképzelhetetlen pedig, hogy a szubjektív tényezők fokozatos "előállítás" után, a házasság előtti tanácsadás jelenlegi koncepciója felülvizsgálatát követően /pl. megkérdőjelezhető a kötelező jelleg fenntartása/ tovább lehetne fejlődni olyan házassági-szexuális tanácsadó hálózattá, ahová később, a házasságkötés után is fordulhatnának azok, akik a házasságkötés előtti tanácsadáson kedvező tapasztalatokat szereztek, és szocializálódtak arra, hogy kapcsolati problémáikra pszichológiai szintű megoldást keressenek.

Azt mondtuk, kevés a szakember. De még ezen a területen is találunk kihasználatlan szakmai potenciált. Pl. pszichológushallgatók, GYES-en lévő pszichológusok, szociális gondozók megfelelően szervezett keretek között, napi néhány órában segíthetnének mentálhigiénés feladatok ellátásában. Többek között vállalhatnának szuperviziós tevékenységet tanácsadók, self-help csoportok számára, konzultációs jelleggel segíthetnék művelődési házak mentálhigiénés programjainak megtervezését stb. Tartalékaink közül a legnagyobb volumenű munkaképes nyugdíjasok alkalmazása, amelynek most nem elsősorban az általuk adható értékeit hangsúlyozzuk, hanem azt a pszichológiai nyereséget, amellyel maguk gazdagodnának.

Éppen ezekben a napokban folyik Bécsben az öregkorúak problémájával foglalkozó világtanácskozás, az 1982-es év pedig az öregek éve /WHO/. Több dicséretes kezdeményezés ellenére /pl. "Életet az éveknek"/ általában mégis az a jellemző, hogy az idős emberekről alkotott képünk, az idősök szubjektív megítélése egyre kevésbé felel meg napjaink követelményeinek, mert tévesen, majdnem kizárólag a deficit-modellből indulunk ki /Hun, 1982/. Ez szociális rendszerünkben is tükröződik. Az említett attitűdnek az a lényege, hogy az idős ember gyámoltalan, akinek szociális otthont kell biztosítani, és legfeljebb arra lehet törekedni, hogy elviselhetővé váljék az öregkor. Mindebben, az idősök problémáinak megoldásában, az érintetteknek semmi szerep nem jut, passzívan eltűrik a gondoskodást, de maguk nem vesznek részt benne. A segítő kapcsolat szociálpszichológiájáról mondottakra utalva^{x/} állithatjuk, hogy az idős emberek helyzetét legalább annyira meghatározza társadalmilag meghatározott sze-repük, mint objektív egészségi állapotuk. Igaz, az idős embereknek azok a funkciói, amelyeket a nagycsaládokban töltöttek be hajdan, jórészt elvesztek /bár ma is felmérhetetlen a nagyszülők segítsége a dolgozó szülőknek/ - a megmaradt energiák felhasználásáról társadalompolitikai eszközökkel lehetne gondoskodni. Ez egyszerre jelentene - gazdasági értelemben is - értéktermelést és pszichológiai értelemben vett értékmentést. Mentálhigiénés szempontból is fontos tehát, hogy támogassuk az idősök - erejükhez és kedvükhöz mért - munkalehetőségeit, ezek közül is elsősorban az ápoló-gondozó jellegűeket. Nem kétséges, hogy, mondjuk, egy kis kifőzde sokszorosan többet jelent önmagánál: szociális együttlétekre, tevékeny időtöltésre, kapcsolatok kialakítására teremt lehetőséget. Ritkán gondolunk arra, hány ember lelki /és testi/ egészségét őrzi, hogy érzi, szükség van "még" rá /Gayerné, 1980, Cseh-Szombathy, 1980/.

Megemlítendő végül, hogy mentálhigiénés ellátásunknak mind hatásfokát, mind gazdaságosságát rontja az intézmények széttagoltsága. Ez a kérdés azonban már átvezet a mentálhigiénés szervezés problémájához.

x/ A szerző a segítő kapcsolat szociálpszichológiájával a tanulmány első, itt nem közölt részletében foglalkozott.

Buda a lelki egészségvédelem elemi tennivalóit a következőképpen foglalta össze /Buda, 1978/:

/1/ Olyan elmeegészségügyi ellátási hálózatra van szükség, amely alkalmas arra, hogy a pszichiátriai problémákban szenvedők korán kapcsolatba kerülhessenek vele. Ez azt jelenti, hogy olyan extenzív, ambuláns hálózat kell, amely tanácsadásra is képes, nem csak a szó szoros értelmében vett elmeegógyászati kezelésre.

/2/ A szakemberek - orvosok, pszichológusok stb. - munkája mellett szükség van laikusok szervezett közreműködésére is, akik egyes pszichológiai problémák esetében közvetítenek a betegek és az egészségügy között. Alkoholisták, öngyilkosok, kábítószerélvezők, lelki krízisben szenvedők ellátásában és kezelésében máris beváltak az ilyen, laikus segítséget nyújtó szervezetek.

/3/ A lakosság körében fokozni kell a toleranciát és a segítőkészséget a beteg, illetve a szociális funkcióiban gátolt emberek iránt, és ezáltal csökkenteni a betegeket körülvevő konfliktusokat.

/4/ A lakosságban terjeszteni kell a lelki egészségkárosodásra és károsító tényezőkre vonatkozó ismereteket, hogy a pszichés zavarok önfelismerése és korai kezelésbe vétele lehetővé váljék.

Ezek a javaslatok a mentálhigiénés ellátás egészére, a szervezésre és a lelki egészségnevelésre vonatkoznak, és az egészségügy feladataira centráltnak. Mindehhez annyit tehetünk még hozzá, hogy az egészségügyön kívüli mentálhigiénés tevékenységet is erősíteni kellene, mert ez kedvező lehetőségeket tartogat nem betegség jellegű pszichológiai problémák kezelésében. Ellentmondásos helyzetet jelent ugyanakkor, hogy a hazai pszichiátriai erők jelenleg kevés segítséget tudnak adni ebben a munkában, ugyanakkor számos, egymással kevés kapcsolatot tartó intézmény működik, amelyben mentálhigiénés potenciál rejlik, illetve lege artis mentálhigiénés munkát végeznek /az előbbieket pl. közművelődés, oktatásügy, az utóbbiak nevelési tanácsadók munkájával illusztrálhatók/. Ezekben az intézményekben növelni kellene a képzett mentálhigiénés szakemberek részvételét, és

egyszersmind valahogyan koordinálni kellene ezeket a tevékenységeket.

Megfontolandó, hogy nem lenne-e célszerű egészségügyön kívül szervezett, de az egészségügyi pszichiátriai ellátással funkcionális kapcsolatot tartó mentálhigiénés központok létrehozása, vagy legalább a mentálhigiénés tevékenységek összefogására pszichiáterek, pszichológusok, szociális gondozók, szociológusok, pedagógusok, népművelők részvételével koordináló bizottság szervezése. A mentálhigiénés központ feladata lehetne olyan mentálhigiénés ismeretrendszer, képzési alapelvek és módszerek kidolgozása, amelyek felhasználhatók lennének különféle keretek között, eltérő intézményekben is. A kísérletes mentálhigiénés programokat támogathatná, hatékonyságukat vizsgálhatná, és maga is szervezhetne ilyeneket, továbbá támogathatná önszervező csoportok létrejöttét. Egységes szemléletű, interdiszciplináris team dolgozhatna családra orientáltan, elsősorban a krízishelyzetekre centrálisan. Az egymáshoz kapcsolódó pszichológiai, házassági, szexuális, nevelési tanácsadókat kiegészíthetné 24 órás telefonszolgálat stb.

A mentálhigiénés központ /bizottság/ szervezhetné, irányíthatná a pszichológiai ismeretterjesztés ügyét, amely jelenleg gazdátlan, rendszertelen, ötletszerű és ellentmondásos. Megfontolandó lenne a "Psychology Today"-hoz, vagy az "Innovations"-hoz hasonló mentálhigiénés ismeretterjesztő lap kiadása is.

Végül, egyáltalán nem lenne rossz, ha időnként mentálhigiénés "kampányokat" tartanánk, ráirányítandó a figyelmet egy-egy fontos kérdéskörre. A mentálhigiénés "kampányok" egyuttal társadalmi "mozgalmak" kiindulópontjaivá is válhatnának. Társadalmi együttélésünk, kapcsolataink, közösségeink gondjait nem oldhatja meg önmagában valamilyen intézményrendszer, bármilyen biztos elméletre épüljön is, bármilyen jól szervezett legyen is. Nagy szükség lenne arra, hogy a mentálhigiéné "kurrens ügy", beszéd- és vitatéma legyen - ez kedvezően hatna vissza a szakemberek érdeklődésére, aktivitására is. Évente meg lehetne rendezni - mondjuk - a "Pszichológiai Kultura Hetét", mindig más témában, minél nagyobb részvétellel, a tömegkommunikációs eszközök felhasználásával, a közművelődési intézmények bevonásával.

/Az egyik évben lehetne a téma pl. a házassági, válási problémák, egy másik alkalommal a pszichiátriai betegségek, mindig megfelelő módszereket megválasztva. Pl. az utóbbi témával foglalkozó tv-sorozatot, vitákat, stb. kiegészíthetné pszichiátriai intézmények életének bemutatása, pl. "nyílt napok" tartásával stb./

Irodalom

- Buda B.: A lelki egészségvédelem társadalomlélektani megvilágításban. Egészségnevelés, 1978. 19: 193.
- Buda B.: A sportmentálhigiéné koncepciója. Valóság, 1979. 4.sz. 44.
- Cseh-Szombathy L.: Az öregek szerepe a családban. Világosság, 1980. 21: 77o.
- Fodor K.: Családok egymás közt. /Beszámoló egy kísérletről./ Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1979.
- Füredi J., Buda B.: A pszichiátria önállósodásának problémája Magyarországon. Orvosi Hetilap, 1980. 121: 1115.
- Gayer Gyné: Sajátos munkaközvetítési kísérlet nyugdíjasok részére a fővárosban. Munkaügyi Szemle, 1980. 24: 32.
- Gerevich J., Benkő B., Falus J., Kardos F., Kovács P., Salamon H.: Mentálhigiéniai kísérlet a közművelődésben. /Adalék ifjúsági szubkultura és intézményrendszer viszonyának kérdéséhez./ Kézirat, 1982.
- Hankiss E.: Diagnózisok. Budapest, Magvető, 1982.
- Horányi B.: A mentálhigiéné jelentőségéről. Orvosi Hetilap, 1967. 108: 11o5.
- Hárdi I.: Pszichológiai kultúra és emberi kapcsolatok. In: Réti E. /szerk./: A higiénés magatartás nevelési kérdései. Egészségügyi Felvilágosítás Társadalmi Tanácsa, Budapest, 1967.
- Hárdi I.: A mentálhigiéne néhány problémája. Egészségnevelés, 1978. 19: 198.
- Hun N.: A korszerű szociális gerontológiai szemlélet. /Az idős ember alig két évtizeddel az ezredforduló előtt./ Orvosi Hetilap, 1982. 123: 1399.
- Laky Zs. /szerk./: Önismeret, emberismeret. /Komplex pszichológiai ismeretterjesztés és tanácsadás./ Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1980.
- Szilárd J.: A pszichiátria utkeresése. Orvosi Hetilap, 1982. 123: 1587.

VÉSZTŐ SZOCIÁLPOLITIKÁJA^{x/}

Szociális segítség az "államtól"

Milyen szervezetektől kaphatnak a háztartások szociális segítséget, és melyek azok az intézmények, amelyek e segítségnyújtás keretében szolgálnak?

Erre a két kérdésre kellett választ adnunk ahhoz, hogy kidolgozhassunk egy kérdőívblokkot a véstői háztartási és nem-háztartási szociális-gazdasági elosztás kapcsolatának vizsgálatához.

Mivel mankóul semmiféle előzetes empirikus kutatást nem használhattunk, s mivel amúgy is célunk volt, hogy a háztartások gazdasági-szociális kapcsolatait minél teljesebben és részletesebben vizsgáljuk meg, ezért úgy döntöttünk, hogy a lehető legáltalánosabban fogalmazzuk meg a nem-háztartási szféra kereteit és tevékenységük intézményeit. Így a nem-háztartási szféra /továbbiakban "állam" vagy "hivatal"/ részének tekintettük az egyházat éppúgy mint a tanácsot, az MSZMP-t és a vöröskeresztet, a rendőrséget-katonaságot és a vállalatokat /ld. III/19. sz. táblázat/.

Ennél is fontosabb, hogy kérdőívünkben általában a "szociális segítségről" kérdeztünk, és nem szűkítettük a kérdéskört a segélyekre és a szociális elosztásra. A "szociális segítség" fogalomba értelmezésünk szerint a pénzbeli és természetbeli szociális segélyeken túlmenően a pénzhitel, az ügyintézésbeli tanácsadás és a házépítéshez nyújtott természetbeni szolgáltatás is beletartozott. Sőt, a hivatalokhoz fűződő viszony hangsúlyozásaképpen, még a jutalmak, kitüntetések is megjelentek néhány válaszdónál.

x/ A közölt írás egy nagyobb tanulmány harmadik fejezete. Az átvétel során megőriztük az eredeti táblaszámozást.

Az elemzés során előbb az általunk igen tágan értelmezett "állam" és a két legfontosabb szervezet /tanács és vállalat-szakszervezet/ "segítségét" vizsgáljuk, majd a segítségeken belül megkülönböztetünk néhány segély-altípust, és ezeknek a véstői háztartások jellemzőivel való kapcsolatát elemezzük.

1. Az "államhoz", a tanácshoz és a vállalathoz /szakszervezethez/való viszony

A III/19.sz. táblázatból látható, hogy a tanács és vállalat /szakszervezet/ az a két szervezet, amely az "állam" szervezetei közül a legtöbb segítséget nyújtja a háztartásoknak.

Az az arányszám, amely a kérésre és a kérés nélkül kapott szociális segítség között fennáll, a fontosabb szervezetek közül a tanácsnál a legnagyobb /2,33/. Ennél mindhárom "vállalatnál" kisebb a különbség a kérésre kapott szociális segítség jávára. A tsz-nél a legalacsonyabb /1,33/, a szakszervezetnél a legmagasabb /1,65/. Míg tehát a tanács inkább segélyez, addig a vállalatoknál az "automatikus" segítség súlya közelít a segélyezéshez. Ez a munkavállalói jogon járó természetbeni segítségnyújtásnak, segély-automatizmusoknak és a pénzhitel-jutalom nagyobb arányának eredménye.

Az állammal összességében a véstői háztartások kb. tizedének /11%/ nem volt eddig semmilyen kapcsolata. A háztartások 28%-ában fordult elő, hogy kértek, de nem kaptak szociális segítséget az államtól. A kérésre kapott szociális segítség aránya a kérés nélkül kapott szociális segítségnél nagyobb /a háztartások 68 ill. 47%-a./ Tehát a lehető legtágabban definiált segítség és "állam" fogalom esetében a háztartások zömének van valamilyen viszonya az "állammal", és nagyobb részben kérés előzi meg a tranzakciót. Nem elhanyagolható azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek egyáltalán nem kaptak szociális segítséget.

III/19.sz. táblázat: Az államhoz való viszony szervezetek szerint /%/

	Szociális segítség/et/				Össze- sen
	nem kel- lett	nem ka- pott, bár kért	kért és ka- pott	nem kért, de kapott	
Tanáctól	40	10	35	15	100
ÁFÉSZ-től	91	2	4	3	100
Tsz-től	75	4	12	9	100
Szakszervezettől	55	2	33	20	100
Vállalattól	61	5	20	14	100
Összes vállalat együttesen	32	14	28	26	100
Rendőrségtől	91	2	4	3	100
Felsőbb szervtől	90	2	6	2	100
Katonaságtól	93	2	4	1	100
Népfronttól	98	0	1	1	100
Vöröskereszttől	94	2	2	2	100
Nyugdíjintézetektől	89	5	5	1	100
Párttól	97	1	1	1	100
Egyháztól	98	0	1	1	100
Iskolától	91	1	4	4	100

2. Háztartástípusok és az "államhoz", tanácshoz, vállalathoz /szakszervezethez/ való viszony

Melyek azok a háztartások, amelyeknek a legerősebb, s melyek azok, amelyeknek a leggyengébb a viszonya a nem-háztartási szervezethez? Milyen háztartások között gyakori, hogy nem kapnak szociális segítséget? Mely háztartásoknál gyakori a kérésre, s melyeknél a kérés nélkül kapott szociális segítség?

Az egymáshoz szorosan kapcsolódó iskolázottság és életkor hatására nem differenciálódik erősen a háztartások viszonya az "államhoz" és szervezeteihez.

A legkevésbé iskolázott és a legiskolázottabb két háztartástípus között nagyobb a kérés nélküli szociális segítségkapás aránya /max. 3 általános iskola 35%, min. 8 általános iskola 40%, az összes háztartás 30%-ával szemben/. Ez a hasonlóság azonban más-más szociális segítségfajtákat és "államhoz" való viszonyt fed, erre utal a két iskolázottság-típus vállalathoz és tanácshoz való eltérő viszonya. A legfeljebb 3 általános iskolát végzettek 46%-ának nincs kapcsolata a vállalatokkal /az átlagos 32%-al szemben/, viszont 44%-uk kérésre kap szociális segítséget a tanácstól /átlagosan 35%/. A legalább 8 általános iskolát végzettek 48%-a nem áll kapcsolatban a tanáccsal /átlag 40%/, viszont 40%-uk kérés után kap szociális segítséget a vállalattól /átlag 28%/.

Az iskolázottságnál valamivel erősebb az életkor hatása a háztartások vállalathoz /szakszervezethez/ és tanácshoz való viszonyában. /III.20. táblázat/

Itt is látható, hogy a fiatalok inkább számíthatnak a vállalatra, mint a tanácsra. A nyugdíjasok éppen fordítva: munkaviszonyuk megszűnése miatt mintegy "átveszi" őket a vállalattól a tanács.

A III/21. táblázatból látható, hogy a cigányok közül kevesen kapnak szociális segítséget a vállalatoktól, mivel viszonylag kevesebb közülük a munkavállaló. Ezzel szemben szoros szálak fűzik a cigányokat a tanácshoz. Ezen szálak mentén a leggyakoribb előfordulás az, hogy kérésre kapnak szociális segítséget, de az átlagosnál valamivel gyakoribb a szociális segítség elmaradása is.

III/2o.sz. táblázat: A tanácsi és a vállalati segítséghez való viszony a háztartás kora szerint /%/

	Tanácsi segítséget				Vállalati segítséget				Össze- sen
	volt, hogyanem kapott	kért, ka- pott	nem kért, kapott	nem volt rászorul- va /nincs viszony/	volt, hogyanem kapott	kért, ka- pott	nem kért, kapott	nem volt rászorul- va /nincs viszony/	
Fiatal ^x	35	23	19	29	23	35	24	21	26
Középkorú	22	40	6	32	37	31	36	21	30
Nyugdíjas ^{xx}	43	37	75	39	40	34	40	58	44
Összesen:	/100/	100	/100/	100	/100/	100	100	100	100

x - "Fiatal" az a háztartás, amelyben a háztartásfő vagy házastársa 30 év alatti.

xx - "Nyugdíjas" az a háztartás, amelyben a háztartásfő vagy házastársa nyugdíjas.

III/21.sz. táblázat: A segítséghez való viszony a származás szerint /%/

	Cigány ^x	Nem-cigány	Összesen
<u>Tanácsi segítséget</u>			
Volt, hogy nem kapott	13	9	10
Kért, kapott	49	31	35
Nem kért, kapott	20	15	14
Nem volt szüksége rá	18	45	41
<u>Összesen:</u>	100	100	100
<u>Vállalati segítséget</u>			
Volt, hogy nem kapott	10	13	13
Kért, kapott	23	31	28
Nem kért, kapott	18	26	26
Nem volt rá szüksége, nincs viszonya	49	30	33
<u>Összesen:</u>	100	100	100

x - "Cigány" háztartásról írunk, ha a háztartásfő vagy a háztársa cigány származású.

Az életszinvonal-életmód^{x/} változók esetében a háztartások rendre jobban különböznek egymástól a tanácsai, mint a vállalati segítség tekintetében. A tanácsai segítség tehát erősebben függ a háztartás szociális rászorultságától, mint a vállalati.

x/ A szerzők az életszinvonal leírásához részben az egy főre jutó jövedelem nagyságát, részben a husfogyasztás gyakoriságát használták. Az előbbi mutató alapján a háztartásokat nagyjából öt egyforma részre osztották:

	Jövedelem/fő	Az adott jövedelemcsoportba tartozó háztartások aránya / % /
- 1200 R	- 1200 R	18
	1201 - 1600 R	27
	1601 - 2000 R	23
	2001 - 2400 R	11
	2401 -	21
		<hr/> 100%

Az életszinvonalat a fogyasztás oldaláról azzal jellemzik, hogy a háztartás heti hány napon fogyaszt húst:

Husfogyasztás gyakorisága	Az adott csoportba tartozó háztartások aránya / % /
Hetente 1-2 alkalommal	27
3 alkalommal	27
4-6 alkalommal	20
7 alkalommal	26
	<hr/> 100%

Az életmód leírásához is két mérőeszközt használtak. Megvizsgálták, hogy a háztartástagok számához hogyan aránylik a háztartásban található fekvőhelyek száma. Ennek értéke lehetett 2,0 felett - ez sok üres ágyat jelez; 1,5-1,9 között, ami tartalék ágya/ka/t feltételez; 1,0-1,4 között, ami a két változó egyensúlyára utal. Végül: ha az arány 0,9 vagy ennél kisebb, akkor nincs minden háztartástagnak önálló fekvőhelye, ami szegénység-stigmának tekinthető. Az egyes típusokba a háztartások 36-19-29-16%-a tartozott.

Az életmód "kényelmét" a komfortosság és lakásnagyság kombinált mutatójával közelítették. A komfortosság feltételének a lakás folyóvízzel való ellátottságát tekintették. A háztartások 21%-a él kicsi, komfort nélküli, 38%-a közepes nagyságú, komfort nélküli lakásban, és 41%-uk lakásában van folyóvíz /tehát fürdőszoba és WC/.

A III/22-III/23. táblázatokból látható ugyanakkor, hogy az átlagosnál gyakrabban fordul elő, hogy a legrászorultabbak sem tanácsi, sem a vállalati segítségből nem kapnak!

III/22.sz. táblázat: Az államhoz való viszony a husfogyasztás gyakorisága szerint /%/

Husfogyasztás gyakorisága	Volt, hogyanem pott segit- séget	Kért és ka- kapott segit- séget	Nem kért, de ka- pott segit- séget	Nem volt segit- ségre rászo- rulva	Össze- sen
<u>Tanácsi segítség</u>					
Hetente					
1-2 alkalommal	/44/	33	26	18	27
3 alkalommal	/30/	15	32	37	27
4-6 alkalommal	/13/	21	17	23	20
7 alkalommal	/13/	31	25	22	26
Összesen:	/100/	100	100	100	100
<u>Vállalati segítség</u>					
Hetente					
1-2 alkalommal	37	20	18	38	27
3 alkalommal	33	35	22	19	27
4-6 alkalommal	10	20	28	19	20
7 alkalommal	20	25	32	24	26
Összesen:	100	100	100	100	100

III/23.sz. táblázat: Az államhoz való viszony az egy főre jutó jövedelem szerint /%/

Jövedelemcsoport	Volt, hogy nem kapott segítséget	Kért és kapott segítséget	Nem kért, de kapott segítséget	Nem volt segítségre rászorulva	Összesen
<u>Tanácsi segítség</u>					
1200 F alatt	/50/	19	16	10	18
1201-1600 F	/19/	30	45	20	27
1601-2000 F	/ 0/	20	26	30	23
2001-2400 F	/11/	13	3	13	11
2401 F felett	/20/	18	10	27	21
Összesen:	/100/	100	100	100	100
<u>Vállalati segítség</u>					
1200 F alatt	35	8	15	22	18
1201-1600 F	15	25	30	31	27
1601-2000 F	22	19	25	24	23
2001-2400 F	12	15	12	6	11
2401 F felett	16	33	18	17	21
Összesen:	100	100	100	100	100

Azok, akik naponta fogyasztanak húst, tanácsi segítséget kérésre kapók, a vállalati segítséget azonban kérés nélkül kapók között vannak tulrepresentálva. Ez arra utal, hogy a fogyasztás magas színvonalra nem csökkenti a segítség igénylését a tanácsi és vállalati szervezetektől. Hasonló a helyzet a vállalat esetében a nagyobb fajlagos jövedelműeknél. Ezek is viszonylag többen kapnak kérésre segítséget. Ugyanakkor a nagyobb jövedelműek kevésbé vannak rászorulva a tanácsi segítségre. Míg tehát a vállalati /szakszervezeti/ segítség egyformán hiányzik a relative legrosszabb helyzetűeknél, addig a tanácsi segítség a

fajlagos jövedelem szempontjából átlagos és annál valamivel rosszabb helyzetű csoportoknál ellát egyfajta szociális kiegyenlítő funkciót. Ezzel szemben a vállalati segítségből relative több jut azoknak, akik magas fajlagos jövedelműek, a vállalati segítség tehát szegmentáló hatásu. Még hozzá nem csupán az aktívakat /fiatalokat/ juttatja az inaktívakkal szemben előnyhöz, ami a munkavállalói helyzet logikus következménye, hanem - úgy tűnik - a munkavállalók közül is a magasabb fajlagos jövedelműeknek kedvez a többiekkel szemben. Ez a többgyermekes cigány és az alacsony jövedelmű, tehát alacsonyabb munkaerőpiaci értékű munkaerő rovására történő szociális szegmentálódás létére utal.

A tanácsi segítség szociális-egyenlítő hatását mutatja a III/24. táblázat. Ugy látszik, a segélyezések elosztási mechanizmusánál is szerepet játszó rossz lakásmód növeli a segítségkapás esélyét. Ugyanakkor a segítség-elmaradás aránya is relative nagy a rossz lakásmóduak között. Tehát vagy a rászorultság relativ növekedése nagyobb a szociális-egyenlítő elosztás képességénél, vagy/és van a rászorultak közül olyan,akinek "nem jár" a tanácsi segítség.

Ez utóbbi létét valószínűsíti a III/25.sz. táblázat. Míg az idős /"üres ágyu"/ háztartások az automatikus tanácsi segítség esetében, addig a sokgyerekesek /cigányok-pauper magyarok/ a segítséget nem kapók között vannak tulreprezentálva!

Figyelemre méltó, hogy a vállalati /szakszervezeti/ segítség esélye a lakásmód és a fekvőhely-arány szerint nem tér el háztartástipusonként.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a tanácsi segítség inkább lát el szociál-egyenlítő funkciókat, mint a vállalati /szakszervezeti/. Ez utóbbi az inaktívok, illetve az aktívok közül a kisebb munkaerőpiaci értékűek rovására osztja el javait. Ugyanakkor relative gyakran fordul elő, hogy a tanácsi segítségből sem jut elég éppen a legalacsonyabb jövedelmű-fogyasztású - valószínűleg cigány ill. pauper - háztartások egy kisebbségének.

III/24.sz. táblázat: A tanácsi segítséghez való viszony lakás jellemzők szerint /%/

	Tanácsi segítséget				Össze- sen
	volt, hogy nem kapott	kért és ka- pott	nem kért, de kapott	nem volt rászorulva	
Kicsi, komfort nélküli ^{x/}	26	18	38	16	21
Közepes, komfort nélküli	44	42	47	29	38
Van víz a házban	30	40	15	55	41
Összesen:	/100/	100	100	100	100

x/ Komfort nélkülinek tekintettük azt a lakást, amelyben nincs folyóvíz.

III/25.sz. táblázat: Az államhoz való viszony a fekvőhelyarány szerint /%/

	Tanácsi segítséget				Össze- sen
	volt, hogy nem kapott	kért és ka- pott	nem kért, de kapott	nem volt rászorulva	
A háztartás egy tagjára					
- több, mint 2 fekvőhely jut	/30/	32	51	36	36
1,5-1,9 fekvőhely jut	/ 9/	18	10	25	19
1,0-1,4 fekvőhely jut	/26/	35	17	29	29
- 0,9 vagy kevesebb fekvőhely jut	/35/	15	22	10	16
Összesen:	/100/	100	100	100	100

A következő három táblázat oszlopaiban szereplő mutatók /tanácsi-vállalati segítség/ a vésztői háztartásokat a két legfontosabb "állami" szociális elosztást végző szervezethez való viszonyuk szerint csoportosítják. Melyek tehát azok a háztartások, amelyek mind a tanácstól, mind a vállalatoktól kapnak segítséget, és melyek azok, amelyek egyikre sincsenek rászorulva /vagy egyikkel sincs kapcsolatuk/? Van-e eltérés a háztartások különféle csoportjaiban e két szervezet segítségének használati módjában és ennek kombinálásában?

A legmagasabb és legalacsonyabb fajlagos jövedelmű háztartások között magas azok aránya, akik sem a tanácstól, sem a vállalattól nem kapnak segítséget /III/26. táblázat/. Ebben mintegy összegeződik előző tapasztalatunk: eszerint viszonylag kevés a szociális segítség ott, ahol erre a legnagyobb szükség lenne ill. a legkisebb szükség van. Másként: a legrosszabb helyzetűeket "nem éri el" elégséges mértékben az "állami" szociális segítség. Ez a két legfontosabb elosztó szerv együttes működésére is igaz, tehát a legrászorultabbaknak az előzőekben megismert kielégítetlenségét nem csökkenti valamilyen, a szervezettek közötti "munkamegosztás". Ezzel függ össze a legalacsonyabb jövedelműek magas aránya is az "egyéb" kategóriában, mert ennek zömét azok a háztartások teszik ki, ahol előfordult, hogy nem kaptak segítséget.

A csak vállalattól kérésre segítséget kapók között a legmagasabb fajlagos jövedelműek aránya, a kérés nélkül segítséget kapók között a közepes fajlagos jövedelműek aránya magas. Ez megerősíteni látszik a vállalati szociális elosztás szegmentáló hatását, amennyiben az "automatikus" segítség az átlagos, a kérésre adott "speciális" /nagyobb értékű?, korlátozott számú?, helyi erőforrásból származó?/ segítség viszont inkább a legértékesebb munkaerő-csoportok jussa.

A csak tanácsi elosztásból részesülők esetében nincs eltérés a kérésre és a kérés nélkül segítséget kapók között. Az átlagos és kismértékben ennél alacsonyabb jövedelmű háztartások aránya magas mindkét csoportban.

III/26.sz. táblázat: A tanácsi-vállalati segítséghez való viszony az egy főre jutó jövedelem szerint %/

Jövedelem- csoport	Egyiktől sem kell segítség	Csak a vállal- lattól kér és kap segít- séget	Csak a vállal- lattól, de ké- rés nélkül kap segít- séget	Csak a tanács- tól kér és kap segít- séget	Csak a tanács- tól, de kérés nélkül kap segít- séget	Mind a kettő- től kér és kap segít- séget	Tanács- tól ké- résre, vállal- lattól kérés nélkül kap se- gítségét	Egyéb	Össze- sen
1200 Ft alatt	23	3	0	17	18	14	12	33	18
1201-1600 Ft	20	24	25	35	45	14	38	24	27
1601-2000 Ft	23	24	45	32	31	23	7	12	13
2001-2400 Ft	7	21	10	8	0	13	17	10	11
2401 Ft felett	27	28	20	8	6	36	26	21	21
Összesen:	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	100	100
N /fő/	31	29	20	23	23	22	20	54	222

A mindkét helyről szociális segítséget kapó két csoport közös vonása, hogy magas bennük a legnagyobb fajlagos jövedelmük aránya. Eszerint a nagyobb fajlagos jövedelem nemhogy csökkentené, hanem éppen ellenkezőleg: növeli a két forrásból is kapható szociális segítség valószínűségét. Ugyanakkor a leg-rászorultabbak esetében a mindkét forrásból részesülők aránya mind a két csoportban átlag alatti. A két legfontosabb szociális szervezet tehát egymást erősítve ad oda, ahol ez relative a legkevésbé kell!

A III/27.sz. táblázatból látható, hogy a fiatalok /és az iskolázottabbak/ a vállalatától kérésre, a tanácstól kérés nélkül, mindkét helyről kérésre kapnak inkább segítséget, illetve egy részük nem kap segítséget /egyéb/.

A nyugdíjasok ezzel szemben a tanácstól kérésre, illetve mindkét helyről /s ezen belül a vállalatától kérés nélkül/ kapnak segítséget.

Míg a fiatalok a vállalatától kérnek, s a tanácstól "csak úgy" kapnak, a nyugdíjasok a tanácstól kérnek. Ugy tűnik tehát, hogy e tekintetben van egyfajta munkamegosztás a két legfontosabb szervezet működésében.

A III/28.sz. táblázatból kitűnik, hogy a legalacsonyabb fogyasztási szintűek vagy a tanácstól kérésre kapnak szociális segítséget, vagy nem kapnak, és hogy a fekvőhely arány szempontjából legrosszabb helyzetűek relativ súlya a szociális segítséget nem kapók között a legmagasabb.

A cigányok aránya nem tér el szignifikánsan a tanácsí-vállalati segítség típusai szerint. Arányuk három típusnál /a tanácstól kérésre, illetve a két kettősirányú segítségkapás esetében/ csak némileg magasabb az átlagnál.

III/27.sz. táblázat: A tanácsi-vállalati segítséghez való viszony a háztartás kora és iskolázottsága szerint /%/

	Egyiktől sem kell segítség	Csak a vállal- lattól kér és kap segít- séget	Csak a vállal- lattól, de ké- rés nélkül kap segít- séget	Csak a tanács- tól kér és kap segít- séget	Csak a tanács- tól, de kérés nélkül kap segít- séget	Mind a kettő- től és kap segít- séget	Tanács- tól ké- résre, vállal- lattól kérés nélkül kap se- gítségét	Egyéb	Össze- sen
<u>Kor</u>									
Fiatal	26	31	20	17	30	37	9	31	26
Középkorú	26	31	50	26	40	36	4	30	30
Nyugdíjas	48	38	30	57	30	27	87	39	44
Összesen:	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	100	100
<u>Iskolázottság</u>									
Legfeljebb 3 oszt.	23	17	20	48	20	18	26	13	22
4-7 oszt.	52	45	60	35	40	32	70	54	49
Legalább 8 oszt.	25	38	20	17	40	50	4	33	29
Összesen:	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	100	100

III/28.sz. táblázat: A tanácsi-vállalati segítséghez való viszony a huszfogyasztás gyakorisága és a fekvőhelyarány szerint %/

	Egyiktől sem kell segítség	Csak a vállal- lattól kér és kap segít- séget	Csak a vállal- lattól, de ké- rés nélkül kap segít- séget	Csak a tanács- tól kér és kap segít- séget	Csak a tanács- tól, de kérés nélkül kap segít- séget	Mind a kettő- től kér és kap segít- séget	Tanács- tól ké- résre, vállal- lattól kérés nélkül kap se- gítségét	Egyéb	Össze- sen
<u>A husevés gyakorisága</u>									
Hetente									
1-2 alkalom	28	15	20	49	11	19	30	35	27
3 alkalom	28	48	10	5	27	23	30	32	27
4-6 alkalom	20	15	20	18	42	28	15	15	20
7 alkalom	24	22	50	28	20	30	25	18	26
Összesen:	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	100	100
<u>A háztartás egy tag- jára jutó fekvőhe- lyek száma</u>									
2,0 felett	59	24	21	35	21	27	53	38	36
1,5-1,9	7	40	16	17	36	27	13	8	19
1,0-1,4	20	29	46	30	31	36	18	27	28
0,9 alatt	14	7	17	18	12	10	16	27	17
Összesen:	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	/100/	100	100

A BEAVATKOZÁS HATÁRAI^{x/}

Az alábbi két esettanulmány két különböző problémakört érint. Olyan kérdéseket vet fel, amelyekre egy kísérlet "dolgozója" nem tudott választ adni, és amelyek egyaránt megkérdőjelezik működő szociálpolitikánk hatékonyságát, és támpontul szolgálhatnak a "fehér foltok" feltárására egy, a jövőben esetleg lehetséges, szervezett családgondozói hálózat kiépítése esetén.

Mindkét eset a sikertelen beavatkozásról szól, annak ellenére, hogy hatékony beavatkozások esetén könnyebb lenne indokolni a szociálpolitika általános reformjának szükségességét. De talán a sikertelenségek háttere is feltár olyan hiányosságokat és intézményi merevségeket a jelenleg működő rendszerben, amelyek pótlása vagy egyszerűen rugalmasabbá tétele számos területen produkálna olyan eredményeket, amelyek elérését szociálpolitikánk már régóta kitűzte céljául.

Az esetek nagyon egyszerűek. Megoldásuk jól működő, megfelelő gyakorlattal és hatáskörrel rendelkező szervezetrendszerben nem igényelt volna különösebb erőfeszítést.

Az első eset olyan családról szól, amely a legnagyobb feszültséget okozó problémájára nem kért segítséget. Az alkoholista apa személye szinte évtizedek óta meghatározza a család életét, korlátozza őket lehetőségeikben, változtatni mégsem akarnak. Beavatkozhat-e egy, az életüket kívülről szemlélő, talán saját belátása szerint jobbat akaró személy az életükbe? Nyújthat-e nem kért segítséget, vállalhatja-e a beavatkozás kockázatát?

Milyen eszközök, módszerek szükségeltetnek ahhoz, hogy egy kialakult mederben zajló, de kilátástalanul nyomoruságos család életét hirtelen megváltoztassuk? Egyáltalán: valóban jó lépés-e mindenki számára az általunk jónak ítélt lépés?

^{x/} Részletek egy nagyobb tanulmányból.

Segít-e egy család életén, ha a közvélemény által elítélt és lenézett, de általuk még elviselhető helyzetnek tartott állapotot változtatni kívánunk?

A második történet kapcsán kiderült, hogy a segítő szándék az esetek tulnyomó részében valóban csak szándék marad. A problémák megoldására léteznek intézményi keretek, de egészen apró kérdések is szinte hihetetlen akadályokba ütköznek.

Áttörhetők-e az intézményi korlátok? Mit kezdhetünk a hiányhelyzetekkel, a szűk keresztmetszetekkel? Milyen pozícióra, tekintélyre, informális kapcsolatokra lenne szükség, hogy az elintézhetetlent is el tudjuk intézni? Kinek a támogatását, segítségét kell igénybe vennünk, ha mi magunk tehetetlennek bizonyulunk?

Meg tud-e felelni szociálpolitikánk valaha is a megnövekedett igényeknek, vagy lehetőségei egyre szűkülnek?

Mindkét eset a beavatkozás határait feszegeti. Szándékosan nem tartalmazza az esetmegbeszélők tanulságait, és mindkét esetben meghatározó tényező volt a munka kísérleti jellege, amely mind az időben, mind a lehetőségekben behatárolta a cselekvést.

Az M. család

M.-ékről előzetesen semmilyen információ nem állt rendelkezésemre. Csak a nevüket és a címüket ismertem. Nem tudtam, és pontosan ma sem tudom, honnan, milyen forrásból jutottunk hozzá M.-ék címéhez.

1984 tavaszán kerestem fel őket először, egy esős napon, délután hat óra tájt. A szürke lakótelep tizemeletes panelházában nem működött a világítás, botorkálva, hunyorogva léptem ki a liftből M.-ék névtábláját keresve. Egy résnyire nyiló ajtón kiszűrődött a fény, M.-né állt az ajtóban, csak a fél testét láttam, és azt kérdezte nagyon aggódó, halk hangon:

- Zsoltika, te vagy az? - majd bocsánatot kért.

Nagyon megörültem. Apró szerencsés véletlen volt, hogy

éppen őket kerestem, otthon voltak, és nem kellett a sötétben idegen ajtók előtt gyufát gyújtogatnom. Széles mosollyal, bizakodón adtam tudtára, hogy mindkettőnket milyen szerencse ért, majd igyekeztem minél rövidebben vázolni a kutatás jellegét, biztosítottam a titoktartásról, magyarázkodtam a teljesen véletlenszerű kiválasztásról, és közben ijedten észleltem, hogy a kiszűrődő fény okozta csik egyre keskenyedik, M.-néből egyre kevesebbet látok, és a félhomályban még ijesztőbben hatott az M.-né arcán megjelenő, máig is megfejtethetetlen, rejtélyes mosoly.

Akkor már féltem, és a pánikba eső interjúer módjára lassan és komolyan a megbízólevélről kezdtem beszélni, arról, hogy ez egy hivatalosan támogatott kutatás, és nekem papirom van arról, hogy becsöngethetek hozzá, persze, ha nem akar, nem kell beengednie, és persze a papir nincs nálam /soha előtte nem volt szükségem a megbízólevél bemutatására/, de utólag majd elhozom, és ha gondolja, megmutatom a személyi igazolványomat is...

Ma már nem tudom, mi volt erősebb bennem: M.-éket megismerni, vagy a kudarcot elkerülni, csak azt tudom, hogy akkor, azon az estén nagyon szerettem volna bejutni M.-ék otthonába. De M.-né csak mosolygott az azóta is különösnek tűnő, szomorú mosolyával, halkán és furcsa kedvességgel utasított vissza:

- A kisfiamat vártam haza az iskolából, csak azért nyitottam ki az ajtót, mert hallottam a liftet érkezni. Ne haragudjon, de jöjjön el máskor, hozza el a papírt, és akkor majd sokat mesélek magának. Négy gyermekem van, és egy nagyon "jó" férjem, aki most éppen elvonókurán van. Szóval sokat tudnék én mesélni, de ne haragudjon, tudja, annyiféle ember jár erre, és annyi mindent mondanak... inkább jöjjön el máskor. - és becsukta az ajtót.

Én pedig haragudtam. Nagyon haragudhattam, mert aznap már nem mentem el másik családhoz interjú készíteni, és utána napokig csak M.-né járt az eszemben. Kicsi volt, és végtelenül sovány, mégsem illett rá, hogy törékeny. Virágos otthonkában állt a résnyire nyitott ajtóban, sötét volt a bőre, a haja, csontos alkat volt, szánsalmasan mosolygott, nagyon halkán beszélt, és mégis elutasítóan, raccsolt, és kicsit összefüggéstelennek tűnt, amit mondott. Zavart, hogy csak félig láttam, és nagyon bántott,

hogy nem engedett be a lakásba. Nem szerettem M.-nét.

A következő találkozásig eltelt rövid időszakban tele voltam gyanúsítgatásokkal. Ugy gondoltam, hogy M.-né maga is alkoholista, azért olyan sovány, és talán azért akadozik a nyelve. Szült négy gyermeket, és most a férjével együtt felelősség nélkül isznak... Meg voltam győződve arról, hogy a lakásba is azért nem engedett be, mert rendetlenség és kosz volt mindenütt...

Amikor másodszor felkerestem a családot, már tele voltam előítéletekkel, mégis izgatott lettem, amikor meghallottam, hogy a csengetésre mozgolódnak a lakásban. Szorongattam a megbízólevelet, a bejutás biztosítékát.

Egy sápadt, szőke, zöldszemű, kissé duci, de szép, tizévesforma gyermek nyitott ajtót. Nem tudtam megállapítani, fiú-e vagy kislány. Elmondtam, hogy jártam már náluk korábban, bizonyára az édesanyjával találkoztam, kértem, hívja ki. M.-né előjött a fürdőszobából, rá sem nézett a megbízólevélre, mint "régis ismerőst" fogadott.

M.-ék otthona egy 1+2 félszobás, lakótelepi, tanácsi kiutalású tipuslakás. 1973 óta élnek itt, segélyt és kölcsönt a beköltözéskor nem vettek igénybe.

A lakás - legnagyobb meglepetésemre - rendkívül tiszta és rendezett volt. A szobákban, az előszobában és a konyhában is élénkszinű, virágmintás tapéta, a földön mindenütt zöldesbarna, rojtos /gondos alapossággal kifésült/ szőnyegek a hatvanas évek elejéről, a falakon családi fotók.

Először a "nagyszobába" vezettek. Az "L"-alakban elhelyezett két heverő lefekvéshez szépen megvetve, a TV-ben éppen a meséhez készülődtek, így megállapodtunk, hogy inkább a konyhában beszélgetünk. A szoba egyébként is zsufolt volt. A két ágyon kívül régi típusu, barna vitrines szekrénysor állt az egyik fal mentén, a másikon kihuzható rekamié, a szoba közepén asztal két fotellal, virágok, székek.

A kisfiú /rákérdeztem a gyerek nemére, és meglepve vettem tudomásul fiú voltát/ a szobában maradt mesét nézni, mi pedig kivonultunk a konyhába. Akkor már cipő nélkül voltam, de nem

nem zavart, a konyhában is minden talpalatnyi helyet szőnyeg borított, a falon virágok, festett tányérok és bokályok a népművészeti értékektől a giccsig, kalocsai himzésű terítők még a gáztűzhelyen is, és mindenütt rend, tisztaság.

A beszélgetés nagyon nehezen kezdődött. A kedves fogadtatótól, a váratlanul kellemesen tiszta, rendezett lakástól meglehetősen elhalványultak az előítéleteim, M.-né mégis úgy ült előttem a kis műanyag konyhaszéken, mint aki bennem a vizsgálóbíró, vagy a vallatót látja. Mégegyszer megpróbáltam elmagyarázni, mit is jelent ez a kutatás, mire lennék kíváncsi, és igyekeztem biztosítani arról, hogy ez csak egy egyszerű beszélgetés, de M.-né láthatóan még jobban összezavarodott. Sokáig úgy tűnt, M.-nével semmit nem sikerül megbeszélnem.

Amikor beszélgetésünk vázlatát előzőleg magamban felépítettem, úgy terveztem, hogy témakörök szerint módszeresen végigkérdzem M.-nét, hogy a számomra szükséges információkat megszerezem. Első találkozásunkkor úgy ítélt meg, hogy M.-nével nem tudok meleg érzelmi kontaktust kialakítani, így inkább a kikérdezés módszerét kívántam alkalmazni, noha korábban már tapasztaltam, hogy ez az interjú készítési mód nem mindig célravezető, hisz a magam állította korlátok bezárnak saját gondolatrendszerembe, sok értékes információ elsikkad, a beszélgetések egysikuvá válnak. Mégis úgy éreztem, talán az előítéleteimtől indítva, hogy M.-né esetében az egyszerű kérdezgetés lesz a legmegfelelőbb.

Már az interjú kezdetekor kiderült azonban, hogy M.-né nem az a személyiség, akinél a direktivebb kérdezési módszert sikeresen alkalmazhatom - hiszen a legegyszerűbb kérdéseket, pl. "hol dolgozik most?" is támadásnak fogta fel. - Ugyanakkor az is valószínűtlennek látszott, hogy bármilyen szintű érzelmi kapcsolat kialakítható lenne. Olyan spontán beszélgetést kellett kezdeményezni, amely biztosítja a kontaktus fennmaradását, és az információgyűjtés szempontjából is célravezető.

Formális beszélgetésbe kezdtünk, csak ritkán és végtelenül egyszerű dolgokat kérdeztem. M.-né azonban így is félt, és ha nem értette a kérdésemet, azt nemigen merte bevallani.

Nagyon akadozva, néha saját magára rácsodálkozva elmondta, hogy ötven éves, óvodai dajka, havi 3.250 forintért dolgozik tíz éve ezen a munkahelyén. Korábban fonónő volt, szerette azt a munkát is, sokat dolgozott, nagyon jól fizették, csak, sajnos, fizikailag nem bírta. Orvosi javaslatra keresett könnyebb munkát 1974-ben. Az óvodában jól érzi magát, nagyon szereti a gyermekeket, soha senkivel és semmivel nem volt problémája. Talán a fizetése lehetne valamivel több, hisz korábbi munkahelyén ennél sokkal jobban keresett. Ami igazán problémát okoz, az a munkaidőbeosztás. Tíz órától délután hatig dolgozik. Tulajdonképpen nem lenne ez olyan rossz beosztás, de a legkisebb /11 éves/ gyermeke nála korábban ér haza az iskolából, így délután már szeretne ő is otthon lenni. Változtatást eddig sem lehetett kérni, most viszont már nem is akar változtatni, mert hamarosan nyugdíjba megy. Néhány hónap múlva, fonónői munkájára való tekintettel, karkedvezményel nyugdíjazzák.

M.-né senkivel nem barátkozik. Munkatársaival és a házlakóival jól kijön, de hozzájuk senki nem jár, ő sem szokott másokhoz elmenni, magáról és a családjáról senkivel nem beszélget:

- Tudja, nekem már senkim sem él. Édesapámat nem is ismertem, édesanyám kilenc éves koromban meghalt, rá se nagyon emlékszem. Árva voltam, amikor a férjem elvett. Volt egy nővérem, ő is hamar meghalt.

Gyerekkoráról szinte semmit nem tudtam meg. Erről nem szívesen beszélt. M.-né könnybe lábadó szeme minden átmenet nélkül csillogni kezdett, amikor a családjáról beszélt:

- Minden gyermekemnek szakmát adtam a kezébe. A nagyobbak már sinen vannak, nagyon szeretném, ha a legkisebbnek, Zsoltikának is sikerülne egy jó szakmát kitanulnia.

M.-éneknek négy gyermekük van. A 23 éves Mária varrónő, férjezett, lakásuk, két leánygyermekük van, jó házasságban él. A 22 éves Ilona férfiszába a helyi ruhagyárban, ő még a szülőkkel él, külön szobája van, amelyet M.-né meg is mutatott. Néhány könyv és sok virág volt a szobában. Ilona menyasszony, a családnak is tetszik a férjjelölt. A 21 éves Karcsika az interjúkészítés idején katona volt, egyébként apja foglalkozását üzi, ő is szobafestő.

M.-né hosszan és mindvégig nagy büszkeséggel beszélt a gyerekeiről. Megmutatta a bekeretezett családi fotókat a falon, történeteket mesélt róluk.

Miután részletesen megtárgyaltuk az említett szakmák szépségeit, a munkahelyek előnyeit és hátrányait, Zsoltikára, a család "szeme fényére" került a sor.

Zsoltika évek óta beteg, súlyos szivritmus zavara van. Nehezen mozog, kimélni kell, ezért okoz nagy gondot a szakmaválasztás. Az anya egyébként mindent megtesz a kisfiuért, kevés fizetéséből is magánrendelésre viszi /bár elmondása szerint a doktornő csak kisebb ajándékokat fogad el, és mindig nagyon készséges/. M.-né járt az iskolában is, hogy tanácsot kérjen Zsoltika jövőjét illetően az osztályfőnöktől, de sajnos, nehezen tudtak szót érteni. Zsoltika gyengén tanul, a tanárnő viszont kijelentette, hogy ekkora létszámú osztályban, amilyenben Zsoltika is jár, nincs ideje a gyengébb tanulókkal intenzívebben foglalkozni. M.-né gondolt már rá, hogy magántanárt fogad Zsoltika mellé, de nem tudná megfizetni. Matematikából bukásra állt a kisfiu. Felajánlottam, hogy megpróbálok keresni egy olyan matematika szakos főiskolai hallgatót, aki ingyen segít Zsoltikának a felkészülésben. Ismerem a hallgatókat, feltételeztem, hogy ajánlatom nem fog különösebb akadályokba ütközni. Az ötlet M.-nét annyira fellelkesítette, hogy visszafogott, darabos beszélgetésünk pillanatok alatt megváltozott. Már nem félt tőlem és a kérdéseimtől, önszántából kezdett el e férjéről beszélni.

M. az interjúkészítés időpontjában éppen két hetes elvonókúrán volt a helyi kórházban. A beutalót megelőzően M. többször verekedett ittasan az utcán, ezért a rendőrök a házban nyomoztak. Az eseteket M.-né nagyon szégyellte, kellemetlenül érezte magát a ház lakói előtt. Az egyre sűrűbbé váló verekedések mellett M. gyakran kért kölcsön kisebb-nagyobb összegeket ivócimboráitól, és e kölcsönöket rendszerint elfelejtette megadni. M.-né könnyes szemmel bevallotta, amit még a gyermekeinek sem mert megmondani:

- Tessék elképzelni, személyi kölcsönt vettem fel az OTP-ben, hogy az adósságait visszaadjam. Szóltam a körzeti orvosnak, aki megpróbálta kezelni, de az uram őt is meg akarta verni. Így aztán beutalták az elvonókurára. Mindig meglátogatjuk a gyerekekkel, de azt mondja, hogy ugysem fog megszokni az italtól.

M.-nének - elmondása szerint - 17 éve nem sikerült józannul találkoznia a férjével. Korábban a család a férj szüleinél, pontosabban az anyjánál lakott négy gyermekkel egy szobában. A zsufoaltság és a férj alkoholizmusa miatt erősen megromlott a kapcsolatuk a rokonsággal. Az anyós általában a férj oldalán foglalt állást a veszekedésekben, de M.-né szerint ő is nagyon örült, amikor 1973-ban végre lakást kaptak, és sikerült elköltözniük. M. fiutestvére józan életű, szegyeelli öccsét, nem is áll szóba vele, lánytestvére szintén alkoholista, de a kapcsolatot vele sem tartják. Így szinte senkijük sem maradt a gyerekeken kívül. M. sem barátkozik, hozzájuk senki nem jár, de mindig talál magának alkalmi ivócimborákat.

M. is 50 éves, segédmunkás egy maszek szobafestőnél. Régi munkahelyét és jelenlegi fizetését a feleség nem ismeri. Csak becsülni tudta, hogy körülbelül 3.500-4.000 forintot kereshet havonta. Fizetéséből, állítólag semennyivel nem járul hozzá a család kiadásaihoz, sőt, gyakran ő kér pénzt a feleségétől:

- Nem tudom mennyit keres, soha egy fillért nem látunk tőle. A gyerekekről sem tud semmit, senkivel nem beszél a családból. Este részegen hazajön, ki sem józanodik reggelre. Én soha nem bántom, sokszor próbáltam beszélgetni vele, de ez már 17 éve egyszer sem sikerült. Ok nélkül is orditozik velünk, fenyeget bennünket, rombol a lakásban, amikor megérkezik. Kérdezze csak meg Zsoltikától, hogy bánok vele!

A kisfiu elbeszélése alapján az általában merev részegen hazatérő férjet M.-né eteti, levetkőzteti, a lábát mossa, fi-gyelmes és gyengéd hozzá, a férj azonban durva és agresszív. /A kisfiu arra a kérdésre, hogy "Na, Zsoltika, mondd meg a né-neinek, hogy szólitom, ha hazaér?", azt válaszolta, hogy "édes apucikámnak"./

M.-né ennek ellenére ragaszkodik a férjéhez. Valahol azért haragszik M.-re elsősorban, mert hibásnak tartja a kisfiu

betegségéért, de válásra még sohasem gondolt:

- Mégiscsak ő a gyerekeim apja, mit csináljak vele, hát iszik. Az apja is ivott, állítólag úgy is halt meg, ő sem tudott leszokni róla.

Zsoltika a beszélgetés hátralevő részében velünk maradt. Ugy tűnt, anyjához nagyon ragaszkodik, szokatlanul bensőséges viszonyukra jellemző, hogy a beszélgetés alatt anyja ölébe ült, többször hozzásimult, puszilgatta. A vele egykoru fiugyermekek-nél ritkán tapasztaltam hasonló ragaszkodást. Az apától retteg. Ha egyedül megy haza az iskolából, és az apa otthon van, nem mer belépni a lakásba, M.-né többször találta már táskával a hátán az ajtó előtt várakozni.

A betegségéről tud, vigyáz magára. Szereti a növényeket és az állatokat, valamint a kisebb gyerekeket. Főleg az anya és Ilona foglalkozik vele. Ilona a fiatalabb lánygyermek, ő általában otthon tartózkodik délutánonként, ketten kevésbé félnek az esetleg korábban megérkező részeg apától.

Zsoltikának nincsenek barátai, inkább csak játszótársai. A vele egykoru gyerekekkel nehezebben bírja az "iramot" tartani, . gyengébb, félszegebb náluk. Magam is gyakran láttam a házuk előtt nála kisebb gyerekekkel labdázni. Talán gyengébb teherbíró-képessége miatt vonzódik a kisebbekhez.

Édesanyját szereti a legjobban, esténként általában csak ketten tartózkodnak otthon, ilyenkor nagyon jól érzi magát. Nem szeret korán lefeküdni, mert apja érkezésekor mindig felébred, végighallgatja a veszekedést, és fél. M.-ék és Zsoltika egy szobában alszanak. A kihuzható rekamién alszik az anya a kisfiuval, az "L" alakban elhelyezett két heverő egyikén alszik az apa. M.-né szerint a kisfiu külön szobában még jobban félne, a másik két gyermek egyébként is saját életét éli, a korkülönbség is nagy már közöttük. /Itt mondta el az anya, hogy Zsoltika még tíz éves korában is gyakran bepisilt éjszaka, ez az első év, hogy nem kell ezzel a problémával is foglalkoznia./

Első alkalommal igen hosszú időt töltöttem M.-éknél. Ugy tűnt, a család meglehetősen zárt, életük az anya által állított

korlátok között és az anya elvei, céljai alapján szervezett. Az elmesélt apró családi történetekből és a látottakból az anya és gyermekei közötti viszonylag stabil lelki, érzelmi összhangra lehetett következtetni.

Az apa személye végig úgy szerepelt, mint egy szükséges, de nem jelentős "kellék a szinpadon". Van, mert a gyerekeket ő nemzette, van, mert a CSALÁD csak így teljes, de minden, ami hozzá kapcsolódik, szükséges rosszként kezelendő.

M.-ék szerény anyagi körülmények között élnek, életszínvonalukkal nem elégedettek, de semmilyen jövedelemkiegészítő csatornát nem ismernek. Lányaik jól varrnak, de mindketten a gyári fizetésükből élnek. M.-nének sincs lehetősége arra, hogy a másodlagos elosztásba bekapcsolódjék, szeretne valamivel jobban élni, de komolyan még nem is gondolkodott azon, hogy fizetését egyéb jövedelemmel kiegészíthetné. Megszokta, hogy ezt a fix összeget kell hónapról-hónapra beosztania.

Munkahelyén kollegái biztatására kért és kapott két alkalommal 500-500 Ft szakszervezeti segílyt, tanév kezdésnél az osztályfőnök figyelmeztette, hogy beiskolázási segílyben részesülhet. Egyéb segílyezési formákat nem is ismer.

A család az intézményeket nagyon tiszteli. Az iskola, /eltekintve Zsoltika sajátos helyzetétől/ jó, az egészségügyi intézményekkel elégedettek, munkahelyeiket mindannyian szeretik, soha intézményekkel konfliktusuk nem volt. /Az anya, amikor ezekről a területekről beszélt, úgy kezelte a "családot", mintha az apa nem is tartoznék hozzájuk./

M.-nétől nagy barátságban váltam el. Ugy érezte, gyógyírt talált legnagyobb problémájára, talán sikerül megakadályozni Zsoltika évismétlését. A férj alkoholizmusát korántsem tekintette akkora tragédiának, mint a kisfiu matematika elégtelenjét.

Megegyeztünk, hogy a korrepetálási időpont megbeszélése céljából hamarosan találkozunk.

Első látogatásom után úgy döntöttem, hogy a férjet is megkeresem a kórházban, megpróbálok kontaktust teremteni a család másik "felével" is. A megszerzett információk alapján ugyanis tulságosan egyszerűnek tűnt a család esete, az egyoldalú információk nem adtak teljes képet M.-ék igazi problémáiról. Amikor azonban megeltem azt az orvost, aki M.-et kezelte, ő éppen hazatért a kórházból.

Közben sikerült díjmentes korrepetitort találnom Zsoltikának, és úgy gondoltam, ezáltal az M.-el való találkozásom is egyszerűbb lesz.

A megbeszélte időben elmentem M.-ékhez időpontot egyeztetni, de a férjjel nem találkoztam. Az esti órákban jártam náluk, M.-né nagyon kedvesen fogadott, örült a jó híreknek. A férjéről azonban csak kérdésekre kezdett el beszélni. Elmondta, hogy a kórházból hazatérve M. csendes volt, időben érkezett a munkából, nem ivott, de sokat szenvedett. Valamivel nyugalmasabb volt az életük, ez azonban csak néhány napig tartott. M. rájött, hogy ez az élet számára elviselhetetlen, abbahagyta a felírt gyógyszer szedését, és ugyanugy iszik, mint korábban. Az első alkalommal még elment a kötelező kéthetenkénti ellenőrzésre, másodszor már ott sem jelent meg. M.-né nem csalódott, ő tudta, hogy a kezelés eredménytelen lesz.

Valahányszor elvonókuráról esett szó korábbi beszélgetéseinkben, M.-né elutasítóan reagált. Most megpróbáltam megemlíteni egy intenzívebb elvonókúra lehetőségét, M.-né azonban azonnal leállított:

- Nekem elhiheti, hogy semmi értelme. Tizenhét éve iszik, nem is akar leszokni, nem is fog. Én már beletörődtem a helyzetembe. Igaz, csak nyugtatókkal tudok aludni, rosszak az idegeim, tudom, gyengének látszom, de mindent kibirok...Ha végiggondolom, hogy ember ennyit kibírhathat-e..., de nem tudok mit tenni.

A korrepetálási időpontot pontosan fixáltuk, megállapodtunk, hogy a későbbiekben is meglátogatom őket.

Ezt követően azonban, szándékom ellenére, még kétszer kellett elmennem M.-ékhez. Legnagyobb meglepetésemre ugyanis a

megbeszélte korrepetálási időpontban senki nem volt otthon. Bizonytalanságában a korrepetitor a szomszédoknál érdeklődött. a kiktől azt a választ kapta, hogy Zsoltika negyed órával előtte ment el valahova az édesanyjával. Az eset azért volt különös, mert az említett időpontban M.-nének a munkahelyén kellett volna tartózkodnia.

Már másnap felkerestem őket. Hosszu egyéb kifogások után kiderült, hogy M.-né valóban dolgozott, és félt attól, hogy Zsoltika bárkivel is egyedül maradjon a lakásban. Félelmében inkább hazakéredzkedett, és bevitte magával a kisfiút a munkahelyére.

Megoldhatatlan helyzet előtt állt. Találkozásunkkor látszott, hogy utólag már nem tudja eldönteni, vajon helyesen cselekedett-e, amikor megakadályozta a korrepetitor bejutását a lakásba. Semmit sem kívánt jobban, mint hogy Zsoltikának sikerüljön az elégségest elérnie matematikából, ugyanakkor túl nagy áldozatnak tekintette, hogy egy idegennel egyedül hagyja a kisfiút. Nem tudtam jobbat kitalálni, mint hogy megigértem: legközelebb együtt megyek a korrepetitorral hozzájuk, és az órán is ottmaradok. M.-nének tetszett az ötlet, ám - sajnálatos módon - ez a találkozásunk sem sikerült. A környéken senki nem tudta megmondani, hol voltak M.-ék a megbeszélte időpontban.

Reménytelennek látszott a család nyitása, de elkeseredésemben, vagy talán haragomban a sikertelenség miatt, elhatároztam, hogy még egy utolsó kísérletet teszek.

Két hét múlva vasárnap délután kerestem fel a családot. Ismét csak Zsoltikát és az édesanyját találtam otthon. Nagyon jó hangulatban, vidáman fogadtak. M.-né boldog volt, mesélt, és finom ünnepi ebéddel, kávéval kínálgatott. Kiderült, hogy éppen érkezésem előtt indult el Karcsika, a katona fiu, akinek látogatása kapcsán az egész család együtt ebédelt. M.-né hosszasan sajnálkozott, hogy nem találkozhattam a gyerekekkel. Megtudtam a legújabb családi híreket, néhány honvédségi élményt Karcsika meséiből, és sikerült átvennem a jó hangulatot, én sem kértem számon az elmaradt találkozást, ők sem beszéltek róla.

Nem sokkal érkezésem után erőtllenül kopogtattak az ajtón. M. érkezett meg, betámolygott az ajtón. M. közepes termetű, nem kövér, mégis zömök alkat benyomását kelti. Valamikor jóképű férfi lehetett, most, mintha végtagjait a testén kívül hordaná, feje tehetetlenül lóg, nehezen jár, vizenyős kék szemekkel érdektelenül bámul maga elé, nehéz elképzelni, hogy bármi is érdekelné a világból. Korábban talán kemény vonású, férfias arca puffedt, kifejezéstelen, borvirágos. Egyenes, szőke haja meglepően hosszú, zsirosan, csapzottan hullik az arcába. Találkozáskor világos színű öltönyben volt, kigombolt nadrággal, lógó zakóval, értelmetlenül motyogva lépett be az ajtón. Megijedtem tőle. Egészen mást vártam, sokat hallottam már róla, képzeletben más arc, más kép élt. Azonnal menni akartam, de M.-né megnyugtatót:

- Ne féljen, nem fogja bántani, maradjon csak - mondta, és férjéhez fordult, simogatta, leültette, azonnal asztalt terített, és könyörgött neki, hogy ebédeljen. M. azonban csak italt kért. Felesége málnaszörpöt készített, közben elmondta, hogy én Zsoltika ügyében járok náluk, segíteni fogok a tanulásban.

M. végig nem tudta, ki vagyok. Azonnal letegezett, később sem érdekelte, mit keresek ott, teljesen összefüggéstelenül beszélt. A II. világháború alatt 8-10 éves lehetett, mégis valami elképesztő frontélményt szeretett volna előadni, majd arról beszélt, hogy 1956 után börtönben ült, munkatáborba vitték, és ott tették tönkre. Elbeszélési kísérletei - ugyanis egyetlen mondatot sem tudott kimondani - képzelet szüleményei voltak, mert, mint kiderült, még a tágabb családban sem történtek hasonló dolgok.

Miközben mesélni próbált, igyekezett családjára feletti mérhetetlen hatalmát bizonyítani. Rendelt, és kiszolgálták. Inni kért, cigarettát kért, levetették a kabátját, cipőjét, felesége mindezt gyakorlott mozdulatokkal csinálta, és mint egy csintalan gyereket, simogatta. M. ezeket a közeledéseket, kedveskedéseket - úgy tűnt, szintén nagy gyakorlattal rendelkezve - érván elutasította, többször "cigány kurvának" titulálta

a feleségét, aki végül azzal próbálta ijeszteni, hogy én a Városi Tanácstól jöttem M. állapotát ellenőrizni. A férj azonban erre sem reagált.

Kérdéseimre nem tudott válaszolni. Nem tudta, Zsoltika hányadik osztályba jár, hol katona a fia, hol dolgozik a lánya. Vele semmilyen kontaktust nem tudtam teremteni. Próbáltam ita-lokról, hiresebb helyi kocsmákról beszélgetni, de ez is teljesen reménytelennek tűnt. Egyetlen kifejezés, ami un. beszélgetésünkéből megmaradt bennem, és amit M. akadozás nélkül ki tudott mondani, az "... amugy hitleresen..." mondatösszekötő. Nem sikerült kiszednem belőle, vajon miért volt olyan fontos számára ez a kifejezés, nem tartom valószínűnek, hogy tudatosan használta volna. Inkább valami tudat alatti hatalmi vágy, családja feletti uralmának bizonygatása motiválhatta.

Ezen a látogatáson végre sikerült M.-nét rábeszélnem a korrepetitor fogadására. Ezt követően már csak rajta keresztül értesültem M.-ékről. Három alkalommal járt náluk, Zsoltikának sikerült átmennie matematikából.

Az új tanév kezdetén csak kíváncsiságból mentem már el M.-ékhez. Találkoztam Zsoltikával az utcán, megbeszéltem vele egy időpontot, amikor biztosan otthon találok őket, és üzentem édesanyjának, hogy szeretném meglátogatni őket. Ám, amikor megérkeztem /M. nyitott ajtót részegen, rajta kívül M.-né, katona fiuk és annak menyasszonya tartózkodtak otthon/, M.-né hidegen, barátságtalanul fogadott, be sem engedett a lakásba, és azt mondta:

- Semmi mondanivalóm nincs, se most, se máskor.

Látogatásaim befejeződtek, a család bezárult, többé nem volt szükségük rám. Zsoltika hatodikos lett, a probléma megszűnt, megszokott, olajozott életüket élik tovább nélkülem. Kezdetben egyszerű indokokat kerestem az elutasítás magyarázatára: talán valamivel megsértettem M.-nét, talán túl késői volt az utolsó látogatás, hisz közben elmúlt a nyár, velük is sok minden történhetett, talán rosszkor mentem, hisz a fél család otthon tartózkodott.

Megválaszolatlan kérdések sorozatával álltam szemben.

M.-né korán árva maradt, édesapját soha nem ismerte, gyakorlatilag soha nem élt családban, gyerekkoráról nem szívesen beszélt. Egyetlen testvére is korán meghalt, senkije nem maradt. Akadt valaki, aki "árván is feleségül vette", bekerült egy félig alkoholista családba, de végre tartozott valahova. Az első három gyermek viszonylag hamar megszületett, szép nagy család voltak, szépen szeretett volna élni. A férj azonban egyre többet ivott, anyósával is megromlott a kapcsolata, feladta a szép család illuzióját, és szinte minden energiáját a gyermekeire fordította. Feloldódott az anyaszerepben, úgy érezte, ez a küldetése, magára maradt, de mindent megtesz, hogy gyermekei megkapják, amit ő sajátos sorsa miatt nélkülözött, biztosítani akarta, hogy gyermekei konszolidált, normális életet éljenek. Ápol, gondoz, feláldozza az életét, teljesíti a feladatát. Ahogy a gyerekek cseperedtek, M.-né nélkülözhetetlensége egyre halványult. Az utolsó gyermek 10 évre született. Ujra "anya" lehetett, valakinek csak rá volt szüksége. /Akkor már beteg volt, tudta, hogy új munkahelyet kell majd keresnie, de nagyon szeretett volna még egy gyermeket./ A kisfiút szinte magához láncolja: Zsoltika halk szavával, lányos mosolyával, szolgálatkészségével - anyja mása.

A család sorsát, érzelmi kapcsolatrendszerét az anya alakította; amit a gyerekek elértek, azt neki, az ő állhatatosságának köszönhetik, amit kaptak, azt tőle kapták. Kilátástalan, nyomoruságos körülmények között is "szakmát adott a kezükbe", ő mindent kibírt...

M.-né egyszerre panaszodik, és egyszerre büszke önmagára.

De vajon mindezt a gyermekeiért tette? Honnan táplálkozik ez az önfeláldozás? Vajon miért nem akarta a férjét elvonókurára beutaltatni mintegy két évtizeden át? Szereti M.-et? Szereti, mint egy kiszolgáltatott, gyermekként kezelendő lényt. A férj is gyermek a családban, szinte csecsemő. Őt is ápolni, gondozni kell, meg kell mosni a lábát, etetni kell... Amit a család elért, azt M.-né küzdötte ki, őt felelősség nem terheli. Ami baj

van, annak mindnek a férj az oka; ha nincs elég pénz, ha szemé-lyi kölcsönt kell felvenni, ha összeütközésbe kerülnek az in-tézményekkel - ezek mind a férj felelősségét terhelik. Ő a fe-lelős a legkisebb gyermek betegségéért, azért, hogy a feleség csak nyugtatókkal tud aludni, és hogy M. családjával nem tart-hatják a kapcsolatot...

M.-né viszont nagyon fontos a családnak. Az anyát ez a keserőséggel, panaszokkal tüzdelt büszkeség élteti.

És miért iszik M.? Tőle, magától szinte semmit nem tudtam meg az életéről. Amit megtudtam róla, egyoldalú, illetve egy-irányú információk. M.-né és Zsoltika szemüvegén keresztül lá-tom őt. Ő maga nem tette lehetővé, hogy közelebről megismerjem.

Szellemileg és fizikailag teljesen leépült, tudja talán, hogy kiszolgáltatott, viselkedésében mégis megbuvik valami tu-dat alatti hatalmi vágy. Tehetetlenül ül a széken, de közben parancsolgat, igyekszik - már amennyire tőle telik - ellent-mondást nem tűrő hangon beszélni, mindent megígér /pl. hogy megöli az egész családot, fogja és élezi is a kést/ - de semmit nem tesz. Mindenki mosolyog rajta, M.-né jelenlétében még Zsoltika is - szégyenlősen ugyan, de - nevetgél apján. Vajon miért viselkedik így M.? Milyen elveszett, vagy soha meg nem volt hatalom látszatát akarja fenntartani tudattalan, ösztönös állapotában?

A család többi tagjával soha nem sikerült találkoznom. Feltételezem, hogy a körülményeket hasonlóan itélnék meg, hisz a beszélgetések során semmi jel nem utalt arra, hogy az anya által kialakított és helyesnek vélt normarendszert vagy család-képet bárki megkérdőjelezte volna, vagy esetleg érzelmileg va-lámel egyik gyermek jobban kötődött volna az apjához.

Zsoltika bensőséges, szeretetteljes kapcsolata az anyával valószínűleg következmény. Ő a legkisebb, későn jött gyermek, anyjának talán utolsó kapaszkodója. Betegsége miatt többszörő-sen ráutalt az anyára. Nem vadóckodhat a barátaival, apjától retteg. Félelmét és ragaszkodását az anya is táplálja, hisz mindig aggódik érte, szinte mindig vele van, vele is alszik. A kisfiu titkon vágyik más kapcsolatokra, de anyja mellett nagy biztonságban érzi magát.

A látogatásokból, a beszélgetésekből - szubjektív élményeim által befolyásolva - úgy ítéltem meg, hogy a család a körülmények által behatárolt, meghatározott szabályok alapján, erősen zárt kapcsolatrendszerben működik. Mindennel, ami kívülről jön, bizalmatlanok. Bizalmatlanok az emberekkel, félnek tőlem, féltek a korrepetitortól, hosszabb távon nem igényelnek sem kapcsolatot, sem segítséget. Az anya a gyerekeire és a lassan már gyermek, tehetetlen férjére ruházott mérhetetlen szeretetével táplálja önmaga fontosságába vetett hitét. Vallja, hogy helyzetébe beletörődött, ezen változtatni már nem lehet, tudja, hogy az alkoholista férj nélkül más, és talán jobb lenne az életük, de változtatáson nem is gondolkodik. Féltő, hogy bármilyen szerepváltozás a család jelenlegi működésében, ami megfosztaná vagy kizárná az anyát az önként vállalt és számára létfontosságú pozícióból - összeomlással fenyegetne.

Hol volt a beavatkozás határa? Mit várt tőlem M.-né? Gyakorlatias megoldásokat. Egy kis segítséget elfogadott, de az életüket tovább nem zavarhattam. M. alkoholizmusa már tabu volt, tudhattam róla, de a változtatás lehetőségének pusztá felajánlása is merev ellenállásba ütközött. Bejuthat-e, be kell-e jutnia az általunk helyesnek vélt, de nem kívánt segítségnek a családba?

Vajon mi történik M.-nével, ha gyermekei sorra önállóssá válnak, ha magára marad teljesen tehetetlen férjével, vagy esetleg teljesen magára marad? És mi lesz Zsoltikával? Sikerül-e valaha kapcsolatokat kialakítania, vagy megmarad anyja egyetlen támaszaként?

M.-né utolsó látogatásom óta nem láttam. Zsoltikával néha találkoztam a lakótelepi játszótéren, de sohasem beszélgettünk. Félszeg és bizalmatlan lett velem. Nagy ritkán M.-et is látom, ahogy végtagjait vonszolva, lógó fejjel ballag az utcán.

B. Irén

B. Irénék egy lakótelep tizemeletes panelházában élnek. Csöngetésemre középmagas, molett, kissé ősz, kontyba hátrafésült hajú nő nyitott ajtót, jóságos tekintettel, minden különösebb faggatózás nélkül beengedett a lakásba.

Kissé szokatlan volt a berendezés: az előszobában is, a szobában is, ahol leültetett, a földön nagy, fonott, vásári kosarak és zománcedények heverték, még a kanapét is edényhalmaz borította. A falak kopárak, a szobában szolid butorok. Egy asztal, két kopott fotel, egy heverő és néhány kókadó virág alkotta a berendezést.

B. Irén mentegetőzött a rendetlenség miatt, magyarázta, hogy a lakás átrendezésére készülnek. Eltekintve a rendetlenségtől, a lakásban tisztaság volt.

A beszélgetést mintegy másfél órán keresztül B. Irénnel folytattam. Halkan, értelmesen beszélt, kérdéseimre kimerítően válaszolt, ritkán kalandozott el a témától.

Elmondta, hogy az 1+2 félszobás tanácsi kiutalású lakásban 1974 óta élnek 85 éves édesanyjával. A belvárosból költöztek ide, kisebb, régi típusú lakásukat cserélték erre a nagyobbra. Kényelmes, nagy otthonukat nehezen szokták meg, bár sokkal egyszerűbb itt az élet, eleinte hiányzott a régi környezet, hiányoztak a kapcsolatok. Az itt töltött tíz év alatt sikerült néhány szomszédal összebarátkozniuk, sokat segítettek már rajtuk. Szerencsére - mondja B. Irén - sok a nyugdíjas, idősebb lakó a házban, hasonló problémáikat gyakran közösen oldják meg.

B. Irén 58 éves, nyugdíjas, 1952-től 1970-ig az ujszegedi Szövőgyárban dolgozott fonónőként, majd 1970-től 1978-ig a dorozsmai pamutszövőben. A gyárban szakmunkásbizonyítványt is szerzett, jól keresett. Szerette a munkahelyét, a munkáját és a kollegáit, de túl sok volt a vállán a teher, az idegei és a szíve nem engedték, hogy tovább dolgozzék. 1978-ban egészségi okok miatt rokkantnyugdíjazták. Előtte évekig kezelték az idegeivel, de sajnos állapota nem javult. Ő szívesen dolgozott volna tovább.

B. Irén soha nem ment férjhez. Akivel szívesen együtt élt volna, azzal nem sikerült házasságot kötnie, később a családi gondok annyira lefoglalták, hogy nem is gondolt férjhezmenésre. Aztán az idő is eljárt felette. 1980-ig - kezdetben a városközpontban, aztán itt a lakótelepen - szüleivel együtt élt. Édesapja 1980-ban, 85 éves korában halt meg rákban. Hosszas szenvedése alatt Irén ápolta.

Jelenleg szintén hárman élnek a lakásban. B.Irén, özvegy édesanyja, valamint ápolásra szoruló nővére. B.Irén 2.800 Ft nyugdíjat és 150 Ft kiegészítést kap a nyugdíjintézettől. Édesanyja nyugdíja 2.020 Ft, ezt férje után folyósítják, aki vasutasaként dolgozott. A velük egy háztartásban élő özvegy J.Sándorné, Irén nővére, nyugdíjat nem kap, soha nem volt munkaviszonya, férjével vidéken éltek, és mezőgazdasági munkával foglalkoztak.

Kevés jövedelmükből igen szerény anyagi körülmények között élnek. A lakás fenntartása, étkezésük biztosítása, szoros beosztással éppen csak fedezhető ennyi pénzből. Arra, hogy új butorokat, ruhanemüket vegyenek maguknak, nem is gondolhatnak. Sokat költenek orvosokra, gyógyszerekre is. Segélyekben ritkán részesültek. Irén általában csak a munkahelyétől kért és kapott több alkalommal 300-600 Ft szakszervezeti segílyt. Súlyos egészségügyi problémáik miatt nincs lehetőségük arra, hogy jövedelmüket munkavállalással kiegészítsék.

Amikor B.Irén a családi kapcsolatairól kezdett el beszélni, édesanyja is bekocogott a szobába. Lehangelő látvány volt a talán 40 kg-os, végtelenül öreg, elesett néni. Arca beesett, ráncos, fogai nincsenek, ettől kicsit pöszén beszélt. Virágos, kopott otthonkát viselt, testét mintha csak a csontok tartották volna össze. Gyorsan bemutatkoztunk egymásnak, odakucorodott Irén mellé, és ritkán, de akkor mindig kétségbeesetten és mindig helyeslően szólt közbe. Általában csak megismételte és megerősítette lánya szavait.

A család történetét higgadtan, halkan és tárgyilagosan adta elő B.Irén, mégis tragédiának tünt.

B.Irén szülei három gyermeket neveltek fel. Irén volt a legkisebb, egy nővére és egy bátyja van. Nagy család voltak, édesanyja soha nem dolgozott munkahelyen, édesapja szerény vasutas fizetéséből nagyon egyszerűen éltek. Irén mégis szívesen emlékszik vissza gyermekkorára. Szép családi ünnepet rendeztek, a szülők és a gyerekek is szerették egymást, később is kedvően alakult a sorsuk. Bár Irénnek nem sikerült férjhez mennie, másik két testvére rendezett családi körülmények között élt, megszülettek az unokák is, és bár nem egy községben vagy városban éltek, mégis gyakran találkoztak. Soha konfliktusuk nem volt, a gyerekek nagyon szerették Irént, sokat foglalkozott velük. Szinte minden szabadságát testvérei gyermekeivel töltötte.

A bajok 15 évvel ezelőtt kezdődtek, amikor bátyja, B.István súlyos agytrombózis következtében megbénult. A család összefogott, mindenki igyekezett segíteni a szerencsétlenül járt testvérének. A legtöbbet Irén tehetett érte, hisz ő volt a legfüggetlenebb.

Három évvel az eset után, 1974-ben, Irén édesanyja komoly szivinfarktuson esett át. B.-né 1952-től szivbeteg volt, de az infarktus után még jobban legyengült, kimélni, ápolni kellett. Ma már járni is alig tud, az utcára csak nagy ritkán, Irén kíséretével tud kilépni. Néha hetekig nem mozdul ki a lakásból.

1976-ban J.Sándorné férje is megbetegedett. Két év szenvedés és ápolás után meghalt. Irén nővérének két gyermeke van. Az idősebb, lánygyermek férjezett. A férj, J.Sándorné veje, fiatal korában, 1979-ben agyvérzést kapott, és bár állapota nem olyan súlyos, mint testvérüké, B.Istváné, dolgozni ő sem tud. Eltelt újabb három év, a család szerencsétlenül járt tagjainak segítségével B.Irén jelentősen kivette a részét, amikor özvegy J.Sándornét is kórházba szállították agyvérzéssel. Jobb oldala teljesen lebénult, mozogni egyáltalán nem tud. Egy ideig ápolták a kórházban, de miután az "elfekvőbe" akarták áthelyezni, Irén és édesanyja úgy döntöttek, hogy - jobb lehetőség híján - kihozzák a kórházból, és ketten ápolják. Azóta J.Sándorné velük él. Tekintettel arra, hogy özvegy B.-né is magatehetetlen beteg, az ápolás, gondozás terhe Irén vállára szakadt. Bizonyára nem

véletlen, hogy özvegy J.Sándorné hazakerülését követően Irén, idegi leszázalékolása mellett, két hetet töltött a kórházban szivpanaszokkal. Ugy érzi, gyors gyógyulását annak köszönheti, hogy nagyon igyekezett hazakerülni a két tehetetlen beteg mellé. Ebben az időszakban a család még egészséges tagjai felváltva tartottak ügyeletet a két beteg mellett.

A kórházból visszatérve hamarosan újabb orvosi kezelésre szorult Irén. Azóta cukorbetegséggel is kezelik.

Emellett a család él. Mindennapjaik egymás figyelésével, ápolásával, gondozásával telnek, hisz mindhárman betegek. Irén ugyan nem érzi elesettnek magát, de néha belefárad a hétköznapiok egyhangúságába. Mindkét életveszélyes beteget szereti, és elemi kötelességének érzi, hogy mellettük maradjon.

Bevittek J.Sándorné szobájába is. Özvegy J.Sándorné középtermetű, erős asszony, valamikor életerős, vidám teremtés lehetett. Szobájában egy letakart ágy, egy asztal és fotel van. Ő maga szépen felöltözve, megfésülve az ablak előtt ült.

Bemutattak, és hosszan, kedvesen beszéltek hozzá, anya és lánya mindketten melléálltak, simogatták, mosolyogtak rá, próbálták felvidítani. Özvegy J.Sándorné csak ült a széken, és üresen nézett kifelé az ablakon a kopár lakótelepre, közben arcán folytak a könnyei.

J.Sándorné teljesen magatehetetlen. Beszélni, mozogni nem tud, irni is csak nagyon nehezen. Ha végképp nem értik, mit szeretne, ez a megoldás marad, de az irás sem mindig célravezető, általában az első szó után sirni kezd, elfordul, szégyelli magát. Szomorúan mesélték, hogy bármit tesznek érte, semmiért nem hálás, sőt haragszik rájuk, mert életben tartották. Többször elmondták előttem is, hogy ők mennyire szeretik, milyen szívesen ápolják, ne legyen elkeseredett. J.Sándorné azonban nem reagált, csak sirt, és elkinzott arccal nézett ki az ablakon.

B.Irén elmondta, hogy testvére többször leesett az ágyról, és az ablak felé próbált mászni. Szeretne meghalni, nyűg számára az élete, a maga módján könyörög nekik, hogy hagyják őt

meghalni. A gyógyszereket is el kell dugni előle, azt is megkísérelte egyszer maga bevenni. Amikor legutóbb leesett az ágyról, két-három órát töltött a földön, mert Irén éppen orvosnál volt, gyenge édesanyja pedig nem tudta a nehéz asszonyt felemelni. B. néni panaszos hangon mesélte el, hogy milyen sokáig és milyen tehetetlenül vonszolta lányát a földön, mire Irén megérezte.

Napjaik szinte mindig egyformák. Reggel Irén rendbeteszi a lakást, megcsinálja a reggelit, anyja segítségével - inkább csak segítő szándékával - megmosdatják, felöltöztetik J.Sándornét, majd amíg Irén leszalad a boltba, B.néni megfésüli a lányát. Irénnek nagyon kell sietnie, mert bármikor előfordulhat, hogy édesanyja is rosszul lesz, Ezután megfőzik az ebédet, megetetik J.Sándornét, délutánonként pedig hol együtt, hol felváltva mellette vannak. Beszélnek hozzá, felolvasnak könyveket, újságokat, rádiót is vettek neki, de csak nagyon ritkán sikerül mosolyt fakasztani az ajkán.

Rajtuk is, a lakáson is látszott, hogy életük nagyon monoton, keserves és kilátástalan. B.Irén halkszavu, türelmes, kedves, panasz nélkül teszi a dolgát, de látszik rajta, hogy kezd elfásulni, mozdulatai, szavai gyakorlottak, gépiesek, szemé szürke, és bár jószágos, mégis élettelen, fénytelen a tekintete.

B.néni kissé szenilis. Helyzetét, szerepét az együttélő hármásban valószínűleg nem érzékeli. Tudja, hogy súlyos beteg, tudja, hogy gyakorlatilag használhatatlan, és inkább gondozásra szorul, mint segítőtárs, mégis igyekszik érzékeltetni, hogy Irénnek milyen szerencséje van, hogy nem kell egyedül ápolnia elesett nővérét. Sajnálja, hogy ő már ilyen öreg, és félti Irént. Mi lesz vele, ha ő meghal? Még a boltba sem tud majd lemenni!

Megrendítő volt a három egymásrautalt idős ember helyzete. Ugy gondoltam, sokan és sokat tudnának segíteni rajtuk. B. Irén egyszerű, gyakorlati kérésekkel kezdte problémáik vázolását.

A házban nincs telefontulajdonos, így ha orvosra van szükségük - gyakran éjszaka és sürgősen -, Irénnek magára kell hagyania a betegeket, és utcai telefonokon kísérletezni. A környéken is csak két telefon van, és rendszerint nem működnek. /Néhány héttel látogatásom előtt, egy hasonló helyzetben, Irén taxival rohant az ügyeletre./ Évek óta szeretnének egy telefont, már minden létező fórumot megkerestek kérésükkel, de mindig elutasító választ kaptak. Legutóbb a körzeti orvosnő papírját is csatolták kérelmükhöz, de még biztató ígéretet sem kaptak. Kérelmük lassan tíz éve fekszik a postahivatalnál, nem értik, vajon két életveszélyes beteg esetében miért nem tartják indokoltnak a telefon kiutalást.

Sajnos, én sem ígérhettem biztos segítséget, bár tudtam, hogy kérésük szinte reménytelen, megígértem, hogy utánanézek a lehetőségeknek.

Irén felvetette, hogy évek óta szeretnének venni J.Sándornénak egy gurulós járókát, de sehol nem kapnak. Nem kért, hogy nézzek utána, én ajánlottam fel, hogy talán sikerül szereznem egy olyan szerkezetet, amellyel talán könnyebben mozgathatnák testvérét.

Nagy szükségük lenne egy vérnyomásmérőre is, de az orvosi műszerboltban olyan drága, hogy nem tudják megfizetni. Kérték már az orvosnőt is, gondolták, ő tud segíteni abban, hogy olcsóbban hozzájussanak egy használt, de működő vérnyomásmérőhöz. Sajnos, a doktornő sem tudott segíteni.

Mindhárom kérés végtelenül egyszerűnek tűnt, mégis úgy éreztem, nehezen tudok segíteni. Azt is tudtam, hogy siker esetén is legfeljebb könnyítünk helyzetükön, de semmiképpen nem jelent végleges megoldást, hisz változatlanul egymásra utaltak maradnak, és lassan egyre tehetetlenebbek lesznek.

Csak az apró gyakorlati kérések részletes megtárgyalása után vetette fel Irén legnagyobb vágyukat. Szeretnének bekerülni valamilyen közösségbe, ahol mindhárman együtt maradhatnak, és biztonságban érezhetik magukat.

Irén nem tartja magát sem áldozatnak, sem mártirnak. Él és ápol, évtizedek óta ezt teszi, és tenné is, ha érezne még magában elég erőt. Most azonban már fél. Fél attól, hogy elgyengül, ő is ápolásra, gondozásra szorul, és mi lesz velük, ha itt-maradnak hárman tehetetlenül. Ezt a bizonytalanságot 1982 óta érzi - ekkor került először kórházba. Azóta keresi a lehetőséget arra, hogy mindhárman egy szociális otthonba kerüljenek. Arra gondolni sem mer, és nem is akar, hogy édesanyját egyedül, vagy esetleg testvérét nélküle szociális otthonba helyezték. Ők csak egyetlen lehetőséget látnak: mind a hárman bevonulnak egy helyre, tudnak egymásról, segíthetnék egymást, nem lennének magányosak.

Irén megpróbált már konkrét lépéseket tenni az ügy érdekében. Megkereste a Vöröskereszt és a Városi Tanács egészségügyi osztályának illetékeseit, de a közös elhelyezésre halvány reményük sincs. Az ügyet nehezkesebbé teszi, hogy édesanyja és testvére nem szegedi állandó lakosok. Valószínűleg olyan elutasítást kapott B.Irén az illetékesektől, hogy engem már meg sem kért arra, hogy ügyében megpróbáljak közbenjárni.

Ugy gondoltam, hogy elképzelésük az adott helyzetben valóban a lehető legjobb megoldás, és elhatároztam, magam is utánanézek a lehetőségeknek. Feltételeztem, hogy az apróbb ügyekben hamarabb tudok lépni, így megegyeztünk, hogy két héten belül megkeresem őket, és válaszolok kérésükre.

Sajnos, a legegyszerűbb ügyek elintézése is áthidalhatatlan akadályokba ütközött.

Telefont a városban csak kötvénytulajdonosok kaphatnak - ezt magam is tudtam -, az egészségügyi jogosultságot külön bizottság bírálja el. Az infrastrukturális hálózat általános túlterheltségére és a fokozott helyi feszültségekre hivatkozva tudomásomra hozták, hogy a kérelmezők igénye indokolt ugyan, de az elbírálás szempontjai alapján egyelőre nincs lehetőség rövid időn belüli kielégítésére. Ismerték az ügyet, de legnagyobb sajnálatukra nem tudtak segíteni.

Utánanéztam a járókanak is. Ismerőseim hasonló problémákkal küzdő, röviddel az eset előtt meghalt hozzátartozója hasz-

nált ilyen mozgássegítő, csak kisiparostól vásárolható szerkezetet. Sajnos, hiába cipeltem el hozzájuk: J.Sándorné nem tudta használni.

Bejártam az országosan is jól felszerelt klinikákra, hát ha sikerül olcsó, használt vérnyomásmérőt szereznem. Három osztályon is közölték, hogy nagyon jó mérőket lehet vásárolni az orvosi műszerboltban, ők, sajnos, értékesítéssel nem foglalkoznak. Talán hosszú és kitartó utánajárással sikerült volna megszerzem a műszert, de féluton belefáradtam a hasztalan könyörgésekbe.

Szégvénykezve jöttem el második látogatásom után B.Irénétől. Valójában már nem bíztam abban, hogy a közös elhelyezés ügyében sikerül előbbre lépnünk, de azért felkerestem az illetékeseket.

Röviden és nagyon hidegen közölték: a három idős hölgy közül csak B.Irén helyi állandó lakos, és hármuk közül ő szorul rá a legkevésbé a szociális otthonra. Egyébként is nehezen képzelhető el - mondták -, hogy a jelenlegi szűkös körülmények és korlátozott lehetőségek mellett egy helyre juttassák őket.

Harmadik látogatásomkor is nagyon kedvesen fogadtak. Nem nehezteltek rám, beletörődtek helyzetükbe, szomoruan végighallgattak, és biznak valami nem várt csodában. Talán sikerül majd idővel együtt, biztonságban, nem egymásra utaltan, békében élniük egy közösségben.

Nagyon rosszul éreztem magam tehetetlenségem miatt. Nem ragaszkodtak ahhoz, hogy máskor is meglátogassam őket, így kapcsolatunk eredménytelenül ugyan, de lezárult.

DEVIANCIA

FIATALKORU NARKOMÁNOK KÖRÉBEN SZERZETT TAPASZTALATOK
ÉLETMÓD - FELDERÍTÉS - KEZELÉS

I. Bevezetés

1. A tanulmány megszületésének körülményei

1983 őszén olyan szociológiai kiegészítő szakos hallgatók kerestek fel, akik munkahelyükön deviáns fiatalokkal foglalkoztak. Kérésük az volt, hogy olyan szakszemináriumot szervezzünk, amely segíti őket mindennapi munkájukban. Pártfogók, nevelő tanárok, javító intézetben dolgozók, jogászok voltak közöttük. A téma lassan a fiatalkori narkomániára szűkült, mert kiderült, hogy mindnyájan tehetetlenek ezzel a jelenséggel szemben: nem értik a narkománok viselkedési módját, ezért nehézségekbe ütközik a segítség, a nevelés, a védelem. Hamar kiderült, hogy a magyar szakirodalom rendkívül szegényes, a témáról ugyanis hosszú időn át nem volt szabad nyilvánosan vitatkozni.

Ilyen előzmények után kezdtünk kapcsolatokat kiépíteni, majd interjúkat készíteni kábítószerfüggésben élő serdülőkkel, fiatalokkal. Az interjúzást a szerves oldószereket inhaláló "szípusokkal" kezdtük, s a gyógyszeresekkel folytattuk. 1984-ben a narkománok szüleivel is felvettük a kapcsolatot.

1984 tavaszán a Róbert Károly köruti Kórház Alkoholelvonó Osztálya kísérleti kezelést készített elő. A kórházban tudtak érdeklődésünkről, és bevontak bennünket a kísérletbe. A kísérleti kezelés 2 hónapig tartott, a kórház vezetősége nem tűrte tovább a kábítószeresek jelenlétét a kórház területén, így a szökések, kizárások folytán amugyis egyre csökkenő létszámú narkomán csoportot hazaküldték. Ma már tudjuk, hogy a fiatal narkománok kezelése hosszú távra szervezendő feladat, a két hónap csupán kezdete lehet egy kitartó, jól megtervezett munkának.

2. A vizsgálat célja, módszere

A cél, amint a kutatás történetéből is látszik, fokozatosan fogalmazódott meg számunkra.

Az első szakaszban: A/ a narkomán fiatalok életmódját, a narkotikumnak az életükben betöltött szerepét akartuk mindenkéltől feltárni. Végző soron azt kutattuk, hogy miért terjed ilyen nagymértékben a kábítószer élvezet, a drog-függőség napjainkban a fiatalok között. Milyen szereket használnak, s réteg-specifikusak-e a szerek? Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a kábítószerrel fiatalok egyes csoportjai, rétegei között? Mit pótol számukra a drog? Az oknyomozás során vizsgáltuk a családi háttérrel és viszonyrendszert /ill. állami gondozottak esetében az intézeti struktúrákat/, a gyermekkor, a szülők társadalmi hovatartozását, a kortárs csoportok hatását. B/ Az életmóddal kapcsolatos vizsgálódások során körvonalazódott egy következő feladat: támpontokat kellene adni arra vonatkozóan, hogyan deríthetők fel a fiatal narkománok. Kezelésre ugyanis csak egy szűk rétegük jelentkezik. C/ Mivel veszélyeztetett fiatalokkal foglalkoztunk, célunk volt, hogy vizsgálódásaink intervenciós eszközként is szolgáljanak. Az interjúkészítés alkalmával is számolnunk kellett a szociális hatás folyamatával.

A vizsgálat második szakaszának a kísérleti kezelést, a kezelés folyamán nyert tapasztalatokat tekintjük. Az első szakasz folyamán megfogalmazódott célok kiegészültek egy továbival: kezelési, reszocializációs módszereket kell találnunk ahhoz, hogy visszakapcsoljuk őket a társadalmi életbe. Felderítésük a kezelés érdekében kell, hogy történjék. A rövid kezelési időszak alkalmat adott arra, hogy viselkedési módjukról, viszonyulási formáikról képet alkossunk, hogy jobban megismerjük a narkómánia betegségének patológiáját.

A vizsgálat első szakaszában mélyinterjúkat készítettünk "szipus" és gyógyszeres fiatalokkal. Munka közben kiderült számunkra az, hogy a gyógyszerfüggők között csaknem mindenki kipróbálta a szerves oldószereket, sőt, többen rövidebb-hosszabb ideig maguk is "szipusok" voltak.

A mélyinterjúk előre kialakított forgatókönyv szerint fél-direktív módszerrel készültek. Mintegy 25 narkomán fiatalal készült interjú, néhányukkal a sikeres kapcsolatfelvétel 2-3 ülésű interjúsorozatot tett lehetővé. Ezek a sorozatok részben azt bizonyítják, hogy az interjúalanyok maguk is igényelték a kapcsolattartást, a beszélgetést, részben pedig azt is, hogy a beszélgetést vezető személynek az interjúhelyzetet sikerült olyan interakciós helyzeté alakítania, amelyből az interjúalanynak terápiás haszna is származott.

A második szakaszban a kórházi osztályon megfigyeléseket végeztünk, és részt vettünk a csoportpszichoterápiás kezelésben, az eredményeket naplóban rögzítettük. A kezelés utolsó harmadában a kezelték mintegy felével szintén készítettünk interjúkat.

Az interjúk és megfigyelések tapasztalatait igyekeztem e tanulmányban összegezni.

II. A Magyarországon elterjedt, kábítószerként használt szerek

Az Egészségügyi Világszervezet meghatározása szerint "A narkómánia periodikus vagy krónikus, az egyénre és a társadalomra ártalmas mérgezés, amelyet valamely /természetes vagy mesterséges/ drog ismételt fogyasztása idéz elő."

Az orvosi szakirodalom drogot és kábítószeret különböztet meg. Drognak nevezi az olyan anyagot, amely biológiai struktúrák ingerléséhez vezet. A kábítószerrel a szubjektív hatásokat hangsúlyozza, a szer hangulati állapotváltozást idéz elő, de módosítja a központi idegrendszer működését is. /Kisszékelyi Ö./

A drog tehát válhat kábítószerrel is, s a mai honi és külföldi szóhasználat gyakran szinonimaként alkalmazza őket, a következőkben magunk is ezt követjük.

A narkomániával foglalkozó szakemberek több fogalmat használnak a szerek használatának gyakoriságával, ill. a szer és a használó személy viszonyával kapcsolatban. Visszaélésnek /abuzus/ nevezik a drog orvosi javaslat nélküli egyszeri, többszöri vagy állandó használatát, függőségnek /dependencia/ az

állandó vágyként jelentkező kényszert a drog megszerzésére, bevételére a kielégülés céljából, szenvedélynek /Sucht/ a biológiai és pszichológiai folyamatoknak az eredményét, amely már magatartási formákban fejeződik ki. A szenvedélyre jellemző a visszaélés és a függőség állapota is; bizonyos drogok esetében a függőség fizikai is, pszichológiai is, másoknál csupán pszichológiai /Kisszékelyi Ö./.

Magyarországon az elmúlt 15 évben a narkomániának két fajtája terjedt el: szerves oldószerek inhalálása és bizonyos gyógyszerek rendszeres szedése kábitó, euforizáló, ill. hallucinációt kiváltó hatásuk miatt. A szerves oldószerek /ragasztók alkotórésze és higitók/ könnyen beszerezhetők a kereskedelemben, műanyag zacskóból kényelmesen belélegezhetők, mivel szobahőmérsékleten is párolognak. Az inhaláció révén a szer a központi idegrendszerbe jut, lebegéshez hasonló élményt okoz, víziókat idéz elő. /Ezeket a szer használói "álmoknak" nevezik./

A kábitószerként használt gyógyszerek között vannak nyugtatók, altatók, mint a barbiturátot tartalmazó Sevenál, Dorlotyn, vagy a barbiturátot nem tartalmazó Eunoctin, Noxyron. Gyakori a nyugtató néven is ismert tranquillánsok /pl. Seduxen, Grandaxin/ szedése, s a stimulánsok /pl. Gracilin, Centedrin/ használata. Hallucinogén hatásuk miatt szednek a narkománok egyes köhögéscsillapítókat /Codeint, Coderitet, Hydrocodint/.

A közelmúltban a gyógyszerekkel visszaélő fiatalok nagy része élt rövidebb-hosszabb ideig a Parkánnal /Parkinson-kór kezelésére használt gyógyszer/, ma már nehéz a gyógyszerhez hozzájutni orvosi előírás nélkül. Országos hatáskörű szervek rendelkezései nyomán a pszichotrop gyógyszerek listájára kerültek egyes nyugtatók, altatók, tranquillánsok, egyes köhögéscsillapítók és a Parkán is. Ezek a rendelkezések megnehezítik ugyan a drog-útánpótlás megszervezését, de természetesen nem teszik lehetetlenné, és nem szüntetik meg a narkomániát.

Ismeretes a gyógyszerkombinációk használata is. /Pl. igen elterjedt bizonyos altatók és köhögéscsillapítók együttes használata a drogfüggő fiatalok között./

Mai tudomásunk szerint un. keménydrogok csupán szórványosan fordulnak elő, magas árak miatt nincs Magyarországon piacuk. Ópiumot azonban elő lehet állítani nyáron mákból, ez a "droggyártás" a narkomán szubkulturában kedvelt nyári foglalatosság.

III. A narkotikum fajtái és használóinak rétegei

A narkomán fiatalok - szociális helyzetük szerint - két nagy csoportra oszthatók. Az állami gondozottak tartoznak az egyik csoportba, a családban élők a másikba. Az állami gondozottak között a szerves oldószerek terjednek inkább, a családban élők inkább gyógyszereznek. A szerves oldószereket szivók fiatalabbak, inkább serdülők, a gyógyszeresek idősebbek. Természetesen mindkét csoport tagjai között található olyanok, akik a másik drogot használják, vagy felváltva élnek mindegyikkel, a megkülönböztetés mégis fontos, mert a kábitószer funkciójára hívja fel a figyelmet.

1. Nevelőintézeti narkománok

Az állami gondozott narkománok egy része születése óta intézetben nevelkedik, másik részük kisgyermek korban vagy a serdülés kezdetén került állami gondozásba, mert nem gondoskodtak róla megfelelően, számos esetben a család szétesett, a családi keret megszűnt. Azok a gyerekek, akik csecsemő- vagy kisgyermekkoruk óta állami gondozottak, iskolás korukig általában 3 különböző intézetben fordulnak meg, életkor szerint helyezik át őket egyik intézetből a másikba, kivéve az öt gyermekvárost, ahol 3-18 éves koruk között nagyjából azonos környezetben élnek a gyerekek. A szülői pótló személyek azonossága azonban a gyermekvárosokban sem megoldott, az egyéb intézetekben pedig több, mint problematikus. A különböző intézetekben különböző személyek nevelik a gondozottakat, de a nevelők fluktuációja még az egyes intézeteken belül is nagy. Továbbá: az egyes csoportok létszáma - nem ritka a 25-28-as létszám - túl magas ahhoz, hogy a gyerekek családnak tekintsék csoportjukat /Hazai K./. Már ez a néhány ismert tény is jelzi, hogy az állami gon-

dozott gyermekek szocializációs folyamatában olyan jellegű zavarok keletkezhetnek, amelyek "megkülönböztető jegyekkel" látják el őket.

Utalunk a hospitalizáció jelenségére, amely - bár a 40-es évekhez képest némileg megváltozott formában, de - ma is létezik, szinte valamennyi intézetben nevelkedett gyermeknél felfedezhető. A II. világháború után R. Spitz végzett megfigyeléseket intézetben nevelkedő gyermekek körében. Lelencházi és anyjukkal börtönben élő csecsemők fejlődését vetette össze családban nevelkedő csecsemők fejlődésével. Eredményei azt mutatták, hogy a családi gyermekek fejlődése - egy halászfalu lakóinál és városi értelmiségiekénél egyaránt - egyenletes, az intézetben nevelkedetteknél azonban egyéves kor után nagy lemaradás jelentkezik még az anyjukkal börtönben élő gyermekekhez képest is. Az intézeti gyermekek súlya nem gyarapodott, a környezet tagjaival a kontaktust visszautasították, arcimimikájuk szegényes lett, beszédképességük fejlődése elakadt, közönyösekévé váltak, érzelmileg eltompultak. Ezt a tünetegyüttes nevezte Spitz hospitalizmusnak /Spitz, R., 1967/. Ugyancsak Spitz írta le először a "nyolchónapos szorongás" jelenségét, amely az anya, a megszokott gondozó távollétében, idegenek közeledésekor vehető észre a csecsemő viselkedésén /Mérei, Binét 1970./.

A csecsemőkori szorongás minden csecsemőnél megfigyelhető, az anya nélkül élőkénél azonban a kötődési csalódás kiváltotta félelem gyakoribb és elősegíti későbbi szorongások, bizonytalanság-élmények kifejlődését. A hospitalizációnak is az anya-gyerek, azonos gondozó-gyerek kapcsolat hiánya az elsőrendű oka. Hermann Imre beszél az embernél megfigyelhető megkapaszkodási ösztönről, amely csecsemőkörben nyilvánul meg a legélesebben. Később az ún. "fogó reflex" elsatnyul, de a szervezet egésze a megkapaszkodásra irányul. A megkapaszkodás szükséglete az anya-gyermek kettős egysége utáni vágyat idézi, a biztonság igényét /Hermann I., 1984/. Hermann a családban nevelkedő gyermekek esetében is beszél helyettesítő jelenségekről, ilyen pl. az ujjszopás, amely a kielégítetlen megkapaszkodási szükséglet következménye. A megkapaszkodási ösztön az embernél kielégíthetetlen marad, mint Hermann Alice írja /Hermann A., 1982/.

Az intézeti gyermekek esetében nincs olyan személy, akibe megkapaszkodhatnának, a gyerekek a hiányt úgy pótolják, ahogy tudják. Jellemző, hogy a "szipuzó" serdülő "álmaiban" gyakran látja az anyját, vagy egy anya-pótlékot.

A felnőtt ember életformákba, tulajdonát képező tárgyakba, eszmékbe kapaszkodik /Hermann A., 1982/. A jól szocializált embernek életmódja, értékei adnak biztonságot, s irányítúként funkcionálnak mindennapi életében. Az állami gondozottak talajtalansága abból is fakad, hogy nem volt alkalmuk, lehetőségük sem személybe, sem életformába kapaszkodni, sem társadalmi értékeket belsővé tenni. Az életforma-tanulás, az értékek belsővé tétele amugyis minták követése nyomán történik, s az állami gondozottak mintahiányban szenvednek. Mivel az állami gondozottak körében feltűnően elterjedt a "ragasztózás" vagy "szipuzás", s azok a "szipusok", akikkel mi az interju kapcsán és a kórházi kezelés folyamán kontaktusba kerültünk, szintén állami gondozottak voltak, arra kellett gondolnunk, hogy ennek a drognak a használata valamiképp összefügg a nevelőintézeti gyerekek szocializációjával.

1.1. A kötődést helyettesítő modell

A szerves oldószerek belélegzése alkalmával a műanyagzacskót a "szipuzó" a kezében tartja, a kábitószerezésben a kéz és a száj vesz részt. A ragasztós zacskót úgy manipulálják ezek a serdülők, ahogy a kisgyermek használja a protektív személyt helyettesítő tárgyakat, Winnicott elnevezésével, az "átmeneti tárgyakat". Az anyjáról leváló gyermek egy tárgyhöz ragaszkodik, s amikor egyedül marad, pl. elalvás előtt, magához veszi, szorongatja, tapogatja. Az "átmeneti tárgy" használata Winnicott szerint azért is fontos, mert a gyermek így tanulja meg elhatárolni belső pszichikus valóságát a külvilágtól /Winnicott 1971/. A különválás biztonságát segíti tehát az "átmeneti tárgy", majd normális esetben egy idő után elveszíti jelentését és áterjed a külső valóságra, az egész kulturára.

Az intézeti gyerekek a lelki fejlődésnek sokkal korábbi fázisában vannak, mint azok a kortársaik, akik anyjukkal átél-

ték a kettős egységet, majd fokozatosan leváltak, és önállóakká lettek. Az anyai gondoskodást és családi biztonságot nem tapasztalt serdülő illuzórikus világban igyekeznek megkapaszkodni, az "átmeneti jelenségek", a külső és belső valóság egybemosása nála tovább tart, akár művi eszközökkel is.

1.2. A kábitószer által kiváltott víziók tartalma

Az oldószereket inhalálók valamennyien beszámolnak arról, hogy féltik a zacskójukat, a többiek elvehetik tőlük:

"Benne van valahogy az ösztönben, mert szívja a zacskót, azt hiszi, nem kap másikat, vagy nem tud szerezeni. Velem is volt, hogy elvették, aztán nekiugrottam a másiknak." /16 éves állami gondozott fiú./

A vízió, hallucináció, vagy ahogy a "szipusok" nevezik, az "álom", gyakran vágymegvalósulást tartalmaz:

"Egyszer volt, hogy álmomban anyámat láttam, de sokkal szebb volt, mint életben." /16 éves állami gondozott fiú./

Egy 16 éves lány, aki családja szétesése miatt 14 éves korában került állami gondozásba /apja börtönben van, anyja új élettársa több ízben meg akarta erőszakolni/, visszatérő álmokról számol be:

"Az tért vissza legtöbbször, hogy szállunk fölfelé, hogy hosszabb idő után találkoztam apámmal. Jött felém, és akkor mosolygott. Legtöbbször ezt álmodtam...Amikor egy fiúval jártam, leültem szipuzni, és azt álmodtam, hogy terhes vagyok tőle, és később elválunk, és én összetáplálkozok egy másik fiúval. És az a fiú, akivel előtte jártam, az visszajön hozzám. Én megszüülök a gyereket, és akkor mind a két srác azt mondja, hogy nekik kell a gyerek is meg én is".

"Egyszer, amikor szipuztam, hazamentem, és beültem a kádba, és előjött egy olyan, mint hogyha dajkálnának engem. Amit anyám mondott egyszer, úgy rémlett, hogy ezt egyszer már átéltem..." /18 éves, volt állami gondozott fiú, már nem lakik intézetben./

"Azt álmodtam, hogy öcsémmel sétálok a réten kézen fogva, és labdázunk... néha látom anyámat..." /17 éves, állami gondozott lány/

Egy 16 éves, állami gondozott fiu közös, csoportos álomról beszél:

"Volt olyan, hogy bányában sziputunk, és mindig azt álmodtuk, hogy van egy ilyen Halle-anyó, ilyen mesebeli micsoda, és akkor néztem a zacskót. Ilyen cipő formája volt a zacskónak, és valamit mondott /az anyó/, hogy ne szipuzzak, de aztán én mégis csináltam."

Az utóbbi vizióban a "rossz anya" képét véljük felfedezni, aki büntet, eltaszit /l. M. Klein, 1932/. A fiu, aki ezt az "álmot" látta, csavargás miatt került intézetbe, a szülők évek óta válófélben vannak, a gyermekük - a fiu szerint - "soha nem létezett" számukra.

A ragasztózás hatása alatt jelentkező viziók egy másik formája a lidércálmhoz hasonlít, félelmet, szorongást fejez ki. Gyakori az üldöztetés, a test szétszakításának élménye és a megsemmisülés, a halál fenyegetése:

"A legelső szipuzás nem volt jó. A lépcsőházban kezdtünk el szipuzni. Azt álmodtam, hogy engem kerget a villamos. És elkezdtem lefelé szaladni. Aztán futás közben kitisztult a fejem". /16 éves, állami gondozott lány./

"Álmodtam olyat is, hogy nem volt kezem. De utána néztem magamat, és volt." /17 éves, állami gondozott fiu, szüleit nem ismeri./

"Amikor féltem a rendőröktől, mert szöktem, sokszor azt álmodtam, hogy üldöznek, szaladnak utánam, néha hátra is néztem álomban, hogy ki szalad utánam, és volt olyan, hogy rendőr. Vagy egy olyan alak, akit nem ismertem föl." /15 éves, állami gondozott lány, aki anyját 13 éves korában ismerte meg, az interju a javítóintézetben készült./

"Azt hallucináltam, hogy fekszek egy országuton és jön egy ezüstös kocsí, és szaladtam előle, a végén már csak a fejemen gurultam". /15 éves, állami gondozott lány, 3 éves kora óta él intézetben./

"Mikor legutóbb szipuztam, olyan fantasztikus dolgot álmodtam, hogy majdnem bele is haltam. Azt álmodtam, hogy el vagyok züllve, hogy nem sok évem van már hátra, és akkor egyszer csak látom, hogy van egy 13+1-em a totón, és akkor nézegetem, nézegetem, akkor két csávó odajött és szétmetszett, és láttam magamat, ahogy a vér felzudul. És ordítottam, hogy hívják ki a mentőket, mert meghalok. És tényleg, elkezdtem magam pengével vágni, akkor kijózanodtam". /16 éves, állami gondozott fiu, 12 éves korában került intézetbe./

"Bent szipuztunk a barlangban. Egy 16 éves srác megállt előttem. Hát tudja, milyen egy megfulladt ember? Kék, meg mit tudom én. Olyan volt a srác arca. Ki volt dülledve a szeme, és integetett, hogy menjek vele. Én meg felálltam, és mentem vele. Az volt a szerencsém, hogy ketten jöttek utánam, akik nem szipuztak. Előtte két nappal tényleg meghalt ott egy fiu, ráomlott a bánya szipuzás közben. Hárman is álmodtak erről." /16 éves, állami gondozott lány, szüleit nem ismeri./

"Én általában a szememet és a fülemet is beletettem, nemcsak a számat, és állatira elzsibbadt a kókuszom. És akkor azt álmodtam, hogy kiugrott az összes fogam, és akkor elkezdtem sirni. Akkor a Sz. odajött, még magánál volt, kikapta a kezemből a zacskót. Megkérdezte, miért sirok? Én belenyultam a számba, és mondtam, nincs fogam. És mondtam, hogy nem, nem, nincs egyetlen fogam sem." /19 éves lány, serdülő korától kezdve volt állami gondozott./

"Mikor megszőktem az intézetből, a temetőbe mentem a nagyapám sirjához, ott szipuztam. Láttam, hogy a sir felemelkedett, be akartam nézni, akkor lecsukódott. Másnap minden sirt feltámasztottam." /15 éves fiu, anyja újabb házassága után, 11 éves korába került intézetbe./

A látomások tartalmilag egyfelől a biztonság vágyát fejezik ki: a serdülők a szülő személyét álmodják testközelbe, vagy egyéb, támaszt jelentő személyt idéznek fel vízióikban. Másfelől drámai erővel fejeződik ki szorongásos látomásaikban a kötődéshiány, nem érzik magukat egésznek, s ez az élmény gyakran öndestrukcióban folytatódik. Az én-azonosság-hiány csonkaság-élményhez vezet, a tökéletlenség-érzés önbüntetést vált ki.

Jellemző, hogy életükről beszélve környezetükre nem panaszkodnak, magukat hibáztatják szabálytalanságaik miatt, s verbálisan nem tudnak érzelmeket kifejezni. Érzelem és vágy vizuálisan, a fejlődés szempontjából regresszivebb szinten jelenik meg bennük. Látomásaik verbalizációját hallgatva követhetjük őket ezen a szinten.

Amikor a "szipuzás" okára kérdeztünk rá, az unalmat, az intézeti élet monotoníáját említették, az "álomban minden lehetséges" élményt és az egyedüllétet, valamint azt, hogy félelmük a kábítószer hatására megszűnt.

1.3. Életmód jellegzetességek

A megkérdezett állami gondozott serdülők valamennyien több intézetben éltek már, s mindnyájan több ízben megszöktek. Mindegyikük volt már javítóintézetben, néhányan büntetve is voltak. Életükben a szökések jelentenek változást, ilyenkor galerikba szerveződve ismerősök lakásán, elhagyott nyaralókban húzódnak meg.

A "szipuzás" szinterei vasuti töltések, homokbánya, lépcsőházak, fatelepek, építkezési területek, de gyakran az utca.

A szerves oldószerek belélegzése egyaránt történik magányosan és csoportosan. Többségük úgy nyilatkozik, hogy egyedül kellemesebb, a többiek csak zavarják az "álmok" kialakulását, de a magányos ragasztózás veszélyes. Tisztában vannak azzal, hogy megfulladhatnak, ha a zacskót a fejükre huzzák, ezért a technikai fogásokat továbbadják egymásnak. Tudják, hogy kábítószeres állapotban könnyen kiugranának az ablakon, összevágják magukat éles, szuró szerszámokkal. Az öndestrukciótól való félelem miatt viselik el a társak jelenlétét. A "szipuzással" kapcsolatosan ritusról nemigen beszélhetünk, csoportkultúra nem alakul ki azok között a serdülők között sem, akik hosszabb ideig rendszeresen együtt kábítóznak. Érzelmi viszonyulásra kevésbé képesek /Juhász, 1975/, legfeljebb a párképződés indul el közöttük, s ilyenkor a pár tagjai egymásba kapaszkodnak. A veszélytudat, bizonyos esetekben az üldözöttség érzése teremt sorsközösséget közöttük. A közös álmok jelenségét nem tudják megmagyarázni, nem emlékeznek, mi történik közöttük, miközben álmodnak, sem arra, hogy miről beszéltek előtte. Leginkább a "szipuzás" utáni állapotot tudják felidézni, a félelmeiket és azt, hogy a többiek lefogták őket.

A magányos ragasztózás általában úgy folyik, hogy a személy rákészül a történésre. Olyan tárgyakat - igen gyakran fényképeket - rak maga köré, amelyek megelevenedését kívánja látomásaiban.

A szerves oldószer inhalálása a fejlett nyugati társadalmakban is jól ismert kábítószeres gyakorlat, használóik a sze-

gényebb, társadalmi gyökerüket vesztett rétegekből kerülnek ki, például az újabb etnikai kisebbségek köréből /Cohen 1979/. Ez a tény egybevág tapasztalatainkkal, mert Magyarországon a leggyökértelenebb fiatalok, az érzelmi szempontból leghátrányosabb helyzetben élők használják ezt a szert. Az állami gondozott "szipusok" egy része 18 éves kora után, miután elhagyja az intézetet, alkoholizálni kezd, másik része bekapcsolódik a gyógyszeres szubkulturába, de van aki tovább folytatja a "szipuzást".

2. Családban élő narkomán fiatalok

A szüleikkel együtt élő narkomán fiatalok általában szintén kipróbálják a szerves oldószereket, de a "szipuzást" gyerekjátéknak minősítik, és hamarosan rátérnek a gyógyszereszedésre. A szipuzás és a gyógyszereszedés között a hozzászokás, a függőség terén mutatkozó különbséget is hangsúlyozni kell. Az elsőhöz csupán pszichésen lehet hozzászokni, a függőség csupán pszichológiai, a gyógyszer esetében legtöbbször mind a pszichés, mind a fizikális függőség kialakul. Az utóbbi függési állapotot tehát elsősorban a családban élő serdülők körében tapasztaltuk, ők azok, akik megengedhetik maguknak ezt az állapotot, sőt, akiknek - feltételezésünk szerint - szükségük is van erre az állapotra.

Az interjúkészítés és a kísérleti kezelés folyamán felfigyeltünk a gyógyszerrel élő fiatalok néhány, szociális szempontból közös jegyére:

/1/ Az egyik szülő valamennyiüknél alkoholistá. Leggyakoribb az alkoholista apa - narkomán fiú felállás, de a megismert családokban elég gyakori az alkoholista anya - narkomán lány egymásmellettisége is.

/2/ Leggyakoribb az egyetlen gyermek, egyes esetekben azonban van 10-15 évvel idősebb, vagy lényegesen fiatalabb testvér is a szülők korábbi ill. későbbi házasságából, együttéléséből.

/3/ Az egyik szülő vagy mindkettő részese volt a társadalmi mobilitásnak. A szociálisan fölfelé mobilizálódó rétegre jellemző identitás-válsággal, a gyökértelenné válással, a társadalmi értékekhez való bizonytalan viszonyulással több ízben találkoztunk a szülők körében.

/4/ Nem ritka, hogy az egyik szülő valamilyen fegyveres testület tagja, rendőr, börtönőr, katonatiszt stb.

2.1. A triadikus modell

A családi homeosztázis /Watzlawick és szerzőfársai, 1974/ elméletére alapoztuk a triadikus családi modell működési elvét. A családnak három tagja van, a szülők egyike alkoholista. A szülőpár egyik tagjának alkoholizmus kiválthatja a pár másik tagjától az odafigyelést, foglalkozást, vagy az üldözést, büntetést. A pár tagjai egymással vannak elfoglalva, pl. egyikük beteg, vagy veszélyeztetett, a másikuk pedig az ápoló. Az iszákos lehet a szenvedő, társa a megmentő, de az absztinens az alkoholista bűnös féltékeny üldözőjeként is viselkedhet, és áldozata is lehet kinzójának. Az alkoholista játszma szereptáráról Berne könyvében bővebben olvashatunk /Berne, 1984/.

Az ilyen szado-mazohista kapcsolat konfliktusok, krízisek sorozatával jár, amelyhez hozzátartoznak a nyílt agressziót tartalmazó jelenetek is. A szülők játszmája csak addig tarthat, ameddig partnerek egymás számára a játszmában, ameddig ki-ki elvállalja a komplementer szerepet. A család harmadik tagját, a gyereket, bevonják egymás elleni küzdelmükbe. Pl. az alkoholista apa ellen az anya szövetségesként használja fiát, panaszkodhat neki, sajnáltathatja magát, a gyerek ennek ellenére egyedül fogja magát érezni szülei harcában. Az anya érzelmi függőségben tartja gyermekét, de nem marad elég energiája a gyermek érzelmi szükségletei kielégítésére. A családi egyensúly-állapot úgy maradhat fenn, ha a szenvedélybeteg szülő megmentése vagy büntetése céljából a másik szülő szövetkezik a gyerekekkel. Ettől kezdve a gyermek önálló léte ebben a szisztémában reménytelen. Sem az emocionális egységet nem tudja átélni az anyával, sem leválási kísérletei nem sikerülhetnek. Menekülése a droghoz sokszor az önállóság nevében történik, holott még nagyobb mérvű függőségi viszonyba megy bele. A családi viszonyrendszert azonban a narkománná váló gyerek megváltoztatja, az előző családi egyensúly-helyzetet felváltja egy másik: a szülők szövetsége a beteg, kislott, elzüllött gyerek ellen vagy megmentése érdekében.

Következzék itt néhány interjúrészlet a szülő-gyerek kapcsolatról; arról, hogy hogyan emlékeznek gyermekkorukra a megkérdezettek.

22 éves gyógyszeres fiu, aki többféle drogot kipróbált, 14 éves kora óta él gyógyszerekkel:

"Szóval én nem érzem magamat felnőttnek...Hát ez olyan, hogy valaki szül egy gyereket, és nem érzi magát anyának. Hogy megszülte már a gyereket az anya és mégsem érzi... Apám ivott, anyámnak megígértem, hogy bejövök a kezelésre... Egyébként nem tartom a kapcsolatot velük, csak éjszaka, aludni járok haza. Nagyon elhidegültünk egymástól. Nem akarom nekik elmondani, ha valami bajom van."

21 éves fiu, először alkoholizált, 8 éve szed gyógyszereket, időnként alkohollal együtt:

"Apám sokat ivott. Az életük sivár. Nem járnak szóra-kozni, csak a maguk kis életét viszik haza és megbeszélik, sőt meg sem beszélnek. Csak ordít az apám, ha valami rossz hírt hall. Szóval nem akartam otthon maradni állandóan. Ezzel /a narkózással/ ki akartam szakadni. Mindennaposak a veszekedések, féltékenység meg minden miatt. Mikor kicsi voltam, ültem a rácsos ágyban, az apám ütötte az anyámat, és én sirtam...Szörnyű rágondolni... Igen, hát megmondom őszintén, a szüleim, ahogy elhallgattassanak, hogy ne lássanak részeseges állapotban az utcán, szégyellték magukat a szomszédok miatt, ők szerezték be a gyógyszereket, apám, anyám. Kétszer hozott apám, kétszer hetente anyám, meg én is a gyárból!"

17 éves lány, ragasztózni 12 éves korában kezdett, 13 éves kora óta gyógyszerezik, időnként alkohollal együtt használja a drogokat; bírósági tárgyalás előtt áll magánokirat hamisítás miatt:

"Anyámmal van, amikor jó, van, amikor rossz a kapcsolat. Anyám alkoholista. Volt, amikor a szemembe vágta, állati sokszor, hogy azért vált el apámtól, mert én lány lettem. Kicsit furcsa... Anyám egészségügyi dolgozó."

28 éves, többször büntetett fiu, a gyógyszereken kívül kipróbálta a kemény drogokat is:

"Elmenekültem otthonról, mert kurva sokat veszekedtek anyámék. Ezért is váltak el. Én egyszerűen nem bírtam. Apám ivott. A bátyám 10 évvel idősebb, ő 18 éves korában elkerült a háztól, megnősült. Most már a harma-

dik házassága van. Én 15 éves koromtól próbáltam önállósulni. Csöveztem össze-vissza. Végülis ilyen szubkulturát választottam, nem is tudom, minek nevezik. A gyerekkorom végülis egy rettegésben telt el. Sokat balhéztak anyámék... Igen, tudtak arról, hogy én narkódom, mivel apám jóval több, mint husz éve iszik, hogy mindennap megiszik egy bizonyos mennyiséget. Én meglátom rajta, de nem részeg. A szüleim elváltak, de együtt laknak. Egyszerűen tele voltam már mindennel. Ugy érzetem, mintha egy ollóval elvágta volna egy filmet, és filmszakadás jött volna létre, és mindenképpen el kellett, hogy menjek."

20 éves fiu, szerves oldószerekkel kezdte 8 éves korában, azután áttért a gyógyszerekre:

"Apám 3 liter bort iszik naponta, kemény alkoholista. Durva, anyámat is verte. Anyu, az inkább védett. Mikor hazamentem, apám elővette a vasalózsínórt. 8 éves koromtól nem mentem iskolába. Közben intézetben is voltam. Anyám a válás után a TV-vel hozatott ki."

21 éves lány, anyja alkoholistaként halt meg, apja külföldön lakik. A lány anyjával élt, 8 éve gyógyszerezik:

"Az alkohol koszos dolog, undorodom az alkoholistáktól, ... én soha nem akarok olyanná lenni, mint az anyám. Utáltam az anyámat."

A családi viszonyrendszer átstrukturálódása főként a szülőkkel való beszélgetésekből derült ki. A kezelés alatt álló gyógyszer-függő narkománok szüleinek egy részével sikerült kontaktusba lépni. A szülők mentőakciókat szerveznek, hogy a gyermek leszokjék, "ujjrendes ember" legyen. Az alkoholista felesége most fiát kutatja, most a fia áldozata. Duncan Stanton szerint ilyen esetekben a drognak családösszetartó funkciója van, amelynek az árát a gyerek fizeti meg /Duncan Stanton 1980/. A gyerek szülei kedvéért vagy a társadalom büntetése elől menekülve vállalja a kezelést, de a kórházból kikerülve ujrakezdi a drog használatát. Ahhoz, hogy végleg leszokjék, önállósulnia kellene, a családi viszonylatrendszer viszont éppen ebben akadályozza meg. Patológiájára jellemző, hogy függetlenedési törekvéseit úgy irányítja, hogy azok kudarccal végződjenek.

2.2. A fiatal gyógyszerüggő narkománok patológiája

Megfigyelve a gyógyszerfüggő narkománok életmódját, viselkedését, meghallgatván véleményeiket, multjuk és jelenük elbeszélését, feltűntek bizonyos jellegzetességek viselkedésükben, viszonyulási módjukban, életszemléletükben.

/1/ Vágynak a közelségre a személyközi kapcsolatokon belül, belekapaszkodnak a hozzájuk közeledő felnőtthez, majd agresszíven ellene fordulnak, ellökik maguktól, megszöknek tőle.

/2/ A felnőtteket szükségleteik kielégítésére "használják". Elvárják, hogy etessék, itassák, szórakoztassák őket, s cserében semmit sem adnak.

/3/ Nem akarnak felnőni, nem vállalnak felelősséget, dependensek maradnak.

/4/ Nem akarnak dolgozni, jól érzik magukat eltartottként, ha pénzkeresésre kényszerülnek, néhány órás munkát vállalnak csak.

/5/ Stabil partnerkapcsolataik, baráti kapcsolataik nincsenek, kivéve, ha idősebb partner szülőként is vállalja őket; szexuális életük epizódikus, nem erotizáltak. Magányosak.

/6/ Az alkoholistákat lenézik, bár többen közülük átmenetileg alkoholizáltak, vagy a drog hatását erősítik alkohollal. A gyógyszereket rangosabb, "előkelőbb" kábítószernak érzik. Az alkoholisták - szerintük - durvák, agresszívek, a drogosok érzékeny emberek, akiket kimélni kell.

/7/ Infantilis módon, nem életkoruknak megfelelően viselkednek.

/8/ Az oralitás jellemzi őket /mindaz, ami szájba tehető: drog, cigaretta, eledel, ital stb./.

/9/ A többi emberrel szemben manipulatív viselkedést tanúsítanak céljaik elérése érdekében; megbízhatatlanok.

/10/ A frusztrációkat nehezen viselik el.

/Ilyen jellegzetességeket találtunk a "szipusok" azon rétegénél is, amely a szétesett családok gyerekeiből tevődik össze; ezek a gyerekek serdülő korukban vagy közvetlenül a serdülés előtt kerültek intézetbe, s többen a ragasztózásról áttértek a gyógyszereszedésre./

A felsorolt jellegzetességek alapján, a triádikus családmodellel a háttérben, érthetőbbé válik, hogy a narkomán fiatalok a lelki fejlődésben megrekedtek az ugynevezett szimbiózis-szeparáció-individuáció szintjén. A kétéves gyermeknél látjuk, hogy időnként eltávolodik anyjától, majd a távolságtól megijedve visszafut és belekapaszkodik. Ebben az életkori szakaszban tanulja meg az egészséges kapcsolatokban szocializálódó egyén a lassu, fokozatos leválást a másiktól, aki általában az anya. A gyermek ebben az életkorban már vágyik önálló cselekvésre, próbálgatja erejét, de még nem tud meglenni az anya nélkül, még nem képes teljesen elkülöníteni magát a másiktól. M. Mahler gyermekpszichoterápiában figyelt fel arra, hogy egyes gyermekek, akik a szimbiotikus fázist nem tudták kellő biztonsággal átélni, nem voltak képesek leválni, önállóvá válni sem, és korábbi lelki fejlődési szinten rögzültek /Mahler, Kaplan 1977/.

A patológiának ez a típusa a mai klinikumban megfelel a borderline vagy határeseti szindróma leírásának. A határeseti szindróma megközelítői a terápiában szerzett tapasztalatokra alapozzák leírásaikat, elméletüket. Leiró szinten hangsúlyozzák a depresszív magányt, az én-identitás jeleinek hiányát, az affektív kapcsolatok defektusát és a tehetetlen dühöt. Észreveszik a szimbiotikus kapcsolatok keresésének igényét, és a menekülést, a kilépést a kapcsolatból /acting out/. /Grinker, 1968/. Kernberg, aki több tanulmányában foglalkozott a határeseti szindrómával, ugyancsak fejlődési zavarként magyarázza azt, aminek következtében az én-identitás hiányos marad. A határeseti személyiségek az én-védelemnek egy primitív formáját alkalmazzák, az ugynevezett hasítást. A hasítás itt azt jelenti, hogy az egyén elkülönítve tartja az eldenkező előjelű én- és tárgyképeket, pl. az egyik ember jó, a másik gonosz a számára /Kernberg 1977/. Mindenhatósági érzésük összefüggésben áll narcizmusukkal, s felnagyított én-tudatukat kiterjesztik a többi emberre. Máskor énjüket vetítik ki a másokra, s így a másikat magukhoz hasonlóknak észlelik /Kohut 1973/. Ebből következik, hogy a többi emberhez viszonyulásuk sematikussá válik. /Erdélyi, Cserne, Biró 1984/. Maguk körül mindenkit szükséglet-kielégítőként "használnak".

A jelenlegi álláspontok szerint a kisgyermekkorai emocionális szükséglet-kielégítés hiánya miatt identitás zavarokkal küzdő serdülők nyulnak előszeretettel a drogokhoz, a szándékhiányt, magányérzést, a félelmeket, szégyent falazzák el a gyógyszerekkel. A kábítószer az egység /egésznek érzi magát/ élményét adja, védelmet biztosít a frusztrációkkal szemben, emeli az önértékelést /Wurmser, 1977/. A gyógyszeresek szereikkel mintegy "befűzik" magukat, de közben a "fűző" alatt elsorvadnak. Azért nehéz problémáikat orvosolni, mert a drog elfedi azokat, s mivel jó közérzetük, magabiztosságuk a kábítószernek köszönhető, ragaszkodnak hozzá, kialakul a pszichés függés állapota, s a fizikai függés még intenzívebbé teszi a rabságot.

A rendszeres drog-fogyasztás pótolja az evést, az emberi kapcsolatokat, a szexuális életet, valóban a szükségletek helyére lép, orális függőséget teremt. A viselkedést infantilissá teszi, visszafejleszti megelőző életkori stádiumára, ezért beszélhetünk a narkománokkal kapcsolatban a regresszió jelenségéről. A viselkedés regressziója maga után vonja a percepció és kogníció regresszív generalizációját is. Rosszul verbalizálnak, fantáziaéletük elsatnyul, nincs igényük az olvasásra, gondolkodásuk beszűkül. Egyetlen téma érdekli őket, és ez az "anyag", a drog. Órákon keresztül képesek róla beszélni, beszélgetés közben újra élik a hatást, kicserélik tapasztalataikat, tanácsokat adnak egymásnak.

Mindenféle hiányállapotot rosszul tűrnek, a frusztrációra hirtelen agresszióval válaszolnak. Az ellenvéleményt sokszor üldözésnek nyilvánítják.

Az alábbi interjúrészletekben arról nyilatkoznak, hogy miért használják a kábítószeret, s milyen élményeik vannak közben. A felsorolt jellemzőket, azaz patológiájuk megnyilvánulásait követhetjük nyomon:

"Nem tudtam elviselni a légkört, ami uralkodott otthon. Olyan helyen lakom, ahol mindenki mindent tud a másiktól. Rólam is mindent mondtak, nem bírtam elviselni ezt. Kellott valami, ami eltompítsa ezeket a zajokat, az embereket. Ekkor kezdtem el a nagyobb mennyiségű gyógyszert. Először két hónapig lenyomott, aztán éreztem azt, hogy feldob. Ez furcsa érzés volt, megdöbentem, hogy ez engem feldob, kávéit ittam rá rengete-

get. Amikor nem vettem be, akkor voltam álmos. Ha bevettem, akkor jött a lökés." /22 éves fiu, seduxent szed./

"Teljesen mások a gondolataim, mikor be vagyok löve. Könnyebb vagyok, gondtalanabb. Ez az állapot nekem jó, nem is akarok rajta változtatni...Mikor be vagyok állva, más vagyok, másképp viselkedem, biztosabban. Hát ugyanaz vagyok, csak, csak egy másik énem. Mikor belövöm magamat, először egy kellemes kis viszketéssel jár, bizsergéssel. Vakarózom... És szóval nagyon jó. Ezt már lehet élvezni, az egész testem spurizik szét." /20 éves fiu, szedett parkánt, később hydrocodint fecskendezett be magának./

"Menekültem a realitás elől. Hogy mondjuk kimegyek az utcára, felszállok a villamosra, és ott emberek vannak. És azok az emberek, úgy érzem, nagyon távol vannak tőlem... Volt egy feleségem, nem váltam el tőle... elszöktem, előle is menekültem, még akkor szerelmes voltam belé. Hogy mit szerettem benne? Erre nem tudok válaszolni. Szóval egyszerre szerettem is, gyűlöltem is... A drogtól olyan hallucinációm voltak, hogy nyitott szemmel is láttam. Elkezdett mozogni a szoba és különböző színekben volt. Csak teljesen sablonos dolgokat tudok mondani, mert kurva nehéz elmondani. Én a hallucinogéneket nem szeretem, mert elég depressziós alkat vagyok. Azt szeretem, ami euforizál." /28 éves fiu, mindenfajta kábítószer kipróbált, altatók és hydrocodin keverékét használja jelenleg./

"Ha nincs bennem gyógyszer, nem merek bemenni egy munkahelyre. Akkor érzem magam biztosan, akkor tudok beszélni, máskor félénk vagyok." /19 éves fiu, altatót és hydrocodint kombinál./

"Amikor szedtük ketten is, úgy általában voltunk heten-kilencen, akkor lo koderit, 2 noxyron személyenként. Hát bevettem, és körülbelül 10-15 percre jött a hatás. Először elkezdtem vakarózni. Az állatira tetszett, hogy vakaróztam. Egymás után szivtam a cigarettát. Zenét hallgattunk mindig közben. Mindig nálunk voltunk fenn, mikor ez a beindulás volt, aztán elmentünk valahová, sétáltunk, és mindig a bátyámék-ról beszélgettünk, meg azokról, akik kint vannak... Mikor először löttem le a hydrocodint, elindultunk a Kosztolányi Dezső tér felől Budafokra. Körülbelül 5 percet mentünk, és mintha bogarak másztak volna rajtam, elkezdtem vakarózni. És martam magam. Z-nek már jobban ütött a gyógyszer... aztán nekem is elkezdett ütni... Amikor szökésben voltam, állandóan feszült voltam, nem birtam aludni, hogy mikor csönget a rendőrség... Mikor behydróztam, és jött az ütés, akkor minden feszültség elmúlt bennem." /19 éves lány./

2.3. Életmód

Az amerikai Johnson leírja, hogy a kábítószeres szubkulturában három szerep létezik: az eladóé, a vásárlóé és a használóé, s hogy a tagok között egymással felcserélhető kapcsolat van. Említ a szubkulturán belül viselkedési normákat, értékeket, zsargont, stílust, performanciát /Johnson 1980/. A kábítószeres szubkulturával kapcsolatosan a szerzők úgy vélekednek, hogy határaik belemosódnak más egyéb szubkulturákba.

Magyarországon a csövesek szubkulturája érintkezik leginkább a narkomán fiatalokéval. A kábítószeres gyakran csövezik, rákényszerül akkor, amikor intézetből szökik, vagy amikor elege van a szüleiből, az otthonából.

A szubkulturához csak a gyógyszeresek tartoznak /a szípusok nem/, s közülük sem mindenki. A gyógyszer megszerzése szervezetséget kíván, szerepmegosztást teremt, jöllehet a szerepek itt is felcserélhetőek egymással. A gyógyszer-függőségben élők között van receptszerző, recepthamisító, van bélyegző készítő és kiváltó. A beszerzésben szerepet vállalók maguk is használók, s a szerepekkel járó kockázat révén nem pénzhez akarnak hozzájutni - mint a kemény droggal kereskedő nyugati kollega -, hanem hatalomhoz, amellyel társaikat irányítják. Gyógyszerkiváltásra mindnyájan vállalkoznak, ha a szükség úgy hozza, a többi szerepre csak akkor, ha egyedül maradnak. Rangos pozícióra tesznek szert azok a narkománok, akik mentőkocsikat rabolnak ki gyógyszerkészítés céljából, a berendezési tárgyak ellopása csak melléktermék, a műszereket ugyanis el lehet adni. A gyógyszertárakba betörés már kétségbeesett cselekedetnek számít, mert veszélyezteti a többiek nyugalmát, nyomozást, vizsgálatot indíthat el a társak ellen is. A viselkedési norma a beszerzés elősegítését írja elő, de nem a társakra veszélyt hozó módon. Ugyancsak normák szabályozzák a kapcsolattartást egymással, az információcserére létrehozását, a kommunikációs háló fenntartását. A kábítószeresek találkozóhelyei a város különböző centrumaiban vannak, itt történnek a megbeszélések. Jól ismert találkozóhely a Felszabadulás tér, a Blaha Lujza tér és aluljáró. Az információcserék főbb témái az utánpótlás megszervezése, az esetlegesen

ellenük folyó bűnvádi eljárásokkal kapcsolatos tudnivalók, a krízishelyzetekben a különböző kórházakban megtalálható kezelések előnyei és hátrányai, a lakáslehetőségek, munkahely lehetőségek és legfőképp az "anyag" hatása, használatának módjai.

Vezéralaknak olyan fiatalot tekintenek a többiek, aki tud szervezni, nem veszti el a fejét a hatalommal rendelkező személyekkel szemben sem, mer kockáztatni, s főleg széles ismeretei, tapasztalatai vannak a különböző, kábítószerként használt szerek hatásmechanizmusával kapcsolatban. Elvárják tőle, hogy dózist, összetételt ajánljon a többieknek. A hozzaértés értéknek számít a szubkulturában. Érték a kemény drogokkal szerzett tapasztalat is.

A szubkulturán kívül a gyógyszeresek többnyire szüleikkel laknak együtt, a szülők eltartják őket, de legalábbis komoly anyagi támogatásban részesítik a gyermeküket. Az "egyke" gyerek otthon külön szobával rendelkezik, ennivalóra nincs gondja, ruhára kap pénzt. Ha "belövi" magát, inkább barátaival tölti az éjszakát utcán vagy szülőtlen lakásban, esetleg szórakozóhelyeken.

A megkérdezett és a kezelés alatt megfigyelt összesen 37 narkomán fiatal közül egy rendelkezett érettségivel /a 37-ből 19-en gyógyszeresek/. Legtöbbször az általános iskola 8. osztálya után letettek arról, hogy tovább tanuljanak. Néhányan elkezdték a szakközépiskolát vagy a szakmunkásképzőt, de általában már az első osztályban lemorzsolódtak. Amikor megkérdeztük tőlük, hogy a jövőben akarnak-e tanulni még, a válasz csodálkozással vegyes tagadás volt:

"Azt gondolja, az "anyaggal" lehet tanulni vagy olvasni? Semmi sem marad meg a fejemben. De megéri, és én választottam. Az "anyagot". Nem akarok leszokni."
/22 éves kezelt fiú, 9 év óta kábítós./

Munkát a környezet nyomására vállalnak, és azért, hogy ne kerüljenek közveszélyes munkakerülés gyanújába. Olyan munkahelyet választanak, ahol minimális időráfordítással szereznek egy kevés pénzt, s főleg a személyi igazolványba beírható adatot. Jellegzetes foglalkozások, amelyek mögött megtaláljuk a narkománokat: figuráns, modell, utca-, lépcsőház-, tele-

fonfülke-takarítás, rovarirtó tsz-melléküzemágban stb.

Az eddigiekből is kiderül, hogy a fiatal narkománok leggyakrabban recepthamisítás /magánokirat hamisítás/ miatt kerülnek szembe a hatóságokkal. Bünvádi eljárás legtöbbször valóban ezen a címen indul ellenük.

A következő interjúrészek a gyógyszer szerzésről és annak következményeiről vallanak:

"Hát általában együtt szerezzük a papírt és kiírjuk, én a kiváltást szoktam elvégezni. Hogy kiváltom a gyógyszertárban... Ez nem a legrázósabb, dehát, mit tudom én, a kiírás. Meg hát ez egy jó, hogy most izgulni kell, hogy most kiadják-e, vagy nem. Ez egy jó érzés. Mert ez nem egy olyan, hogy odamegyek és levegyszem a polcra, hanem közben izgulni kell, hogy nézik-e, hogy hamis-e a vény. Jó egy kis belső feszültség... A vényt el lehet lopni a rendelőkben." /20 éves fiu./

"Akkor már három éve, hogy együtt futkostunk a K-val, és 1983 februárjában elvitték katonának. Ez teljesen kiborított, hogy miért viszik el őt, mert hogy mellettem volt ennyi ideig, és tényleg jó volt a gyógyszer. Meg, hogy kivel fogom ezután csinálni... Akkor volt ötven receptem, és az le is volt pecsételve... Egyedül nem szerettem gyógyszerezni soha, féltem egyedül... Irt leveleket. Nem jöhetett haza egy hónapig, amíg meg nem volt az eskü. Ott volt az ötven recept, és akkor kezdtem el keményen. Akkor minden nap. Ez a mindennap úgy volt, hogy nem laktam otthon, A-nál laktam. Miből állt? Reggel felkeltem, ekkor megettem egy szelet kenyeret, meg teát ittam. Kiírtam a receptet, és akkor elindultam. Volt, amikor este nyolckor adták ki. Mert nem volt jó a kiírás. Gyerekés volt az irásom... Hogy ez hamisított recept... Volt, hogy még ügyeletben is csengettem, hogy nekem kell. Akkor úgy írtam ki, három üveggel /hydrocodin/, és akkor tudtam, hogy három napig van, és akkor nem kell futkosnom." /19 éves lány./

"Az utóbbi időben, megmondom őszintén, receptet hamisítottam, loptam, kábitószereztem... Bejártam az Ibolya eszpresszóba, a Bölcs Bagolyba, a Felszabadulás térre. Ezt a társaságot mind ismertem. De borzasztó sokan kint vannak /külföldön/, akik az én generációm képviselik... Most van egy balhém, megint okirathamisítás és kábitószerezéssel való visszaélés." /28 éves fiu./

"A gyógyszernél... ott csak jó beszélgetés van egy kávéházban. Le lehet ülni otthon is, de az nem

tul jó. Szóval nem az igazi. És amikor kávéházban folyik az élet, jönnek az emberek, és tudok hozzájuk szólni. És mindig van közös téma... Kávéházak meg klubok, ahol sok ember előfordul. Dzsesszklub meg hasonló dolgok. Az emberek általában gondolkodhatnak... Aki egyedül jár a "tárba", egyedül veszi be. És aztán képesek betörni gyógyszerárakba az emberek. És azt hiszem, én is képes lettem volna rá. És az az igazság, hogy nem fizikailag kívánom, hanem inkább pszichikailag, de lehet, hogy ez már fizikai."
/21 éves fiu./

"Kérdezte az igazságügyi orvosszakértő, hogy miben érzem magam bűnösnek. Én mondtam, hogy abban, hogy kiírtam a recepteket, és kérdezte, hogy még miben, és én mondtam a gyógyszererezést... Most lesz a tárgyalás." /20 éves lány./

2.4. Krizishelyzetek

A gyógyszerfüggők életében vannak tipikus válsághelyzetek. Ilyenkor általában felnőtthöz, megbízható ismerőshöz, pártfogóhoz, néha pedagógushoz, bizonyos esetekben orvoshoz, pszichológushoz fordulnak. A válsághelyzetek kiváltó okai a következők lehetnek:

A/ Félelem a testi betegségektől, a testi pusztulástól:

- /1/ Súlyos testi leromlás /a stimuláns szerek velejárója, de okozhatja egyéb drogok intenzív használata is, ilyenkor ugyanis a narkomán keveset eszik, rendszertelenül táplálkozik/.
- /2/ Elhízás /altatók nagymértékű fogyasztása kiválthatja az állandó evésvágyat/.
- /3/ Idegrendszeri károsodás /pl. kézremegés/.
- /4/ Impotencia /gyakran számolnak be szexuális kudarcokról/.

B/ Félelem a pszichés megbetegedéstől /pl. depresszió/.

C/ Félelem a balesetektől, öngyilkosságtól. /Amikor a narkománok között hirtelen meghal egy-egy társuk halálának, többen pánikba esnek, mert a tuladagolás veszélyére gondolnak és az öngyilkosságra, amelyet sokan meg-

próbáltak az életben maradottak közül is. Időnként játékból, zsarolásként, máskor komolyan./

D/ A drog utánpótlás megszűnése. /A drog-függésben élő személy erős frusztrációkat szenved, ha nem jut szokásos kábítószeréhez, majd elbizonytalanodik, elveszti "mankóját"./

E/ Nyomozás, büntetőeljárás megindítása pánikreakciót kelt, főleg azért, mert a kábítószeres elveszitheti kapcsolatát a droggal.

F/ A közvetlen környezet /család, munkahely/ nem tűri tovább életmódjukat.

Ezek a válsághelyzetek időnként elvezetnek ahhoz, hogy egy-egy narkomán elvonásos kezelésre jelentkeznek.

L. sovány, kapkodó tekintetű, huszéves fiú. Negyedik elvonókuráját szenvedti. Járása bizonytalan, hangja el-elcsuklik a visszafojtott agressziótól:

"Arra emlékszem, hogy volt itt valami, aztán összeesem. /Szexuális téren./ Az utóbbi időben megmondom őszintén, volt problémám. Azért jöttem be... Nem voltam teljes, az egész elkapkodtam... Romlott az egész. A gyomrom is elkezdett vacakolni, vért hánytam, meg mit tudom én... Tudtam egyszerre most, hogy felemészttem magam..., hogy tönkremegyek, s hogy mindennap kezek fogok a halállal... az volt, hogy már izzadtam, meg mit tudom én, szédültem, szóval ez rossz volt. Akkor tremós lettem, meg mit tudom én... Az a furcsa, hogy enni tudok, de fogytam tiz kilót, hogy milyen a nadrágom, nem tudom".

Zs. magas, sovány, karikás szemű lány, huszéves. A javítóintézetből küldték elvonókezelésre:

"179-180 cm magas vagyok. A derekamat, azt átérték. Az arcom, az tökre beesett. Ahogy elmondták, mert én nem vettem magamon észre, abszolút nem törődtem magammal. Nem érdekelt, hogy nézek ki. Közben bevittek a Róbertba elvonóra. J. néni azt mondta, hogy hagyjam abba, nem ad nekem két hónapot, hogyha így csinálom, biztos felfordulok."

K. csontvázszerű 24 éves fiatalember, haját homlokába fésüli, élénk színekben pompázik, kezén gyűrűk, nyakában láncok. Kicsi szókinccsel, de hiperurbánus fordulatokkal beszél:

"Nekem a narkó az élet. Mikor már több hónapig szedem az adagomat, saját elhatározásomból úgy látom jónak, hogy kitisztítom a szervezetemet, és elvontom magam... Már többször megkíséreltem az öngyilkosságot, önhöz őszinte vagyok, megmondom, tudom, hogy ez lesz a vége, senki sem tehet ellene semmit. Ha nem sikerül az életem, megteszem. Nem lehet velem úgy bánni, ahogy egyesek bánnak."

T. 28 éves fiatalember, figyeli környezetét, rejtőzködik. Több ízben folyt már ellene büntetőeljárás. Társai tekintélynek ismerik el:

"Önként jöttem kezelésre. Meg szükségem van rá, mert mondom, hogy most van egy balhém. Okirathamisítés..."

19 éves lány, büntetőeljárás folyik ellene magánokirat-hamisítás miatt:

"Aztán jött szabadságra /a katonaságtól/ és csináltuk együtt a hydrót. Akkor volt két receptem, azt kiváltottuk... Utána elmentünk a Főneketlen-tóhoz, és ott a József Attila Gimnázium mögött megittuk. Ő megivott egy üveggel, én kettővel... Leszálltunk a buszról, mert rosszul lett. Mondta, hogy hányingere van, de ez nem tűnt fel. Én is szoktam hányani tőle... Tudta, hogy másnap vissza kell mennie a katonasághoz, és mondta, hogy hadd jöjjön fel oda, ahol én alszom... Reggel odamentem szólni neki, hogy keljen fel, abszolút nem reagált, ugyanugy feküdt mozdulatlanul. Hanyatt feküdt, és hallottam, hogy hörög... Elkezdtem neki vizesruhával mosni az arcát, meg pofozgattam, beszéltem hozzá, semmi. Akkor mondtam a K-nak meg az anyjának, hogy menjenek el orvosért meg mentőért. Ottmaradtam egyedül... Ott ültem és beszéltem hozzá, és úgy öt-tíz perc múlva észrevettem, hogy nem hörög, csak fekszik. Ősztönszerűen odakaptam a szivéhez, és hallottam, hogy nem dobog neki."

V. jó külsejű 22 éves fiu, nagyon utálja magát, meggyőződése, hogy visszataszító, homályos büntudatok miatt szenved, depressziós. Szípuzott, ivott, gyógyszerezett. A szégyen és kétségbeesés elborítja. Apja több ízben volt alkoholelvonón, jelenleg elmeorvosintézetben ápolják:

"Öngyilkos akartam lenni. Akkor nem csináltam egy hétig semmit. Vagy két hétig. Teljesen bediliztem. Aztán ittam... nem is. Volt otthon valeriána, tudtam, hogy azt szedik a srácok, meg minden, aztán bevettem... Aztán nem tudtam már mit csinálni, anyámhoz fordultam, és akkor elvitt, elvitt az orvoshoz,

ott megvizsgáltattak, kérdezték, hogy nemi betegségem van-e, nem érdekelt, aztán beutaltak az ideg-gondozóba. Aztán nagyon rossz állapotban voltam, és beszállítottak ide... Tisztában vagyok vele, hogy elmebeteg..., illetve nem tudom, hogy elmebeteg vagyok-e. Vannak néha tiszta gondolataim is."

IV. Egy narkomán csoport kezelésének tapasztalatai

Az eddigiekben is utaltunk azokra a fiatalokra, akik kezelésben részesültek, sőt azokra is, akik az un. kísérleti kezelésben vettek részt.

Mivel Magyarországon először próbálkoztak fiatalkori narkománok csoportos kezelésével, a tapasztalatoknak elméleti és gyakorlati jelentőségük is van.

1. A kezelési keret és a kezeltek

1984 tavaszán a Róbert Károly köruti Kórház alkoholelvonó osztálya szervezte meg a két hónapos kísérleti kezelést. Fiatal narkománok csoportos kezelésével kapcsolatban a személyzet tagjai közül senkinek nem voltak előzetes tapasztalatai. A paciensek megérkezése előtt összeállítottunk egy terápiás programot. Ebben az elvonáson kívül többfajta csoport-pszichoterápiás foglalkozás szerepelt és egyéni terápiás beszélgetések is. Célunk az volt, hogy a narkomán fiatalok idejét minél nagyobb arányban megtervezzük, strukturáljuk, hogy könnyebben viseljék az elvonással járó frusztrációkat. A kezelést végző személyzet két orvosból, öt pszichológusból, egy gyógytornászból, egy tornaórákat vállaló élsportolóból, öt ápolóból és két volt alkoholista betegből állt. Az utóbbiak a konyhán dolgoztak, és a gondozói feladatokat látták el. A kezelők gyógyító-szocializáló feladatra szerződtek, s a szocializáló közeg fokozatosan kiegészült: először egy fotoriporterrel aki fényképeket készített az osztályon, és a szétosztott fényképekkel növelte a paciensek érdeklődését az ottani élet iránt, majd egy leszokott narkománnal, s végül szociológia szakos hallgatókkal, akik beszélgetni, interjút készíteni jártak be az osztályra.

17 fiatal narkomán jelentkezett a kezelésre, 12 fiu és 5 lány, életkor szerint 15-28 évesek. Öten voltak közöttük szerves oldószereket inhalálók, a többiek gyógyszereztek. Többnyire sokéves kábitószeres mult volt mögöttük, ezért elhanyagolt, súlyos esetekkel kellett dolgoznunk. A fiatalok az előzőekben felsorolt válsághelyzetek kialakulása miatt jelentkeztek a kezelésre, többen közülük az igazságszolgáltatás elől menekültek a kórházba.

Az első napoktól kezdve nőtt a feszültség a kezelők és a kezelték csoportja között. A kórházi osztály és a kezelésre jelentkezők közötti megállapodás az volt, hogy egy darabig zárt ajtók mögött dolgozunk, hogy az önként vállalt elvonást ne zavarhassa meg a kívülről bejuttatott drog. Így a kezelték elkerülhetetlenül kettős frusztrációt szenvedtek: egyszerre lettek megfosztva szabadságuktól és kábitószerként használt szereiktől. Az első hét után sűrűsödtek a provokációk a személyzet tagjaival szemben, s kiderült, hogy elsősorban gondoznunk kell őket, mint a kisgyermeket, s le kell mondanunk a tervezett kezelési program jórészéről. Csupán a reggeli nagycsoport ülések maradtak élőképeseek, s a négy betervezett kiscsoport közül egy terápiás kiscsoport működött csupán a kezelés végéig.

Az osztály a kéthónapos időszak alatt sokfajta és nagy intenzitású indulatok színhelye volt. Düh, harag, szégyen, sértődöttség, agresszív megnyilvánulások, bizalmatlanság, megvetés váltakozott a szeretetkereséssel, a kapaszkodással, hizelkedéssel, infantilis csábitással és a depresszív elzárkózással. Napi események közé számított az ablaktörés, szökés és visszaszökés, receptlopás, gyógyszerlopás, a kijárat ajtó kulcsának elcsenése, ágycsere, összefekvés, az osztály falainak kimázolása sértésnek szánt feliratokkal, rajzokkal és általában minden kórházi szabály áthágása /Erdélyi, Biró 1985/.

A szökések az első időkben zsarolási kísérletek voltak, kintről telefonon engedményekért, figyelemért, elfogadásért, szeretetért alkudoztak a szökött kezelték, feltételeket szabtak és bizonyítékokat kértek arra vonatkozóan, hogy szeretik őket a kórházban. A kezelő személyzet először belement az al-

kudozásokba, mert aggódott a "gyermekekért", az esetek ismétlődése során azonban kénytelen volt - már csak a kórházi vezetőség parancsára is - elzárkózni a zsarolási kísérletek elől. Különbösen is kiderült számunkra az, hogy a kezelt fiatalok kinti életük eseményeit ismétlik meg velünk szemben. Világossá vált, hogy a narkomán fiatalok csoportja és a kezelők csoportja a családi modellt képezte le az osztályon, a gyerekek és szülők interdependens kapcsolatát, kommunikációs módját. A saját bőrrünkön tapasztaltuk annak a viszonyulásmódnak a hátrányait, amellyel a narkománok környezetük tagjaihoz kapcsolódnak: a kontaktuskeresést, a közeledéseket mindig gyorsan váltották az agresszív visszautasítások, menekülések, rejtőzködések. Számunkra az emberek két csoportra oszlanak, jókra és rosszakra, átmenet nincs, s az, aki előzőleg jónak számított, egy-egy cselekedete miatt könnyen átkerülhetett a másik kategóriába. /Ld. Hasítósos védekezési forma./ Az osztályt vezető orvos csaknem a kezelés idejének befejezéséig kikiáltott "gonosz" volt, rávetítették a tekintélynek, az apának szóló negatív indulatokat. A pszichológusok így válhattak viszonylag elfogadottakká /Erdélyi, Cserne, Biró 1984/. Aki például reggel kereste az egyik kezelő személyt, és jelezte beszélgetési igényét, délből háttal fordított neki, vagy megszökött az erőszakkal kifeszített ablakon keresztül. Hol szimbiotikus összeolvadásra, hol önállóságra vágytak kezeltjeink, mert szenvedtek a magánytól, a másik személy közelségében ugyanakkor "bekebelezési" veszélyt véltek felfedezni. Viszonyulásuknak ez az ambivalenciája nehezítette velük a munkát, ugyanis hiába kötöttünk velük terápiás szerződést, a szerződés csak arra volt jó, hogy megszegjék. Épp ezért a csoport és egyéni pszichoterápiás foglalkozások elvesztették határaikat az osztály életében, a páciensek kiléptek a terápiás helyzetekből, s ha nem akartuk magukra hagyni őket, nekünk is gyakran követni kellett őket. A kezelők nehezen viselték el a szabályszegéseket, a szökéseket, s azt, hogy a narkománok saját szükségleteik szerint használják őket, és kikényszerítik az orvost, pszichológust otthonos, biztonságot adó professzionális szerepéből. A kórházi osztály személyzete amúgy sem volt könnyű helyzetben a kórházon belül, mert

a kórház vezetősége a személyzetet marasztalta el a "rendbontások" miatt.

2. A kezelték csoportja

A fiatal narkománok a kezelők csoportját ellenséges csoportként kezelték még akkor is, amikor külön-külön elfogadták, vagy keresték egy-egy terapeuta szimpátiáját. A pszichiátriai jellegű osztályok mindennapos nagycsoport ülései a személyközi konfliktusok, a közös problémák megvitatására szolgálnak. Narkomán betegeinket reggelente nem volt könnyű kihuzni az ágyból, etetéssel, itatással, szépszóval, szidással próbálták az ápolók, betegkísérő-gondozók kicsalogatni őket a kórtermekből. Az orális függőségben élő drogosok odafigyelést, ápolást, táplálást igényeltek, s mindennap újból próbára tették a kezelők türelmét. A nehezen induló nagycsoport ülések az alkudozások és a harc szinterévé váltak. Naponta vádolták az elvonóra jelentkezett kezelték a személyzetet, hogy kinozza, megálázza őket, nem ad gyógyszert, zárva tartja az ajtókat, nem akarja visszafogadni a szökötteket. Az első három hét után a többször megszökött betegeket valóban ki kellett zárni a kezelésből, s fokozatosan azokat is, akik rendszeresen gyógyszert juttattak be az osztályra. Amikor az egyik orvos nyugtató injekciót rendelt az elvonással járó nyugtalanság enyhítése céljából, kitört a lázadás. A kezelték néhány napig a személyzet egyetlen tagjával sem álltak érdemileg szóba, s másnapra bosszúból kifestették az osztályt.

A kezelés első szakaszában a közös sors kezdte csoporttá szervezni pácienseinket. Többen közülük kintről is ismerték egymást, s vezérük a budapesti narkomán szubkulturában tekintélyt szerzett idősebb fiú lett. Az összetartás csak addig tartott, amíg mindnyájan szenvedtek az elvonástól, majd közösen megszervezték az utánpótlást. Amint a személyzet rájött a gyógyszer bejuttatás módszereire, a figyelem kijátszása nehezebb lett, s a becsempésztett gyógyszeren osztozni kellett. A kezelték ettől kezdve két alcsoportha váltak szét, "lázadókra" és "együtműködőkre". A lázadók közé tartoztak azok, akik a

szubkulturában el tudtak igazodni, akik inség idején is hozzájutottak az utánpótláshoz, általában a hosszú kábítószeres multa visszatekintő fiatalok. Az együttműködők a habozókból, ambivalensekből tevődtek össze és a szipusokból. Az együttműködő alcsoporttal azután eredményesebben lehetett dolgozni, a két alcsoport közötti feszültség versengésre készítette őket, a többiek destrukciójával szemben ennek az alcsoportnak a tagjai konstruktivak lettek.

A kezelt narkománok csoport-hierarchiája kialakulásában a szubkulturában játszott szerepen kívül nagy szerepet játszott a használt drog fajtája, a hozzáértés és a szerek közötti eligazodás. A hierarchia csucsan a gyógyszerkombinálók álltak /pl. altatók+hydrocodin/, ezután következtek a stimulánszsedők, majd az altató, nyugtató használók, s legalul helyezkedtek el a szerves oldószerek szivói. A "szipuzókat" a többiek lenézték, a csoportban peremhelyzetbe szoritották őket. A gyógyszeresek - mint láttuk - ellentmondó, de heves indulatokat tanusítottak a környezet iránt, a "szipusok" passzivabbak, közönyösebbek voltak, hamar belenyugodtak sorsukba, ha elsőktek, nem azért tették, hogy visszahívják őket. Kötődésük gyengébb, indulatmentesebb volt.

A két hónapos kezelés természetesen nem volt elég sem a végleges leszoktatáshoz, sem a készségek ujrafejlesztéséhez, sem az életmód változtatáshoz. Mint láttuk, a narkómánia önromboló reakciós mód emocionális hiányállapotokra, patalógiás viszonyrendszer termeli ki, s ha meg akarjuk szüntetni, a kábítószert helyett valami egyéb értéket kell adnunk, s így ki-elégülést nyujtanunk. Meg kell tanítani ujra a drog nélkül élő fiatalt az egészséges viszonyulásra, az én-védelemnek egy egészségesebb formájára. Mindez csak akkor lehetséges, ha hosszabb időre kiemeljük őket szokásos környezetükből.

3. Az interjúhelyzet a kezelésen belül /"interjúterápia"/

A kezelés 3. harmadában kezdtek a szociológus hallgatók bejárni az osztályra. Attól tartottunk, hogy kezeltjeinknek az interjúkészítéssel szemben ellenérzéseik lesznek, hogy meg-

tagadják az együttműködést. Feltételezésünk abból származott, hogy több csoportpszichoterápiás terv megvalósítatlan maradt a kezeltek ellenállása miatt. A kezelő személyzet indulatilag is tulságosan involválódott az emocionális folyamatokban, s nemigen láthatta előre idegenek fogadtatását az osztályon.

Az interjuszándékkal érkező szociológus-jelölteket kicsit gyanakodva, de kíváncsian fogadták, a kétszemélyes helyzetekben azonban igen gyorsan oldódtak, és nemegyszer kérték a kapcsolattartást. A droggal megszerzett szabadság-illúziók megfosztásától nem tartottak pácienseink a kívülről érkezett fiatal szakemberekkel szemben. Az egyenként bejáró szociológusok nem képviseltek szemükben autoritást, kívül álltak a kezelő szisztémán, nem voltak konkrét elvárásaik az interjualanyokkal szemben. A kezelő személyekkel manipuláló narkománok szívesen beszéltek magukról, problémáikról egy másik fiatalnak, nem kellett attól félniük, hogy a másik be akar majd avatkozni életvezetésükbe. Kezeltjeink mindkét alcsoportjának tagjai magánszemélyként beszélgettek sorozatosan az interjúkészítővel, s cseppet sem zavarta őket a magnetofon.

A sikeres interjúzás után született az az ötlet, hogy az ujrászocializáló folyamatba a jövőben be kellene kapcsolni a problémát jól ismerő szociológus-hallgatókat, akik köztes helyet foglalnak el a család és a külvilág, a kezelő intézmény és a társadalom között.

V. Felderítési és kezelési lehetőségek és javaslatok

A narkomán fiatalok felderítése és kezelésük szorosan összefüggő problémák. Amíg nincs biztosítva kezelési hálózat, a felderítés nemcsak lassabban, kevésbé hatásosan működhet, hanem alternatívákat, elfogadható gyógyulási lehetőségeket sem tud a felderítettek számára ajánlani.

Jogi értelemben a gyógyszerek nem kábítószer, csupán "pótszerek", élvezetük csupán bűncselekmény kapcsán válik rendőrségi, bírósági ügyé. A Btk 283. §-a alapján büntethető az, aki 18. életévét be nem töltött személyeknek kábító hatású anyag

vagy szer kóros élvezetéhez segítséget nyújt, a rászoktatásban részt vesz. Ebből kiderül, hogy a bűnüldöző szervek a felderítésben nem játszanak szerepet, de nem is cél, hogy a narkómánia önmagában társadalmilag üldözöttté váljon. Más eszközökkel kellene összegyűjtésüket megoldani.

Mint láttuk, a veszélyeztetettek köre széles, kiterjed a nevelőintézetekre, a széthullott családok gyermekeire, az alkoholisták gyermekeire, sőt megtalálhatjuk a jelenséget a társadalmi mobilizáció egyik következményeként az 50-es években társadalmi helyüket megváltoztató családok leszármazottainál. A fegyveres testületek egyes tagjainak családjában a szülői autoritás és a rosszul kezelt professzionális titoktartás szigetelheti el a gyermeket a szülőtől. A veszély a kortárs csoportban is állandóan jelen van, hiszen a kíváncsiság, kalandvágy, mintakövetés a serdülés éveiben már elég lehet a kipróbáláshoz, s a környezet tagjai, ha figyelmetlenek, a rászokást nem akadályozzák meg.

A fiatalkori narkómánia összefüggésben van a társadalmi értékrendszer változásával. Ha a családi minta, a családi értékek a fiatal számára negatívvá válnak, s ha a szocializációjában részt vevő intézmények nem közvetítenek feléje elég meggyőző erővel pozitív értékeket, ill. nem próbálják pótolni az emocionális hiányérzéseket, maradnak a kortárs csoportok mint értékközvetítő közegek.

Pataki Ferenc írja, hogy a kortárs csoportok jelentősége akkor nő meg, amikor "ugrásszerűen felgyorsul a fejlődő személyiség autonómia igénye... Ekkortájt válik mindinkább viselkedésszabályozó tényezővé az egykori társak véleménye." /Pataki 1977/. A kortárs csoport az egészségesen fejlődő serdülők számára is értékközvetítő közeg, náluk is gyakori - Pataki kifejezésével élve - az "ellentétes modell" /a "kontrollminta"/ megszilárdulása a viselkedésben /Pataki i.m./. Az "ellentétes-modell"-követés arra utal, hogy a fiatal mindenben a minta ellentétét akarja megvalósítani, lázad a tekintéllyel szemben, s nem veszi észre, hogy gyűlöletébe a hasonlóvá válás rejtett vágya is belevegyül /ld. Adorno 1980/. Ezt a jelenséget láttuk pl. az alkoholista apa - narkomán fiú esetében. A családi alakulat

strukturális változását és az ifjúsági szubkulturák kialakulásainak összefüggését Nemes Péter is hangsúlyozza a csövesekről írt könyvében /Nemes, 1984/. A szubkulturában a fiatal emocionális kapcsolatokat építhet ki, csoporthoz tartozása növeli önbecsülését. A narkomán fiatal esetében hiánypótló funkciója is van a szubkulturának, a drog hatására a narkomán az érzelmi kötődés illuzióját kapja meg, én-azonosság problémáját átmenetileg megoldja a csoportoztartozás. A narkomán-identitás kialakulása viszont meggátolja, hosszú időre vagy örökre megrekeszti a társadalmivá válás folyamatát.

A kezelési és felderítési hálózat kiépítése a narkomán fiatalok reszocializációjának alapvető feltételeit biztosítaná. A hálózatot meglévő és létrehozandó intézmények kooperációs tevékenységére számítva képzeljük el /Erdélyi, Cserne 1985/.

Milyen intézményeket kellene létrehozni?

1/ Detoxikációs állomásokat, ahová a heveny mérgezetek kerülnének, s amelyek néhány hétig a kábítószerelvonás munkáját is magukra vállalnák. Eddig csak az alkoholmérgezésben szenvedők számára voltak detoxikációs állomások kórházakban, ide kerülhettek sürgős esetekben a narkománok is. A kórházi személyzet azonban túlterhelt, nem képes a drogfüggőket kellő figyelemmel kíséreni, a méregtelenítés után az elvonás feladatát itt már nem tudják ellátni. Az alkohol- és gyógyszermérgezetek összezárása különben sem kívánatos eljárás.

2/ Nagyobb városokban ambuláns tanácsadó-kezelőközpontok biztosíthatnák a gyors orvosi, pszichológusi, jogi segítséget. Ezek a központok hozzájárulhatnának a bizalmatlanság eloszlatásához, tarthatnák a kapcsolatot a narkománokkal, így részt vállalhatnának a felderítés munkájában is. A központok a család-gondozó szolgálat révén bejuthatnának családi otthonokba, és olyan lakásokba is, ahol a fiatalok "dekkolnak". A nevelőintézetek felügyelete szintén a központok hatáskörébe kellene, hogy tartozzék, jöllehet az intézeti nevelés szisztémájának megváltoztatását több más szervnek kell majd fokozatosan elvégeznie. Jelenleg a sürgős segítségről, tanácsadásról van szó.

Ezek a központok klubszerűen működő csoport-szocioterápiás foglalkozásokat szervezhetnének, ezekbe önként vállalkozó fiatal szociológusokat, szociológus-jelölteket, pszichológus-jelölteket is be lehetne vonni.

3/ Sürgős feladat hosszutávú kezelésre-gondozásra alkalmas intézetek létrehozása, amellyel már el is késtünk. Egy-egy narkomán fiatal több évet vesztett már el a szociális tanulás idejéből. A reszocializáció következképpen egyes esetekben több évig is eltarthat, annál is inkább, mivel visszaesésekre, újra-kezdésekre is számitanunk kell.

A kísérleti kezelés bebizonyította, hogy a kórház nem alkalmas terep a narkománok kezelésére. Lengyelországi tapasztalatok alapján mi is bizonyos önállósággal rendelkező otthonokra gondolunk, amelyek öneltartókká válhatnak a közösen végzett munkák révén. Az intézetek terápiás, azaz gyógyító-nevelő közösségekként működhetnének. A fiatalok újra tanulnák a kötődéseket, visszaszerezhetnék elveszített készségeiket, egy ilyen környezetben megváltozhatna a munkához való viszonyuk, szakmát is tanulhatnának, s így fokozatosan módosulna életmódjuk. Nagyon lényegesnek tartjuk, hogy a narkomán fiatalokat kiemeljük beteg kapcsolatrendszerükből.

Ilyen intézetek létrehozásához kulcsfontosságú a kezelő személyzet tagjainak felkészültsége a speciális feladatra, mert sem az orvosi, sem egyéb egyetemeken nem tanítják a fiatal narkománokkal való bánásmódot, gyógyításukat. Igen lényeges a kezelők, foglalkoztatók személyisége a szociális hatásosság szempontjából. Tisztában kell lenniük azzal, hogy elsősorban a szociális interakciókkal gyógyítunk. A kezelő-nevelő személyeknek toleráns, a másik önállóságát tiszteletben tartó, flexibilis, a körülményekhez alkalmazkodó magatartást kell tanusítaniuk, és egymás között össze kell hangolniuk tevékenységeiket, viselkedésüket.

Orvos, pszichológus, pedagógus, szakmát tanító munkavezető, szociológus összehangolt, együttes munkája végezheti az elvonás és reszocializáció munkáját. Helyes lenne a drogról már leszokott ifjakat is bekapcsolni a terápiás közösségek tevékenységébe.

A felderítés munkája össze kell hogy kapcsolódjék a kezeléssel, mivel a cél az, hogy a jelenlegi droghasználók minél nagyobb része jusson ellátáshoz, gyógyulási lehetőséghez. A felderítő és kezelő bizonyos esetekben azonos személy lenne, pl. a létrehozandó ambuláns centrumokban. Számítani kellene azonban a jelenleg is működő egészségügyi, oktatási intézmények egy részére is. Tartani kellene a kapcsolatot a körzeti ideggondozókkal, nevelési tanácsadókkal, iskolapszichológusokkal. El kellene érni, hogy a körzeti orvosok és egyes érintett szakrendelők dolgozói is segítséget nyújtsanak a felderítéshez. Be lehetne kapcsolni a munkába a család gondozókat, körzeti ápolónőket is. A pártfogók, nevelőintézeti tanárok és pszichológusok, akik amúgyis küszködnek ezzel a problémával, partnerek lennének a felderítés feladatában.

A gyógyszerészek, gyógyszerértári dolgozók elsőrendű támaszt jelenthetnének a narkománok felkutatásában.

A felderítésnél fel lehetne használni a narkománok életmódjáról, szokásairól, szükségleteiről rendelkezésünkre álló információkat is.

Szükség volna a figyelemfelhívás módszereire is, mert gyakran a narkománok közvetlen környezetének tagjai is túl későn figyelnek fel a drog-használók jeleire, sokan közülük nem is veszik ezeket komolyan /szülő, pedagógus/. Említettük, hogy a családon belül a narkómánia elbírálása különben is bonyolult lélektani, egyensúlyi kérdés, épp ezért a szülők figyelmét fokozatosan kellene felhívni a drog-függőség veszélyeire. A már felsorolt állásokat ajánló munkahelyeken érdemes lenne találkozni az állások betöltőivel.

A felderítés munkája bonyolult szervezést, nagy odafigyelést kíván, annál is inkább, mivel a felderítésnek el kell kerülnie a represszív módszereket. Csak akkor lehet sikeresen visszakapcsolni a társadalmi életbe a reszocializált fiatalokat, ha a segítő szándék és nem a büntetés vezet bennünket.

Irodalom

- Adorno, Th. W., 1980. Tipusok és tünetegyüttesek, In: Előítéletek és csoportközi viszonyok, /szerk. Csepeli Gy./, K.J.K., Bp.
- Berne, E., 1984. Emberi játszmák, Gondolat, Budapest.
- Cohen, S., 1979. Inhalants, In: Handbook of Drug Abuse, January, Managing Editor, Washington, 213-220.
- Duncan Stanton, M., 1980. A Family Theory of Drug Abuse, In: Theories of Drug Abuse, Nida Research Monograph 30., March, 147-173. National Institute on Drug Abuse, Rockville, Maryland.
- Erdélyi I., Cserne I., Biró Gy., 1984. Indulatáttételes jelenségek fiatal narkomán beteg kezelésében. Előadás, elhangzott a Gyulai Ifjúsági Mentálhigiénés Napok keretében, Gyula, szeptember 8.
- Erdélyi I., Biró Gy., 1985. Csoportpszichoterápiás módszer alkalmazása fiatal narkomán betegek körében, Magyar Pszichológiai Szemle, 4. /Megjelenés alatt./
- Erdélyi I., Cserne I., 1985. Fiatalkori narkománia Magyarországon. Magyar Nemzet, január /Megjelenés alatt./
- Grinker, R., 1977. The Borderline Concept, In: Hartocolis P. /ed./ Borderline Personality Disorders, International Universities Press, New-York, 1977.
- Hazai K., Az örökbefogadás /kézirat, dátum nélkül/
- Hermann A., 1982. Emberré nevelés, Tankönyvkiadó, Budapest, 99-126.
- Hermann I., 1984. Az ember ősi ösztönei, Magvető, Budapest.
- Jackson, P.D., 1957. The question of family homeostasis, Psychiatric Quarterly Supplement, 31. /Part:1/, 79-90.
- Johnson, B.D., 1980. Toward a Theory of Drug Subcultures, Nida Research Monograph 30. i.m. 110-127.

- Juhász E., 1975. Kezdeti tapasztalataink "pálmázó" /szerves oldószerszívó/ fiatalok pszichológiai vizsgálata alapján. Az ujbpesti szakorvosi rendelőintézet 25 éves jubileumi évkönyve, 82-95.
- Kernberg, O.F., 1977. The structural Diagnosis of Borderline Personality Disorders, In: Hartocollis P. /ed/ Borderline Personality Disorders, International Universities Press. New-York, 87-122.
- Kisszékelyi Ö., Toxikománia /Kézirat, évszám nélkül/.
- Klein, M., 1932. Die Psychoanalyse des Kindes, Psa V. Wien.
- Kohut, H., 1973. Narcysmus, Surkamp, Frankfurt /M./
- Mahler, M., Kaplan, L., 1977. Narcisstic and So-Called Borderline Personalities, In: Hartocollis P. /ed/, i.m. 71-86.
- Mérei F., V. Binét, Á., 1970. Gyermeklélektan, Gondolat, Bp.
- Nemes P., 1974. Ismerkedés a csövesekkel, Tankönyvkiadó, Bp. /"Korszerű nevelés"/
- Pataki F., 1977. Társadalomlélektan és társadalmi valóság, Kössuth, Budapest, 254.
- Spitz, R., 1967. Vom Saugling zum Kleinkind, Klett, Stuttgart.
- Watzlawick, P., Helmick-Beavin, J., Jackson, D., 1972. Une logique de la Communication, Ed. du Seuil, Paris.
- Winnicott, D.W., 1971. La consultation thérapeutique et l'enfant, Gallimard, Paris.
- Wurmser, L., 1977. Mr. Pecksniff's Horse? /Psychodynamics in Compulsive Drug Use/, In: Psychodynamics of Drug Abuse, Nida Research Monograph 12., id. kiadó.

SZEGÉNYSÉG ÉS BÜNZÉS

/A két jelenség összefüggésének eszmetörténeti vázlata a polgári Magyarországon/

"... ki évekig gonoszok társaságában élve a bűn képzetével megbarátkozott, kit e világhoz semmi nem köt, mint szükségei, kit a törvények csak sujtanak."^{x/}

/Eötvös József/

A szegénység terhes és veszélyes a társadalomra

A feudalizmus bomlási folyamatában a manufaktúrák kialakulásával új típusú tömeges szegénység jött létre, amely komolyan megzavarta a korabeli állam és társadalom biztonságát. Hamarosan politikai tényezővé vált, és a hatalmat központi intézkedésekre készítette. Ezt a folyamatot Marx és Engels a következő módon írta le: "A manufaktúra kezdetével egybeesik a csavargás egy korszaka, amelyet az váltott ki, hogy a hűbérurak kíséretei megszűntek, azokat a felduzzadt hadseregeket, amelyek a királyokat szolgálták a hűbéresek ellen, szélnek eresztették, a földművelés tökéletesedett, és nagy darab szántókat legelőkké változtattak. Már ebből is kitűnik, hogy a csavargásnak ez az elterjedése milyen szorosan összefügg a hűbériség felbomlásával. Már a XIII. században akadnak egyes ilyen időszakok, de általánosan és tartósan ez a csavargás a XV. század végén és a XVI. század elején lép fel. Ezeket a csavargókat, akik oly nagy számban voltak, hogy többek között VIII. Henrik angol király 72 ezret akasztott fel közülük, csak a legnagyobb nehézséggel, legszörnyűbb nyomor hatására és csak hosszas ellenkezés után lehetett rávenni arra, hogy dolgozzanak. A manufaktúrák gyors felvirágzása, különösen Angliában, lassanként felszivta őket."^{1/}

x/ Eötvös József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Pest, 1938. 10. old.

A szegénység tömeges terjedésére már kezdettől fogva nem csak erőszak alkalmazásával reagált a hatalom. Az első ún. szegény-törvényt Angliában 1601-ben Erzsébet hozta; előírásai szerint minden közösség /község/ köteles a saját szegényeiről gondoskodni. Ezt az intézkedést nem csak a keresztényi jótékonyság diktálta, hanem az a felismert gazdasági és politikai érdek, hogy bizonyos munkanélküli tömeg olyan tartaléksereget képez, amely kiválóan mozgósítható a fellendülések időszakában. Létezése ugyanakkor megfélemlítőleg hat mindazokra, akik dolgozhatnak, megalkuvóvá teszi őket, féken tartja ellenállásukat és mozgalmait.

A szegények pártfogása mint politikai célkitűzés azonban ettől kezdve hosszabb időre háttérbe szorult, mivel a szabadversenyos kapitalizmus kifejlődésével a munkanélküliek, a csavargók, a koldusok száma olyan mértékben nőtt meg, hogy e tömeg az államhatalom által kezelhetetlenné vált. A hatalom tehetetlensége mint mindig, most is az erőszakos eszközök alkalmazásának kedvezett. Uralkodóvá vált az a nézet, hogy a szegénység önmagában bűn, és egyben további bűnök forrása is. Hiszen, aki a születési előjogok korlátainak ledöntése után, a soha nem látott gazdasági fellendülés időszakában nem boldogult, nem dolgozott, az nyilván lusta, a társadalom parazitája, tehát politikai és büntetőjogi értelemben egyaránt veszélyes személy.

1833-ban Angliában parlamenti bizottságot küldtek ki az 1601-es szegény-törvény érvényesülésének felülvizsgálatára. "A bizottság arra a véleményre jutott - írja Engels -, hogy a falusi kerületek egész munkássága pauperré vált, és teljesen vagy részben a szegénypénztártól függ, mert pótlékot adott a szegényeknek, ha a bér alacsony volt, arra a következtetésre jutott, hogy ez a rendszer, amely eltartja a munkanélkülieket, támogatja a rosszul fizetett többgyermekes munkásokat, tartásdíjra kötelezi a házasságon kívül született gyermek atyját, és általában elismeri, hogy a szegényeknek joguk van a védelemre, ez a rendszer tönkreteszi az országot..." Hiszen kedvét szegi a törekvőnek, a szorgalmasnak, oltalmazza a lustát, de főleg tönkreteszi az adófizetőket.^{2/} Az angol hatalom ezek után a szegényeknek csak az élethez való jogát ismerte el. Az 1834-es új

törvény megvont minden pénz- és élelmiszersegélyt. A hatalom dologházakat építtetett, az ezekbe történő felvétel lett a segélyezés egyetlen formája. A törvény ugyan kimondta, hogy a dologházak lakóit egészséges környezetben kell elhelyezni, és jól kell táplálni, de a végrehajtás módja a kor felfogását tükrözi, amelyet Engels így jellemez: "... ha a törvény szelleme a szegényeket bűnözőknek, a szegényházat börtönöknek, lakóit pedig utálat és megvetés tárgyának nyilvánítja, akiket törvényen kívül helyeztek, és az emberiség kutasztott magából, akkor semmit sem használ az ellenkező parancs, mert a gyakorlatban a szegényekkel való bánásmódban nem a törvény betűjét tartják irányadónak, hanem szellemét."^{3/}

A XIX. század közepén a kapitalizmus első törvényei nem tettek különbséget a különböző típusú szegénység között. Ez még a feudalizmushoz képest is visszalépés volt, hiszen VIII. Henrik 1531-es törvénye és az Erzsébet alkotta 1601-es szegény-törvény is csak a munkaképes, egészséges személyeket sujtotta szankcióval, ha rájuk bizonyult a csavargás, a beteget, az öreget és a gyermekeket segélyezte. Az 1834-es angol dologházi törvény szerint a szegénység okát nem kell kutatni, a dologház egyszerre büntető- és szociális intézmény, ahol olyan rossz szak a feltételek, hogy a dologház lakói gyakran szándékosan bűncselekményt /vétséget/ követnek el, hogy a börtön lényegesen jobb körülményei közé jussanak.^{4/} Ehhez képest közel ötven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Európában megszűlessenek az első olyan törvények, amelyek nem a bármilyen eredetű szegénység tényét szankcionálják, hanem legalább differenciálni próbálnak a büntetendő szegénység és a szociális támogatásban részesítendő esetek között.

Az első ilyen jellegű és viszonylag komplexnek tekinthető szabályozás Belgiumban jött létre 1891-ben. Az igazságügyi minisztérium felállította az ország első szegény-kataszterét, három kategóriába sorolva lajstromba vette a szegényeket. Az elsőbe tartoztak a 18 éven felüli hivatásos vagy veszélyes csavargók és koldusok, akiket bírósági vagy békebírói döntés alapján 2-7 évig terjedő, határozatlan időtartamu büntetésként koldustelepekre helyeztek el. A koldustelepeken szigorú az é-

letrend; és a munkáltatás dominált. A második csoportba a "szerencsétlen" koldusokat és csavargókat sorolták, akiket un. menedékházakba utaltak békebirói döntés alapján. Itt addig maradhattak, amíg sorsuk jobbra fordult, akit viszont akarata ellenére utaltak be, azt egy év múlva szabadon kellett bocsátani. A harmadik kategóriába tartozó, 18 évnél fiatalabb csavargókat és koldusokat 21. életévük betöltéséig javító iskolákba helyezték el. Az intézeti elhelyezés általában 6 hónapig tartott, ezután nevelésre ipari iskolákba kerültek, vagy megbízható családok gondozására bízták őket.

Hasonló törvényt hozott 1900-ban Norvégia, majd 10-15 éven belül minden európai ország kísérletet tett arra, hogy a munkanélküliség, csavargás, munkakerülés, koldulás problémáját valamilyen módon, legalább jogilag rendezze.^{5/} Magyarországon 1913-ban lépett hatályba a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvény, amelynek eredményeként nálunk is megnyitottak az első dologházak.

A komplex jogi rendezésnek máig modelleként szolgáló belga jogszabály hatálybalépése óta csaknem egy évszázad telt el. A kérdés megnyugtató megoldása azonban elmaradt. A munkátlanok, a csavargók, a koldusok a társadalmi fejlődés legkülönbözőbb periódusában és minden társadalmi berendezkedésben jelen voltak és vannak ma is. A szociálpolitika eddig alkalmazott módszerei, a büntetőjogi kényszerintézkedések, legfeljebb bizonyos keretek között tartották ezt a nagyon komplex társadalmi jelenséget, de megszüntetni nem voltak képesek.

A szegénység fogalma a XIX. század közepétől sokszor ártértékelődött. Az általános életszínvonal Európa minden országában emelkedett, az éhhalál már nem veszélyeztetett tömegeket. Az átlagtól való lemaradás, az egyenlőtlen esélyek nyomán kialakult szélső értékek azonban továbbra is súlyosan érintették az egyes társadalmakat, időről időre felmerült annak szükségessége, hogy erre a problémára a korábbinál hatékonyabb megoldásokat találjanak.

A megoldások keresésében, a jelenség okainak kutatásában és az intézményesített eszközök kidolgozásában szinte minden

jelentős társadalomtudós és politikus részt vett, vagy legalább is állást foglalt a felvetődő kérdésekben. A továbbiakban azokkal foglalkozom, akik a szegénységet, a nyomort, a munkanélküliséget, a munkakerülést a bünözés társadalmi ujratermelődése szempontjából - vagy ebből a szempontból is - vizsgálták. E vizsgálódás fókuszába - a legfontosabb külföldi megközelítések mellett - a hazai eszmetörténeti fejlődést helyezem, hiszen a haladó polgári gondolkodás sok tanulságot tartalmazhat jelenlegi gondjaink megoldására is. Az igazi tanulságok azonban abból a vizsgálódásból adódnak, amelyben az eszmék, a kutatási eredmények szembesülnek a kor intézményesült gyakorlatával.

A szegénység a bün forrása

A jeles korai bölcselők sokszor úgy találtak rá nagy igazságokra, hogy nem veszték el a bizonyítás utvesztőiben. Morus Tamás tétele például olyan egyszerűen megfogalmazott törvényszerűség, amely bármely osztálytársadalomban érvényes lehetne. A gazdasági viszonyok és a jó erkölcsök kapcsolatáról ezt írta Morus 1516-ban: "... ha az állam a társadalmi rend veszedelmes elemeiből hasznos, tisztességes polgárokat akar nevelni, első sorban is azokat a gazdasági viszonyokat kell megszüntetnie, amelyeknek az egyének az áldozatai."^{6/}

A mai értelemben vett tudományos kutatások nélkül, a human műveltségre és a reformkori eszmékre támaszkodva a magyar bölcselők és politikusok már az 1830-40-es években a Moruséhoz hasonló következtetésre jutottak. Nagy intelligenciával és tisztánlátással vizsgálva társadalmi gondjainkat, olyan társadalompolitikai intézkedéseket javasoltak, amelyek - ha annak idején még irreálisaknak tűntek is - ma már koránt sincsenek messze gondolkodásunktól, értékrendszerünktől. Műveiket olvasva sokszor úgy érzem, nekünk, 20. századi kutatóknak, már kevés felfedezni valónk maradt ezen a téren, és az is nagyszabású feladat lenne, ha csupán elődeink eszméinek megvalósításán munkálkodnánk.

Körülbelül akkor, amikor Böloni Farkas Sándor az Egyesült Államokat járta, és elragadtatással írt az ottani fegyintéze-

tekről, az azokban meghonosított erkölcsnemesítő eljárásokról^{7/}, Deák Ferenc 26 éves ügyvéd Zalaegerszegen, egy rablóbanda tárgyalásán tartott védőbeszédében - többek között - a következőket mondotta: "... mert azon jobb nevelésű kimivelt ember, ki embertársát orozva meggyilkolja, csakugyan méltóbb a halálra, mint a barmok között, minden oktatás nélkül, durván felnőtt, vad indulatu pásztorlegény, ki korosabb társai által elcsábitva rablásnak indul és rablás közben a maga vagyonát ellenállással védelmező utast agyonsujtja."^{8/} E megállapítás elméleti felismerésnek is felfogható a reformkori Magyarországon, ahol a szegénység a nagy tömegek számára még velük született és megváltoztathatatatlannak tűnő állapotot jelentett.

Néhány évvel később Eötvös József a szükségből fakadó bünt a büntetési reformeszmé egyik fő gondolataként tárgyalta: "... minden gonosztettnek kutfeje a szükség, a munkátlanság, s bizonyos hibás meggyőződés, mely a gonosztevő vétkét nem annyira undoknak, mint következesei végett kívánatosnak festi. Már kérdem, tömlőceink a vétek okait gyengítik-e, vagy nem erősítik inkább? A kiszabadult rab nem vetődik-e vissza a társaság körébe, mint koldus, anélkül, hogy élelemről csak az első napokban is gondoskodva volna, a legnagyobb, legkinosabb szükség között, kitéve ezer csábitásnak, melyek őt, ha ellent nem áll, ugyanoda vezetik, honnan alig szabadult..."^{9/} E gondolat nem csak a korabeli büntetési állapotok bírálata, a megtorló büntetések értelmetlenségének és tarthatatlanságának kifejezése, hanem annak is zseniális felismerése, hogy maguk a büntető intézetek mily komoly szerepet játszanak a bűnözés reprodukciójában.

Balla Károly - Pest megyei kapitány, megyei táblabíró, s a Magyar Tudós Társaság levelező tagja - nem tartozott a kor legjelesebb gondolkodói közé, felismerései, javaslatai azonban messze megelőzték az akkori Közép-Európában uralkodó eszméket. 1841-ben írott munkájában, több, mint fél évszázaddal a tényleges törvény megszületése előtt, megfogalmazott egy csavargásról szóló jogszabály-tervezetet. "Minden polgár tartozik szükséges élelemről kitelhető erejéhez képest törvényes módon gondoskodni - írta -, különben a társulatot folytonosan fenyegetné tör-

vényszegéssel, minthogy a szükség törvényt ront. Ennélfogva minden polgár megsérti a társulatot, ki elhenyéli az időt, a társulatnak pedig nem joga, hanem kötelessége támad, hogy az ily fenyegetésektől hasznos tagjait megóvja és biztosítsa; mi csak úgy történhetik, ha azokat munkára szorítja, kik hereként akarnak a társulat szerzeményéből élőködni." Ezért - szerinte - minden megyének kötelessége lenne közbéres néven összeírni a henyélőket, akiknek elhelyezésére dologházakat kellene felállítani. A közbéresek napközben közmunkákat végeznének, és éjszákára kerülnének a dologházakba. Munkájukért fizetség járna, amelyet szabadulásuk után kaphatnának kézhez. Akkor lennének szabadon bocsáthatók, ha szorgalmukkal ezt kiérdemelték és "rendőri felvigyázás" mellett önálló munkavállalásra alkalmasnak látszanak.^{10/}

Balla csavargásról szóló jogszabály-tervezete tulajdonképpen bűnmegelőzési intézkedésként is felfogható. Bebizonyította ugyanis, hogy a korabeli bűnözők többsége szükségből lett tolvaj. Kimutatta, hogy a termés minősége befolyásolja az elitáltak számának alakulását, mivel rossz termés esetén a tolvajok száma meghatványozódott. Ha annak a tömegnek, amely a tömlöcöket tölti meg tolvajlás miatt, kényszermunkát biztosítana a társadalom, akkor - Balla véleménye szerint - hatékonyan védekezne a vagyon elleni bűnözés ellen.^{11/}

Mai terminológiával élve Balla kidolgozta a bűnözés megelőzésének hosszú távú társadalmi programját is. Véleménye szerint ugyanis a társadalom kötelessége az alapvető emberi szükségletek kielégítése. "Emberről, ki kenyeret és ruhát kíván, sőt követel - írja Balla -, az erkölcsi mondásokkal ki nem elégíthetünk, kinek szükség a mestere, iskolai tanítók által el nem ámtathatunk; embernek, ki nyomorusággal küzd, a szabadság még maga is öldöklő fegyver; embert, kit szükség ragad, a büntől sem isteni, sem emberi törvények által fel nem tartóztathatunk, mert a szükség törvényt ront."^{12/} A korabeli szegénység okát Balla abban jelölte meg, hogy a lakosság tulnyomó többsége mezőgazdaságból él, következésképpen az év nagyobbik részében nem dolgozik. Így nem csak a megélhetése okoz gondot, hanem elveszti érzékét a rendszeres erőlkifejtést jelentő munkához is.

Azt javasolta, hogy oktassák ingyenesen kézműipari tevékenységre a köznépet, mégpedig úgy, hogy lehetőleg mindenkinek több mestersége legyen, ezek közül ugyanis valamelyik mindig megélhetést nyújtana. Véleménye szerint a börtönbeli nevelés alapja is az arányosan megfizetett munka lenne; a munkával szerzett tőke hozzájárulna az újabb bűncselekmény elkerüléséhez. A munkáltatás eredményeként kialakult jó tulajdonságokat aztán vallási neveléssel lehetne megerősíteni.^{13/}

Ha meggondoljuk, hogy Balla javaslatai az igen haladónak minősített 1843-as büntető törvénytervezet elkészítés előtt két évvel láttak napvilágot, akkor különösen szembetűnő azok forradalmisága. A megélhetés általános gondjai egyértelművé tették a korabeli politikusok és tudósok számára a nyomor és a bűnözés összefonódását. A 15 ezer, tömlöcben tartott rab kilátástalan helyzete, a fegyházak embertelen körülményei olyan kihívó társadalmi problémát jelentettek, hogy bizonyos büntetőpolitikai intézkedések az általános társadalmi reformok szintjére emelkedtek, illetve azok részeseivé váltak. Igaz, hogy az idézett tétel csak fél évszázaddal később nyertek tudományos megerősítést, felvetésük azonban nagyban hozzájárult a tudomány fejlődéséhez és az intézményesített megoldások kialakításához.

A szegénység és a vele összefüggő bűnözés kezelése Magyarországon a közveszélyes munkakerülésről szóló törvény hatálybalépéséig

Az 1848-as forradalom és szabadságharc, majd az azt követő történelmi periódus nem kedvezett a szegénykérdés megoldásának, hiszen a nemzeti függetlenség ügye minden más társadalmi problémát megelőzött. A feudális kötöttségek jogi feloldásának társadalmi programjában is csak mögöttesen jelent meg a nagy tömegek nyomoruságának gondja.

A szegénység társadalmi problémaként az 1867-es kiegyezést követő nagy gazdasági fejlődés nyomán merült fel újra. E probléma bővebb elemzése előtt vessünk egy pillantást a korabeli társadalmi átalakulás méreteire és jellemzőire. Hanák Péter adatai szerint "... 1869 és 1910 között a lakosság három-

negyedéről kétharmad alá /64%/ csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, míg az ipari-kereskedelmi népességé egytizedről közel egynegyedre /23,3%/ növekedett. A közalkalmazottak és szabadfoglalkozású értelmiségiek aránya 3,3%-ot, a házi cselédek és alkalmi munkások 6%-ot tettek ki". Végül is "... kitűnik, hogy a nagybirtokosok és nagytőkések szám szerint elenyésző felső rétege alatt nagytömegű parasztság, viszonylag kis létszámú polgári középrétegek, még vékonyabb értelmiség, alattuk pedig 9 millió proletár - ezen belül a városi munkásságot háromszorosan meghaladó agrárproletariátus - helyezkedett el."^{14/} A társadalmi átalakulás eredményeként rövid idő alatt nagymértékben növekedett a városi lakosság létszáma, az általános és kötelező népoktatás bevezetésével az 1870. évi 69%-ról, 1913-ra 33%-ra csökkent az analfabéták aránya. Ezek után felmerül a kérdés, hogy a Hanák által 9 millióban megjelölt proletárság milyen fajta szegénységet jelentett.

Ferge Zsuzsa számításai szerint - amelyek mindenekelőtt Keleti Károly adataira támaszkodnak - a kiegyezés körüli időszakban a keresők kétharmada tekinthető szegénynek, míg az 1910-es években 50-52%-a. Ferge a szegények arányának jelentős mértékű csökkenését több okra vezeti vissza. Mindenekelőtt a munkásmozgalom korai kialakulására, amelynek következtében - és annak vívmányaként - a nem mezőgazdasági munkásság bizonyos szociális védettséget élvezett. Más országokban, így például Angliában, a munkásmozgalmi tevékenység a kapitalizmust mintegy száz éves késéssel követte, míg nálunk a jócskán megkésett kapitalista fejlődés kísérelése volt. Ez - többek között - annak tulajdonítható, hogy a gyáripari szakmunkások jelentős hányada szervezett munkásként idegen - cseh, német - területről vándorolt be. Emellett jelentősen csökkentette a nyomorgók hazai arányát az a közel 1,5 millió szegényparaszt, aki a nélkülözés elől Amerikába menekült.^{15/}

Mindebből az következik, hogy egy arányaiban csökkenő, de méreteit tekintve igen jelentős tömeget érintő szegénység jellemzi a századforduló magyar társadalmát. Az érdekes az, hogy e csökkenő szegénység körül alakult ki egy eddig soha nem tapasztalt tudományos és politikai érdeklődés. A jelenség magya-

rázatát - a kortársak közül talán legátfogóbban - Földes Béla próbálta megadni. Szerinte a gazdagodással az abszolút szegénység megszűnik, és előtérbe kerül a viszonylagos szegénység, amely a gazdagság egyenlőtlen megoszlásának következménye. "Ily társadalomban - írja - a szegénység mások gazdagsága mellett tanyázik, sőt a szegénység és gazdagság között bizonyos okozati összefüggés létezik." Ez sokkal látványosabb ellentéteket szül, mint korábban. "Az emberek egyenlőségének tana nem zavarta azelőtt a kedélyeket, ma e tant úgy magyarázzák, hogy mindenkinek egyenlő joga van az élet által nyújtott élvezetekre. Látjuk ebből, hogy a szegénység minősége megváltozott, és habár a legszegényebb ember is több élvezetben, előnyben részesülhet, mint azelőtt, a szegénység pszichofizikai nyomása nem kisebb, mint régebben volt." A szegénység helyzete ugyanakkor szerinte bizonyos vonatkozásokban rosszabbodott, "munkájuk nehezebb lett, családi életük kietlenebb, kilátásaik a jövőre nézve vigasztalanabbak."^{16/}

Az ellentmondásos társadalmi fejlődés során kialakult új típusú szegénység jellemzése is az akkori társadalomtudósoknak köszönhető. Megjelenítették például a városi fejlődés árnyékában kialakult nyomort. A városiasodás tanulmányozása során regisztrálták ugyan, hogy itt lényegesen nagyobb az irni-olvasni tudók aránya, szervezettebb az élet, de jól látták, hogy itt él a legtöbb foglalkozás nélküli, alamizsnából élő szegény. Míg a foglalkozás nélküliek országos aránya az 1881-es népszámlálási adatok szerint 21,26% volt, addig a 14 éven felüli városiak körében 29%. Ekkor az ország lakosságának egyébként 15,6%-a élt városokban.^{17/} Más, későbbi adatok is a városi nyomor markáns vonásait mutatják. Pikler J.Gyula az 1911-es fővárosi lakásszámlálásnál úgy találta, hogy az itt lakók háromnegyed része teljesen vagyontalan.^{18/}

A korabeli vizsgálatokat végzők már egyetértettek abban, hogy bármilyen társadalmi felemelkedés előfeltétele valamilyen iskolai végzettség. Kunfi adatai szerint a népoktatási törvény bevezetése után negyven évvel 1.200.000 iskolaköteles, de iskolába nem járó gyermek terhelt a "magyar kultúra főkönyvét".^{19/} A szegénység és a perspektívatlanság összekapcsolódását talán

egyetlen adat sem jellemzi ennél jobban.

Ez a tömeges szegénység veszélyesnek is bizonyulhat egy társadalomra. E veszélyekre elsőként ugyancsak Földes Béla figyelmeztetett. "A szegénység fizikai romlást idéz elő, satnya nemzedékeket, betegségeket, nagy halálozást; a szegénység erkölcsi romlást idéz elő, egyik fő oka a bűnnek, a prostitúciónak; a szegénység szellemi romlást, társadalmi süllyedést, sőt még politikai bajokat is okoz. A szegénység következményei nemcsak egyéni, hanem társadalmiak is" - vont le a következtetést. Azt is megállapította, hogy kevesebb bajt okoz az a szegénység, amely a fejletlen társadalmi és természeti viszonyok következménye, mint az, amely a magas kultúra és a gazdagság mellett jött létre.^{20/}

Ami a társadalom morális állapotát illeti, Földes Béla vészjelzéseinek minden reális alapja megvolt. Igen nagy mértékben nőtt az alkoholizmus, az öngyilkosság és az elmebetegség, ez utóbbi kettő főleg városi körülmények között. 1881-1908 között az ezer házasságra eső válások száma az országban több mint ötszörösére nőtt, a fővárosban pedig majdnem tizszeresére.^{21/A} Bűnözés növekedése szintén a fejlődés negatív kísérőjelenségei közé tartozott. Az emelkedés pontos mértékéről azonban nehéz képet alkotni, hiszen a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás csak 1872-ben indult meg, a korábbi helyzetről tehát nem alkotható átfogó kép. Nehéz azonban a későbbi időszak mérlegének elkészítése is, hiszen az adatszolgáltatás kezdeti nehézségei miatt az adatok évről-évre eltérő rendszerben jelentek meg. Vannak azonban hiteles bizonyítékok arra, hogy a bűnözés - más deviáns viselkedési formákkal együtt - növekedett, és ez váratlanul érte a társadalmat. Tóth Lőrinc bíró például arról számolt be, hogy a fegyintézetek 1886-ban oly mértékben voltak tulzsufoltak, hogy 2222 fegyencet nem tudtak fegyházban elhelyezni, ezért büntetésüket fogházban foganatosították.^{22/} Földes Béla szerint 1873 és 1879 között a jogerősen elítéltek száma 15%-kal emelkedett, s ez évenként 3%-os növekedést jelentett.^{23/} Irk Albert írta, hogy a fővárosban 1900-1908 között közel 37%-kal emelkedett a felderített bűncselekmények száma, és leginkább a vagyon elleni bűncselekmények száma növekedett.^{24/}

A bűnözés emelkedése mindenekelőtt az új típusú szegénységgel függött össze, és a vagyon elleni bűncselekmények szaporodásában nyilvánult meg. Az elemzések szerint a vagyon elleni bűncselekmények jelentős többsége az alapvető emberi szükségletek kielégítésére irányult. Tóth Lőrinc 1889-ben megjelent felmérése szerint például a vagyon elleni bűncselekmények miatt szabadságvesztésre ítélt fegyencek 90%-a teljesen vagyontalan volt, többségük foglalkozás nélküli vagy napszámos, cseléd.^{25/} Földes Béla is a nélkülözés és a nyomor következtében kialakult szükséghelyzeteknek tulajdonította a vagyon elleni támadások szaporodását. Számadatokkal bizonyította, hogy az ország legkevésbé sűrűn lakott területén, a keleti országrészben a legnagyobb a 100 ezer lakosra jutó elítélések aránya. Ott terjedt tehát a bűnözés, ahol a lakosság a legszegényebb, a természeti viszonyok rosszak és a megélhetés nehezen biztosítható. Az ország sűrűn lakott, kedvezőbb adottságu nyugati részén a 100 ezer lakosra jutó elítélések aránya az előbbinél 30%-kal kisebb volt. Földes azonban nem elégedett meg a szegénység és a bűnözés oksági kapcsolatának regisztrálásával, hanem bizonyítani igyekezett a két tényező igen közvetlen kapcsolatát is. Azt állította, hogy a gazdasági feltételek évről évre történő változása egészen egyértelműen tükröződött a bűnügyi adatokban. Különösen erősnek mutatkozott a gazdasági válság vagy a rossz termés hatása a vagyon elleni bűnözésre. Adatai szerint a rossz termést hozó évek után szinte automatikusan 12%-kal növekedett az elítéltek száma. Hangsúlyozta, hogy azokban az években, amikor az anyagi gondok halmozódtak, nem csak a vagyon elleni bűnözés növekszik, hanem ugyanilyen ütemű emelkedés figyelhető meg az öngyilkosságok alakulásában is. Az élet elleni, az erőszakos bűncselekmények viszont az életszínvonal növekedése következtében szaporodtak, mégpedig a legprimitívebb néprétegek körében az alkoholfogyasztással egyenes arányban. Földes Béla következtetése szerint az anyagi gondok különösen akkor okoznak bűncselekményeket, amikor a régi szokások meg-inognak. "Korunk átmeneti stádiumot képez - írta -, és kétségtelen, hogy az új eszmék, új irányzatok által okozott surlódásoknak nagy részük van a bűnösség alakulásában."^{26/}

E fejtegetésekben nehéz fel nem fedezni a Durkheim nevéhez fűződő tudományos megközelítési módszerek bizonyos elemeit, így például a gazdasági, földrajzi adottságok hatását a társadalmat zavaró, deviáns viselkedésekre, vagy a társadalmi változások nyomán kialakult zavarok és a deviáns viselkedések növekedésének kapcsolatát. Földes ugyan - kortársaival ellentétben - nem, vagy viszonylag keveset hivatkozik más szerzőkre, de nyugodtan feltételezhetjük, hogy a kor legmodernebb tudományos eredményeinek és módszereinek ismeretében vizsgálta a magyar viszonyokat, hiszen ismerhette például a francia nyelven ekkor már hozzáférhető első Durkheim tanulmányokat. Durkheim munkái egyébként magyar nyelven első ízben 1905-ben és 1909-ben jelentek meg a Huszadik Század című folyóiratban, az öngyilkosságról szóló monográfiáját pedig 1917-ben publikálták.^{27/}

Földes szerint, "ha a társadalmi állapot olyan, hogy nagyjában mindenki becsületes munkával fenntartását biztosíthatja, hogy nagy vagyoni egyenlőtlenségek, fényűzés, a gazdagok élhajhászata nem terjeszkednek sértőleg és kihívólag, hanem nemes tevékenységben a gazdagság magasabb társadalmi funkciót teljesít, akkor bizonyára ily társadalom erkölcsileg egészségesebb képet fog nyújtani."^{28/} A közeli jövőben megvalósítandó konkrét megoldást a szegénység csökkentésében látta. Ennek általa megfogalmazott elvei közül a legfontosabb az, hogy a szegénységen belül differenciálni kell az előidézésében szerepet játszó okok és az előfordulási formák szerint. A segélyezéssel a szegénység okaira kell hatni, ezért a segély mellett munkát kell biztosítani. Minden segély csak átmeneti megoldás lehet, hiszen a felnőtt állampolgárnak alanyi joga van a munkához, mégpedig olyanhoz, amely rendszeres és biztos megélhetésül szolgál.^{28/}

Földes sürgető feladatnak tartotta a nyomor intézményszerű csökkentését, míg fiatalabb kortársai - legalábbis egy ideig - bíztak bizonyos pozitív társadalmi automatizmusok működésében, Vámbery Ruzstem 1899-ben megjelent munkájából például még sugárzik az optimizmus. "Csakhogy minden civilizációnak két stádiuma van - írta -, az első, melyben a találmányok, az újítások, a gazdasági jólétre vezető egyéni és kollektív mozgalmak nagy sokasága vegyes összevisszaságban árasztja el a

világot, a második, melyben ez az ár elapad, s az általa felszínre hozott elemek összehangzóan szervezkednek. Az első stádiumra anyagi gazdagsága és összhangnélkülisége jellemző, ebben élünk mi, a második a kulturális elemek koherenciája által tűnik ki, s ennek példája az ókori közösség, a római köztársaság, melynek egyszerű elemei könnyen egybeolvadtak. Ha tehát az első stádiumban kétségtelen is a kriminalitás emelkedése, ugy a másodikban a vallás, tudomány, munka és közhatalom összhangja valószínűs koalíció a büntetendő cselekmények ellen, mint azt Tarde kimutatja."^{29/}

Később Vámbéry eltávolodott ettől a Tarde által sugallott társadalmi képtől, és Liszt komplexebb társadalom szemléletéhez közeledett. 1913-ban megjelent tankönyvében - Lisztre hivatkozva - már a következőket írta: "Uj csoportosulások a kriminalitás emelkedését okozzák. Éppugy szaporodnak a büntettek a középkor végén, amikor a terménygazdaság pénzgazdasággá változik át, mint a legujabb korban, amelyet a világgazdaságra való átmenet, az államok gazdasági versenye és a kriminalitásnak ezzel együtt járó proletarizálódása jellemez. A mai büntettes általában ahhoz a társadalmi réteghez tartozik, amely az általános előretöréssel gazdaságilag nem tud lépést tartani, vagy a neuraszténikusokhoz, akiknek kriminalitása erőszakos vagy szenvedély büntettekben nyilvánul meg. Csak egyes társadalmi csoportok kriminalitásának vizsgálata tenné lehetővé a büntett specifikus tényezőinek a felderítését. Ezek a tényezők éppugy rejlének a büntettes egyéni sajátosságaiban, mint a külső fizikai és társadalmi /különösen gazdasági/ viszonyokban."^{30/}

Ugyanebből a munkából az is kiviláglik, hogy Vámbéry a Liszt által felállított többtényezős oksági rendszerből a társadalmi, gazdasági tényezőket tartotta fontosabbnak. Erős vonzódást mutatott az un. szocialista kriminológusokhoz. "Ha a szocialista világfelfogás hívei között akadnak is - állapította meg -, akik azt hirdetik, hogy a ma uralkodó individualista társadalmi szervezetnek és a kapitalista rendnek része van a büntettek termelésében, ez nyilván nem csak szocialista igazság. Aki a gazdasági tényező és a büntett okozati kapcsolatot elismeri, nem zárkozhatik el attól sem, hogy a gazdasági té-

nyező szerkezetében, a tőke és a munka helytelen viszonyában kutassa ennek az okozatosságnak a mozgató erejét."^{31/} A szocialista beállítottságu kriminológusok közül Ferri, Menger, Felice művei foglalkoztatták leginkább. Semmi sem állt azonban távolabb tőle, mint a mutatós tételek mechanikus átvétele. Az említettek kritikája sem maradt tehát el. Míg a szocialista szerzők a szegénység és a bűnözés közvetlen oksági kapcsolatát hirdették, Vámbéry szerint a gazdasági viszonyok - és így a szegénység is - csak sok közvetítő tényezőn keresztül befolyásolják a bűnözés, és így a vagyon elleni bűnözés, alakulását. "Valószínűnek látszik - írta -, hogy a gazdasági tényezőknek hatása elsősorban nem is az állandó, bár egyenlőtlen vagyoneelosztás, mint inkább a gazdasági egyensúly változásai útján, különösen a válságokban nyilvánul. Termelési rendünk gyakran tultermeléssel jár, amely munkanélküliségnek válik forrásává, s ez viszont a gyengébb jellemeket a büntett mint létfenntartási mód felé tereli. De a gazdasági helyzet még a vagyon elleni bűnözésnek sem egyetlen tényezője."^{32/}

Vámbéry elemzése ugyan meg sem közelítette Engels fejtegetésének mélységét az új gazdasági helyzet következtében kialakult tömeges nyomor demoralizáló hatásáról^{33/}, de vizsgálati módja sok szempontból átfogóbbnak tűnik, mint az un. szocialista kortársaké, akik viszont megelégedtek a nyomor és a bűnözés statisztikai törvényszerűségének regisztrálásával. Vámbéry végkövetkeztetése is egy sokoldaluan determinált álláspontot fejez ki: "Ha tehát a gazdasági tényező hatása éppen nem áll vitan felül, úgy jelentőségét azért sem tagadhatjuk, mert egyéb társadalmi tényezőknek gazdasági háttere kézenfekvő."^{34/}

Balogh Jenő - aki mindenekelőtt a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzésére tett eredményes erőfeszítéseivel lett híres a magyar bűnügyi tudományokban - vizsgálatai során ismétlődően visszatért a gazdasági egyenlőtlenségek és a bűnözés viszonyának elemzéséhez. Egyik első munkája a "Nyomor és bűnözés" címet viselte. Ebben - a haladó polgári gondolkodóktól kezdve az un. szocialistákig - bemutatta a két jelenség oksági kapcsolatára vonatkozó elméletek fejlődését. Szerinte a szegénység és a bűnelkövetés okozati összefüggésének feltárása összefonó-

dott a bűnözés megelőzésének, illetve megelőzhetőségének felismerésével; azt tartotta, hogy Beccaria nevéhez fűződik az e tárgy első tudományosan is megalapozott kriminológiai törvény felismerése.^{35/} Nagyra értékelte Quetelet 1829-ben közzétett fejtegetéseit, különösen azt a tételt, amely a bűnözésnek elsődlegesen társadalmi determináltságát hangsúlyozta: "A társadalom magában hordja mindazoknak a büntetendő cselekményeknek a csiráját, amelyeket el fognak követni. Bizonyos értelemben a társadalom az, amely a büntetendő cselekményeket előkészíti, a büntettes csak az az eszköz, amely azokat végrehajtja."^{36/} A konkrét kapcsolati rendszer bemutatása során Balogh ismét Quetelet-t idézte: "... habár a nyomort általában véve rosszra csábitónak tartják, mégis Franciaországnak és Németalföldnek legszegényebb tartományokban követnek el kevesebb büntetendő cselekményt. A kriminalitásnak veszélye nem jelentékeny az országnak azon részeiben, melynek lakóssai, ha szegények is, szorgalmasak és józanok, munkájokkal kielégíthetik szükségleteiket és mely tartományokban a vagyoni egyenlőtlenség kevésbé érzéti hatását és ennél fogva kevesebb kisértést okoz. Ellenben az országnak azon részeiben és különösen azon nagy városaiban, ahol nagy vagyon van összehalmozva, és amelyekben egyuttal a proletárok tömege összegyűl, a vagyontalanok napról-napra észlelték a vagyon egyenlőtlenségét, továbbá a nagy fényűzést, s ennél fogva nagyobb mértékben érzik szegénységüket, és inkább vannak a kisértésnek kitéve. Az ipart űző vidékeken pedig, ahol politikai mozgalmak vagy gazdasági válságok ezer és ezer munkást jólétekből egyszerre nyomorba döntenek, ezek a gyors változások gyakran büntetendő cselekményekre vezetnek."^{37/}

Balogh Quetelet társadalmi determinizmusa mellé odaállította a biológiai determinizmus hiveinek álláspontját is. Morel francia elmeorvos fejtegetésében a nyomor mint az öröklés útján kialakuló tulajdonságokat befolyásoló tényező szerepelt. "Az egészségtelen levegő, a rossz táplálék, egészségtelen foglalkozás üzése, az alkoholtartalmú italok fogyasztása, a hiányos tanítás és nevelés, mindezek a szervezetben mély zavarokat okoznak, melyek átöröklés következtében terjednek, sőt növekednek."^{38/}

A magyar kriminológiában talán Balogh volt az első, aki Engelsnek "A munkásosztály helyzete Angliában" című munkájára cím szerint hivatkozott, de abból csak a legfontosabb adatokat, és nem a megállapításokat, következtetéseket idézte.^{39/} Az általa szocialistának tartott szerzők közül Ferri enyhén szociáldarwinista tételére hivatkozott, majd Colojanni gazdasági determinizmusát mutatta be. "A gazdasági tényezőknek - irta - a büntetendő cselekményekre gyakorolt közvetlen hatása abból következik, hogy a büntetett életszükségletei kielégítésének eszközei hiányoznak. A közvetett hatás a társadalmi rend más tényezőinek munkája. Ilyenek: a háború, az iparnak jelenlegi szervezete, a család, a házasság, a nevelés stb. mind hatalmas okai a kriminalitásnak, melyeket azonban a gazdasági helyzet determinál."^{40/}

Balogh az általa bemutatott három, egymástól távoleső álláspont közül leginkább Quetelet tételét fogadta el. Elismer- te tehát a nyomor és a bűnözés oksági kapcsolatát, de nem a biológiai determinizmus alapját. A gazdaságot ugyanakkor nem tartotta sem alapvető, sem végső meghatározónak. A nyomor és bűntettek kapcsolatáról való gondolkodás, az elérhető ismeretanyag széleskörű feldolgozása indította Baloghot arra, hogy a fiatal- kori bűnözés megelőzésének szűkebb értelemben vett büntetőjogi programját kiegészítse a legtágabb értelemben vett társadalom- és szociálpolitikai elképzelésekkel. Mielőtt azonban ezeket át- tekintenénk, ismerjük meg Balogh korabeli helyzetjelentését a veszélyeztetett gyermekekről és fiatalokról, a fiatal- kori bűn- zés alakulásáról és annak okairól.

A statisztikai adatok szerint 1907-ben 17 állami gyermek- menhelyen és az azokhoz tartozó 352 gyermektelepen összesen 45.000 elhagyatottnak nyilvánított gyermeket neveltek. Ennek többszörösére tehető a veszélyeztetett gyermekek és fiatalok száma.^{41/} Összehasonlításképpen: 1979-ben Magyarországon az ál- lami gondozottak száma 33.160 volt, ebből nevelőotthonban élt 24.481. Ezek az adatok azonos nagyságrendet jeleznek az azóta bekövetkezett területi változások és a népességszám csökkenése miatt. A fiatal- kori bűnözés következtében kialakult helyzet sem nyújtott derűsebb képet. Ugyancsak 1907-ben Magyarországon 12.108 12-18 éves fiatal- t ítélték el jogerősen büntett és vétség

miatt /a becsületsértés kivételével/.^{42/} /1982-ben a jogerősen elítélt 14-18 éves fiatakoruak száma 5.527 volt, ez a korosztály különbsége és a történeti határok változása miatt szintén nem jelent számottevő eltérést./

Ha számszerűleg nehéz is kimutatni jelentősebb eltérést a századforduló és napjaink fiatakori kriminalitása között, a kiváltó okok terén igencsak különböző társadalmi viszonyok fedezhetők fel. Balogh mindenekelőtt a nyomasztó gazdasági helyzetet említi, amelyben a fiatakoruak /12-18 évesek/ nagyobb mértékben kényszerültek kereső munkát folytatni, mint az előző évszázad végén.^{43/} A fiatalok már 12-14 éves korukban gyárakban és ipartelepeken dolgoztak, ahol semmi sem védte őket az éjszakai munkától vagy a tulhajszolástól. "Ha azután az agyoncsigázott, rosszul táplált, kiéhezett gyermek élelmi- vagy élvezeti cikket lop - írta Balogh -, nem lehet tagadni, hogy a cselekmény oka nem egyéni gonoszság, hanem elhagyatottság, illetőleg az a gazdasági helyzet, melybe a gyermek szüleinek hibájából és lehetetlensége folytán jutott."^{44/} A nehéz gazdasági helyzet a nagyvárosban rossz lakásviszonyokkal párosult. "A tulzsufolt munkáslakásokban különböző családok kerülnek egy szobába - folytatta Balogh -, néha 4-6 család is. Ha ezek egyikének-másikának züllött gyermekei vannak, ezek a mindennapi pajtások példájukkal és csaábitásaikkal viszik a többi magukkal."^{45/}

Balogh nemigen tett különbséget a közvetett és a közvetlen társadalmi okok között. Nem tagadta a gazdaság, a nyomor bűnkeltő hatását, de végül is a szülőket és a már züllésnek indult barátokat tette felelőssé a kialakult helyzetért. Nem érzékelte, hogy a közvetlen okok csak kiváltó szerepet töltenek be abban a szűkebb környezetben, amelyben a közvetett, tágabb társadalmi környezettel kapcsolatos okok már tömegeket hajlamosítanak devianciára, bűnözésre. Nyilvánvaló, hogy nem minden szerencsétlenül szegény, nehéz sorsu fiatal lesz deviáns, csavargó vagy bűnöző. Balognak már voltak kortársai, akik felismerték, hogy a hátrányos szociális helyzet jobban hajlamosít a társadalmi szembenállásra, a deviáns viselkedésre, mint az átlagot megközelítő státusz. Tulajdonképpen ezt Balogh sem tagadta, csak nem tisztázta pontosan, hogy milyen szerepet tölte-

nek be e folyamatban az alapvető társadalmi ellentmondások. A társadalmi ellentmondások talaján kialakult hajlamból csak akkor lesz reális magatartás, ha olyan közvetlen kiváltó tényezők hatnak, mint például szegény sorsban nagyon is ellentmondásos szülői gondatlanság. Ezek sem működnek mechanikusan, és hatásuk sem egyforma a szűkebb környezet minden tagjára. Más következményhez vezethet a szülői gondatlanság a legszegényebb néprétegben, mint a felső tizezer tagjai között. Mindkét környezet gyermekéből lehet bűnelkövető, de még azonos típusu bűncselekmény elkövetése esetén is nagyon különböző személyiség fedezhető fel a neveltetési körülmények teljesen eltérő jellege miatt. Balogh érvelésében e disztinkciónak nincs helye, a legfontosabb okoknak a romlott környezetet, az erkölcstelen példát, a szülők szeretetlenségét, szivtelenségét, a családi kötelékek meglazulását, a moralitás nagyvárosi életkörülmények közötti meglazulását, a vallásos érzés és a nemesebb erkölcsi felfogás hiányát, az élvezetvágyat tartotta.^{46/} Ha ezeket tekintjük a legfontosabb okoknak, akkor a mai és a korabeli fiatalok bűnelkövetése között alig találunk különbséget, pedig az elmúlt közel 80 év alatt alaposan megváltoztak a bűnözés alakulását befolyásoló társadalmi viszonyok és így a megelőzés lehetőségei is. Általában: a közvetlen okok ismeretére csak igen sematikus megelőzési program építhető. Balogh ugyan nem ügyelt különösebben arra, hogy a társadalmi mozgásformák milyen mélységéből származnak a kiváltó okok, de legalább hiánytalanul felismerte azokat. Ennek tulajdonítható, hogy az általa felépített megelőzési rendszer mégis viszonylag komplexnek tekinthető.

Balogh mindenekelőtt a büntetőjog reformját tűzte napirendre. Szerinte a konzervatív, megtorló jellegű büntetőjogi felelősség rendszeréről le kell választani a fiatalok /12-18 éves/ bűnelkövetők felelősségrevonását, és velük szemben - a rövid tartamu, de határozott idejű fogházbüntetések helyett - a hosszabb tartamu vagy határozatlan idejű szabadságvesztést kell alkalmazni. Balogh úgy vélte, hogy a fiatalok számára a büntetésnek elsősorban nevelést kell tartalmaznia, amely azonban csak akkor hatásos, ha huzamosabb ideig tart. A bűncselekményt elkövetett fiatalokkal - írta -, "aki sokszor inkább

szerencsétlen, semmint bűnös, meg kell ismertetni a becsületes munkás életet, és meg kell acélozni akaraterejét arra, hogy önuralmat gyakorolva, saját elhatározásából, tisztességes munkával keresse boldogulását és jövőjét."^{47/} Álláspontját, a nevelésnek ezt az alap gondolatát az 1908. évi V. törvény - az I. Büntetőnovella - magáévá tette.

A bűnelkövetővé válás és a bűnismétlés megelőzése érdekében Balogh felvetette a hivatásos pártfogó felügyelői hálózat kiépítését is. Ezt olyan felügyeleti módszernek tartotta, amely képes megállítani a züllés útján elindult, de viszonylag biztonságos családi környezetben nevelkedő fiatalokat. Hasonlóan jó eszköznek tekintette a szabadságelvonást követő időszakban a pártfogó felügyeletet; ennek során - szerinte - az intézkedéseknek a szabadulók támogatására és így a bűnismétlés megelőzésére kell irányulniuk.

Az általa használt "preventív gyermekvédelem" fogalmába azonban nemcsak a pártfogói felügyelet intézménye tartozott volna, hanem a megelőzés büntetőjogon kívüli - főleg igazgatási - eszközeinek rendszere is. "Ha a bűncselekmény oka a család volt - írta -, a méltatlan szülőktől el kell vonni a szülői hatalmat, viszont növelni kell a tisztességes szülők hatalmát a züllésnek induló gyermekkel szemben. Ellenőrizni az iskolai kötelezettség pontos teljesítését. Törekedni kell arra, hogy az iskola ne csak tanítson, hanem neveljen is. Minden alkalmas eszközzel küzdeni kell az alsóbb néposztályok nyomora, tudatlansága és erkölcsstelensége ellen."^{48/} A szülői hatalomtól megfosztott családok veszélyeztetett, de bűncselekményt még el nem követő gyermekeit - elképzelése szerint - ugyanazokba a gyermekmenhelyekbe kell elhelyezni, amelyeket az elhagyott gyermekek számára hoztak létre 1901-ben, és amelyeken 1908-ban már 35.000 kiskorú talált "otthonra". Javaslati találkozott a kormányzat elképzeléseivel, és 1907. június 13-án, a 60.000 IX/6. szám alatt kiadott belügyminiszteri rendelet lehetővé tette a szülői hatalomtól megfosztott és eddigi környezetében erkölcsi romlásnak kitett vagy züllésnek indult gyermekek menhelyeken történő elhelyezését.^{49/} A menhelyeken azonban általában csak a beteg, gyenge fejlettségű, különös ápolást és

orvosi gondozást igénylő gyermekeket tartották huzamosabb ideig, a többieket, a többséget kiadták "megbízható" gondviselőknek, elsősorban gazdáknak és iparosoknak.^{50/} Ez az intézkedés a legjobb szándék ellenére sem szolgálta a bűnözés megelőzését, viszont megteremtette a gyermekek és a fiatalok kizsákmányolásának új, intézményesített formáját.

Amint az előbb kifejtettekben is kiderül, Balogh kora sikeres büntetőpolitikusi közé tartozott, hiszen javaslatainak többségét elfogadták. A "preventív gyermekvédelem" intézményrendszerének kialakításából azonban csak azt alkalmazta a kormányzat, ami a kor viszonyaiba zökkenőmentesen beépíthető volt, emiatt ezek az eredeti elképzelésekhez képest diszfunkcionálisan működtek. Balogh azonban nem adta fel a harcot; központi, állami intézkedéseket sürgetett a szegénykérdés megoldására. "Nemcsak a magánjótékonyosságra - írta -, hanem a közösségre és az államra is nagy feladatok várnak a meg nem érdemelt szegénység körül. Különösen áll ez, ha a családnak kenyérkereső tagja beteg vagy más okból keresőképtelen, valamint szélesebb néprétegekre is az elemi csapások, gazdasági válságok stb. idején. Ide tartozik a közjótékonyosság és a szegényügy szabályozása, a betegsegélyezés, a munkásbiztosítás stb."^{51/} Balogh a bűnmegelőzés hatékonyságának növelését itt már összekapcsolta az állami szociálpolitika kialakításával. Gondolatai, elképzelései ekkor már messze túllépték a fiatalkori bűnözés, sőt, a tágabb értelemben vett bűnözés megelőzésének problémakörét is; tervei a korszerű polgári államberendezkedés megteremtésére irányultak. Később, aktiv igazságügyminiszter korában jól érezkelhette, hogy Magyarországon milyen kevés lehetősége van a legkorszerűbb eszmék intézményesítésére, a fejlett országokhoz való felzárkózásra. Balogh azok közé a haladó jogászok közé tartozott, akik a századforduló idején az állam erkölcsi felelősségére és a társadalom-védő szerepére hivatkozva követeltek társadalmi reformokat. Az e körbe tartozó tudósok álláspontját igen jellemzően tükrözi Baumgarten Izidor következő megállapítása: "Nem a modern technika vívmányai, melyek nagyobb megerőltetés nélkül könnyen átültethetők kevésbé művelt országokba is, nem a közlekedés könnyősége, mely a jó és rossz csiráit egyaránt ter-

jeszti, nem az anyagi jólét, mely csak a hidat képezheti magasabb értékek elsajátítására: a kultúra egyedüli fokmérője az az érzékenység, mellyel a társadalmilag erősek - a felsőbb osztályok - a társadalmilag gyengék - az alsóbb osztályok - fizikai és erkölcsi nyomora iránt tanusítanak, és a közömbösség e téren megbosszulja magát már azért is, mert az erkölcsi bajok is fertőző jellegűek, és aki mások betegségeivel nem törődik, saját egészségét is kockáztatja."^{52/}

A szegénység, nyomor és a bűnözés kapcsolatának legösszetettebb bemutatása Irk Albert nevéhez fűződik. A témával foglalkozó elődeihez hasonlóan ő is bemutatta az idevágó nyugati kutatások eredményeit. Elemzése a Vámbéry és a Balogh által alkotott képtől talán annyiban tér el, hogy hosszabban időzött a magukat szocialistáknak nevező kutatók tételeinél.^{53/} Irk mindenekelőtt azzal szerzett érdemeket, hogy elődeihez képest jobban törekedett a magyar valóság bemutatására. Módszertani és szemléleti összefoglalásnak tekinthető a következő, 1912-ben írt megállapítása: "Kriminológiailag tehát fontos, hogy a kriminalitás mikénti alakulását - itt csak társadalmi környezetet véve figyelembe - nem kizárólag a tisztán naturális okok: jó termés, alacsony élelmiszerárak stb. szabályozzák, hanem a társadalom uralkodó osztálya által megteremtett külső rend /a termelés és fogyasztás szabályozása, a jövedelemmegoszlás módja stb./ is. Magas gazdasági fejlettség visszás társadalmi renddel a kriminalitás elleni harcban nem tud érvényre jutni."^{54/} Irk véleménye szerint a gazdaság fejlettségi szintje, a gazdasági helyzet szinte minden vonatkozásban befolyásolja a társadalom morális viszonyait. A gazdasági fellendülést "mint napot az árnyék" nyomon követi a közerkölcsök fejlődése, ha viszont a gazdaság stagnál, akkor az erkölcsök visszafejlődnek. A gazdaság és a kriminalitás kapcsolata akkor a legerősebb, ha vannak olyan tömegek, amelyeknek fizikai léte veszélyben van, a nélkülözés tömegekre jellemző, és az önfenntartás ösztöne dominálónak válik.

Irk felismerte, hogy a gazdasági felhalmozás, fellendülés ütemétől mindegyik intézményrendszer elmaradt. A gazdasági átalakulás ugyanis úgy ment végbe, hogy egyidejűleg nőttek a tár-

sadalom vagyoni különbségei, és egyenlőtlenebbé váltak az elosztási viszonyok. Ez csak fokozódott az urbanizáció okozta drágulással, amely a városok egyes rétegei számára mind nehezebb helyzetet teremtett. Az árak növekedése jól kimutathatóan a vagyon elleni bűnözés rohamos emelkedését idézte elő. Ugyanakkor Irk megállapította, hogy az egyre dráguló élet csak akkor ösztönöz vagyon elleni bűnözésre, ha a kereseti viszonyok nem tartanak lépést ennek mértékével, és a félelem, a létbizonytalanság érzése eluralkodik.^{55/} A legszegényebbeknek Engels szerint azok tekinthetők, akik jövedelmük nagyjából kilencven százalékat élelmezésre költik; e réteg nagyságát Irk igen jelentősnek ítélte a magyar társadalomban, különösen a városi lakosság körében.

A bűnözés megoszlási térképét Földes után Irk is elkészítette, és kimutatta, hogy 1908-ig 1881-hez képest alig történt változás. A bűnözés továbbra is a Tisza jobb partján és a Királyhágón túl volt a legelterjedtebb, ott, ahol a legkeményebbek voltak a természeti feltételek, legalacsonyabb volt a népsűrűség, és a legkevesebb volt az irni-olvasni tudók aránya.^{56/} A városi és vidéki bűnözés hasonló jellegzetességeket hordozott. A gyorsan fejlődő városokban dominált a vagyon elleni bűnözés, míg az erőszakos és az élet elleni bűncselekmények továbbra is a vidéki életmód negatív kísérőjelenségei maradtak. A városokban súlyosabb bűncselekményeket követtek el, és a hivatásos, szokásszerű bűnözők aránya itt lényegesen nagyobb volt. "A város önmagában, mint olyan a kriminalitásnak nem oka - írta Irk -, a város, mint a faluval szemben a differenciáltabb élet tartálya az összes életjelenséget exagaráltabb alakban hozza felszínre. Az élet sebes hullámváza magasabb ivelésű hullámhegyeket és mélyebb régiókba süllyedő völgyeket produkál. De itt nagyobb az őrizetlenül hagyott ingó vagyon is, ami a vagyon elleni bűnözés előfeltételéül szolgál."^{57/}

Irk kísérletet tett a foglalkozás szerinti megoszlás és a kriminalitás kapcsolatának feltárására is. Megállapította, hogy a foglalkozás a többi faktorhoz /település, életkor, műveltség, vagyoni helyzet/ képest kisebb jelentőségű. A bűnözők között ugyanis az átlagosnál lényegesen több a munkanélküli és a mun-

kakerülő.^{58/} A bűnözésben legaktívabb csoportok ebben az időben még nem voltak elhelyezhetők a foglalkozási strukturában, hiszen éppen a munkából való megélhetés volt elérhetetlen a számukra. Emellett Irk valószínűleg még nem ismerte a társadalom szerkezetére vonatkozó legfontosabb osztályozási, rétegződési elveket, a marxí elmélet nyilván nem jutott el hozzá. Következézetesen szembeszállt viszont azokkal, akik a századelő növekvő kriminalitását a kultúra terjedésének tulajdonították. "Nem a kultúra tehát az új század rohamosan emelkedő kriminalitásának élesztő bacilusa - állapította meg -, hanem a gazdaság visszássága a nagy akadály, amely a kultúra jótékony kifejlesztésének útjában áll. Vagyis hiába igyekszünk aközben a legmagasabb fokig kifejlesztetni a kulturérzékét az ennek alapjául szolgáló kultúr-szükségletek felélesztésével, ha nem adjuk meg az eszközöket is ezek kielégítésére. Így kerül azután minden magas kulturpolitika ellentétbe az állami rend nyugodt fejlődésével a gazdasági okok miatt."^{59/} Irk tehát a magasabb kulturának kifejezetten bűnmegelőzési szerepet tulajdonított. A gazdasági egyenlőtlenségek viszont véleménye szerint lehetetlenné tették a kulturális esélyegyenlőség kialakulását, és tovább növelték a már meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket, újabb táptalajt teremtve ezzel a bűnözésnek.

A morális feltételek közül Irk mindenekelőtt az alkoholizmus bűnkeltő hatását vizsgálta. Közvetlen kapcsolatot csak az alsóbb néposztályok erőszakos bűnözése és az alkoholfogyasztás intenzitása között tudott bizonyítani. "S bár a nyomor az ember természetében rejlő szükségletet az élvezetek után sok irányban elorsvasztja - írta -, mégsem tudja teljesen kiirtani az ösztönélet primitív megnyilvánulását a mámor után. Ott, ahol a magasabb esztétikai élvezetek utáni vágy felélesztése és ennek kielégítésén nyugvó fejlesztése ismeretlen, abban keresik igen természetesen a mámor forrását, miben megtalálhatják, s miben elérhetik."^{60/}

A család mint közösségi kriminogén tényező nem szerepelt vizsgálatában. Látványosabb kapcsolatot érzékelt ugyanakkor a törvénytelen születések és a kriminalitás között. E téren viszont csak olyan külföldi adatai voltak, amelyek a bűnözők kö-

rében mutatták ki a törvénytelenül születettek arányát. Ismeretlen volt azonban a hasonló sorsuak hányada a lakosság körében, így csak valószínűsíteni lehetett a két jelenség közötti okozati kapcsolatot. Irk a válások emelkedését is a moralitás hanyatlásának tulajdonította. Míg 1881 és 1890 között az ezer házasságra jutó válások országos átlaga 7,5 volt, addig 1908-ban ennek ötszöröse, 37,5. A rohamos emelkedés még ennél is jellemzőbb a gyorsan fejlődő fővárosra, ahol 1908-ban az ezer házasságra jutó válások aránya elérte az 58-at.^{61/} A válások és a gazdasági helyzet, a válások és a bűnözés kapcsolatának feltárása Irk fejtegetésében elmaradt.

Oksági elméletének összefoglalásánál Irk megállapította, hogy az un. akut kriminalitásnál a bűncselekmény a bűnelkövető életében csak epizód, nem az életmód jellemzője, és mindennek előtt külső, környezeti hatásokra vezethető vissza. A krónikus kriminalitás szerinte az, amely elsősorban a belső tényezőknek tulajdonítható. Mivel azonban az akut kriminalitás az elterjedtebb - vallotta -, a társadalmi tényezők lényeges fölényben vannak a biológiai, öröklött tulajdonságokkal szemben.^{62/} A környezeti hatások tulsulya "minden kriminálétiológiai kutatás felemelő tudattal eltöltő eredménye" - jegyezte meg. Míg ugyanis "a kriminalitás biológiai tényezőivel szemben az emberi erő kifejtés csak kis latitudo-ök között mozoghat, addig a társadalmi tényezőkkel szemben kifejtendő küzdelemben a tudatos kriminalpolitika és az ezen tulterjedő szociálpolitika szabad pályán veheti fel egymással a nemes versenyt."^{63/} Annak részletes kifejtése azonban, hogy milyen jellegű intézkedések, reformok stb. jelenthették volna e verseny tartalmát, Irk eszmefuttatásából már hiányzik.

Irk igen komplex módon mutatta be a társadalmi környezet bűnkeltő hatását. Képes volt annak a bonyolult determinációs folyamatnak az érzékeltetésére, amelynek során a gazdasági okok áttételeken keresztül közvetett okokká válnak. Ilyen kapcsolatot mutatott ki a nyomor és a kultúra, a kultúra és a bűnelkövetés között. Találhatunk azonban nála olyan fejtegetéseket is, amelyeket a mechanikus determinizmus jellemez. Nem érzékeltette például azt, hogy a gazdasági, földrajzi adottságok milyen át-

tételeken keresztül hatnak az érintett lakosság morális jellemzőinek alakulására. Ez azonban nem sokat von le Irk értékeiből. Ebben a korban ugyanis ő volt az, aki a legbátrabban és legkövetkezetesebben hangoztatta a társadalmi, környezeti tényezők tulsúlyos szerepét, és ebben az összefüggésben ösztönzött a megelőzési tevékenységre is. Földeshez és Baloghhoz hasonlóan Irk is azt állapította meg, hogy a büntetőpolitikai eszközöknek feltétlenül ki kell egészülniük szociálpolitikai megoldásokkal, csak így valósulhat meg a bűnözés elleni hatékony küzdelem.

A társadalmi problémák iránt kevésbé fogékony szakemberek a szegénységből eredő bűnözési problémákat pusztán büntetőpolitikai eszközökkel kívánták megoldani, példaként használva fel a fejlett nyugat-európai országok jogpolitikai törekvéseit. Ez az irányzat azonban az eddig ismertetettől eltérő, másik vonulata a magyar bűnügyi tudományok fejlődésének. Az ide sorolható szakemberek nem kutatták a szegénység okait, nem keresték társadalmi összefüggéseit, inkább a tüneti kezelés intézményesítésén fáradoztak. Miután a hatalom számára mindig a szankcionálás a legegyszerűbbnek tűnő megoldás, az általuk javasolt büntetőjogi intézkedések előtt általában nem voltak komolyabb politikai akadályok. Érdekes megfigyelni azt is, hogy a két vonulat képviselői sohasem keveredtek egymással. A dologházak hívei között nem volt olyan tudós, aki a szegénység és a bűnözés kapcsolatának mélyebb összefüggéseit kutatta volna.

Nagyiványi Fekete Gyula már 1891-ben közzétett munkájában javasolta a csavargók és a koldusok dologházi elhelyezését. Távolról sem tanusított olyan gondosságot a csavargás és a koldulás társadalmi jelenségének feltárásában, mint például Balla Károly 1841-ben. Megállapította, hogy ki tekinthető csavargónak és koldusnak, majd javasolta dologházban történő megbüntetésüket. "Csavargó az a lény - írta -, kinek nincs biztos lakhelye, nincs megélhetési alapja, ki nem gyakorol semminemű iparágat, mert erkölcsi szervezetének alapbűne a tétlenség.... Rá nézve jutalom a börtönbüntetés, mert elviszi őt meleg szobába, a nélkülözés hónapjaiban meleg ételt biztosít neki; ő itt jól érzi magát, mert folytonos és nehéz munkára kötelezve nem lévén egy ideig, üldözés nélkül folytathatja könnyű életmódját. Nem

a szabadságvesztés az ő büntetése - csakis a produktív munkát tekinti annak."^{64/} Nagyiványi a koldust is ugyanolyan veszélyesnek tartotta, mint a csavargót: "A munkaképes koldus jogellenesen csikarja ki a társadalom vagyonos osztályai jövedelmének egy részét."^{65/} A koldus szerinte csak abban különbözik a csavargótól, hogy az utóbbinak gyakrabban van családja, ahova visszatérhet, és néha még vagyont is hagy hátra. Az igen nagyvonalúan jellemzett elkövetői körrel szemben - amelynek létszámát felületesen 5 ezerre tette - szükségesnek látta dologházak felállítását, ahol a megtorlás helyett a nevelést, a munkára nevelést kellett volna előtérbe helyezni. Bár erről is sajátosan alakult a véleménye: "A dologházakba nem azért zárjuk be a csavargókat és társaikat, hogy a társadalomra nézve egy időre kártékonyá lenni szünjenek meg, de azért, hogy jellemükön változtassunk, belőlük használható munkásokat idomítsunk; a dologháznak a szó szoros értelmében javító intézetnek kell lennie."^{66/} Kár, hogy nem fejtette ki a szerző, hogy mi lesz azokkal, akiknél az "idomítás" sikerrel járt. Mit kezdetett volna ugyanis a századforduló munkanélküliekkel tulzsufolt közösségében az a megjavult csavargó, aki már komolyan dolgozni akar? Elmehe-tett Amerikába, mint társai, akik még nem lettek csavargók, börtönviseltek, csak egyszerűen nem találtak megélhetést a hazában.

Ha pusztán jogdogmatikai szempontból vizsgáljuk a javaslatot, az kétségtelenül haladónak tekinthető, hiszen a cselekménnyel arányos megtorló jellegű büntetés helyett a nevelést hangsúlyozta. Mégpedig akkor, amikor a büntető felelősségrevonás egész rendszere a megtorlás konzervatív elvén alapult, és a fiatalkorú elkövetők nevelésének gondolata is éppen csak ébredezett. Az 1879-es Kbt., amely eddig a csavargást és a koldulást pönalizálta, nem tette lehetővé sem a nevelést, sem az elitáltak munkáltatását, kifejezetten tiltotta a kényszermunkát.

A Kbt. nem differenciálta a csavargók, a munkanélküliek széles rétegét. Az ebből eredő nagyon visszás helyzetre Pekári Ferenc főkapitányhelyettes hívta fel a figyelmet. "A csavargás miatt elitált férfiak 37%-át, a nők 31%-át önfenntartásukra képtelen azok az egyének alkotják - írta -, akik kórházaink,

valamint megfelelő foglalkoztató és egyéb intézményeink elégtelensége, illetve hiánya miatt végnyomorukban, többnyire saját kérelmükre tető alá rendőri fogházba helyezendők és a legszükségesebb táplálékkal ellátandók."^{67/} A szociálisan elesettek mellett azonban fogházakban töltötték csavargás miatt kiszabott büntetésüket azok is, akiknél más bűncselekmény nem volt megállapítható, viszont önhibájukból munkaviszonnyal és lakóhellyel nem rendelkeztek, megélhetésükről számot adni nem tudtak. Ide tartoztak továbbá az olyan kétes foglalkozásuak, mint a szerencsejátékosok, zugirászok, zálogjegyszédelgők, prostituáltak kizártottjai, álhirlapírók. Végül csavargónak minősültek a sokszorosan büntetett előéletű "javithatatlan gonosztevők", akik bűncselekményből tartották fenn magukat, de éppen nem folyt ellenük büntető eljárás.^{68/} Pekári mindenekelőtt az első kategóriába tartozó elesett, beteg és támogatásra szoruló munkaképteleneket kívánta kivonni a büntetőjogi felelősség alól, számukra szociálpolitikai megoldást tartott szükségesnek. A középső két kategória számára látta célravezetőnek a kényszermunka következetes alkalmazása mellett a dologház felállítását. Azt a gondot is megoldotta, hogy milyen munkát biztosítsanak a dologház falai között egy olyan időszakban, amelyben a szabad társadalomban nagyarányú munkanélküliség van: "... az államhatalom inkább égesse el, semmisítse meg a rabok által előállított produktumot, semhogy továbbra is viselje a külföldi látogatóinknak azt a vádját, hogy maga az államhatalom tanít és szoktat tunyaságra, restségre és munkátlanságra."^{69/} A "javithatatlan gonosztevők" számára Pekári szerint már a dologház sem elegendő büntetés, ezért meg kell honosítani a szigorított dologház intézményét.

Finkey a csavargást és a koldulást a bűnözés melegágyának tekintette. Ebből kiindulva dolgozta ki a hatékony megelőzés komplex társadalmi programját 1905-ben. Pekárihoz hasonló módon jelezte a hatályos jogszabályok elégtelenségét, és differenciált intézményrendszer kialakítását indítványozta. Mindenekelőtt menedékházak felállítását javasolta azok számára, akiket "akaratukon kívül fekvő balsors kényszerített a koldulás, a vándorlás útjára."^{70/} "Egy modern államnak - írta -, mely a szociá-

lis hajlamokkal szemben nem akarja strucc módjára fejét a homokba dugni, a koldulás, az alamizsnagyűjtés végleges megszüntetését kell célul kitűznie, ez pedig csak megfelelő számú menedékház /koldustelepek, szegény-kórházak, iszákosokat gyógyító intézetek és gyógyletartóztató intézetek/ felállításával érheti el. E menedékházak, éppen úgy, mint a kórházak, tisztán jótékonyági, emberbaráti intézetek, ahol a beutaltak - miután munkára képtelenek - rendszeres munkakényszer alatt nem állnak, csupán a házirend s esetleg az intézet körüli munkára kötelezvéen, hanem tisztességes ételmet, tiszta hajlékot, s amennyiben szükséges, orvosi segílyt kapnak."^{71/} Elképzelése szerint a menedékházakba közigazgatási határozattal határozatlan időre történne a beutalás.

A munkát kereső, munkaképes személyek számára munkaközvetítő intézetek létrehozását javasolta. "Az állam nem nézheti tétlenül - írta -, hogy egyes néposztályok az év nagy részében munka, foglalkozás nélkül legyenek, és a szegénység által üzetve vándorbotot ragadjanak a kezükbe s eleinte itthon kóboroljanak, majd felszedjék magukat s ezrével, tizezrével hagyják el hazájukat..."^{72/} Finkey elképzelése szerint a munkaközvetítő intézetek lényegileg önkéntes dologházak lettek volna, amelyekbe nem a bíróság vagy a közigazgatási hatóság határozata alapján kerültek volna az érintettek, hanem önkéntes jelentkezés után az intézet igazgatója döntött volna ügyükben. Az elhelyezés tartama alatt - amely maximum 1 hónap lehetett - foglalkoztatni kellett volna őket, és mindent elkövetni, hogy rendszeres jövedelmet biztosító állandó munkát találjanak számukra.

A 18 évesnél fiatalabb gyermekek, serdülőkoru csavargók és koldusok számára külön ún. munkásiskolák létrehozását javasolta. Főleg a támasz nélkül maradt árvákat, a bűnözők, a koldusok, a csavargók gyermekeit sorolta ide. A beutalást ezekben az esetekben a gyámhatóság végezte volna, és az intézeti nevelés 2-3 évig vagy addig tartott volna, amíg a fiatal saját eltartásáról gondoskodni nem tud.

A csavargók és a koldusok fennmaradó rétegei számára látta indokoltnak Finkey a dologházak felállítását. "A dologház

- irta - egyrészt gyűjtőhelye a közveszélyes elemeknek, s így a visszaesés meggátlására szolgáló biztosítási intézet, másrészt a legszigorubb munkaiskola, a dologkerülő, munkabíró egyéneknek kényszeriskolája." Ide határozatlan tartamban, bírói ítélet alapján kerültek volna az elítéltek. Az állampolgári jogok garanciális védelme érdekében Finkey csak a büntető bíróságot ruházta volna fel a személyiségi jogok ilyen súlyos korlátozásának jogkörével.

Finkey - anélkül, hogy a csavargás és a koldulás kialakulását mélyebb összefüggéseiben elemezte volna - meghatározta azokat a csoportokat, amelyek számára differenciált bánásmód alkalmazása lett volna indokolt. Az intézményekre vonatkozó elképzeléseit a legkorszerűbb polgári modellek alapján körvonalazta. Az általa felállított rendszerben csupán az egyik és talán végső eszközként jelent meg a büntetőjogi szankcióként alkalmazható dologház. Nem véletlen, hogy a gazdasági bajokkal küszködő Magyarországon csak ez valósult meg maradéktalanul. Viszont Finkeynek és Pekárinak része volt abban, hogy a dologház még a legszigorubb gazdasági válságok idejében sem vált a magyar büntető igazságszolgáltatás alapintézményévé. A csavargók, a koldusok, a szegények differenciált ábrázolása felébresztette a felelős szakemberek lelkiismeretét, ennek következtében elmaradt a szegénység széleskörű pönalizálása.

A dologház létrehozása

Az előbbieken kifejtett "ideológiai" előkészítés után 1913-ban sor került a közveszélyes munkakerületről szóló törvény megalkotására.

Az 1913. évi XXI. tc. indokolása a korábbi jogszabály fogycatékosságain és a polgári országok példáján okulva szociológiailag is jellemezte a közveszélyes munkakerülőket üldözendő csoportját. "Oly emberekkel áll szemben a kérdésnél a törvényhozás, akiknek zöme munkátlanul jár be városokat, országokat; sem otthona, sem hozzátartozója, sem szűkebb társadalmi köre nincs. Rendes keresetforrást nem ismer, csak az éhségtől hajtva szánja rá magát olykor-olykor valami csekélyebb munkára. Ha

azonban teheti, más módon biztosítja megélhetését, koldul, kisebb-nagyobb lopásokat követ el, mások gyöngeségeit szédelgésre használja ki, s ha az alkalom úgy kívánja, gyujtogat, rabol és gyilkol is. A csavargó a társadalom nem tudatos ellensége, csak tehetetlen parazitája. Nem vezeti nyereszkedési vágy, de elzárva rendes megélhetés forrásaitól vagy irtózva a komolyabb erőfeszítéstől, minden belső harc, minden küzdelem nélkül támad a mások java ellen, ha arra mód nyílik ... Ennek az állapotnak különböző forrásai lehetnek, de veszélyessé minden esetben e jellembeli fogyatékoságok teszik, amelyek a munkakerülőt - igaz ugyan, mint tehetetlen bábót, de tényleg mégis gyakran mint veszedelmes büntettest - hozzák a jogrenddel összeütközésbe..."^{73/}

A törvény precízen foglalta tényállásokba a közveszélyes munkakerülés alap- és minősített eseteit. A közveszélyes munkakerülés kihágását az a keresetre utalt munkaképes egyén valósítja meg, aki munkakerülésből csavarog, vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat. A minősített esetek a következők:

- a tettes visszaesőként követi el a büntettest,
- a tettes magát vagy családját munkakerülő életmódjával erkölcsi romlásnak teszi ki,
- olyan tények merültek fel, amelyekből meg lehet állapítani, hogy a tettes rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát,
- a tettes nyilvános vagy közönségnek nyitva álló helyen tiltott szerencsejátékból tartja fenn magát, vagy mások szenvedélyét, könnyelműségét, tapasztalatlanságát vagy értelmi gyöngeségét üzletszerűen kihasználja,
- a tettes kéjnővel vagy tiltott kéjelgésből élő nővel tartatja ki magát.

A felsorolt minősített esetekben a törvényben meghatározott fogház- vagy pénzbüntetés helyett a bíróság a tettest dologházba utalhatja, "ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja". /7. §/

A törvény 7. §-a határozta meg azokat a legsúlyosabban minősített eseteket, amelyek előfordulása esetén fegyház, börtön vagy legalább háromhavi fogház letöltése után kerülhetett

sor dolgházi elhelyezésre. Erre az élet, testi épség, szemérem vagy vagyon ellen elkövetett büntett vagy vétség megvalósítása esetén kerülhetett sor, ha a bíróság megállapította, hogy az adott cselekmény a tettes munkakerülő életmódjával volt összefüggésben. "Az ilyen elítéltet a szabadságvesztés büntetés végrehajtása után kell a dolgházba szállítani. A bíróság azonban ítéletében elrendelheti, hogy a fogházra ítélt ezt a büntetését is a dolgházban állja ki." "A dolgházba utalás határozatlan időre szól, de tartama egy évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet. Ebbe az időbe a dolgházba végrehajtott fogházbüntetés tartamát nem lehet beszámítani." /10. §/

A magyar törvényi megoldás tehát a közveszélyes munkakerülés tradicionális büntetése /fogház vagy pénzbüntetés/ mellett, alternatív megoldásként tette lehetővé a dolgházi elhelyezést. Ez - megfelelő végrehajtási feltételek esetén - haladó jogintézménynek lett volna tekinthető, hiszen elvileg a munkára nevelést szolgálta volna. E cél érdekében határozták meg az elhelyezés időbeli határait, tekintve, hogy az átnevelés időigényes folyamat. Az átnevelés ösztönző eszköze a feltételes szabadlábra helyezés lett volna. Ennek feltételeit a törvény 14. §-a a következő módon határozza meg: "A felügyelő hatóság a dolgházba utaltat feltételes szabadságra bocsátja, ha az intézetben legalább egy évet töltött, kellő szorgalmat és jó viselkedést tanúsított, és egyéniségének átalakulása folytán alapos reményt nyújt arra, hogy szabadon bocsátása esetében munkás és rendes életmódot fog folytatni, és ha számára megfelelő munka biztosítva van. Feltételes szabadságra kell bocsátani azt is, aki az intézetben az öt évet letöltötte." A feltételes szabadlábra helyezés tartama 1 év volt. Súlyos magatartási szabályszegés vagy újabb, e körbe tartozó büntett elkövetése esetén a feltételes szabadság tartama alatt a dolgházi elhelyezést ismét el lehetett rendelni; ennek időtartama újra az eredeti szabályok szerint alakult.

A törvényhozó szándéka azonban nem deríthető fel pusztán a jogszabály szövegének tanulmányozása alapján. Meg kell vizsgálni azt is, hogy milyen eszközöket bocsátott rendelkezésre a

deklarált célkitűzések megvalósításához. Mint látni fogjuk, nem történt meg az átneveléshez szükséges feltételek biztosítása. A létrehozott intézmények csak arra voltak alkalmasak, hogy lejárássák a speciális prevenció és a nevelés eszméjét, és ismét előtérbe kerüljön a megtorlás elve.

A törvény 11. §-a szerint "dologházul az igazságügyminiszter addig, amíg e célra megfelelő külön intézetek nem állítottanak, valamely országos büntető intézetet, bírósági fogházat stb." jelöl ki. A törvény 1916-ban lépett hatályba. Ebben az évben a jászberényi járásbírósági fogházban rendezték be a férfi, a kalocsai törvényszéki fogház egy elkülönített részében a női dologházat. Az ideiglenes jelleggel felállított dologházak később véglegessé váltak, az első világháború után újabb dologházak már nem létesültek. Ennek megfelelően a törvényben foglalt haladóbb jellegű büntetésvégrehajtási koncepció megvalósítása végérvényesen megfeneklett.^{74/} Régi intézményekben, régi személynél alapvetően új koncepciót aligha lehetett realizálni. A dologházak belső rendjében a munkakényszer és nem a munkára nevelés dominált. Az elítéltek napi 10 órát dolgoztak, mezőgazdasági vagy egyszerű kézműipari tevékenységben szereztek jártasságot. Ezek a munkatevékenységek nem voltak alkalmasak arra, hogy megkönnyítsék a szabadulás utáni munkavállalást, ez pedig előfeltétele lett volna a feltételes szabadlábra helyezésnek. A nevelésnek legfeljebb nyomait lelhetjük fel a vallás- és iskolai oktatásban.

Az eredeti koncepció és a megvalósítás módja közötti hatalmas űr azt eredményezte, hogy az ítélkezési gyakorlat szinte látványosan mellőzte a dologházi elhelyezés elrendelését. A tetterányos felelősség talaján álló gyakorlati szakemberek számára a dologházi elhelyezés tulságosan szigorú büntetésnek tűnt, s azt is tudták, hogy a dologház az átnevelés megvalósítására alkalmatlan forma.

Ez tükröződik a korabeli ítélkezési gyakorlat statisztikai adataiban is /ld. az 1.sz. táblázatot/.

1.sz. táblázat: A magyar bíróságok által az 1913. évi XX. tc. alapján jogerősen dologházi elhelyezésre ítélték aránya

Év	Királyi járás-bíróságok és törvényszékek által jogerősen elítéltek száma /fő/	Azonnali dologházi elhelyezés /fő/	Szabadságvesztés utáni dologházi elhelyezés /fő/	Dologházba utalás összesen /fő/	Dologházra ítélték a jogerősen elítéltek százalékában / % /
1921	40002	11	-	11	0,03
1922	55149	20	-	20	0,04
1924	71143	14	24	38	0,05
1925	63176	7	5	12	0,02
1926	61193	19	5	24	0,04
1931	52336	9	2	11	0,02
1932	50783	6	3	9	0,02
1933	53251	9	1	10	0,02

Az adatok tanúsága szerint a dologház mint büntetési forma ellen kiszabásának mellőzésével tiltakozott a joggyakorlat. Az ma már történelmietlen kérdésselvetés és mellesleg kideríthetetlen is, hogy a tiltakozás a törvényben foglalt elveknek, vagy az elvek megvalósításáról nem gondoskodó büntetésvégrehajtási gyakorlatnak szólt-e inkább. Az mindenképpen megállapítható, hogy a jogalkotó az átnevelés, a személyiségformálás büntetésvégrehajtási eszméjét komolyan lejáratta azzal, hogy nem biztosította hozzá a megfelelő feltételeket.

A törvényt azonban szélesebb társadalompolitikai összefüggések szempontjából is élénken bírálták. A dologházak létrehozásában sokan a szegénység általános pönalizálását látták. Hiányolták, hogy a törvény nem kötelezi a hatóságokat annak bizonyítására, hogy a "vádlott" a létfenntartásához milyen esz-

közöket vett igénybe, és vajon nem a kényszer, a kétségbeesés vitt-e a munkakerülésre, csavargásra, koldulásra. Továbbá: nem volt megoldott azok védelme, akik foglalkozásuk jellegénél fogva az évnél csak meghatározott részében vagy bizonyos periódusokban voltak csupán képesek kereső foglalkozást folytatni. Nem számolt a jogszabály azzal a lehetőséggel sem, hogy a munkaerő tulkinálat miatt sok munkáltató olyan méltánytalan munkafeltételeket teremtett, amelyek miatt a "vádolt" munkaviszonyának megszüntetésére kényszerült. Mindezek a századforduló után széles tömegeket érintettek, kitéve azokat a létfenntartás gondjai mellett a büntető eljárás veszélyének is. A jogszabállyal szembeni legfontosabb fenntartást Vágó János fogalmazta meg: "A tervezetnek nem lett volna szabad kitérnie annak igazsága elől, hogy legalábbis egyenlő fontosságú feladat megélhetést nyújtó munkaalkalmak megteremtése a dolgozni akaró munkanélküliek számára, mint a dolgozni nem akarók megrendszabályozása. Mert hiszen ha sikerülni fog a csavargót munkás élethez szoktatni, nem tehet-e majd jogos szemrehányást az államhatalomnak, ha kiszabadulván nem lesz képes a legjobb igyekezet mellett sem munkához jutni. Nem lehet vitás, hogy az állam szociálpolitikai tevékenysége kiegészítő része a kriminálpolitikának."^{75/}

Egy dologban, persze, nincs igaza Vágónak. Nem a szociálpolitika a kriminálpolitika kiegészítő része, hanem megfordítva. A szociálpolitikai eszközök segítségével kell megoldani az egyenlőtlenségekből származó társadalmi konfliktusokat. A büntetőjogi eszközök csak legvégső esetben alkalmazhatók, amikor a társadalom cselekvő segítségére az egyén körültekintően bizonyított vétkeisége miatt bizonyul eredménytelennek, és a társadalom védelme a szankcióval való beavatkozást feltétlenül indokolja.

A szegénység és a vele összefüggő bűnözés kezelése a két világháború között

A vesztes háború, a Tanácsköztársaság bukása után a magyar történelem gazdasági, politikai válságokkal terhes évtizedei következtek. A korábban megindult ellentmondásos modernizá-

ció már nem jelentett valódi fejlődést az ország lakossága számára. Tovább növekedett ugyan a városi lakosság aránya /a korábbi 20%-ról 38%-ra/, de ez az ipari munkaalkalmak lényeges emelkedése nélkül valósult meg. A magyar ipari munkásságnak csak a fele, az összes keresők 10%-a dolgozott gyáriparban. Az újonnan alapított iparvállalatok - főleg a könnyűipar területén - tömegesen foglalkoztattak tanulatlan vagy betanított munkaerőt. Ezek aránya a korábbi egyhatodról több, mint egy-negyedre emelkedett. Ezzel párhuzamosan nőtt a női munkaerő aránya; a harmincas évek végén a gyáriparban már minden harmadik munkás nő volt. A válság tetőzésekor, a harmincas évek elején minden harmadik munkás állástalan volt, de az egész korszakban soha nem esett 10% alá a munkanélküliek aránya.^{76/} A két világháború közötti szegénység arányát Ferge Zsuzsa a lakosság 55-75%-ára becsüli. "Hangsúlyozni kell azonban - írta -, hogy legalább a harmincas évek közepéig, de jórészt még később is, 'a szociális szegények' jelentős része szegényebb volt, mint az I. világháború előtt, s hogy a pauperizmus /szintén legalább a válság éveiben/ félmillió feletti, olykor az 1 milliót közelítő tömegű lehetett."^{77/}

A hatalom a kezelhetetlennek tűnő társadalmi ellentmondások enyhítése érdekében taktikázni kezdett. Aligha engedhette meg magának többé ugyanis a paraszti tömegek "társadalmi kivülrekesztésének luxusát". "Szüksége volt a paraszti bázisra - írta Berend T. Iván -, hogy a munkássággal szemben politikai, s ha kell, katonai erőként is támaszkodhasson rá." Ezért elodázhatatlanná vált a földreform. Ez a magyarázata annak, hogy Magyarországon a legegyértelműbb ellenforradalmi kurzus hirdette meg a földreformot. Igaz az is - állapította meg Berend T. Iván, hogy ez volt a térség legmérsékeltebb földosztása; a művelhető területeknek alig 6%-át vették igénybe erre a célra. Jellemző, hogy az életképtelen törpeparcellák tulajdonosainak száma már a harmincas évek közepére megkétszereződött.^{77/}

Ferge elemzése szerint a hatalom ügyesen manőverezett a tekintetben is, hogy a munkásság, a szegényparaszság és a pauperizmus kérdéseit külön-külön kezelte, ennek következtében a strukturális szegénység három legnagyobb csoportját elszige-

telte egymástól. "Minden intézmény - írta Ferge - annak elhite-tése-elfogadtatása érdekében működött, mintha valóban más intéz-mények szolgálnák egyik vagy másik elnyomott osztály vagy osz-tályfrakció ügyét: mintha a társadalombiztosítás a "munkások" ügye lenne és szinte csak az övék; a földkérdés, a Zöldkereszt, és az un. 'produktív szociálpolitika' a 'falu' vagy a 'paraszt-ság' ügye lenne - és szinte csak az övék; s mintha a szegény-ügy, a 'magyar norma' a szegénykataszter, a szükség- és inség-munkák 'racionális szabályozása' a 'szegények' előbbiektől füg-getlen intézményei lennének. ... A hatalom végeredményben ahhoz is elég erős és taktikus volt - folytatja -, hogy ennek a 'tár-sadalompolitikának' a logikáját rákényszerítse mind az elnyo-mott osztályokra, mind pedig a baloldal egészére."^{79/}

A radikálisan gondolkodó magyar értelmiség - ha egyálta-lán megtörték az országban - nem bizhatott a hatalomtól száрма-zó átfogó társadalmi reformokban. A szegény-kutatás ezért rit-kán tartalmazott átfogó politikai követeléseket, helyette egy-egy társadalmi réteg szociális biztonságának növelésére, lét-bizonytalanságának csökkentésére törekedhetett. Az igazság az, hogy a szegénység valósághü leírása is forradalmi bátorságot feltételezett a két világháború közötti Magyarországon.

A szegényügyi politikát tehát nem a haladó értelmiség befolyásolta; a hatalom tartotta azt kézben az előbbieken jel-lemzett megosztó politika jegyében. Jellemző, hogy mindvégig alapkérdés maradt az, hogy állami feladatnak tekinthető-e a szegénység enyhítése, vagy az egyházi, a társadalmi, illetve a magánjótékonyosság hatáskörébe tartozik-e. Miután a dilemma végig nem dőlt el, az alapvető gazdasági, társadalmi ellentmondások következtében kialakult tömeges szegénység intézményes enyhité-se is elmaradt.^{80/}

A szegénység és a bűnözés összekapcsolódása a tudományos kutatásban még a szegény-kutatáshoz képest is csak kivételesen fordult elő. A hatalom képviselői számára maguk a kriminológiai kutatások is kényelmetlenné váltak, rákerültek a nemkívánatos ismeretek listájára. A kriminológia első virágkora ezzel véget is ért, hiszen a büntetőpolitika tudatosan negligálta korábbi .

kutatásainak eredményeit, ujakra pedig nem tartott igényt. A korszak elején felhasznált ugyan egyes, a kriminológiától származtatható ismereteket /például 1928-ban a megrögzött büntetésekkel szemben létrehozott szigorított dologház kialakításánál/, ezeket az intézkedéseket azonban a korábbi büntetőpolitikai javaslatokhoz képest tudományosan kevésbé készítették elő, empirikusan is kevésbé voltak megalapozottak, így a konzervatív irányba visszaforduló, megtorláson alapuló büntető felelősségi rendszer könnyen felhasználható eszközévé váltak.^{81/} Az előző korszakban a kriminológia a bűnözés okainak és feltételeinek ismeretében komplex, a társadalompolitika több területét érintő megelőzési programot kínált. A válságokkal küszködő uralkodó osztály azonban akkor még nem igényelte, most pedig már kifejezetten tiltotta az ilyen javaslatok előterjesztését. Nem tartotta feladatának a bűnözés társadalmi szintű kezelését, előtérbe helyezte a megfélemlítést, a következetes megtorlást, a megelőzés helyett a kemény büntetést.

Ebben a politikai légkörben különösen értékes azoknak a munkássága, akik ragaszkodtak a háboru előtti pozitív hagyományokhoz, és kutatási eredményeik társadalmi hasznosításának legkisebb reménye nélkül vizsgálták a szegénység és a bűnözés társadalmi összefüggéseit. Közülük is kiemelkedik Hacker Ervin, a pécsi, majd később a miskolci jogi akadémia tanára. Sokat foglalkozott a háboru bűnözésre gyakorolt hatásával. Azt észlelte, hogy ez a hatás késleltetve jelentkezett. A bűnözés 1924-ben tetőzött, ekkor a 100 ezer 12 éven felüli lakosra eső elítéltek száma 75%-kal volt magasabb, mint 1921-ben.^{82/} A háboru azonban nem csak az össz-bűnözés alakulását befolyásolta, hanem strukturális változást is eredményezett. Átmenetileg megnövelte a nők és a fiatalok bűnözési aktivitását. Az össz-bűnözésben a nők aránya 1909-ben 15,1% volt, 1917-ben viszont elérte a 43,1%-ot, s még 1925-ben is csak 24,1%-ra esett vissza. 1909-ben a fiatalok bünelkövetők /a 12-17 évesek/ az össz-bűnözés 16,0%-át, 1917-ben már 26,2%-át alkották. E jelenség mindenekelőtt a társadalmi "kapillaritásban" nyert magyarázatot Hackernél. A harctérre vonuló katonák helyét ugyanis a munkaadóknál átvették a nők és a gyermekek, és ez a társadalmi fe-

szültség éveiben kriminalitást növelő tényezővé vált. A háboru azonban nemcsak ilyen módon demoralizálhatott, hanem szétzüllesztette a családot, hatására növekedett a felügyelet nélkül maradt fiatalok tömege. Uj beilleszkedési gondokat jelentett a volt katonák számára a polgári életbe való visszatérés, a megélhetési gondok fokozódása és az általános elszegényedés is.^{83/}

Hacker átfogó elemzést adott Budapest bűnözéséről. Arra a megállapításra jutott, hogy a városok kriminalitása sokkal inkább összefügg a gazdasági tényezőkkel, mint a vidék bűnözése. A városok - szerinte - sokkal erőteljesebben viselték magukon a kapitalista berendezkedés alapvető jegyeit. Az utóbbiak közül különösen részletesen elemezte a munkanélküliséget, feltételezve, hogy az közvetlen kapcsolatban áll a vagyon elleni bűnözéssel. Ez a bűncselekmény-fajta pedig - a lakosság összlétszámához viszonyítva - már évtizedek óta Budapesten volt a legnagyobb. Ugyanakkor a munkanélküliek többsége is a fővárosban élt; 1924-1928 között a munkanélküliek 55-62%-a volt fővárosi lakos.

Hacker nemzetközi tapasztalatokból indult ki, amikor az ipari munkásságnak az összlakossághoz viszonyított magasabb kriminalitását tételezte fel. Empirikus elemzés alapján azonban megállapította, hogy ez nálunk csak a vagyon elleni bűnözést tekintve igaz. Mivel az ipari munkásság jelentős hányada Budapesten élt /1900-ban 41,58%-a, 1910-ben 44,14%-a, 1920-ban 38,32%-a/, szerinte a főváros élénk kriminalitásának az ipari munkásság nagyarányú jelenléte is kedvezett. Kapitalista ismérvnek tekintette a "munkásviszályokat", amelyek az ipari munkásság összütkezését jelentették a munkáltatóval. Ezekre az 1926-1928-as években mindenekelőtt Budapesten került sor, hiszen az összeütkezések közel 58%-a zajlott a fővárosban. "A munkásosztály viszonyainak mostoha volta azután könnyen azzal a következménnyel jár - írta -, hogy az eleinte kizárólag csak gazdasági jellegű ellentétek utóbb politikai térre vitetnek át és ott kiszélesednek, ami azután kriminológiai szempontból nem lekiacsinylendő bajoknak a csiráit rejti magában."^{84/}

Közgazdasági elemzéséből kitűnik, hogy lényegesen nehezebbek voltak a megélhetési viszonyok Budapesten, mint vidéken. Ennek ellenére nagy volt a főváros felé áramlás, ez növelte a

létbizonytalanság határán élők arányát, akik többnyire ágybér-
lők voltak, és család nélkül éltek. Ez a réteg - a korábbi kö-
zösségi kontroll hiányában - jobban ki volt téve a bűnözés csá-
bitásának, hiszen a fővárosban sok volt a bűnözésre kínálkozó
alkalom, nagyobbak voltak a vagyoni különbségek. "Ezekon a vi-
szonyokon és társadalmi bajokon - állapította meg - a szegény
ügynek kellő gondozása által tudnánk segíteni. A munkásság bér-
és egyéb viszonyainak helyes alakítása, kellő munkásjóléti in-
tézmények létesítése lesz ezen a téren nemcsak a leghelyesebb
szociál-, hanem egyben a legeredményesebb kriminálpolitika
is."^{85/}

Hacker tehát a kriminalitásra ösztönző tényezők mellett
felismerte azokat a körülményeket is, amelyek kedvezően hatot-
tak a morális viszonyok alakulására. Ilyeneknek tekintette a
művelődési lehetőségek kiterjesztését, a jobb rendőri szerve-
zettséget és a lakosság magasabb szintű egészségügyi ellátását.
Mégsem ezeket a tényezőket tartotta a legfontosabbaknak a bü-
nözés megelőzése szempontjából, hanem a legalapvetőbb társadal-
mi ellentmondások felszámolását. Ez azt jelzi, hogy Hacker az
elődeihez képest nagyobb jelentőséget tulajdonított a gazdasá-
gi egyenlőtlenségekből származó társadalmi ellentétek bűnözésre
ösztönző hatásának. Már 1924-ben felhívta a figyelmet arra,
hogy a vagyonosodással ténylegesen a vagyoni egyenlőtlenség
nőtt, hatalmas ür keletkezett az egyes osztályok között, amely
közvetlenül és közvetett módon egyaránt a vagyon elleni bűnő-
zés növekedését idézte elő.^{86/} A legszegényebb rétegek bűnözési
aktivitását jelezte, hogy míg a loo ezer vétőképes lakosra
1937-ben 708 bűnelkövető jutott, addig ugyanennyi napszámásra
2.934, házi cselédre pedig 887.^{87/} A legbiztosabb megoldásnak
azt tartotta, hogy a társadalom politikai eszközökkel csökkent-
se a nincstelenek arányát, és lényegesen javítson a proleta-
riátus helyzetén. Ha ez elmarad, akkor "nemcsak az illetőkre,
hanem az egész társadalomra, annak még vagyonos tagjára is nagy
veszélyt rejt magában, nemcsak erkölcsi veszélyeket, hanem a
kriminalitásnak felszökkenését idézheti elő" - állapította
meg.^{88/}

Aligha tekinthető véletlennek, hogy Hacker eddigi fejtegetéseiben sehol sem találkozhattunk büntetőpolitikai reformjavaslatokkal. A 19. század végén és a 20. század elején lezajlott büntetőjogi reformokkal ugyanis alapjában véve egyetértett, azokat a bűnisméltés megelőzése szempontjából helyesnek tartotta. Nézete szerint a fiatalok bűnelkövetők büntető felelősségi rendszerében szükség volt a nevelési szempontok előtérbe helyezésére, a rövid tartamu szabadságelvonások ellensúlyozására helyes volt a felfüggesztett szabadságvesztés bevezetése. Ugy vélte, hogy a várt kedvező eredmény - a bűnözés csökkenése - azért maradt el, mert a reformok csak a büntetőjog szűk szféráját érintették. "Sajnos a kriminalitás elleni küzdőtér másik felén - írta -, a szociálpolitikai reformok tekintetében mulasztások történtek. Hogy a bűnözés egyes kategóriáival, például a visszaeső, a megrögzött büntetettekkel szemben a küzdelem sok helyütt kevésbé eredményesen alakult, ezt javarészt a kriminalitás mélyebben fekvő okainak fel nem ismerésével, kevésbé hathatós ellensúlyozásával vagy az ellene való harcnak teljes elmaradásával kell magyarázni. Ugy látszik, hogy azok, akikre a szociálpolitikai teendők és feladatok intézése várt, kevésbé érezték át ezeknek horderejét. Ennek következménye az, hogy a jelenben főként ilyen szociálpolitikai elgondolásoknak és célkitűzéseknek a valóra váltása fontos és sürgős."^{89/}

A most idézett tanulmány megjelenésekor - 1941-ben - Hacker valószínűleg már teljesen egyedül maradt azzal a gondolattal, hogy az adott hatalom keretei között a megelőzés érdekében a szociálpolitika és a büntetőpolitika összekapcsolható. Rácz György és mások, akik már a hivatalos ideológia kiszolgálói voltak a harmincas években, meghirdették a kriminológiai kutatásokon is alapuló és a nevelést is szem előtt tartó, ún. individualisztikus büntetőjog csödjét. "A modern állam, a szociáldarwinizmuson nyugvó társadalom azonban - írta Rácz - ma a közérdekvédelem feltétlenségét követeli, s a bűnözést minden formájában önmaga ellen irányulónak tartja. ... A büntetés kizárólagos célja az államkibocsátotta normákban kifejezett szociáletikai értékelésnek a közösségre való szociálpedagógiai irányu kivetítése, a társadalom közbiztonsági tudatának a megtorlásban

kifejezett szociálpszichológiai megerősítése és megnyugtatósa." ^{90/} Ebben az érvelésben már szó sem volt a bűnözés társadalmi determináltságáról, ehelyett felerősödött az "erkölcsös társadalom" fenyegetése az önhibájukból és szabad akaratukból bűnelkövetésre vetemedettekkel szemben. Rácz nem is említette a megelőzést, egyedül a megtorlást tartotta hatékony társadalmi reakciónak. Az un. individuálista büntetőjogi szemlélet kritikájában Angyal Pál még az előbb idézetnél is továbbment: "az egyéni szabadság garanciáival tulterheltük a büntetőjog hajóját, mely ez okból a szükséges sebesség híján rendeltetés-szerű védelmi szolgálatának betöltésére képtelen." ^{91/} A "büntetőjog hajóját" egyébként már a harmincas évek elején sikerült megszabadítani az egyéni szabadság szinte minden fontos garanciájától. Ma sem tudjuk pontosan, hányan estek ennek áldozatul.

A háboru felé sodródó, fasiszta államhatalom igényeit sokkal jobban kielégítette a Rácz és Angyal képviselte álláspont, mint Hacker elképzelése a bűnmegelőzés új értelmezéséről. Hogy most mégis Hacker örökösének érezhetjük magunkat, annak nem csak forradalminak számító társadalomszemlélete a magyarázata, hanem az a módszertani megközelítés is, amellyel a bűnözés bonyolult társadalmi összefüggéseinek felderítésében ma is utmutatóul szolgál. "Teljesen szabatos, számszerűleg megállapítható eredményekre ezek a kutatások már csak azért sem vezethetnek - írta Hacker -, mert a krimináletiológiai megfigyeléseknél komplikált, számtalan tényező által befolyásolt lélektani tömegjelenségről van szó, amelyeknél az egyes emberi cselekedetek belső, lelki folyamatát nem tudjuk nyomon követni. A krimináletiológia morális tudomány, és éppen ezért abszolút, a fizikai világréndet jellemző matematikai biztonsággal nem derítheti ki és nem állapíthatja meg minden egyes tételét és a törvényszerűségeket előidéző tényezők közötti összefüggéseket." ^{92/}

Ez a válságokkal és ellentmondásokkal terhes korszak új fajta, közvetlen megfigyeléseken alapuló kutatói eredményeket is hozott. Az 1910-es években Angyalföldön tanító Nemes Lipót a nyomorgó családok gyermekeinek életéről készített láttelel értékű feljegyzéseket. ^{93/} A harmincas évek elején visszatért, és megismételte vizsgálatait kétszáz hasonló sorsu családnál.

Az első megfigyelések még csak általános jellegű helyzetleírást adtak, a megismételt vizsgálatoknál azonban már különös figyelmet szentelt a bűnöző életmód kifejlődésének is.^{94/} A husz év távlatából készült összehasonlító vizsgálat a nyomor, a szegénység fokozódására utalt. "1913-ban míg egy-egy család szoba-konyhás lakásban lakott - írta -, ma már csak 1-2-3 családnak jut egy szoba, a konyhában külön él 1-2 család. Tehát a lakásviszonyok sokkal rosszabbak lettek, s alig találtam e házban tanulmányozott 15-20 közül egy-kettőt, akinek némi keresete lett volna."^{95/} Véleménye szerint a fővárost körülvevő több mint kétszázezer lelket számláló "nyomorgyűrű" termelte ki a bűnözők többségét.

Diagnózisa szerint a családi élet e nyomoruságos környezetben felbomlott. A gyermekek - akiket szüleik rendszeresen vertek - már 10 éves koruk körül arra kényszerültek, hogy megélhetésükről maguk gondoskodjanak, többnyire koldulni küldték őket. "Ha keres valamit és pénzt visz haza, akkor van becsülete. A gyermek az ilyen 'szent' családi otthonban semmi más, mint gazdasági tényező" - állapította meg.^{96/} A korábbi időszakban a szülők még ragaszkodtak gyermekeikhez, s akármilyen szomorú viszonyok között éltek is, gyermeküket nem akarták állami gyermekmenhelyekre vagy azok falusi telepeire kihelyeztetni. A harmincas években a gyermekeket ruházni, élelmezni már nem tudták, keresethez a gyermekek is nehezen jutottak, ennek következtében a szülők szívesebben váltak meg gyermekeiktől. A gyermekek sem ragaszkodtak a szüleikhez, lehetőség szerint menekültek otthonról és önállósodtak.^{97/} A kilátásokat sem vázolhatta jobbnak: "A fejlődő új generációval újra kezdődik az élet, amelyet az elődök folytattak, azzal a különbséggel, hogy ezek a szigorúan végrehajtott tankötelezettség és az iskolák fejlődése következtében tán jobban irnak, olvasnak, szóval tanulmányosabbak lesznek, lelkük, erkölcsi felfogásuk olyan marad, mint a reájuk rendkívül nagy asszimiláló hatást gyakorló romlott környezeté."^{98/}

Nemes a szegénység szülte erkölcsi elnyomódás ellen nem talált valódi megoldást. Hangsúlyozta ugyan, hogy az iskolákra az ilyen környezetből származó gyermekek nevelésében új

szerepek hárulnak, s az erkölcsi nevelést még a kötelező tananyag rovására is meg kellene valósítani. A legnagyobb veszélyben lévő, lezüllött gyermekek számára külön iskolák létrehozását javasolta, amelyekben a munkára nevelés mellett az erkölcsi befolyásolás lenne a legfontosabb célkitűzés. Ugy vélte, hogy a veszélyben lévő gyermekek nevelésére - az iskolanővér mintájára - gyermekvédelmi nővért kellene alkalmazni. Sürgette az állami családvédelem kialakítását és olyan tanműhelyek felállítását, ahol az elhagyott, nyomorgó 13-18 évesek otthonra találnának és szakmát szereznének.^{99/} Nemes maga is érezte azonban, hogy az általa felsorolt intézkedések csak akkor járhatnak eredménnyel, ha az alapvető életviszonyokat meghatározó gazdasági körülmények kedvezőbbre fordulnak. Erre azonban ebben a korszakban nem volt remény.

Pedig milyen jól belefért volna az akkor uralkodó szociális demagógia eszmerendszerébe minden társadalmi reform; "A szociális eszme - írta 1943-ban Zehery Lajos - a társas közösségben élő embernek emberi, következőleg szükségképpen társas minőségéből származó legegységesebb követelményeinek összefoglalása. Kölcsönös vonatkozásokat teremt az egyén és a közösség tekintetében, ennél fogva igényt biztosít az egyénnek és a közösségnek, egyszersmind köteleességet támaszt az egyénnel és a közösséggel szemben. Az igények és a köteleesség egyensúlyának irányítását a felelősség érzésében gyökerező emberbaráti szeretetre alapítja, az egyensúly biztosítását pedig az erkölcs parancsát, emberiség követelményét és az igazságosság eszméjét kifejező jog rendező erejére bizza."^{100/} Az ilyen és ehhez hasonló szólamok nagy tömegben láttak napvilágot, hirdetve a jog mindenható, társadalmat szervező erejét, megnyugtatta a hatalom képviselőit, de természetesen nem érintve az alapvető társadalmi ellentmondásokat. Szerencsére azonban a nép sorsáért felelősséget érző, haladó értelmiséget sem vezették félre. Nem voltak mások - ahogy ezt valaki megfogalmazta -, mint egy halódó rend saját sirjára készült szóvirágok.

Összefoglalás

A korszakot elemezve megállapítható, hogy a hatalom a különböző időpontokban igen eltérő módon reagált a szegénységgel összefüggő bűnözés komplex társadalmi jelenségére. Az ezzel kapcsolatban folytatott kutatómunkát eleinte támogatta, később tolerálta, majd tiltotta. Az egész korszakra jellemző azonban, hogy átfogó - a büntetőpolitikát is érintő - társadalmi programot a szélsőséges egyenlőtlenlégek növekedésének megfékezésére nem dolgoztak ki.

A századforduló előtt felgyorsult gazdasági fejlődést követő társadalmi átalakulás következtében felfigyeltek a bűnözésre mint jelentős társadalmi problémára, hivatalos számbavételére is ekkor került sor. A hatalom a fellendülés időszakában érdekelt volt a társadalmi béke megteremtésében, és úgy érezhette, hogy erre a megfelelő eszközök rendelkezésére is állnak. Ezért támogatta a társadalmi valóság feltárására törekvő tudományos törekvéseket, és a kidolgozott javaslatok közül néhányat meg is valósított. Így büntetőpolitikai reformokat vezetett be a századforduló után, különböző intézkedéseket hozott a gyermekvédelem terén, és voltaképpen ide számítható a korábban kialakított közoktatási reform is. A kutatók abban a szerencsés helyzetben érezhették magukat, hogy közvetlenül befolyásolhatják a politikai döntéseket. Ezek a reformok azonban nem a szegénység felszámolására vagy enyhítésére irányultak; az ország lakosainak nagy többsége továbbra is a létminimum határán élt. A szegénységet a hatalom egyéni sorsnak tekintette, enyhítését egyházi és magánjótékonyossággal kívánta megoldani. Ekkor még a tömeges szegénységet úgy értékelte, hogy az a polgári társadalom velejárója, amely legfeljebb zavarja, de nem fékezi a megindult gazdasági fellendülést, és annak következtében egyre kezelhetőbb jelenséggé válik.

Ez az értékelés azonban rövid idő múltán tévesnek bizonyult. A századforduló után lelassult a gazdasági fejlődés, és ennek nyomán szaporodtak a növekvő egyenlőtlenlégből fakadó zavaró körülmények. Növekedett a bűnözés is; új bűnelkövetési formák alakultak ki, megnőtt a vagyon elleni bűnözés aránya. A

politikai hatalom csalódott, mivel úgy érezte, hogy saját eszközeivel sokat megtett a "zavaró" jelenségek humánus megoldására. Mindenesetre, a kudarcokat gyakran a tudományos alapon reformokat javaslóknak nyakába varrta. Türelmetlenné vált, és új megoldások után nézett. Kutatási eredmények helyett a fejlettebb országokban intézményesített formák iránt érdeklődött. Hamarosan belátta azonban, hogy a korábbi gazdasági fellendülés időszakában ott létrehozott komplex rendszerek adaptálásához nálunk nincs elegendő tőke. /Átvehetetlenné vált például a kol-dulás és csavargás társadalmi kezelésére Belgiumban kialakított szociálpolitikai rendszer, ezért abból csak az önhibájukból munkakerülő életmódot folytatók pónalizálását honosította meg - így került sor 1913-ban a dologházak felállítására./ Ettől kezdve a második világháborút közvetlenül megelőző válságos helyzet kialakulásáig egyre erősödött a hit a jogi eszközök társadalmat rendező erejében, a jogszabályok mindenhatóságában. A szegénység kérdésével átfogó módon azonban még formálisan sem foglalkozott. A hatalmon levők továbbra is természetes állapot-nak tekintették a nagy többség szegénységét, pedig haladó kutatók, realista írók, költők már nem csak rámutattak az ellentmondások forrásaira, hanem figyelmeztettek a veszélyekre is. A háboru, a háborut követő inség és a válságokkal terhes évtizedek, de a lezajlott Tanácsköztársaság is egyértelművé tették az ellentéteket. A hatalom rafinált taktikával mégis képes volt néhány évtizedre konzerválni magát. Megosztotta az elnyomott osztályokat, mind a parasztságnak, mind a munkásság képzetesebb rétegeinek nyújtani kívánt valamit, de a gazdasági válságok következtében az egész társadalom egyre kezelhetetlenebbé vált. A bűnözés soha nem látott mértékben emelkedett, nőtt a szükség szülte bűncselekmények száma, de emelkedett a női- és a fiatal-kori bűnözés is, létrejött a nagyvárosi alvilág. Ezekben az években már megszűnt a társadalmat zavaró jelenséggel szemben korábban megnyilvánult tolerancia. Nyílt támadást láttak szükségesnek, amely a büntető felelősség ideológiájában is módosítást igényelt. A nevelés bármily szerény célkitűzését is száműzték, és áttértek a szigorú megtorláson alapuló büntetés alkalmazására, amelynek során nem egyszer a polgári forradalom vivmányaként elismert emberi szabadságjogok is veszélybe kerül-

tek. Később maga a jog is terheessé vált, felesleges korlátokat jelentett, ezért mellőzték nagy horderejű társadalompolitikai döntések jogszabályokba foglalását. A hivatalosan támogatott tudományt átszötte a szociális demagógia, a társadalmi valóság feltárására nem volt kereslet, a korszak végén viszont már minden ilyen törekvés tilalom alá esett.

A szegénység demoralizáló hatását, bűnözéssel való összefüggését ebben a korszakban csak néhány tudós elemezte, csak az ő gondolatmenetükben jelent meg e kérdés komplex társadalompolitikai megoldásának lehetősége. Az általuk elképzelt intézményi megoldásokban mindenekelőtt a szociálpolitika, a családvédelem, a közoktatáspolitika játszott volna szerepet. A büntetőpolitikai eszközök így átértékelődhettek volna, társadalmi szabályozó szerepük és jelentőségük relative csökkent volna.

Jegyzetek

- 1/ Marx-Engels: A német idológia. Szemelvények Marx és Engels 1844-1846-ban írt, kéziratban maradt műveiből. Szikra, Budapest, 1952. 42. o.
- 2/ Engels F.: A munkásosztály helyzete Angliában. Szikra, Budapest, 1954. 325-326. o.
- 3/ Engels F.: i.m. 329. o.
- 4/ Engels F.: i.m. 328. o.
- 5/ Finkey Ferenc: A csavarás és koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból. Budapest, 1905. 31-37.o.
- 6/ Morus T.: Az államszervezet legjobb formáiról és az Utópia nevű új szigetről. 1516. Idézi Irk Albert: Kriminológia. Budapest, 1912. 183. o.
- 7/ Böloni Farkas Sándor, miközben hivéül szegődött az amerikai büntetésvégrehajtási rendszernek, saját börtönviszonyainkról így írt: "Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rohadt rész, hogy ezen házban mint a gonoszság iskolájában henye élet unalmi között egymást tanítva még rendszerebben bétanulhassék a gonoszság a státusz költségén; hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszuálló törvényeket és az őtet megalázott, s kebeléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszaboszszulni az őket üldözőket". /Utazás Észak-Amerikában 1831-1832. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 15o. o./
- 8/ Deák Ferenc munkáiból. A halálbüntetés ellen. Sajtó alá rendezte: Wlassics Gyula. Budapest, 1906. 81. o.
- 9/ Eötvös József: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Pest, 1838. 9. o.
- 10/ Balla Károly: Vélemény a büntetés mód javítása iránt. Pest, 1841. 70-74. o.

- 11/ Balla Károly: i.m. 165. o.
- 12/ Balla Károly: i.m. 121. o.
- 13/ Balla Károly: i.m. 127-130. o.
- 14/ Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1973. 350-352. o.
- 15/ Ferge Zsuzsa: A szegénység társadalmi kezelése. Magyarország 1867-1980. Kézirat, 1984. 9-17. o.
- 16/ Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1907. 517-520. o.
- 17/ Földes Béla: Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján. MTA, Budapest, 1883. 28-34. o.
- 18/ Pikler J. Gyula: Az 1911-i fővárosi lakásszámlálás főbb eredményei és szociológiai tanulságai. A szociológia első magyar műhelye. II. köt. Gondolat Kiadó. Budapest, 1973. 227. o.
- 19/ Kunfi Zsigmond: Az iskola Magyarországon. A szociológia első magyar műhelye. II. köt. 55. o.
- 20/ Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan... 516. o.
- 21/ Lásd különösen Irk Albert: Krimináleltológia. Budapest, 1912. 280-285. o.
- 22/ Tóth Lőrinc: A visszaesés okairól és óvszereiről. Budapest, 1889. 48-49. o.
- 23/ Földes Béla: A bűnügy statisztikája. Budapest, 1889. 101-102. o.
- 24/ Irk Albert: i.m. 232. o.
- 25/ Tóth Lőrinc: i.m. 11-12. o.
- 26/ Földes Béla: A bűnügy statisztikája. 102-110. o. 41-42.o. 154. o.
- 27/ Durkheim E.: Az öngyilkosság. Cseh-Szombathy László előszava. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1967.5.,14.o.

- 28/ Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan... 523-525. o.
- 29/ Vámbéry Ruzstem: Criminológia. Magyar Jogi Lexikon. II.köt. Budapest, 1899. 714. o.
- 30/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. Budapest, 1913. 11. o.
- 31/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. 9.o.
- 32/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. 19.o.
- 33/ Engels F.: i.m. 154-161. o.
- 34/ Vámbéry Ruzstem: Büntetőjog. 19. o.
- 35/ Balogh Jenő megállapítása igazolásául Beccaria 1764-ben, Milánóban megjelent munkájából a következő két tételt idézte: "Jobb a büntetteket megelőzni, semmint büntetni."
"A lopás rendszerint csak a nyomornak és a kétségbeesésnek bűncselekménye." /A büntettekről és a büntetésről./ Balogh Jenő: Nyomor és büntettek. Budapest, 1908. 10. o.
- 36/ Balogh Jenő: i.m. 19. o.
- 37/ Balogh idézi Quetelet: Az emberről és tehetségei kifejlődéséről vagy a társadalmi fizikai kísérlet. Párizs, 1869. II. kiadás. 279-280. o., Balogh Jenő: i.m. 33. o.
- 38/ Morel F.: Az emberi nemnek testi, értelmi és erkölcsi degeneráltságáról. Párizs, 1857. Idézi Balogh Jenő: i.m. 34. o.
- 39/ Balogh Jenő: i.m. 52. o.
- 40/ Colojanni, N.: La sociologia criminale. Catania, 1889. Idézi Balogh Jenő: i.m. 57. o.
- 41/ Balogh Jenő: Adalékok a fiatalkori büntettesek pszichológiájához. Budapest, 1909. 5. o.
- 42/ Balogh Jenő: Adalékok... 4. o.
- 43/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem és büntetőjog. Budapest, 1907. 86. o.
- 44/ Balogh Jenő: Fiatalkoruak és a büntetőjog. Budapest, 1909. 86. o.
- 45/ Balogh Jenő: Fiatalkoruak... 95. o.

- 46/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem... 5. o.
- 47/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem... 9. o.
- 48/ Balogh Jenő: Gyermekvédelem... 8. o.
- 49/ Balogh Jenő: Fiatalok... 244. o.
- 50/ 1901. évi VIII. tc. az állami gyermekmenhelyekről. 2. §.,
1901. évi XXI. tc. a közsegélyre szoruló 7 éven felüli
gyermekek gondozásáról. 2. §.
- 51/ Balogh Jenő: Fiatalok... 181-185. o.
- 52/ Baumgarten Izidor: Az alkohol, mint bünszerző. Jogállam,
1908. VII. évf. Budapest, 1908. 637. o.
- 53/ Irk Albert: Kriminológia. Budapest, 1912. 182-209. o.
- 54/ Irk Albert: Krimináletiológia. Budapest, 1912. 216. o.
- 55/ Irk Albert: Krimináletiológia. 220-231. o.
- 56/ Irk Albert: Krimináletiológia. 246. o.
- 57/ Irk Albert: Krimináletiológia. 262. o.
- 58/ Irk Albert: Krimináletiológia. 297. o.
- 59/ Irk Albert: Krimináletiológia. 297. o.
- 60/ Irk Albert: Krimináletiológia. 256. o.
- 61/ Irk Albert: Krimináletiológia. 285-294. o.
- 62/ Irk például így foglalja össze a szülők hátrányos táplál-
kozása és a kriminalitás közötti kapcsolatot: "A modern
pszichiátria kutatásaiból tudjuk, hogy a degeneráció leg-
első faktora a hiányos táplálkozás. A büntettes biológiá-
jában pedig láttuk, hogy a degeneráció és a kriminalitás
ikertestvérek, hogy Drill orosz kriminológus szavaival
éljünk, a degeneráció progresszív kriminalitásra vezet."
/Krimináletiológia. 236. o./
- 63/ Irk Albert: Krimináletiológia. 301.o.
- 64/ Nagyiványi Fekete Gyula: A dologház és lakói. Magyar Jo-
gászegyleti Értekezések. Budapest, 1891. 6-7. o.
- 65/ Nagyiványi Fekete Gyula: i.m. 7.o.

- 66/ Nagyiványi Fekete Gyula: i.m. 17.o.
- 67/ Pekári Ferenc: A csavargásról. Büntetőjogi Dolgozatok .
Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére.
Budapest, 1912. 25o. o.
- 68/ Pekári Ferenc: i.m. 251-252. o.
- 69/ Pekári Ferenc: i.m. 257. o.
- 70/ Finkey Ferenc: A csavargás és koldulás szabályozása krimi-
nálpolitikai szempontból. Budapest, 1905. 12. o.
- 71/ Finkey Ferenc: i.m. 14. o.
- 72/ Finkey Ferenc: i.m. 15. o.
- 73/ 1913. évi törvénycikkek. Budapest, 1914. 335. o.
- 74/ Részletesebb elemzést tartalmaz Horváth Tibor: Büntetésvég-
rehajtási jog. I. köt. A Rendőrtiszti Főiskola jegyzete.
Budapest, 1975. 332-335. o.
- 75/ Vágó János: Törvényjavaslat a közveszélyes munkakerülőkről.
Jogállam. Jog- és Államtudományi Szemle, 1913. 489-490. o.
- 76/ Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Gondolat. Budapest,
1982. 277-287. o.
- 77/ Ferge Zsuzsa: i.m. 23-24. o.
- 78/ Berend T. Iván: i.m. 277-280. o.
- 79/ Ferge Zsuzsa: i.m. 64-65. o.
- 80/ Lásd a kérdés bővebb kifejtését Ferge Zsuzsa: i.m. 82-94. o.
- 81/ Lásd ennek bővebb kifejtését Gönczöl Katalin: A visszaeső
bűnelkövetők tipológiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Budapest, 1980. 94-101. o.
- 82/ Hacker Ervin: Kriminálisunk az 1921-27. években. Miskolc,
1929. 4-5. o.
- 83/ Hacker Ervin: Társadalmi kapillaritás és a kriminalitás.
Pécs, 1936. 99-108. o.
- 84/ Hacker Ervin: Budapest hatása a kriminalitásra. Budapest,
1931. 37. o.

- 85/ Hacker Ervin: Budapest hatása... 38.o.
- 86/ Hacker Ervin: Bevezetés a büntetőjogba. Budapest, 1924.
54. o.
- 87/ Hacker Ervin: Két kriminálpolitikai dolgozat. Miskolc,
1939. 7-9. o.
- 88/ Hacker Ervin: Bevezetés a büntetőjogba. 54-55. o.
- 89/ Hacker Ervin: Kriminálpolitika. Miskolc, 1941. 4. o.
- 90/ Rácz György: Az individualisztikus büntetőjog alkonya.
Budapest, 1933. 6-9. o.
- 91/ Angyal Pál: Büntetőjogi reformok és az egyéni szabadság.
Concha-Emlékkönyv, Budapest, 1912. 26. o.
- 92/ Hacker Ervin: Budapest hatása... 7o. o.
- 93/ Nemes Lipót: A kültelki gyermekek élete és jövője. Budapest,
1913.
- 94/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom kialakulása. Angyalföldi
adatgyűjtések, megfigyelések és tanulmányok alapján.
Budapest, 1935.
- 95/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 11. o.
- 96/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 31. o.
- 97/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 41. o.
- 98/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 41. o.
- 99/ Nemes Lipót: A bűnöző társadalom... 43-58. o.
- 100/ Zehery Lajos: A szociális eszme érvényesülése büntetési
rendszerünkben. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1943. 8. o.

A BÜNÖZÉS TÁRSADALMI REPRODUKCIÓJA^{x/}

I. A kutatás módszere

Az 1970-es évek eleje óta végzek kriminológiai kutatásokat a bűnözés leghagyományosabb értelemben vett területein, így például a vagyon elleni és az erőszakos bűnözés, valamint a fiatalalkorú és a visszaeső bűnelkövetők körében. Kutatásaim során egyre jobban megerősödött az a meggyőződés, hogy a bűnelkövetés többségét alkotó, előbb említett bűnözési formákért a társadalom különböző rétegei nem a társadalmi jelenlétükkel arányos mértékben felelősek: a társadalom perifériáján élők nagyobb arányban jelen. Miközben a bűnözés mint tömegjelenség társadalmi szinten termelődik, lezajlik egy ujratermelődési folyamat is, amely viszont egy jól körülhatárolható rétegben viszonylag intenzívebben valósul meg. E réteget az elmúlt negyven év nagyarányú társadalmi fejlődése - az iparosítás, a mobilitás, az urbanizáció - nem, vagy nem a fejlődéssel arányos mértékben érintette. Életkörülményeik, szükségletkielégítési lehetőségeik az átlagosnál lényegesen rosszabbak. A társadalom rétegszerkezetében elfoglalt helyzetük, az általuk végezhető munka mind minősége és jellege, mind a jövedelmi viszonyok szempontjából továbbra is hátrányos. Életmódjukban gyakrabban fordulnak elő a társadalom által súlyosnak minősített deviáns viselkedési formák - a bűnelkövetés mellett az alkoholizmus és az öngyilkosság -, mint a társadalom átlagos szintjéhez közelebb álló rétegekében. Nehéz megállapítani, hogy a deviáns viselkedési formák akadályozzák-e a fejlődéssel való lépéstartást, vagy éppen fordítva, a kitörés kilátástalansága kedvez-e a deviáns viselkedési minták sokszor generációról generációra történő átörökítésének. Valószínű, hogy egymást erősítő folyamatokról van szó.

x/ Az MTA Szociológiai Intézete számára készült Kutatási jelentés két fejezetét közöljük; a közlés során megőriztük az eredeti táblaszámozást.

Ezzel a hipotézissel kapcsolódtam be az MTA Szociológiai Intézetének szociálpolitikai tárgyú kiemelt programjába. Az empirikus adatgyűjtést - a várható eredményeknek a bűnözés megelőzésében történő hasznosíthatósága miatt - az Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztálya is támogatta.

A rendelkezésre álló kutatási alapból 123 olyan családról sikerült eredményes vizsgálati anyagot gyűjteni, amelynek két vagy több tagja már büntetve volt, vagy a vizsgálat időpontjában büntetőeljárás folyt ellene. Családi adatfelvételeim során a Szociológiai Intézetnek a társadalmi reprodukciós folyamatok vizsgálatához készített kérdőívét használtam fel. Remélem, hogy mód lesz majd a két kutatás eredményeinek összehasonlítására. Az információt szolgáltató alanyok sokszor igen alacsony iskolai végzettsége és a saját családjukkal kapcsolatos információk hiányos ismerete miatt a teljes részletességgel történő feldolgozástól el kellett tekinteni. A legfontosabb tendenciákat és törvényszerűségeket jelző adatok azonban rendelkezésre állnak.

Igyekeztem képet formálni a vizsgált családok "deviáns" fertőzőttségéről, morális arculatáról is. A családonkénti „két-kötetes nagykérdőív” mellett ezért kitöltésre került egy általam szerkesztett „kiskérdőív” is, amelyet az együttélő családtagok közül az önként vállalkozó 14 éven felüli személyekkel töltöttünk ki. Ezzel a módszerrel 318 személyről gyűlt össze adat.

A nagykérdőív szerkezetének megfelelően három generáció társadalmi helyzetét, mozgását, életmódját lehetett nyomon követni: a 75 év körüli első, a 40 év körüli második és a 16 év körüli harmadik generációt.

A vizsgálat két ütemben folyt 1982-83-ban. Az első szakaszban olyan fiatalok /14-18 éves/ személyeket kerestünk, akik ellen az ország különböző pontjain bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja miatt eljárás folyt, és saját bevallásuk szerint családjukban rajtuk kívül más is összeütközésbe került a büntető jogszabályokkal. /A család ebben az esetben a legszűkebb közösséget, az anyát, az apát és a testvéreket jelentette./

Az említett fiatalokkal történt beszélgetés alapján a nyomozó hatóság képviselői kitöltötték a kérdőívet. Az itt található adatok ismeretében a BM Bűnügyi Nyilvántartóban utánanéztünk a család büntetett előéletű tagjainak. Ezek után kerestük fel a családot otthonában, és töltöttük ki személyes beszélgetés alapján a nagykérdőívet a szülőkkel, a kiskérdőívet pedig minden együttélő, 14 év feletti családtaggal. A priorálás időszakában 92 családdal kerültünk kapcsolatba. A családok lakóhelye a bűnelkövetési előfordulás országos gyakoriságának nagyjában-egészében megfelelően a következőképpen alakult: 23 Budapest és környéke, 28 Szabolcs-Szatmár megye, 18 Borsod megye, 11 Fejér megye, 5 Bács-Kiskun megye, 7 Zala megye. Az alanyok kiválasztásánál ügyeltünk arra, hogy a városi és nem városban lakó vizsgálati alanyok aránya megfelelően a bűnelkövetés országos megoszlásának. 23 esetben azonban vagy nem találtuk a családot az adott címen, vagy megtagadták a részvételt, vagy a kitöltött kérdőív bizonyult használhatatlannak. A reprezentáció elve azonban nem szenvedett sérelmet, mert az eredménytelen esetek eloszlása egyenletes volt. Végül 69 olyan fiatalkorú bűnelkövető családjáról gyűjtöttünk adatokat, akinek a szűkebb környezetében két vagy több személy büntetett előéletű.

A második fázisban 60 olyan szabadságvesztés büntetését töltő, többszörös visszaeső bűnelkövetőt kerestünk meg, akinek szűkebb környezetében legalább egy büntetett előéletű személy élt. A komplex reprodukciós vizsgálat vezetőjének kérésére a visszaesőket úgy választottuk ki, hogy tekintetbe vettünk bizonyos életkori sajátosságokat is: 30 közülük 1928-30 között született, a másik 30 pedig 1940-47 között. Itt az összes vizsgálati alany férfi volt. A 60-ból 54-et lehet eredményes felvételnek tekinteni, ennek többségét viszont az 1940-47-ben születettek képezték. Az adatfelvételre a Márianosztrai Fegyházban és a Váci Fegyházban került sor, 1983-ban. Szerettünk volna megismerkedni vizsgálati alanyaink családjával is, erre azonban nem kerülhetett sor. A házastársat a kérdőívek kitöltése céljából rendkívüli beszélőre hívtuk, de egyetlen esetet kivéve egyik feleség, élettárs sem jött el a találkozóra. Ez egyébként egybevág korábbi tapasztalatainkkal, jelzi a többször-

rösen börtönviseltek családi kapcsolatainak rendkívül laza voltát, és a velük még közösségben élők anyagi viszonyait is. /Feltételezhetően sokan nem tudták vagy nem kívánták megfizetni a külön beszélőre utazás költségeit./ 53 esetben tehát a családról csak egy nagy kérdőív és egy kiskérdőív áll rendelkezésre. /.../

A vizsgálat középpontjában mindig a családfő és annak házastársa állt. A családfő az egyik csoportban maga a visszaeső, a másik csoportban pedig a fiatalkorú apja, annak hiányában az anyja volt. A két csoport fő személyei véletlenül nagyon közeli korosztályokhoz tartoztak, tehát az ő szüleik és gyermekeik is viszonylag azonos társadalmi, történelmi közegben elemezhetőek.

/.../

VI. A harmadik generáció esélyei

A vizsgálat középpontjában álló családfők - a fiatalkorúak szülei és a visszaesők - több szempontból kedvezőtlenebb nevelési feltételeket biztosítanak gyermekeik számára, mint amilyenekben maguk részesültek. E felnőttek foglalkozási összetétele valamivel hátrányosabb, mint a szüleiké volt; az iskolai végzettség alapján nőtt a társadalmi követelményektől való elszakadásuk, csökkent körükben a szakképzettek hányada. Nehéz felmérni, de talán az alapvető szükségletek kielégítési lehetőségei javultak saját gyermekkorukhoz képest. Ennyit valószínűleg számukra is hozott az a szinte minden réteget, közösséget, családot megmozgató nagy arányú fejlődés, amely hazánkban az elmúlt negyven évben lezajlott.

A 123 családban 432 gyermek született. Számukra az érzelmi nevelés szempontjából olyan rendezetlen helyzet alakult ki, mint amilyenek a szüleik házastársi kapcsolatai voltak. A családok 46%-ában a gyermekek mindkét szülő vérszerinti leszármazottai, 12%-ában a gyermekek /vagy a gyermek/ a férj vagy a feleség előző házasságából származnak. A családok 23%-ában együtt nevelkedik a közös gyermek a korábbi kapcsolatból született,

további 4%-ban csak házasságon kívül született gyermek van. Az esetek további 15%-ában az előbbi variációk keverednek örökbe-fogadott és rokongyermekek jelenlétével. A családok gyermekükkel való kapcsolatát tovább színezi, hogy a gyermekek 15,6%-a - 67 gyerek - állami gondozásban élt vagy él. Az állami gondozás elrendelésének okai között gyakoriság szempontjából első helyen szerepelt a szülők anyagi helyzete, második helyen a gyermek korai deviáns viselkedése - csavargás, iskolakerülés, kisebb sulyu bűncselekmények. A szülők - a saját életmódjukban - nem jelöltek meg olyan okot, amely az említett intézkedés alapjául szolgált volna, az országos felmérésekből azonban tudjuk, hogy az állami gondozásba vétel indokai között leggyakrabban a szülők deviáns viselkedése okozta morális veszélyhelyzettel találkozhatunk. Az majdnem esetleges ebben a körben, hogy milyen ok szerepel az iratokban, és mit nyilatkoznak a szülők, hiszen itt mindenféle veszélyeztetés együtt fordul elő, és hogy melyik az ok, s melyik a következmény, azt nehéz megállapítani. Az előbb említetteken kívül szellemi vagy testi fogyatékoság miatt él intézetben a gyermekek 3,7%-a.

A vizsgálatban részt vevő 54 visszaesőnek mindössze 36 gyermeke van, a másik csoportba tartozó 69 családnak viszont 372. Az életkor szerinti megoszlásban is eltérés van a két csoport között: a visszaesők gyermekeinek 69,3%-a 16 évnél fiatalabb, ugyanilyen életkorú gyerekek a másik csoportban 44,7%-ban fordulnak elő. A viszonylag csekély gyermekszám valamint az alacsony életkor miatt a továbbiakban nem választom külön a két csoport gyermekeinek adatait. A visszaesők leszármazottai közül ugyanis összesen kilenc fő elemezhető életkora alapján az iskolai végzettség és a foglalkozás szempontjából.

Arra a kérdésre, hogy hol van ill. mit csinál a gyermek, az alábbi válaszokat kaptuk:

	<u>Fő</u>	<u>%</u>
Meghalt	24	5,5
Otthon van	49	11,3
Bölcsődés, óvodás	17	4,0
Iskolába jár	132	30,6
Kereső tevékenységet folytat	142	32,9
Katona	1	0,2
Gyes-en van	12	2,8
Börtönben vagy javító intézetben van	52	12,0
Ismeretlen a sorsa	3	0,7
Összesen:	432 fő	100,0%

Az általános áttekintésből kiderül^{x/}, hogy ebben a körben viszonylag magas a gyermekhalandóság. Ennél lényegesen nagyobb azoknak az aránya, akik a vizsgálat időpontjában éppen büntetésüket töltötték. Ebből a felsorolásból még nem derül ki, hogy azok a gyermekek, akik otthon vannak, milyen koruk, és egyébként hol lenne a helyük. Erre a kérdésre a foglalkozási megoszlás vizsgálatánál kapunk választ.

A fiatalok társadalmi integrációjának feltételei, személyi adottságaik mutatószámainkkal már csak akkor mérhetők, amikor iskolai pályafutásuk véget ért. A korábbi életszakaszban adódhatnak olyan jelentős fordulatok, amelyek lényegesen befolyásolhatják lehetőségeiket. A társadalmi tapasztalat az, hogy az iskolai pályafutás befejezése után viszont ilyen sorsfordulókra már lényegesen kisebb az esély.

A már nem iskolás, harmadik generációhoz tartozó fiúk és az apjuk iskolai végzettségének összehasonlítását tartalmazza a 23. számú táblázat.

x/ A tanulmány előző - itt nem közölt - fejezetéről van szó.
/Szerk./

23.sz. táblázat: A férfi vizsgálati alanyok és már nem iskolás fiugyermekek iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	Férfi vizsgálati alanyok iskolai végzettsége x/		Fiugyermekek iskolai végzettsége xx/	
	fő	%	fő	%
Nem járt iskolába	5	5,7	-	-
1-3 osztály	6	6,9	9	8,3
4-7 osztály	18	20,8	30	27,5
8 osztály	32	36,8	57	52,3
Szakmunkásképző	20	23,0	11	10,1
Befejezett középiskola	5	5,7	2	1,8
Főiskola, egyetem	1	1,1	-	-
Összesen:	87	100,0	109	100,0

Az új generációban tehát már nem található olyan fiatal, aki közelébe sem került az iskolának, a beiratkozás és az iskola-látogatási kötelezettség tehát ezt a réteget is elérte. Vannak viszont olyan fiúk, akik legfeljebb 3 évet végeztek el, és így gyakorlatilag írástudatlanok maradtak; ezek aránya 8,3%. Az apák között az írástudatlanok aránya valamivel magasabb, 12,6%. /Ez az iskolába nem jártak és az 1-3 osztályt végeztek összege./ A nyolc osztályos kötelezettségnek az apák 33,4%-a, a fiúk 35,8%-a nem tett eleget. Az írástudatlanok magasabb aránya és a 4-7 osztálynál megrekedtek alacsonyabb hányada azt jelzi, hogy az apák messzebb állnak a kötelezettség teljesítésétől, mint fiugyermekek. A lényeg azonban az, hogy az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők mindkét generációban egyharmadot képeznek. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi követelményektől való lemaradás most már a harmadik generációban ismétlődik.

x/ Nincs adat: 28 fő

xx/ Nincs adat: 47 fő

Feltűnő, hogy a fiuk körében a szakmával rendelkezők aránya több, mint a felére csökkent, és a harmadik generációban szinte eltűnnek a magasabb iskolai végzettségűek. Meg kell jegyezni, hogy az első generációról a másodikra a szakmát szerzettek aránya még jelentősen nőtt, a harmadik generációbeliek viszont, ha nem is süllyedtek a nagyapák szintjére, de jelentős visszaesést mutatnak. Ezzel szemben a fiuk körében jelentősen nőtt az általános iskolát befejezettek aránya; az apák között még minden harmadik, a fiaik közül pedig minden második szerezte meg az általános iskolai záróbizonyítványt. Az ilyen adottságokkal rendelkező fiataloknak elvileg még lehet esélyük arra, hogy szakmát szerezzenek, ehhez azonban valódi gazdasági ösztönzésre és célzatos szociálpolitikai támogatásra lenne szükség.

Az asszonyok és lányaik iskolai végzettségbeli megoszlása az előbbinél kedvezőbb tendenciát tükröz /ld. a 24. számú táblázatot/:

24.sz. táblázat: Női vizsgálati alanyok és már nem iskolás lánygyermekük iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	Nők iskolai végzettsége x/		Leánygyermekük iskolai végzettsége xx/	
	fő	%	fő	%
Nem járt iskolába	19	35,1	-	-
1-3 osztály	5	9,3	6	7,6
4-7 osztály	10	18,5	22	27,8
8 osztály	14	25,9	43	54,4
Szaktanácsképző	3	5,6	7	8,9
Befejezett középiskola	3	5,6	1	1,3
Főiskola, egyetem	-	-	-	-
Összesen:	54	100,0	79	100,0

x/ Nincs adat: 8 fő
xx/ Nincs adat: 22 fő

Igaz, hogy a leánygyermeknek sokkal nagyobb lemaradást kellett "ledolgozni". Ugy tűnik, ezt sikerrel valósították meg, hiszen a lányok és a fiúk iskolai végzettség szerinti megoszlása már nem mutat lényeges eltérést, míg szüleik között volt a különbség az asszonyok hátrányára nagy. Az anyák között gyakorlatilag irástudatlan 44,4%, a lányaik már mindannyian jártak iskolába, az 1-3 osztályt végzetek aránya pedig csak 7,6%. Általános iskolai végzettséggel nem rendelkezik az anyák 62,9%-a, a lányoknak viszont csak alig több, mint egyharmada, 35,4%. /Ez utóbbi megegyezik a fiutestvéreik arányával./ A leánygyermek egyharmada sem teljesítette tehát az iskolai végzettségbeli kötelezettségét, induló helyzete így kortársainál rosszabb. Jelentősen megnőtt, az anyákéhoz képest megduplázódott az általános iskolai végzettséggel rendelkezők hányada, az asszonyok közül csak minden negyedik, a lányoknál pedig minden második kapott a 8. osztályról szóló bizonyítványt. A leánygyermek körében valamelyest nőtt a szakmával rendelkezők aránya, csökkent viszont az ennél magasabb iskolai végzettségüké.

Szembeötlő, hogy a szakmával rendelkező fiúk aránya alig haladja meg a lányokét. Az 1980-as népszámlálás adatai szerint ugyanis közel háromszor annyi férfi rendelkezik szakképzettséget nyújtó alap- és középfoku végzettséggel mint amennyi nő. /A férfiak aránya 14,6%, a nőké 5,2%. / A mi adataink szerint úgy tűnik, hogy a lehetőségekhez képest ugyan alacsony szinten, de a fiúk és a lányok itt egyenlőbb esélyekkel indulnak, mint egyéb vonatkozásban.

Az iskolai pályafutás jellemzéseként meg kell említeni, hogy 133 fiatal, az összes iskolába járó és az iskolát már befejezett gyermek közel egyharmada évismétlésre bukkott. Ennek okaként az esetek többségében a szülők kizárólag a gyenge tanulmányi eredményt jelölték meg, de jelentős volt azoknak az aránya, akik a tanulási készség hiányát csavargással, rossz társasággal, iskolakerüléssel magyarázták.

Az iskolai végzettségbeli adottságok átörökítésének eredményei méginkább tettenérhetőek, ha nem csak a megvizsgált családok gyermekeinek esélyeit elemezzük, hanem a teljes harma-

dik generációét, tehát az unokatestvéreket is. Emlékeztetni kell arra, hogy a második generációban - testvéri szinten - még osztoztak az iskolai végzettségbeli lemaradásban, most az ő leszármazottaik eredményeit vizsgáljuk /ld. a 25. sz. táblázatot/:

25.sz. táblázat: A már nem iskolás gyermekek és a már nem iskolás unokatestvéreik iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	Gyermekek iskolai végzettsége x/		Unokatestvéreik iskolai végzettsége	
	fő	%	fő	%
Nem járt iskolába	-		-	
8 osztálynál kevesebb	67	35,6	24	12,1
8 általános	100	53,2	127	64,1
Szaktunókásképző	18	9,6	14	7,1
Befejezett középiskola	3	1,6	31	15,7
Főiskola, egyetem	-		2	1,0
Összesen:	188	100,0	198	100,0

Az összevetés eredményeként megállapítható, hogy az általunk vizsgált személyek gyermekeinek helyzete határozottan kedvezőtlenebb, mint az unokatestvéreiké. Háromszor akkora közöttük a nyolc osztállyal nem rendelkezők aránya, és kisebb az általános iskolát végzettek, de kisebb a magasabb iskolai végzettségűek aránya is. A közel azonos adottságu szülői környezetből származók életutja tehát eltér egymástól. A morális "fertőzőtlenség" feltehetően erősebben befolyásolja az iskolai pályafutás sikerét, mint a szülők iskolai végzettsége.

A társadalmi integráció sikere a munkamegosztás rendjében elfoglalt hely szerint mérhető még, bár ez már nagymérték-

x/ Nincs adat: 69 fő

ben iskolai végzettség függvénye. A fiugyermekek belépési mo-
bilitása kedvezőtlenebb képet mutat, mint az apák legjelle-
zőbb foglalkozás szerinti megoszlása /ld. a 26.sz.táblázatot/:

26.sz. táblázat: A férfi vizsgálati alanyok és a már nem isko-
lás fiugyermekek foglalkozás szerinti meg-
oszlása

Foglalkozás	Férfi vizsgálati alanyok legjelle- zőbb foglalkozása x/		Fiugyermekek fog- lalkozása xx/	
	fő	%	fő	%
Mezőgazdasági fizikai	4	4,0	5	4,8
Alkalmi munkás	-		1	
Segédmunkás	44	44,0	37	35,6
Betanított munkás	21	21,0	20	19,2
Szakmunkás	20	20,0	7	6,7
Szellemi + értel- miségi + vezető	7	7,0	3	2,8
Nem kereső	4	4,0	31	30,0
Összesen:	100	100,0	104	100,0

Mint látható, a fiuk között lényegesen kevesebb - harma-
dára csökkent - a szakmunkások aránya, viszont hétszeresére
nőtt a nem keresők köre. A már nem iskolás fiuk közel egyhar-
mada foglalkozás nélküli. Eddig úgy tűnt, hogy ebben a körben
csak a nők nem vállalnak rendszeres jövedelmet biztosító mun-
kát, ez a jelenség most viszonylag nagy arányban megjelent a
legfiatalabb generáció férfi tagjainál is. A nem kereső fiuk
közel 40%-a 14-18 éves, a többi már messze túl van az iskola-
köteles koron, és belépett a munkakötelesek korosztályába. A
szülők már ismert szociális helyzete nem, vagy csak nagy áldo-
zatok árán teszi lehetővé, hogy felnőtt és egyébként keresőké-

x/ Nincs adat: 15 fő
xx/ Nincs adat: 52 fő

pes gyermekeiket eltartsák. Nagy a valószínűsége annak, hogy ebben a körben átmenetileg vagy tartósan alkalmi, vagy illegális jövedelemforrások is segítik a családi megélhetést. E feltételezés azonban csak a bűnöző pályafutás tanulmányozása során nyerhet megerősítést. Kriminológiai kutatásoknál arra is találtunk példát, hogy bizonyos közösségek csak a családalapítás után várják el az új generációtól a tartós munkaviszony megteremtését. A tömegesnek tekinthető munkavállalási kedv hiánya mögött meghúzódhat a reménytelenség, az esélytelenség felismerése is. A harmadik generációbeliek látják nagyszüleik és szüleik életmódját, ezt nem kívánják követni, de személyi adottságaik sem jogosítják fel őket másra, kedvezőbbre. Ezért a kitörés sajátos követendő módjának a munka nélküli életformát választják, amelyet büntetnek ugyan, és ennyiben kockázatos, de úgy tűnik, hogy megéri.

A lányok foglalkozási szerkezete - az iskolai végzettséghez hasonlóan - a fiukénál kedvezőbb. /ld. 27. sz. táblázatot/:

27.sz. táblázat: A női vizsgálati alanyok és a már nem iskolás lánygyermekek foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozás	Nők legjellem-		Lánygyermekek fog-	
	zőbb foglalkozása x/ fő	%	lalkozása xx/ fő	%
Mezőgazdasági fizikai	-		1	3,0
Alkalmi munkás	-		-	
Segédmunkás	18	34,0	17	51,5
Betanított munkás	10	18,9	5	15,2
Szakmunkás	2	3,8	1	3,0
Szellemi + értelmi-ségi + vezető	4	7,5	-	-
Nem kereső	19	35,8	9	27,3
Összesen:	53	100,0	33	100,0

x/ Nincs adat: 6 fő

xx/ Nincs adat: 68 fő

A munkaviszonnal nem rendelkező lánygyermek némileg kisebb arányu mint a fiu. A lányoknál kedvezőbb a kilépési mobilitás, mint az anyjuknál, hozzájuk képest is növekedett a munkaviszonnal rendelkezők aránya. E réteg szociális helyzete olyan kedvezőtlen, hogy minden ujonnan munkába álló csak javíthat ezen, ezért tartom fejlődésnek a lányok munkakedvének feltámadását. Azt azonban ma még nem tudhatjuk, hogy idősebb korban, gyermekes anyaként, milyen arányban tartják meg munkaviszonyukat. A már dolgozó lányok többsége az asszonyokhoz hasonlóan segédmunkás. A lányok között valamelyest csökkent a szakmunkások, vezetőik és értelmiségiek aránya az anyákéhoz képest. Mivel azonban ez az arány soha nem volt számottevő, így még e csökkenésnek sincs jelentősége.

A harmadik generáció foglalkozási strukturája - összevetve az unokatestvéreik adataival - az iskolai végzettséghez hasonló képet mutat, elmaradásuk jelentős /ld. 28. sz. táblázatot/:

28.sz. táblázat: A már nem iskolás gyermekek és a már nem iskolás unokatestvéreik foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozás	Gyermekek foglalkozása x/		Unokatestvéreik foglalkozása	
	fő	%	fő	%
Mezőgazdasági fizikai	6	4,4	1	0,3
Alkalmi munkás	1	0,7	-	-
Segédmunkás	54	39,4	130	44,8
Betanított munkás	25	18,2	28	9,7
Szakmunkás	8	5,8	56	19,4
Szellemi + értelmi-ségi + vezető	3	2,2	30	10,3
Nem kereső	40	29,3	45	15,5
Összesen:	137	100,0	290	100,0

x/ Nincs adat: 120 fő

Mint a táblázatból kitűnik, kevesebb közöttük a szakmunkás, értelmiségi, vezető, és lényegesen több a munkaviszonnyal nem rendelkező.

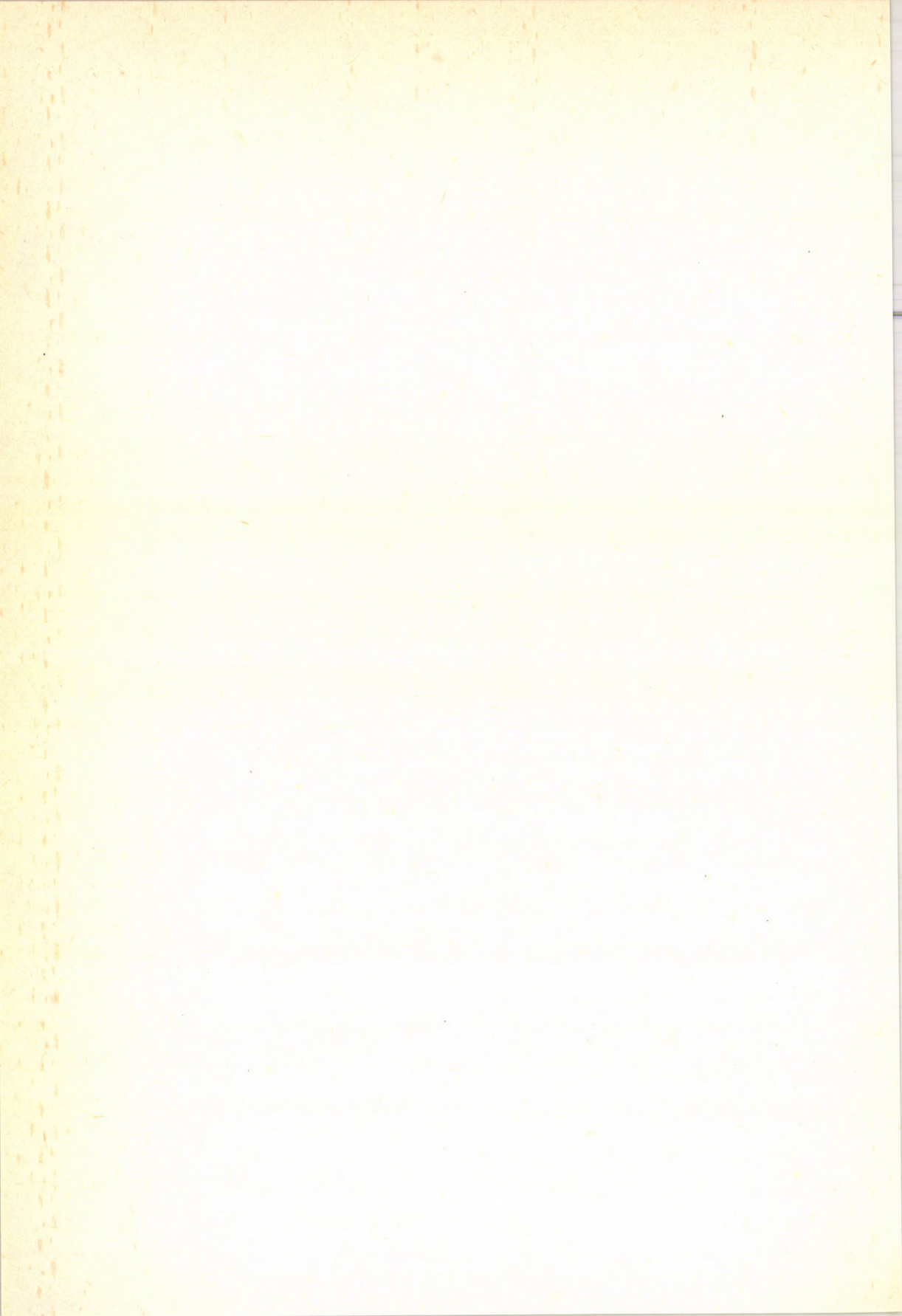
Az iskolai pályafutásukat befejezett harmadik generációbeli fiatalok adottságait összefoglalva megállapítható, hogy szüleik helyzetéhez képest általában és abszolút értelemben romlottak integrációs esélyeik, és a társadalmi átlagtól való lemaradásuk ennek megfelelően nőtt. A nagyszülők iskolai végzettsége lényegesen elmaradt a korosztálybeliekétől. Az ő gyermekeik - vizsgálati alanyaink - iskolai végzettsége a szülőkhöz képest abszolút értelemben nőtt, de a társadalmi átlagtól való lemaradás megőrzi a szülők körében kialakult mértéket. A harmadik generációnak nem sikerült még abszolút értelemben sem lényeges előrelépést tenni; az általános iskolát el nem végzők aránya közel azonos a szülőkével, a szakképzettek aránya viszont a harmadik generációban csökkent. A lányok behozták az előző generációban még jellemző iskolai végzettségbeli hátrányt, közöttük és fiutestvérei között e szempontból már nincs különbség.

Az azonos. koru lakosságéhoz képest a harmadik generáció helyzete igen jelentősen romlott, lemaradásuk még a szülőkéét is felülmúlja. Az 1980-as népszámlálás adatai szerint a 15-19 éves korosztály 6,5%-a nem rendelkezett a nyolc osztályos általános iskolai végzettséggel, az általunk vizsgált fiataloknak viszont 35,6%-a. A szülők korosztályában a népesség 28,6%-a, a mi vizsgálati alanyainknak - a harmadik generáció szüleinek - viszont 47,9%-a. Az eltérés ez utóbbinál nem egészen kétszeres, míg a legfiatalabbaknál meghaladja az ötszöröst.

A foglalkozásbeli eltérés - az előbbiekhöz hasonlóan - igen jelentős. A második generáció még konzerválta szülei helyzetét az új társadalmi, gazdasági feltételrendszerben. A harmadik generáció már szüleihez képest is lefelé mobil, hiszen csökkent a szakképzettséggel rendelkezők aránya, és nőtt - a fiuk között - a foglalkozás nélküli. A szülőknél még a perifériára sodródást konstataáltuk, ezek a fiatalok már ott születtek, és pályájuk - valamivel rosszabb körülmények között - szüleik sorának ismétlődésére utal. Itt azonban figyelemmel kell lenni ar-

ra, hogy a gyermekek tulnyomó többsége a megvizsgált családok közül is a legrosszabb helyzetben lévő, legnépesebb közösségek-
ből származik. Tény azonban az, hogy a bűnözés közösségi reprodukciójában ezek a családok a legaktívabbak.

MUNKAERŐPOLITIKA

A MUNKAERŐ-KÖZVETÍTÉS FELSZABADULÁS
UTÁNI SAJÁTOSSÁGAI^{x/}

Ahhoz, hogy megérthessük napjaink munkaerő-közvetítésének helyzetét és jellemzőit, a munkavállalók, a hatóságok és a vállalatok ezzel kapcsolatos attitűdjeit, vissza kell nyulnunk az elmúlt évtizedek gyakorlatához. A kívülálló olvasó józan észszel nyilván azt feltételezi: a közvetítés - mi is lehetne más - olyan intézmény, amely a munkavállalók és a munkahelyek egymásratalálását segíti elő. Mindez természetesen igaz ugyan, de nem csak erről van szó. A mai szolgáltató jellegű közvetítés a múlt olyan teherkételeit cipeli magán, mint az adminisztratív és büntető jelleg, a formális, nem hatékony működés.

Hogyan alakult a munkaerő-közvetítés 1945-től 1980-ig, a szolgáltató közvetítés megjelenéséig?

A munkaerő-közvetítés 1949 végétől állami, ill. tanácsi feladat. 1945 és 1949 között a szakmai szakszervezetek tartották fenn az irodákat, bár állami támogatással és a közvetítésre vonatkozó állami rendelkezések végrehajtóiként. A mai és az elmúlt évtizedekbeni rendszerhez képest lényeges, előnyös különbség volt az, hogy a közvetítés rendjét a munkavállalók és a munkáltatók képviselőiből alakult paritásos bizottság ellenőrizte. /Ma, amikor a közvetítés "társadalmi bázisának a kiszélesítése" az egyik deklarált cél, az ÁBMH Vezetői Értekezletén az illetékes úgy nyilatkozott, hogy a paritásos bizottság vagy ehhez hasonló konstrukció működtetése "nem időszerű"./

A közvetítés szemlélete, célja - amennyire az elmúlt évtizedek rendeleteiből, állásfoglalásaiból kiolvasható - a munkahelyeknek munkaerővel való ellátása. A háboru, ill. 1956 után, amikor a munkahelyhez juttatás volt a fő cél, fordítva állt a

x/ Részlet a szerző MUNKAERŐ-KÖZVETÍTÉS. Foglalkoztatás- és szociálpolitikai összefüggések c. tanulmányából.

dolog. Mindkét esetben a munkanélküliség megelőzése, illetve felszámolásának szükségessége hívta életre a szabályozást. /Falvainkban sokáig - néhol máig - fennállt a látens munkanélküliség veszélye./

Ugy véljük, jogos, ha így fogalmazunk: a közvetítés alapgondolata, fő törekvése általában inkább termelést segítő, tervet végrehajtó, korlátozó-adminisztratív jellegű volt, mintsem a munkavállalók szükségleteiből kiinduló. Ezért - sajátos módon - ha mindvégig megvolt is, háttérbe került az elsődleges funkció.

Ha most eltekintünk is attól a ténytől, hogy 1945 és 1956 után szükséghelyzet volt /vagyis a jövátételi szállítások és az újjáépítés folyamatosságának biztosítása "működtette" a munkaalkalomhoz jutás elősegítését/, látnunk kell, hogy - bár kisebb mértékben, de - az adminisztratív jelleg, a gyakran részletekbe menő szabályozás 1980-ig általában jellemző volt. /Akár centralizált volt a rendszer, akár nem, mint 1964 óta, amikor is a megyei tanácsok elnökeinek a kezébe tették a közvetítés helyi szabályozását./

A munkaerő-közvetítés 1980-ig tartó szakaszának dokumentumaiból kiderül, hogy a közvetítést eszközként kívánták használni egyfelől a gazdaság ágazati létszámszerkezete átalakításához, másfelől a káros fluktuáció megfékezéséhez.

Az első dolog szorosan összefügg a tervgazdálkodás szimplifikált felfogásával és az ehhez kapcsolódó illúziókkal. Ezek lényege - tárgyunkak illetően - abban foglalható össze, hogy a központi irányítás képes részleteiben is átlátni a gazdaság működését, képes megítélni és befolyásolni a munkaerő-allokáció mindenkori helyzetét. Nem tudunk továbbá szabadulni attól a feltételezéstől, hogy mintha szinte egyforma logika érvényesült volna az élő és a holtmunka allokációjában, olyan, amely a szükségesenél kevésbé veszi figyelembe a dolgozók személyes érdekeit és törekvéseit. /Példa erre az "indokolatlan munkahelyváltoztatásokról" szóló felfogás, amely a fluktuációt szinte kizárólag a gazdasági szükségesség szempontjából képes minősíteni. Ez a felfogás nemcsak 1952-ben volt élő, hanem 1985-ben is./

Az ágazati létszámszerkezet alakítása különféle megfogalmazásokban jelenik meg: a tervszerűség biztosítása a munkaerő-gazdálkodásban, a munkaerő elosztása és újraelosztása, a munkaerő-szükséglet tervszerű kielégítése, stb. Két konkrét példa: az 1945-ben kelt 100.800/1945.F.M. rendelet a feleslegek és a hiányok tervszerű kiegyenlítéséről beszél. A Műm Területi Főosztály 1978. januári tájékoztatója az 1976-tól működő közvetítési rendszert úgy értékeli, hogy az "lépés a munkaerő elosztásának és újraelosztásának megvalósítása felé". Ha ezen azt kellene értenünk, hogy a munkaerő-mozgás központilag irányíthatóvá vált volna, úgy ez a lépés - szükségszerűen - nem történt meg.

Mindenféle elosztás rendelkezik néhány alapfeltétellel: így az elosztás kritériumait kell definiálni, "szűk keresztmetszetek" esetén fontossági sorrendet kell felállítani, létre kell hozni az elosztás tárgyát képező állományt. A közvetítési rendelkezések, irányelvek minderről intézkednek.

Az elosztási kritérium alkalmazásával szemben az a fő - nem tartalmi, hanem technikai - követelmény, hogy operacionálizálható legyen. Kitűnik a közvetítés történetéből, hogy addig még megy a dolog, amíg egy-egy, mennyiségi jellegű irányelvet kell megfogalmazni. Az 1945 és 1956 utáni időkben a legfontosabb kötelezettségek /jóvátételi szállítások/, illetve a legfontosabb szükségletek kielégítése /mint az 1956-os szénhiány/ elfogadható kritériumok /de ezek nem is lépnek fel a "minőségi mutatók" igényével/.

Az 1976-os szabályozások már jóval sokrétűbb követelményt állítottak fel: a hatékony területekre kell áramoltatni a munkaerőt, figyelemmel kell lenni a belföldi ellátási felelősségre, az export igényeire, a helyi szociális-kommunális vállalatok és az un. alapellátás szükségleteire stb.

A felsorolt heterogén szempontok - röviden szólva - a különféle minőségek összehasonlításának a feladatát állítják a közvetítés irányítói elé. Szeretném megjegyezni, hogy ezekből még az alapellátás szempontja áll a legközelebb az operacionálizálhatósághoz.

Szorosan kapcsolódik az előbbiekhöz a fontossági sorrend alkalmazása. /Erre először 1946-ban került sor, majd visszatér az 1964-es, 1967-es és az 1976-os szabályozásban is./ Számos részletkérdést mellőzve most csak arra szeretnék utalni az 1976-1980-as időszak tanulságai alapján, hogy ez mennyire szubjektíven történt. Szigoruan egzakt kritériumok hiányában általában a vállalati érdekérvényesítő képesség döntött, a vállalat és a tanács, a vállalati felügyeleti szerv és a tanács kapcsolata. S mivel a vállalati érdekérvényesítés szorosan kötődik a vállalati nagysághoz, nem meglepő, hogy a kedvezményezett körbe elsősorban a nagyvállalatok kerültek. Felsőbb állami és társadalmi szervek beavatkozása odavezetett egy megyénkben, hogy a gazdálkodó egységek 70%-a jutott a munkaerő-ellátás szempontjából /is/ preferáltak csoportjába. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk: a legtöbb vállalat esetében semmiféle beavatkozás nem ellensúlyozta a munkaerőmegtartó képesség hiányát.

Harmadjára szóljunk az /ujra/elosztás tárgyát képező átlomány létrehozásáról. Ez azonban egy új kérdéskörhöz is átv vezet bennünket: a károsnak tartott fluktuáció szankcionálásához.

Természetesen a fluktuációt - munkaerő-áramlást, munkaerő-mozgást - is különféle érdekek és értékek szempontjából lehet megítélni. E dolgozat írója a munkavállalói-emberi szükségletek kielégítésére helyezi a fő hangsúlyt. Megérti a gazdasági érdekeket hangsúlyozó és egyben legtöbbször moralizáló megközelítést, de nem ért vele egyet.

Álláspontunk röviden a következő: A szabad munkavállalás joga olyan elemi jog, amelynek korlátozását - adminisztratív uton - csak szükséghelyzetben tartjuk elfogadhatónak /ilyen például 1945 után a közmunka-kötelezettség/. A szabad munkavállalás ugyanakkor nem jelent valamiféle, a realitásoktól, a munkaerőpiaci helyzettől, ezen belül a foglalkozási és területi részpiacok állapotától elszakítható "korlátlan" szabadságot. A munkaerőközvetítésnek azonban éppen az a feladata - ennek 1980 óta egyre jobban meg is felel -, hogy növelje a munkavállalók informáltságát a munkaerő-keresletről, s ezáltal tágítsa az elhelyezkedés lehetőségeit.

A munkavállalók érdekeiből, szükségleteiből kiinduló megközelítés számol azzal, hogy a dolgozók igényei és a munkáltatók nyújtotta lehetőségek csak viszonylag ritkán találkoznak az első próbálkozásra, és tartós, netalán több évtizedes időtartamra. Ez két értelemben is igaz. Az egyes emberek életében - gondoljunk az először munkába lépő fiatalokra -, és az első generációs munkások esetében egyaránt.

A fluktuáció okait nyomozó vizsgálatok tanulsága szerint rendkívül széles a munkahely-változtatás személyes motivációinak a köre. Az immár klasszikus "bérindok" mellett az előmeneteli lehetőségek hiánya éppenúgy szerepel ezek között, mint a munkahely - lakóhely távolság lerövidítése, a lakáshoz jutás, a személyes konfliktusok megoldatlansága, az egyes speciális juttatások elérése /mint legujabban a vgmk-tagság lehetősége/. Extrem, de korántsem egyedül példát a személyes életvezetés tudatosságának a hiánya.

A fluktuáció visszaszorítására irányuló törekvések gyakorlatilag nem számoltak a felsorolt okokkal /bár hangoztatták, hogy vannak az egyénnek társadalmilag elismert, jogos szükségletei/. E nézetek képviselői abból indultak ki, hogy a munkahely-változtatás során a kilépés előtt csökken a teljesítmény, a belépést követően pedig a betanulási időre is ugyanez érvényes, továbbá a folyamat sok egyéb adminisztratív költséggel jár.

Hivatkozhatnánk ugyan arra, hogy a kényszerből elhalasztott munkahelyváltogatás is teljesítményvisszatartással jár, s a megkötöttség érzése nyomán felgyülemelő elégedetlenség sem növeli a munkakedvet, de nem érdemes megpróbálkozni a lehetetlennel: a pénzben kifejezhető és ki nem fejezhető hasznok és károk összevetésével.

Van azonban még egy megfontolás is. Ahhoz ugyanis, hogy károsnak vagy hasznosnak minősítsük a fluktuációt, ki kellene tudni jelölni a kívánatos és a nem kívánatos mozgási irányokat. Ez - a legnagyobb általánosságokban mozgó meghatározáson túlmenően - ismét csak képtelenség. /Bővebb kifejtés nélkül erről csak annyit, hogy minden mozgást egyszerre több dimenzióban

- tehát nem csak az ágazatiban - kellene mérni, és súlyozni kellene a különféle dimenziók között jelentőségük szerint./ A hasznos-káros irány egyfajta kijelölésének foghatjuk fel a fontossági sorrend alkalmazását is, ami azonban kudarcba fulladt.

A közvetítés 1980-ig terjedő gyakorlata azáltal szankcionálta a károsnak ítélt fluktuációt, hogy meghatározott számúnál nagyobb évenkénti munkahely-változtatás esetén csak a közvetítés útján lehetett elhelyezkedni /1976-ban például az évi ket-tőnél több változtatás volt a határ/. A közvetítés annyiban volt kötelező, hogy a közvetítési hálózathoz kellett fordulni, ugyanakkor az /először, másodsor stb./ felajánlott állást a dolgozónak nem kellett elfogadnia, de ugyanitt kellett egy újabbat kérnie. Ily módon jött létre az újraelosztásra szolgáló munkaerő-állomány.

1980 óta változott a hivatalos megítélés. Jelenleg is ambivalens, de az a törekvése a domináns, hogy a munkaerőmobilitást - úgymond - serkenteni kell, hogy a munkaerő-állomány inerciája ne lehessen a gátja a kívánatos termékszerkezet-változásnak. /Ujabbban, mintha jóval ritkábban hallanánk ezt a kifejezést./ Ebből következően megszűnt a kötelező munkaerő-közvetítés rendszere, s nem régen hatályon kívül helyezték azt a rendelkezést is, hogy a "vándormadár" meghatározott ideig csak a besorolási kategóriájának legalacsonyabb összegű bérét kaphatja.

x x x

Rövid értékelés kívánkozik e fejezetünk végére. Tárgyunk nem a múlt, hanem a jelen szolgáltató közvetítésében rejlő lehetőségek bemutatása. Meggyőződésünk azonban, hogy a múlt hatásaiban ma is él:

- a közvetítés nemcsak - értelemszerűen - alapfeladatára vállalkozott, hanem - és gyakran elsősorban - másra is;
- emiatt a munkavállalók gyanakvással fordulnak a közvetítés felé, a köztudatban nehezen változik át a korlátozó-adminisztratív jelleg támogató-segítő jellegűvé;

- a vállalatok is hatástalannak ítélik, s a leginkább munkaerőhiányos területeken feleslegesnek is;
- a központi irányítás ma is ellentmondásosan ítéli meg a munkaerőmozgás kérdéseit.

A közvetítés 1980-ig tartó periódusában háttérbe szorultak a munkavállalási igények, s maguk az érintettek rendelkeztek a legkevesebb beleszólással a közvetítési mechanizmusba. /Mindez azonban összefügg a dolgozói részvétel és érdekképviselet általánosabb jellegű hiányaival is./

A közvetítés végülis alapvetően gazdasági jellegű állami beavatkozás volt. A beavatkozás tényét szükségszerűnek ítéljük olyan spontán mechanizmusok, illetve társadalmi érdekegyeztetési intézmények hiányában, amelyek "kezelték" volna a "munkaerőelosztás", a munkaerőmozgások problémáit. Nyilvánvalóvá vált azonban, hogy nem lehet kívülről bevinni, szimulálni olyan folyamatokat, amelyek a gazdaság működéséből nem következnek. A gazdaság működéséből eredő folyamatok hatását viszont adminisztratív uton - hosszútávon - lehetetlen megváltoztatni. A hetvenes éveket nézve - utólag - világosnak tűnik, hogy a közvetítés kiváltó oka a fokozódó munkaerő-hiány közepette a nagyvállalatok romló pozíciója. Ezek képesek voltak nyomást gyakorolni saját munkaerő-ellátásuk javítása érdekében /ezt illusztrálják a kartellek és a kampányok - ld. Fazekas-Köllő/. A közvetítés valójában tehát ilyen célokat szolgált.

A szolgáltató közvetítés jelene

További tárgyalásunkban a "van és legyen" kettőssége fog megmutatkozni. Ezek azonban esetenként össze is folynak: jó kezdeményezések léteznek, ám nem mondhatjuk, hogy már meg is valósultak volna.

Először magáról a koncepcióról: "Az új típusú, szolgáltató jellegű munkaerő-közvetítés kialakulásának szükségessége a 7/1976. MüM sz. rendelet felülvizsgálata során merült fel, elsődlegesen azon megfontolásból, hogy a munkaerő-közvetítéssel kapcsolatos túlzott adminisztratív kötöttségek a munkaerő áram-

lását, s ezen keresztül a termékszerkezet-váltást gátolják." /Tájékoztató az új munkaerőközvetítési hálózat szervezésének tapasztalatairól. ÁBMH Területi Főosztály, 1982. június./

A szolgáltató közvetítés koncepciója talán abban ragadható meg a leginkább, hogy mit tagad: az igazgatási-adminisztratív jelleget, a fluktuáció szankcionálását, és lemond a munkaerő - relative direkt - irányításának a követelményéről.

Fő célja az "egymásra találás" elősegítése, a munkaerőpiaci egyensúlyhoz való közelítés. A koncepció életképességének próbaköve - ezt fejezik ki a deklarációk is -, hogy a munkavállalók és a munkáltatók közös érdekeltiségén kell alapulnia.

Rögtön utalni kell itt a korlátokra is. A legfontosabb annak leszögezése, hogy a közvetítés csak az egyik eszköz a foglalkoztatáspolitikai - munkaerőgazdálkodás eszközei közül. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a munkahely-változtatóknak országos adatokon alapuló becslések szerint, mintegy 15%-a fordul meg az irodákban, s az összes munkaviszony-létesítésnek kb. 1-2 százaléka realizálódik a munkaerőszolgálati irodákon keresztül. Mindez egybevág az extenzív és intenzív keresés nemzetközi irodalomból ismert elkülönítésével. Eszerint a legjobban bejártott, nagy hagyományú irodák sem képesek olyan érdemi információkat nyújtani a munkahely választáshoz, mint a személyes ismeretség. Minél specializáltabb és kevésbé tömegszerű egy foglalkozás, annál inkább igaz ez.

A munkaerő-szolgálati irodák lehetőségeit alapvetően behatárolja a gazdaság jellege, nevezetesen: a munkaerő-hiány mint a hiánygazdaság sajátos kísérőjelensége. Néhány területi részpiacon azonban munkaerőfelesleg van. Itt tűnik ki a korlátozottság kettős mivolta. Hiány esetében ugyanis az iroda nem - vagy csak igen korlátozott mértékben - képes többletkinálatot feltárni. Felesleg esetében pedig mindezt - legalábbis magának az irodának - nem volt eszköze pótlólagos munkaalkalmak teremtésére. A jelzett problematikának fontos összefüggései vannak a területi érdekekkel, erre a későbbiekben térünk ki.

Az új típusú irodák koncepciója mögött - kimondva-kimondatlanul - ott húzódik az a feltételezés, hogy "lesznek még más

idők is", vagyis a munkaerőhiányt egyre több foglalkozási vagy területi részpiacra válthatja fel kínálati többlet. Mindez alapvetően azzal függ össze, hogy fel tud-e majd mutatni a gazdaság elmozdulást a keresletkorlátos modell irányába. Lehetnek emellett olyan átmeneti intézkedések is - szabályozórendszer változás, területi támogatási rendszer változása -, amelyek a munkaerőkereslet csökkenésének az irányába hatnak.

Az új koncepciónak integráns része az iroda jelző funkciója, amely az előbb említettek szerinti változásokat regisztrálja. Beindult és 1985. októberétől működik olyan országos statisztikai beszámoló rendszer, amely a kívánt területi bontásban adatokat szolgáltat a munkaerő-kereslet és -kínálat nagyságáról, illetve szerkezetéről. Az így kapott információk többféle képpen is felhasználhatók.

A mennyiségi jellegű adatok a nagyságrendekről tájékoztatnak. Az elmúlt évek egyszerűbb nyilvántartásaiból tudjuk, hogy amíg a munkába helyezésre várók száma állandóan havi 2400-2800 között ingadozott, addig - ugyanilyen módon számbavéve - a munkáltatók létszámigénye 90 ezresről 60 ezres nagyságrendre csökkent.

Abból, hogy kik milyen foglalkozásuk, életkoruk stb. fordulnak a közvetítéshez, és milyen szándékkal, következtetni lehet a munkavállalók aspirációira ill. helyzetére. A jelenlegi és a kívánt státusz eltérései a spontán, munkavállalói mobilitási törekvéseket jellemzik. A személyenkénti adatlapok feldolgozása nyomán tendenciák rajzolódhatnak ki.

Továbbá: ismétcsak a szóban forgó statisztikai adatbázison lehet elemezni a kínálat és a kereslet strukturális eltéréseit. Ezek sajátossága például, hogy a munkáltatók nagyobb arányban keresnek fizikai és azon belül is szakképzetlen dolgozókat, mint amekkora ezek relatív súlya a jelentkezők között.

A munkaerő-szolgálati irodák jelző funkciója néhány ponton csorbát is szenved. Az adatok megbízhatóságát - a szokásos statisztikai hibákon túl - befolyásolja az adatszolgáltatók érdektelensége is. Így már maga a vállalati munkaerőigény-bejelentés megkérdőjelezhető, hiszen a túlzott igények gyakoriak.

/A dolog érthető, s a hiánygazdálkodásnak abból a reflexéből származik, hogy többszöröset kell kérni valamiből, ahhoz, hogy az eredeti mennyiséget megkapjuk./ Előfordul a bejelentéseknek az ellenkező esete is: a vállalat annyira nem bizik a közvetítés hatékonyságában, hogy be sem jelenti az igényét.

Az előbbieken tulmenően még egy torzításra hívhatjuk fel a figyelmet. Szabolcs-Szatmár megyei adatokból tudjuk, hogy a - gyakorlatilag női - munkaerőtartalék ott kb. 4-5 ezer főnyi. Ezt úgy állapították meg, hogy a tanácstagok házról-házra jártak, és felmérték a munkavállalási szándékokat. Ekkor derült ki az is, hogy a megkérdezettek döntő hányada csak helyben óhajtaná munkát vállalni.

Amiért mindezt említjük: az irodában - elvileg - meg kellene jelennie a szóbanforgó munkaerőtartaléknak. Ehelyett a közvetítési statisztika mintegy 5-600 munkába helyezésre váróról beszél. Miből adódik eltérés?

Több irányu feltevésekre hagyatkozhatunk. Az egyik legkézenfekvőbb az, hogy a falusi asszonyok nem tudnak a munkaerőszolgálati irodák létezéséről, nem tudják használni, vagy esetleg eleve nem biznak benne. Továbbá arra is gondolhatunk, hogy a családon kívüli munkavállalás nem igazán szorító gazdasági kényszer a számukra. A rendelkezésre álló információk alapján azt tartjuk a legvalószínűbbnek, hogy a női munkavállalás szándéka a munkaviszonyhoz kapcsolódó szociális ellátások elnyerésére irányul /gyes, táppénz, nyugdíj, stb./. Mindez utólag felveti a szociális ellátás és a foglalkoztatás viszonyának, tul szoros kapcsolatának a problémáit.

A közvetítés és a munkavállalói rétegek

Ezt a kérdést kétféle értelemben közelíthetjük meg. Mindkettő a munkavállalók rétegződéséből indul ki.

A közvetítéssel foglalkozó dokumentumok szokásos szóhasználata szerint az un. rétegeközvetítés a munkaerő-közvetítés specializációját, szakosodását jelenti. Itt elsősorban a foglalkoztatási forma szerinti specializációról van szó. Ide tar-

toznak a részmunkaidős, rugalmas munkaidős és egyéb, a szokványostól eltérő formák. Ezek révén egy sor munkavállalói igény kielégíthető lenne, így például a női munkavállalás és a gyermeknevelés szempontjainak az összeegyeztetése.

A munkaerő-szolgálati irodák tapasztalatai szerint lenne az ilyen munkakörökre jelentkező, ugyanakkor azonban kevés az ilyen munkahely. A vállalatok érdekeltsége, szervezőképessége a jelek szerint hiányzik, ez egyben megkérdőjelezi a bejelentett munkaerőhiány nagyságát is.

A réteggözvetítés előbb tárgyalt csoportjába tartozik a nyugdíjasok kiközvetítése is. A magyar foglalkoztatás rendszerében - a bedolgozókkal együtt - éppen a nyugdíjasok képeznek olyan "puffer-réteget", amelyet "szükség szerint" /értsd: szabályozó változások szerint/ lehet bevonni a társadalmilag szervezett munkába vagy kivonni abból.

1980 után folytak olyan kísérletek is, hogy másodállásra, mellékfoglalkozásra közvetítsenek vállalkozókat. Tudomásom szerint, szórványos esetektől eltekintve, ez a gyakorlat nem vált általánossá. Valószínűleg azért, mert a másodálláshoz jutás általában már eleve olyan munkaerőpiaci pozíciót feltételez, amely nem jellemző az irodákban megfordulókra.

Korábban ugyancsak nagy hévvel indult az a kezdeményezés, amelyet úgy emlegetnek, hogy humán szolgáltatások ellátása, vagy közvetítés "magán munkáltatók" számára. Ezek a munkáltatók nyugdíjasok vagy kisgyermekes családok, ahol ápolásra, gyermekfelügyeletre, bevásárlásra stb. lenne szükség. Az ilyen munkaalakalmak elsősorban főiskolás, középiskolás tanulók előtt álltak nyitva, akárcsak az egyéb, alkalmi munkák. Joggal feltételezhetjük ilyen esetekben a munkavállalók és a munkaadók közös érdekeltségét. Két probléma mutatkozott azonban, ami fékezte a formák nagyobb arányu elterjedését. Egyrészt a fizetőképes kereslet korlátozott volta, másrészt a propaganda elégtelensége. Viszonylag kevesen tudták ugyanis, hogy ilyen igényeiket hol kell bejelenteni. Sok mulott az iskolák és az irodák folyamatos kapcsolattartásán is.

Az előbbieken ismertetett rétegek közvetítési formák bevezetése része volt a szolgáltató közvetítés új koncepciójának. Elmondhatjuk, hogy ezáltal - a korábbiakhoz képest - a közvetítési tevékenység valóban sokszinűbbé, szélesebbé vált. Ugyanakkor sehol nem történt frontáttörés.

Áttérve a munkavállalói rétegek és a közvetítés kapcsolatának egy másik aspektusára: az a hangsúlyos kérdés, hogy mennyiben tud segíteni a közvetítés a hátrányos munkaerőpiaci státuszu dolgozókon. A probléma jelenleg is aktuális, és valószínűsíthető, hogy a jövőben méginkább az lesz.

A feltett kérdésre szórványos adatok és nem okvetlenül általánosítható személyes tapasztalatok birtokában csak hipotetikusan tudunk válaszolni. Abból indulhatunk ki, amit szakirodalmi megállapítások is alátámasztanak: minél inkább rutinszerű, közismert követelményekkel rendelkező munkahelyekről van szó, annál nagyobb az esélye annak, hogy itt közvetítés útján helyezkednek el a munkavállalók. Tudjuk továbbá azt is, hogy léteznek "jó" és "rossz" munkahelyek. /A "jó" munkahely valamilyen speciális előnnyel, vagy a kedvező "ráfordítás-hozam aránnyal" jellemezhető./ A jó munkahelyek a munkáltató számára is igen fontos, kulcspozíciókat jelentenek. Ezért az ilyen helyeket általában csak alapos, sokoldalú informálódás útján töltik be. /Ugyanez a munkavállalók szemszögéből az "intenzív keresés" kategóriájával írható le./ Emiatt a "jó" munkahelyek általában nem jelennek meg a közvetítő irodák kínálatában. Hipotetikusan úgy fogalmazhatunk inkább, hogy itt a munkahelyek "perifériájával" találkozhatunk.

Ugyanigy: munkaerőpiaci, sőt, az esetek egy részében társadalmi helyzetüket tekintve is perifériára szorultak alkotják az irodákban megjelenő munkaerő kínálatot. Ha ez a megállapítás igaz, márpedig nagy valószínűséggel az, akkor a közvetítés társadalmi szerepének a lényegéhez jutottunk el.

Mi ez a szerep? Az elhelyezkedési esélyegyenlőtlenség csökkentése, a hátrányos munkaerőpiaci helyzetű rétegek munkavállalásának előmozdítása. A jövőben ehhez további funkció is járulhat: az átmenetileg állás nélkül maradtak szociális támogatása.

A jelennél maradva: a vállalatok egy része időről-időre elhatározza, hogy megszilárdítja a munkafegyelmet, fellép a vándormadarak ellen stb. Ilyenkor átszervezés vagy egyéb címen igyekeznek megszabadulni az - okkal vagy ok nélkül - hasznavetetlennek tartott dolgozóktól. De ami ennél is általánosabb: a "sok csalódás hatására", eleve fel sem veszik a "kilépett" munkakönyvi bejegyzéssel rendelkezőket, a vándormadarakat, az esetleg még gyermeket szülő anyákat, a cigányokat. Diszkrimináció tehát létezik. /Példa a cigányság eseteiből: "nem vesszük fel ezt az asszonyt, mert a többi husz akkor kilép, nem hajlandók vele együtt dolgozni". Az előítélet olykor nagy mérvű volt egy általam ismert magyar kisvárosban, hogy a közvetítő lappal érkezőt a portás nem engedte bejutni a munkaügyi osztályra. Volt eset, amikor a telephelyvezetőt - akivel véletlenül találkoztam - azzal lehetett rászorítani a munkaerő-felvételre, hogy az Alkotmányra hivatkoztam és szabálysértési feljelentést helyeztem kilátásba./

Ma, Magyarországon nyilvánvalóan senki sem vállalja fel nyíltan, hogy "faji előítéletei" vannak, a gyakorlat azonban ez. Mit lehet mégis tenni, és különösen: mit tehet egy munkaerő-szolgálati iroda?

Kicsit messzebről kezdve: a teljes foglalkoztatásért a területi szervek viselik a felelősséget. Konkrétan: a megyei tanácsok az állami felelősséget, a pártbizottságok a politikai felelősséget. Ezek mindent megtesznek azért, hogy legyen kellő számú munkahely. Gyakorlatilag egy eszköz van a kezükben: a munkahely-teremtések orientálása. Ezenkívül a megyei tanácsok munkaügyi osztályai hatósági jogkörükben eljárva kötelesek időnként felülvizsgálni, hogy a rehabilitációs munkahelyeket az arra jogosult személyek töltik-e be, illetve hogy az ilyen célra adott állami támogatást a vállalatok megfelelően használták-e fel?

Az említettekkel együtt is a tanácsok a vállalatokkal csak a közös érdekek alapján tudnak tartósan és eredményesen együttműködni. Olyan komplex kapcsolatrendszerrel van szó, amely feleleli a vállalat működésének összes területi vonatkozását. /A

letelepedéshez telek, közmű, üzemépület, a dolgozóknak lakás, gyermekintézményi elhelyezés, támogatás a kötelező közvetítés idején, segítség a munkaerőpiaci konkurencia ellen stb./. A felsoroltak a tanácsok "adui", a vállalatok ezzel szemben támogatják a területfejlesztést, és segítenek a foglalkoztatási problémák megoldásában.

A foglalkoztatás általában és addig közös érdek, amíg a vállalati munkaerőszükséglet kielégítése egybeesik a teljes foglalkoztatás biztosításának a területi feladatával. A problémás rétegek elhelyezése inkább csak területi állami érdek, amelyet éppen azért lehet érvényesíteni a vállalatokkal szemben, mert fennáll a vázolt sokrétű érdekkapcsolat a gazdálkodó szervezetek és a tanácsok között. Erre tekintettel a vállalatok többnyire engednek a tanácsi kérésnek, azzal a hátsó gondolattal, hogy valamilyen módon "benyújtják a számlát".

A közvetítés gyakorlatában az említett viszonyrendszer a megfelelő ügyintézők általában jó személyi kapcsolatán és azon az "árukapcsoláson" alapul, hogy "közvetitek neked öt jó szakmunkást, de akkor vegyél fel két cigányt."

A leirt folyamat teljesen adekvát az általános társadalmi gyakorlattal és jobb híján elfogadható. Látni kell azonban a korlátokat is. Ezek egy része mennyiségi jellegű; tömegesen, ezres nagyságrendben ez a módszer nem alkalmazható. Azonkívül, minél nagyobb és "országosabb" egy vállalat, annál inkább fennáll a lehetősége, hogy lazák a területi kötődések.

A megoldás egy újfajta vállalati támogatási rendszerben, az intézményesített formák megtalálásában keresendő. Több tényezőt kell figyelembe venni: így elsősorban a vállalati önállóságot. Ebből az következik, hogy meg kell teremteni a vállalati érdekeltséget, mivel az adminisztratív /esetleg politikai/ beavatkozások időbeli hatása, hatékonysága kicsi. Továbbá be kell vallani - s ehhez egyre közelebb jutunk -, hogy szociális foglalkoztatásról van szó.

Érdeemes itt még annyit megjegyezni, hogy "nem baj", ha a foglalkoztatásnak szociális jellege van, az a baj inkább - mint ez nálunk országos jelenség -, hogy nem különíthető el a fog-

lalkoztatás egészén belül, hogy valójában mekkora körre terjed ki a szociális jellegű, azaz a csökkentett hozamkövetelményekkel jellemezhető foglalkoztatás. Ez azonban már messzebb vezet: a bér-érdekeltség problematikához.

A munkaerő-közvetítés jövőjéről

Erről nem lehet másképp gondolkozni, mint csak a gazdaság-, foglalkoztatás- és szociálpolitika együttes jövőbeli alakulásának a függvényéről.

Világosan kettéválik a dolog: vagy folyamatos "tökéletesítés", vagy érdemi, minőségi változások.

Pontosabban fogalmazva: szükség van a tökéletesítésre is, a változásokra is. Az első eseten azt értjük, hogy nincs még mindenütt megoldva az irodák megfelelő centrális elhelyezése, a fogadóhelyiségek kialakítása, az információáramlás biztosítása, a személyzet felkészültsége. Ez olykor olyan ellentmondásokhoz vezet, hogy sorra vezetik be a számítógépes nyilvántartást, de az ügyfelekkel esetleg még nem lehet nyugodtan megbeszélni a problémáikat. /A tapasztalatok szerint sokan a munkahelyváltoztatást olyan intim kérdésnek tartják, amelyről csak négszemközt kívánnak beszélni./

Összességében azonban úgy ítélhetjük meg, hogy a sokféle "tökéletesítés" öncélú maradhat abban az esetben, ha a közvetítés nem találja meg a maga helyét a munkaerő-allokáció eszközei között. Tagadhatatlan, hogy a munkaerőhiány /vagy más oldalról: a munkahelyek sokhelyütt tapasztalható jelentős tulkinálata/ aláássa mind a dolgozók, mind a munkáltatók érdekelttségét a közvetítésben. Ha a jelenlegi gazdasági feltételrendszer nem változik meg, úgy a közvetítés iránti viszonylagos érdektelenség is változatlan marad.

Ugyanilyen tagadhatatlan azonban az is, hogy még a jelenlegi viszonyok között is léteznek támogatásra szoruló, hátrányos munkaerőpiaci helyzetű rétegek. /Néhány földrajzi területen ez különösen szembeötlő/. A jövőben a közvetítésnek ez a támogató funkciója mindenképpen megmarad. Még ha nem is változnak

meg a munkaerőpiaci erőviszonyok a munkáltatók javára, a hátrányos /társadalmi/ helyzet ujratermelődik.

Való igaz, hogy igazán nagy feladat elé az irodák akkor kerülnének, ha kiszélesednék az a réteg, amelynek ujraelhelyezkedési nehézségei vannak. Ezzel voltaképpen bővülne a közvetítés funkciója: felmerül a munkanélküli segély kezelésének a feladata. Az, hogy ez az összeg mennyi legyen, milyen feltételekkel folyósítsák és mennyi ideig, jelenleg vita tárgya. Az alapvető célkitűzés úgy fogalmazható meg, hogy esetleges munkanélküliség esetén az elért életszínvonal csak elviselhető mértékben csökkenjen. Az így meghatározott mérték persze nemcsak egyéenként különbözik, hanem szükségszerűen másképp látja ezt az államigazgatás, és másképp a munkavállalók. A foglalkoztatás- és szociálpolitikának ez az a határterülete, amely - megítélésem szerint - nem működhet megfelelő munkavállalási érdekvépviselet nélkül.

Akár változik a gazdaság erőforráskorlátos jellege, akár nem, ettől némileg független lehet a szociálpolitika alakulása. Ha előre tudnánk lépni a létbiztonság és a foglalkoztatás kapcsolatainak a lazításában, akkor mindenképpen csökkenne az elhelyezkedni kívánók közvetítésére gyakorolt nyomása. Mindenesetre alapelvnek tartjuk, hogy a közvetítés elsődlegesen foglalkoztatáspolitikai eszköz, miközben természetesen szociális vonatkozásai is vannak: segíthet megoldani szociálpolitikai feladatokat, ez azonban csak másodlagos feladata.

Ha valamilyen ideálképet akarnánk rajzolni a jövőbeli közvetítő hálózatról, akkor ez a következőképpen nézne ki: irodák integrált rendszere, gyors, pontos információáramlás, komplex funkciók. Az irodák hatóköre az első ízben munkába állóktól a nyugdíjasokig, megváltozott munkaképességükig terjedne. Mindenkivel személyre szólóan foglalkoznának a kellő számban rendelkezésre álló, jól felkészült szakemberek. Kiemelt fontosságu lenne az összevont funkciók között a fiatalok pályairányítás és a felnőttkori pályaválasztási tanácsadás. Az ily módon előtérbe kerülő segítő-orientáló jellegén kívül változatlanul fontos a közvetítésnek a munkaerőpiaci folyamatokat jelző funkció-

ja, valamint a tájékoztatás. Ez egyaránt szólna a munkáltatóknak, a munkavállalóknak és az állami szervezeteknek.

Én magam egyelőre nem tartom megválaszolható kérdésnek, hogy mindebből mi valósul majd meg. Paradox módon a jelenlegi munkaerőpiaci viszonyok nemigen kényszerítik ki e funkciók kialakítását és fejlesztését. A valós, nagyobb szükség pedig olyan gazdaságpolitikai-politikai változásokat feltételez, amelyekre nem biztos, hogy sor kerül.

Rövidebb távon a közvetítés sorsa a foglalkoztatáspolitikai alakulásának ahhoz a dilemmájához kötődik, hogy a gazdaságpolitikai lépéseknek mennyiben lesznek a foglalkoztatást is befolyásoló konzekvenciái. Az ilyen változásoknak - főként a nyilatkozatok szintjén - vannak bizonyos előjelei, de nagy kérdés, hogy ezek végül elvezetnek-e majd érdemi változásokhoz, a reformfolyamat folytatódásához.

NÉHÁNY GONDOLAT ÉS TAPASZTALAT A FIATALKORUAK
ELHELYEZKEDÉSI NEHÉZSÉGEIRŐL

Az utóbbi időben az emberek is, és a sajtó is egyre gyakrabban foglalkozik az elhelyezkedési nehézségekkel, miközben tudjuk és hirdetjük, hogy hazánkban gyakorlatilag megvalósult a teljes foglalkoztatottság, sőt munkaerőhiány van. Érdekes kérdésnek látszik, hogy mi a tulajdonképpeni helyzet. Lehetséges-e egyszerre munkaerőhiány és elhelyezkedési nehézség? A külföldi példák és a szakirodalom erre választ adnak. Munkaerőhiány idején is lehetséges elhelyezkedési nehézség, ha a munkaerő összetétele és a foglalkoztatási struktúra viszonya diszharmonikus. Ebben a helyzetben beszélnek ún. strukturális munkanélküliségről. /1/ A munkaerő nem pasztikusán átcsoportosítható, univerzális tömeg, amely kielégíti a mindenkori igényeket. Az előbbiekből következően nálunk is feltehetően ezzel a jelenséggel lehet találkozni. Ha ez így van, akkor ennek körülírható gazdasági és társadalmi okai és következményei vannak.

A munkaerőpiac feszültségeit elsősorban annak tulajdoníthatjuk, hogy az extenzív gazdaságfejlődés szakasza után gazdaságunk áttérőben van az intenzív fejlesztés időszakára. A gazdaságpolitika elsősorban a vállalati hatékonyságot kívánja emelni, de beruházásra, korszerűsítésre nem áll elegendő pénz rendelkezésre, ezért az élők munkára fordítás csökkentését használja fő eszközül. Fokozódik az igény a kvalifikált munkakörök betöltésére, ugyanakkor egyre inkább szűkül a kereslet a képzetlen munkaerő iránt. Nehezíti a helyzetet, hogy a fiatalok esélyei relatíve romlottak, "felerősödtek az életkori hovatartozás generációs egyenlőtlenségei, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helynek egyik jelentékeny meghatározója lett az életkor.... Az életfeltételek kedvezőtlen alakulásának kulcsproblémája a munkavállalás nehezebbé válása, a fiatalok munkaerőpiaci pozíciójának romlása." /2/

Az elhelyezkedési nehézségek elsősorban a kevésbé képzett fiatal munkavállalókra rónak terheket. Nem független a kérdés

a településhálózattól sem. Az ország kevésbé iparosított területein hamarabb és fokozottabban jelentkeznek a jelzett problémák.

Azt gondolom, hogy ez a helyzet egyáltalán nem biztat jobb kilátásokkal, és azzal fenyeget, hogy a társadalom bizonyos rétegei, elsősorban azok, amelyek kevésbé rendelkeznek érdekeik érvényesítési lehetőségeivel, egyre kevésbé felelnek meg a piaci verseny követelményeinek, és kiszorulhatnak a munkaerőpiacról.

A helyzet elemzésekor feltétlenül szót kell ejteni az iskolarendszerről, lévén az szoros összefüggésben a fiatalok pályaválasztásával, elhelyezkedési esélyeivel. Az utóbbi időben végzett vizsgálatok megállapították, hogy már az általános iskolában is erős lefelé szelektáló mechanizmusok működnek, amelyek behatárolják az illető későbbi pályafutását, lehetőségeit. A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy a szelekciós mechanizmusok korrelálnak a szülők társadalmi státuszával. /3/ Az átlagos iskolázottsági szint emelkedése mellett a foglalkoztatási struktúra nem változott lényegesen, ezért a fiatal munkavállalóknak egyre nagyobb száma kényszerül képzettségénél alacsonyabb szintű munka végzésére. /4/

Adva van tehát egy olyan iskolarendszer, ahol egyrészt tulképzés folyik a munkavállalási lehetőségekhez képest, eközben azonban a társadalmi hierarchiában alacsonyabb szinten elhelyezkedő családok gyermekei a jobb munkaerőpiaci pozíciót jelentő iskolai jogositványokat nehezebben tudják megszerezni. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a szelekció eredményeként a különböző hátrányos helyzetekből induló gyerekek egy része nem végzi el az iskolát. A beiratkozottak 80-84%-a végzi el az általános iskolát 14 éves korig. A 16. életévüket be nem töltött fiatalok továbbképző iskolái gyakorlatilag megszűntek, a dolgozók iskolájának elvégzését pedig senki sem ellenőrzi.

"Nemcsak a szülők, a társadalomirányítás is azt várja, hogy az iskola a fiatalokat minél tovább falai között tartsa. Ugyanakkor a gazdaság is egyre kevésbé tart igényt egyéni munkavállalóként a fiatalok, különösen a 16-17 évesnél fiatal-

labb munkaerőre." /5/ Ilyen körülmények között lényeges, hogy mi történik azokkal a gyerekekkel, akik a nyolc általános elvégzése előtt kimaradnak az iskolából, vagy nem tanulnak tovább, illetve a továbbtanulás során lemorzsolódnak. A statisztikai adatok szerint az utóbbi időben létszámviszonyaik a következőképpen alakultak: /6/

	/ezer főben/				
	1975	1980	1982	1983	1984
Általános iskolát befejezte, de nem tanult tovább, ill. középfokú oktatásból kimaradt	37,1	26,6	30,5	30,2	32,0
Általános iskolát 16 éves koráig nem fejezte be	15,1	6,0	6,2	6,1	6,0
Összesen:	52,2	32,6	36,7	36,3	38,0

Az 1985-ös adatokról a Népszabadság 1986. május 5-i számában a következők jelentek meg:

1985-ben 130 000 nyolcadikos gyerek volt,
8 500 nem tanult tovább.

Ismeretes, hogy a továbbtanulók mintegy 20%-a az első évben lemorzsolódik. Ezekből az adatokból kiindulva az adott évben körülbelül:

8 500 nem tanul tovább,

26 000 lemorzsolódik, akkor tehát azt mondhatjuk, hogy évente mintegy 34 500 fiatal kerül olyan helyzetbe, hogy iskolába már nem jár, és valahol dolgoznia kellene. Ehhez a létszámhoz még hozzá kell számolni azokat, akik 16 éves korukig nem teljesítették tankötelezettségüket, ez évente mintegy 6 000 fő. Ezekben a statisztikákban nem szerepelnek a kisegítő iskolában végzettek, pedig az ő létszámuk sem elhanyagolható.

Ha ezeket a létszámokat összeadjuk, látható, hogy évente mintegy 35-40 000 fiatalról van szó - ez a 14-17 éves korosztályra kivételesen 100 000 főt meghaladó létszámot jelent. Bár

semmilyen adat nincs rá, valószínű, hogy a többiek újra folytatják, vagy ujrakezdi középfoku tanulmányaikat. Ugy vélem, nem szorul különösebb bizonyításra, hogy ez a százezres réteg elsősorban a hátrányos helyzetű fiatalokból tevődik össze. Foglalkoztatásukról pontos adataink nincsenek. A legfrissebb /1986-ban kiadott/ Ifjúságstatisztikai adattár is 1984-ig tartalmaz adatokat a 15-19 éves korosztályról. /7/ Ezek szerint:

Év	A korosztály létszáma	Eltartottak létszáma	Eltartott %
1970	917 134	56 395	6,1
1980	650 492	32 073	4,9
1984	707 800	31 500	4,4

Fenti táblázat alapján úgy tűnik, hogy a foglalkoztatási arány javult a fiatalok között, hiszen a kb. 4% megfelel az értelmi fogyatékosok, betegek arányának /bár az ő foglalkoztatásuk is fontos lenne!/. Fel kell azonban figyelni arra, hogy az utolsó, az 1984-es adat is még más gazdasági helyzetre vonatkozik, azóta változtak a szabályozók. További fontos körülmény az adatok értelmezésénél, hogy mintavételes módszerrel nyerték azokat. Ismeretes, hogy az ilyen eljárásnál nagy a veszélye annak, hogy a periférikusabb társadalmi helyzetben levő rétegek a mintában alulreprezentáltak.

Ezek után fontosnak érzem, hogy az elhelyezkedési, munkavállalási problémákat kissé részletesebben elemezzem.

Mit jelent a 100 ezer potenciális munkaerő a foglalkoztatottság szempontjából? Fiatal kvalifikálatlan, gyakorlatlan gyerekekről van szó, akik még nem ismerik a munka világát. A vállalatoknak nem érdekük, hogy foglalkoztassák őket, hiszen a rájuk vonatkozó, őket védő munkaügyi jogszabályok az üzemekre fokozottabb terheket rónak. Csak rövidebb munkaidőben lehet foglalkoztatni őket. A szakképzettséget nem igénylő munkakörök általában olyan jellegűek, hogy a fiatalok egészségére, fejlődésére ártalmasak. 18 éves korukig nem dolgozhatnak éj-

szakai műszakban. Ezek után csak olyan munkát kaphatnak, amely tulajdonképpen nem is tulságosan lényeges, nem is nehéz /kézbesítő, vízfordó stb./. Beilleszkedésük is problémás /most kellene megismerkedniük a munka világával/, tapintatot, támogatást, pedagógiai segítséget igényelnek.

A gazdasági feltételek szigorodásáig, a progresszív béradó bevezetéséig a vállalatoknak a bérszínvonal megtartásáért érdekükben állt alacsony fizetésű munkások alkalmazása, azért, hogy a kiemelkedőknek jobban tudjanak fizetni. Ezek a viszonyok már megváltoztak, ma már egyetlen vállalatnak sem érdeke az alacsony képzettségű, csak primitív munkával megbízható új munkaerő alkalmazása, hiszen bérüket magas adó terheli, rontják a hatékonysági mutatókat. Ebben a helyzetben talán még a fiatalok egészségét, fejlődését védő jogszabályok is - céljukkal ellentétben, akaratlanul - a fiatalok munkavállalási esélyei ellen hatnak, azaz további hátrányokat okozhatnak.

A kérdés másik oldala sem érdektelen. A fiatalok munkavállalók voltaképpen perspektiva nélküli, sokszor "alibi munkára" kényszerülnek, mely kevésbé ösztönzi őket, és nem ad lehetőséget az értelmes munkával való megismerkedésre. Léptenyomon szembesülnek azzal, hogy csak a vállalat, továbbá egyes vezetők jószágának köszönhetik állásukat. Mindezt olyan alacsony fizetésért kell elviselniük, amely alig fedezi létfenntartásukat, és a családi kiadásokat sem mérsékli eléggé. Ilyen feltételek mellett nem nehéz elképzelni, hogy könnyen eljutnak a felmondáshoz, a munkahely elhagyásához.

Nem lehet pontos adatokat tudni, de mindenképpen feltelelezhető, hogy adott időszakban jelentős számú 14-17 éves fiatal nem jár sem iskolába, sem dolgozni valamilyen biztos munkahelyre, azaz kiesik mindenfajta intézmény keretéből. Ezek a fiatalok eltűnnek a társadalom szeme elől, érdekeik intézményes védelme megoldatlan, családjukon kívül segítséget nem nagyon kaphatnak. Nincs munkahelyük, nem járnak iskolába, nem tagjai a KISZ-nek, szakszervezetnek. Az ifjúság fejlődését, védelmét szolgáló intézkedések elsősorban ezeken a szervezeten, intézményeken keresztül érvényesülnek, de ők, a legjob-

ban rászorulók ebből is kimaradnak. Történik mindez a kritikus serdülőkorban. Ilyenkor kellene protektív toleráns légkörben elsajátítaniuk a felnőtt társadalomba beilleszkedő viselkedést. Ez az időszak az önértékelésben, az énkép kialakításában is kritikus: ilyenkor van a legnagyobb szüksége az embernek arra, hogy a gyermeki státuszából kilépve hozzámérje magát a világhoz, reális, jóindulatu visszajelentések alapján értékelje saját személyiségét, találja meg a helyét a társadalomban. Ugy vélem, hogy ilyen előzmények és körülmények között ezeknél a fiataloknál kevés esély van erre. Adva van tehát egy viszonylag nagylétszámú csoport, amely életkezdesének kritikus szakaszában van, ugyanakkor sehova nem tartozik igazán: vagy azt tapasztalja, hogy felesleges, vagy azt, hogy nem eléggé értékes. Ebben a folyamatban is tettenérhető a strukturavizsgálatoknak az a megállapítása, hogy egyes rétegeknél halmozódnak a hátrányok. Nincs olyan biztonsági háló, amely eredményesen meg tudná akadályozni a hátrányos helyzet ujratermelését. Ilyen körülmények között könnyű "kiesni" a társadalomból.

A társadalmi kirekesztettség könnyen jár együtt antiszociális magatartással, amelyre már a rendőrség és az igazságszolgáltatási apparátus reagál. Ebben a folyamatban felismerhető egy stigmatizációs eljárás, amelynek az a legfőbb célja, hogy az egyént tegyük felelőssé saját helyzetéért. A fő állomások "cimkéi": rossz gyerek - rossz tanuló - tulkoros - rossz munkaerő - munkakerülő - bűnöző. Így válik szinte észrevétlenül egy sajnálatos társadalmi jelenségből rendőrségi, igazságszolgáltatási probléma - deviancia. Nagyon sarkitva a megfogalmazást úgy tűnik, hogy a fiataloknak ezzel a csoportjával intézményesen elsősorban a belügyi és igazságügyi szervek foglalkoznak. Annak ellenére, hogy ezek a szervek még alapfeladatukon túlmenően is törekednek a fiatalok védelmére, nevelésére, igazán nem várhatjuk el tőlük, hogy ők dolgozzák ki a probléma adekvát megoldását.

Az eddig leirtak illusztrálására és nyomatékosítására a szabadságvesztés büntetésüket töltő fiatalokkal való foglalkozás során szerzett tapasztalataimról számolok be. Nem kívánok a

a bűnözéssel részletesen foglalkozni, elsősorban a munkavállalással kapcsolatos kérdéseket kívánom megvilágítani. Azt, hogy milyen tapasztalatokat szereztek a fiatalok a munka világában, milyen élményeik vannak.

Mindenképpen ideillik néhány statisztikai adat arról, hogy kikről is van szó. /Az adatok a h.i büntetés-végrehajtási intézetben készített 1985. évi felvétel eredményei./

A szabadságvesztés büntetésüket töltő fiatalokról

1. Szüleikről

- A szülők elváltak 30-40%-uknál.
- Valamelyik szülő meghalt: 15-20%.

Szüleik foglalkozási összetétele is sajátos:

- Foglalkozás nélküli az apák 15-20%-a, az anyák kb. 50%-a.
- Segédmunkás az apák 40-45%-a, az anyák kb. 30%-a.
- Szakmunkás az apák mintegy harmada, az anyák 10-15%-a.
- A vezető vagy szellemi foglalkozású szülő nagyon ritka, 3-6%.
- Minden harmadik fiatalnak valamelyik szülője volt büntetve, igen sok szülő alkoholista.
- Figyelemreméltó, hogy a fiatalok mintegy 30%-ánál valamelyik szülő leszázalékolt rokkantnyugdíjas. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy a társadalmi munkamegosztásban alul elhelyezkedő családokról van szó, akiknek az egészségre ártalmas, fizikailag legnehezebb munkák jutottak.

2. A fiatalok elítéltekről

A fiatalok elítéltek munkával kapcsolatos pályafutásáról a következő kép alakult ki:^{x/}

- Az általános iskolát mintegy 50-60%-uk végezte el, de a továbbtanulók aránya 5% körül van. Igen magas - 10-15% között van - a kisegítő iskolások aránya.

x/ Itt az állami gondozottak nem szerepelnek a statisztikában.

- Egyáltalán nem volt munkaviszonyban 30-35%-uk.
- Akik dolgoztak, átlagosan 3-5 munkahelyen fordultak meg.
- Jellemző, hogy egy-egy munkahelyen 1-5 hónapot töltenek el.
- Az elhelyezkedés általában a család vagy ismerősök segítségével történik. Igen jellemző, főleg a falusi gyerekekre, hogy a családból valaki a városi építőiparban dolgozik - első generációs segédmunkás -, ennek példáját követve, vele együtt megy el a gyerek otthonról, ugyanarra a munkahelyre. Az esetek jelentős részében ennek két motivuma van. Az egyik az, hogy a környéken általában nincs munkalehetőség, a másik motivum pedig a családból való menekülés, a kötöttségektől való szabadulás.
- A munkavállalási döntésekre az a legjellemzőbb, hogy nem munkakörökre, hanem munkahelyekre vonatkoznak, vállalatokat képzelnek el és nem foglalkozást.
- Elsősorban segédmunkásként dolgoznak, legszívesebben olyan munkahelyen, amely nem zárt, sok mozgási lehetőséget biztosít /építőipar, vasuti pályafenntartás, kubicusbrigád/.
- Majdnem mindenki megpróbálkozott a lakóhelyén valamilyen alkalmi munkával /kőművesek mellett, fuvarozás, szénhordás stb./.
- A munkahelyváltoztatást elsősorban nem a keresetükkel indokolják /bár az is csak 1800-2200 Ft körül mozog/, inkább a rossz munkakörülmények /por, zaj, monotonia/ elől próbálnak menekülni, általában sikertelenül.
- Munkahelyi kapcsolataik nehezen alakulnak ki - még nincsenek a munkára szocializálva. Elmondásuk szerint más korosztállyal kellett együtt dolgozniuk, akik előítéletek és időhiány miatt inkább elutasítóan bántak velük. A brigádok elsősorban abból a szempontból értékelték a fiatalokat, hogy milyen mértékben járultak hozzá a brigád keresetéhez. /"Előbb bizonyíts, aztán majd befogadjunk."/

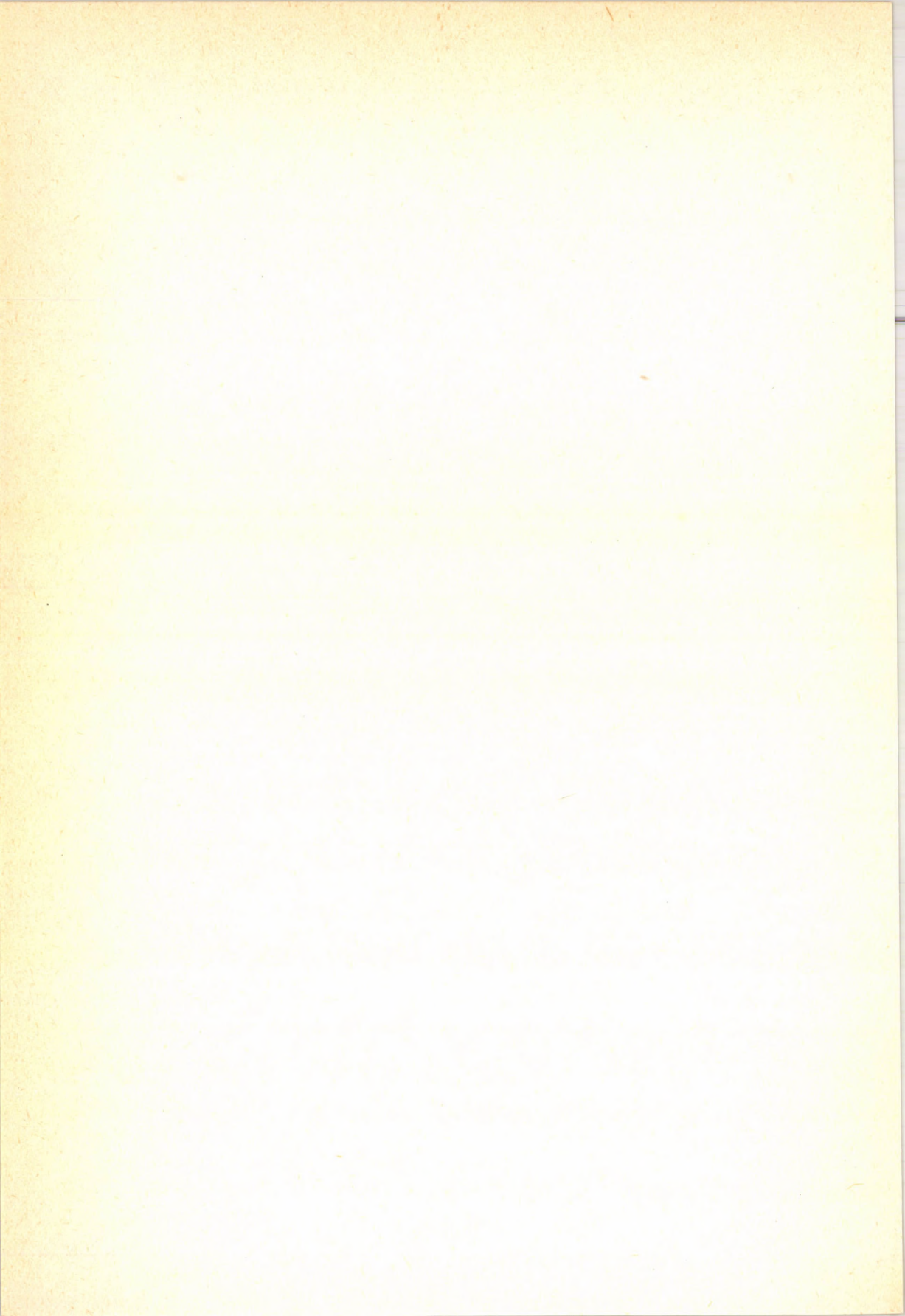
- A vezetőkkel való kapcsolatot legtöbbször úgy élték meg mint számonkérést, fegyelmezést. Ha a főnök valamit kifogásolt - "engem a főnök után" típusu érzelmi reakció volt az eredmény.
- Jellemző a munkahely fontosságára a munka szocializáló hatása /még ilyen körülmények között is/: a fiatalokak büncselekményeit általában vagy a hétvégi hazautazáskor, vagy munkahelyváltáskor, két munkahely között követették el.
- Gyakran fordult elő, hogy a munkaviszony a fiatal megbetegedése miatt szakadt meg. Tájékozatlan volt, hogy ilyenkor mi az eljárás /ebben utmutatást sem kapott/, nem ment orvoshoz, nem került betegállományba, azután pedig már a mulasztásért várható szemrehányások miatt nem mert visszamenni dolgozni.

Összességében a munkával való első találkozások része annak a kudarcorozatnak, amelyen a hátrányos helyzetű fiatalok keresztülmennek. A munkával való találkozás sok esetben inkább hátráltatja beilleszkedésüket. Élményeik alapján elszomorító kép alakul ki a munkahelyi viszonyokról, a tárgyi és emberi környezetről, hiányzik az ösztönzés a pozitív magatartásra, nincs számukra követésre méltó magatartási modell.

Az utóbbi időben végzett vizsgálatok egy különös jelenségre hívják fel a figyelmet: az iskolai végzettségi szintek emelkedése és a bűnözés között általában fordított a viszony, azaz a népesség magasabb iskolai végzettségi aránya csökkenti a bűnözést. Hazánkban ez a tendencia nem érvényesül - bár nő a népesség iskolázottsági szintje, ennek ellenére növekvőben van a fiatalok bűnözése. Ennek természetesen sok oka lehet, de talán ezek közé az okok közé lehet sorolni az írásomban jelzett problémát, azaz az iskolarendszer és a munkáltatási struktúra szétcsuszását. Szükség lenne olyan intézkedésekre, amelyek megkönnyítenék az átmenetet az általános iskolából a munkavállaláshoz.

Irodalom

- /1/ Fazekas K.-Köllő J.:/1985./ Elbocsátások, munkanélküliség, állami gondoskodás, Valóság, 1985/11.
- /2/ Szalai J.- /1986./ Fiatalok munkavállalásának néhány szociológiai problémája Magyarországon /Kézirat/
- /3/ Ladányi J.-Csanádi G./1983./ Szelekció az általános iskolában, Magvető, Budapest
- /4/ Szalai J.- /1986/. Idézett mű
- /5/ Lukács P.-Várhegyi Gy./1984/ Válság vagy megújulás, Valóság, 1984/1.
- /6/ Statisztikai Évkönyv 1984. KSH Budapest 54.old. Ifjúsági munkaerőforrás
- /7/ Ifjúságstatisztikai Adattár 1986. KSH Budapest, 129. old.

LAKÁSPOLITIKA

A LAKÁSPOLITIKAI STRATÉGIÁK TÍPUSAI

A nyolcvanas évek elején a lakáspolitikai stratégiák világszerte átalakulóban vannak. Kiindulási pontként Európa legtöbb országában a hetvenes évek univerzalisztikus kísérletei és a megelőző időszak szelektív beavatkozási technikái szolgáltak.

Országosan egységes, az egész lakásszférát összefogó lakásgazdálkodási és finanszírozási rendszer alapvonalainak kialakítását kísérelték meg Angliában, az Egyesült Államokban, a Német Szövetségi Köztársaságban és a skandináv államokban. A második világháború utáni évtizedekben egyre erősödtek a jóléti államok elvének megfelelő vonások, bár a direkt beavatkozási technikák sok esetben indirekt módszereknek adták át a helyüket.

Várható lett volna, hogy a fejlettebb nyugat-európai országokban a lakáspolitikai stratégiák egyes elemei fokozatosan egy egységes szociális lakáspolitikai rendszerévé szerveződnek. Ez azonban nem következett be. A gazdasági növekedés megtorpant. Nyugat-Európa több országában konzervatív kormányok kerültek uralomra. Ezzel együtt reneszánszukat élik a liberális, a korábbinál kevesebb beavatkozást tervező politikák, és az ezzel kapcsolatos ideológiák is. A gazdasági visszaesés mellett mindent a jóléti állam elv megvalósításával kapcsolatban tett kísérletek kritikájával kísérik: a jóléti állami módszerek nem kielégítő hatékonyságuk, a szociálpolitikai célok elérése túlzott költségeket jelent stb. A nyolcvanas évek elején hatalomra került konzervatív kormányzatok általában a szociálpolitikai és így a lakáspolitikai költségek csökkentését, a "laissez faire" alapján álló módszereket, a /vélt/ spontán gazdasági folyamatok szabadjára engedését tüzték ki célul. Az elmúlt két év azt mutatja, hogy ezek sem érték el a céljukat.

A fejlettebb nyugat-európai és észak-amerikai országokat végigtekintve úgy tűnik, hogy a nyolcvanas évek elején a különböző történeti feltételek között létrejött beavatkozási techni-

kákat, lakáspolitikákat a heterogenitás, a különböző célok és eltérő módszerek egymás mellett élése jellemzi.

A nyugat-európai és észak-amerikai államok lakáspolitikai stratégiái tulnyomórészt több évtizedes tapasztalatok, a kudarcok és mellékhatások felismerése és korrekciójának szándéka nyomán alakultak ki. Összehasonlító elemzésük ezért nem könnyű. Kiemelhető azonban a direkt beavatkozás hatására és az állami költségvetés terhére ujonnan épülő és közületi kezelésben maradó lakásállomány aránya, mint elemzési szempont. Vegyük szemügyre először a viszonylag nagyarányú /25-35%-os/ közületi építkezésekkel dolgozó lakáspolitikai stratégiákat, amelyeket angol módszernek is nevezhetünk. Angliában alakult ki ugyanis ennek a típusu stratégiának a hagyományos eszköztára, de ehhez a típushoz sorolható a skandináv országok többsége és bizonyos mértékig Belgium és Hollandia is.

Az állami és helyi hatósági építés aránya:

	<u>1970</u>	<u>1980</u>
Egyesült Királyság	48,6	36,1
Belgium	22,0	23,2
Hollandia	16,3	2,7
Ausztria	14,4	10,0

A központi lakásépítési aktivitás mellett számos más körülmény befolyásolja a lakáshelyzet alakulását. Nem mindegy ugyanis, hogy összességében miként alakul a lakástermelés a nemzeti össztermékhez viszonyítva, hogy a nemzeti jövedelem milyen hányadát fordítják lakásberuházásokra.

E tekintetben az "angol módszeren" belül kétféle változatot lehet megkülönböztetni.

Az államok egy részében a lakástermelésre a nemzeti jövedelem aránylag nagyobb hányadát fordítják, de itt kevesebb figyelmet szentelnek az elosztás kérdéseinek. Ide sorolhatók a liberálisabb szemléletű gazdaságpolitikát folytató államok, mint pl. az Egyesült Államok, de a nyugat-európai országok egy része is,

mint pl. Svájc és bizonyos tekintetben az NSzK is. A lakáspolitikai stratégiák másik csoportja a nemzeti jövedelem aránylag kisebb hányadát testesíti meg a lakásszférában, de az elosztási viszonyokba erőteljesen beavatkozik, mégpedig úgy, hogy az erőforrásokat a lakásállomány és ezen keresztül a társadalom egy kisebb, de nem elhanyagolható részére koncentrálja. Ez a módszer "mélyszubvenciós" is nevezhető /Hegedüs-Tosics: 1980, 1981/. Jellegzetes példái az angol és kelet-európai lakáspolitikák.

Ezt a jellegzetes típust képviselik azok a lakáspolitikák, amelyekben számottevők a lakásszférára fordított népgazdasági erőforrások és ugyanakkor intenzív a közületi lakásépítés és tulajdon is.

Lakástermelésre fordított összegek a nemzeti össztermékből:

	/1974/ ls ber./GDP/	/%/ ls ber./Összber./
Egyesült Királyság	3,0	33,9
Belgium	5,7	43,6
Hollandia	5,3	46,8

A másik, sajátos beavatkozási típus, amelyre inkább az indirekt technikák alkalmazása és a közületi építkezések kisebb aránya jellemző, nem minden előzmény nélkül alakult ki. Az ide sorolható államok egy része korábban a direkt technikákkal kísérletezett. A direkt beavatkozási módszerek és a közületi építkezésekre koncentráló stratégiák alkalmazása során megfigyelhető számos kedvezőtlen mellékhatást újabb eszközökkel és módszerekkel, a direkt és indirekt beavatkozási technikák kombinációjával igyekeztek kiküszöbölni.

A közületi bérlakások szektorának egyoldalú támogatása keresletnövelő hatást fejtett ki, különösképpen azokban a csoportokban, amelyeknek az adott lakástípusokhoz a legjobbak a hozzájutási esélyei, és ezek a csoportok nem feltétlenül azonosak azokkal, amelyek a lakáspiacon a leghátrányosabb helyzetben vannak. A keresletnövelés mellett ez a stratégia ugyanakkor termelésfékező hatást is kifejtethet, mert eredeti formájában nélkü-

lözhetetlen kiegészítője a lakbérkontroll, sőt a lakberek mesterségesen alacsony szinten történő rögzítése.

Ez a magántőke számára rontja a lakásberuházás megtérülésének feltételeit, így a beruházások egyre inkább az állami költségvetést terhelik. A keresletnövelés és a termelés hanyatlása így a szubvenciók fokozatos mélyítését vonja maga után. Az erősen szubvencionált közületi bérlakásszektor egyre inkább eltávolodik a lakásszféra többi szektorától, és kialakul a kettős lakáspiac: az erősen támogatott közületi bérlakások és a gyakorlatilag nem szubvencionált lakástulajdon piaca. Ez a struktúra azonban erősen sebezhető. Az állami költségvetés racionális megfontolásokból igyekszik csökkenteni a ráfordításait - a kelet-európai országok lakáspolitikájában is megfigyelhető /Szelényi: 1972/, - egyelőre az alapelvek változatlanul hagyásával. Egy idő után minőségi engedményekre kényszerül, és a kettős lakáspiac mellett polgárjogot nyer a kettős minőség elve is.

Veszélyes krízisszituációba kerülhet ez a rendszer, ha a tömeges közületi lakásépítés produktumai a felújítás és korszerűsítés elkerülhetetlen stádiumába jutnak, vagy ha az állami költségvetés teherbíróképessége valamilyen külső ok folytán lecsökken. E rendszer jellegzetes kísérő tünete az ismétlődő és ujratermelődő lakáshiány.

Mindezek a kedvezőtlen tünetek a nyugat-európai jóléti államok lakásgazdálkodásában az ötvenes években kerültek napvilágra. Megoldásukra több kísérlet is történt. Legtöbb helyen feloldották a lakbérkontrollt. A hitelkonstrukciók változtatásával a szubvenciók egy részét átáramoltatják a sajátlakásépítés szektorába. Így a keresletnövelő hatás mellett a termeléscsökkentő hatást sikerült a minimálisra csökkenteni. Megmarad ugyanakkor a lakáspiac kettőssége. A magántőke bérlakásépítés i tevékenysége ugyanis ebben a konstrukcióban fokozatosan csökken /hiszen sem a közületi, sem a magánlakásépítés nem részesül szubvencióban/.

A lakáspiac kettősségét igyekeztek feloldani a lakásállománytól független, egyenesen a családokhoz juttatott lakássegé-

lyek /lakáspénz, járulékok, segélyek, stb./ rendszerével. A tapasztalat szerint, bár ez a módszer sok tekintetben előnyös, a lakáspiac kettősségét nem szünteti meg.

A korábban mélyszubvenciós lakáspolitikai rendszerü országok egy részében a hetvenes években fokozatosan elterjedtek a lakássegélyek. Az ilyen támogatásban részesített családok aránya a következő:

Nagy Britannia	a közületi bérlakásokban élők 44%-a
Svédország	a nyugdíjasok 43%-a
Dánia	a bérlakásban élők 31%-a
Hollandia	a bérlakásban élők 14%-a
Egyesült Államok	az összes családok 2%-a.

A családi lakásszubszenciók rendszerének a lakáspiac kettősségének feloldása mellett az a funkciója, hogy mindazokat a családokat, amelyek a magánlakásépítés piacán, sőt esetleg a megnövelt bérű bérlakások piacán esélytelenné válnának, újra esélyessé tegye.

A nyugat-európai lakáspolitikai stratégiák másik jellegzetes típusa ezeknek a felismeréseknek a nyomán alakult ki. A módszer a közületi lakásépítés minimalizálására törekszik, ám ezt a lakástermelés élénkítésének különböző módszereivel kombinálják. Az állami és a helyi hatósági beruházások aránya az összes lakásépítésből:

	<u>1970</u>	<u>1980</u>
Franciaország	0,7%	0,8%
Svédország	4,3%	2,4%
Svájd	2,5%	2,2%
Norvégia	3,9%	4,7%
Dánia	2,2%	2,0%

A lakásépítés fennmaradó részét azonban csak részben finanszírozzák a magánépítetők, ugyanis igen jelentős a különböző állami támogatásokat, kedvezményes hiteleket, telekellátását, állami

garanciát stb., adó- és hiteltörlesztési kedvezményeket élvező kollektív formák aránya:

1.sz. táblázat: Állami támogatást élvező kollektív lakásformák arányai
/az összes építés %-ában/

Ország	1970			1980		
	HLM szek- tor	Egyéb testü- let	Magán- sze- mély	HLM szek- tor	Egyéb testü- let	Magán- sze- mély
Franciaország	32,2	32,1	35	20,6	23,2	55,4
Svédország	-	szövet- kezet	41,8	-	szövet- kezet	64,2
		53,9			33,3	
Svájc		privát szövetkezeti társaság				
	39,7	13,7	44,1	34,8	6,8	56,2
Norvégia	13,1	19,7	63,3	11,4	17,3	66,6
Dánia	-	27,3	70,5	-	23,1	74,8

Szélsőséges típust képviselnek azok az országok, ahol a szövetkezeti, vállalati társulati építkezések különböző formái vagy teljesen hiányoznak, vagy nem számottevő a jelentőségük, sőt az állami finanszírozású lakások aránya is csekély. E csoport heterogén összetételű, szerepel benne néhány fejlett, magas nemzeti jövedelmű és intenzív lakástermeléssel jellemezhető ország is, ahol ugyanakkor erősek a liberális gazdaságpolitikai hagyományok, és inkább közvetett jellegűek a beavatkozási technikák /pl. az Egyesült Államok, de a II. világháború után ilyené vált bizonyos mértékig az NSzK is/, és szerepel ebben a fenti arányokkal jellemezhető csoportban néhány kevésbé fejlett és alacsony lakástermeléssel jellemezhető dél-európai ország is.

2.sz. táblázat: A lakásberuházási arányok alakulása 1970-ben és 1980-ban /%/

Ország	1970			1980		
	állami	szövetkezesi	magán	állami	szövetkezesi	magán
NSZK	2,3	18,4	79,3	1,2	8,3	90,5
USA	2,4	-	97,6	0,5	-	99,5
Görögország	-	-	100,0	-	-	100,0
Portugália	6,0	9,9	84,1	15,8	19,0	65,6
Spanyolország	2,9	3,9	93,2	1,5	4,9	93,6
Törökország	4,3	5,5	90,2	x	x	x

A Német Szövetségi Köztársaság lakáspolitikájában a hatvanas és a hetvenes években nőtt a magánlakásépítés jelentősége, az állam pedig fokozatosan visszavonult a közvetlen lakásfinanszírozás teréről. Csökkent ugyanakkor a szövetkezesi lakásépítés aránya is. Ezzel párhuzamosan azonban a magánépítkezések hiteltámogatása erősödött, és a családoknak közvetlenül juttatott lakáspénz terjedt /a bérlakásokban élők lo, a saját lakásukban lakók 2%-a kap lakáspénzt/, a magánlakásépítés adókedvezményben vagy közalapítványi támogatásban nem részesített része az összes magánépítkezéseknek csak 20-25%-a.

A liberális, a direkt beavatkozási technikákat nélkülöző lakáspolitikai egyik klasszikus példája az Egyesült Államoké. Az állami finanszírozású lakások /1980-ban az összes lakás 0,5%-a/ csak a legalacsonyabb jövedelmű, marginális helyzetű társadalmi csoportok igényeit szolgálják, míg az építkezések túlnyomó részét finanszírozó magántőke számára különböző adó-, hitel-, törlesztési és egyéb kedvezményekkel /pl. az építési vállalatoknak adott kedvezmények/ teszik az építkezéseket kifizetőddé.

Egyre nő a lakáspénzben részesített családok aránya, bár a rendszer még nem mondható általánosan elterjedtnek. A nyugat-német és az amerikai lakáspolitikai rendszer ugyanakkor lényegesen különbözik a tekintetben, hogy míg az USA lakásépítési

stratégiája elsősorban a saját tulajdonu lakások építését preferálja, és a bérlakások aránya alacsony /csak 37,1%/, addig a nyugatnémet lakásépítkezések jelentős hányada az állami kedvezmények rendszerével kifizetődővé tett bérlakás. A bérlakások hányada az NSzK-ban egyike a legmagasabbnak: 64,1% /Major trends in housing policy in ECE countries 1980/.

Ami a kevésbé fejlett, alacsony nemzeti jövedelmű országok lakásfinanszírozási rendszerét illeti, a hasonlóság ehhez csak látszólagos. Az állami költségvetés részesedése az építkezések finanszírozásában alacsony, de ugyanakkor alacsony a nemzeti jövedelemből lakásépítkezésekre fordított hányad is. Majdnem teljesen hiányzik a lakássegélyek és a különböző indirekt támogatások rendszere is. A loo főre jutó építkezések száma is alacsony.

A nyolcvanas évek lakáspolitikai beavatkozásának közös kérdései a különböző európai országokban.

Mind a kapitalista országok - piacgazdaságok -, mind a szocialista országok - központosított tervgazdálkodást folytató országok - lakáspolitikája átalakulóban van, a korábban gyakorolt és általánosan érvényesnek hitt módszerek korrekcióra szorulnak.

A piacgazdaságok lakáspolitikai beavatkozásának a célja 1945 után a mennyiségi lakáshiány leküzdése. E cél elérésének legfőbb eszköze a lakástermelés fokozása. A célt többé-kevésbé minden fejlettebb nyugat-európai országban elérték, a lakástermelés meghaladja a népességnövekedés ütemét. 1970 után a lakáspolitikai újabb, megoldandó helyzetek elé került. A belső migráció helyi lakáshiányokat teremtett. A lakástermeléssel szemben támasztott igényeket már nem annyira az összes hiányból, mint inkább a településfejlődési folyamatokból lehetett levezetni.

A belső migráció később lassult. Iránya is megváltozott, az agglomerálódási, szuburbanizációs jelenségeket dezurbanizálódási, kitelepülési jelenségek, tendenciák váltották fel.

A mind általánosabbá vált központi tervek készítése során az országos és regionális területi tervek készítésénél kísérletet tettek a városfejlődés, a területi folyamatok kontrolljára, részben az új városok, szatelliták telepítésével, részben a meglévő települések revitalizációs, rehabilitációs programjain keresztül, továbbá ágazati, főleg ipartelepítési programokkal. A lakásépítés és korszerűsítés terén nagyobb jelentőségre tettek szert a minőségi összetevők. Szinte mindenütt stagnált az évente épülő új lakásegységek száma, de legalábbis lassult a növekedés, míg átlagosan nőtt az épülő lakások alapterülete, nőtték a lakások felszereltségével, környezeti adottságaival szemben támasztott igények is.

Szükségessé vált a korábban elhanyagolt, másodlagosként kezelt fenntartási költségek, igények figyelembevétele, a régebben épült és rekonstrukcióra kerülő lakásállomány korszerűsítése.

Olyan, korábban elsődlegesnek tekintett indikátorok, mint a "lakásegység" és minőségi mérőszámok /laksűrűség, szobák száma, stb./ vesztettek jelentőségükből.

A lakástermelés növekedésével nőtt az üres lakások aránya, a lakásviszonyok azonban mégsem tekinthetők megoldottnak, inkább a meglévő lakások jobb használhatósága, kihasználtsága felé fordult a figyelem.

A legtöbb újszerű lakáspolitikai problémát az általános infláció, és ezen belül a lakásárak és az építési költségek átlagosnál gyorsabb növekedése jelentette. Az építési piacon megélénkült a magántőke érdeklődése, nőtt a sajátlakásépítés aránya. Korábban ugyanis a bérlakásépítés piacáról a magántőke részben a lakáspolitikai beavatkozások hatására vonult ki, ill. szorult vissza. Az infláció hatására mind a telekforgalom, mind az ingatlanforgalom megélénkült, és nőtt a lakások alapterülete is /ezáltal ui. megnőtt az egy-egy lakásban realizált tőkebefektetés/. Ez abban is megmutatkozott, hogy világszerte megnőtt a családirházas lakásépítés aránya.

A lakásberuházási rendszerekre szerte a világon inflációs nyomás nehezedik. Az alapkérdés ebből a szempontból az, hogy ho-

gyan követhető a gyorsuló ütemű infláció az eredendően és hagyományosan statikus szemléletű beavatkozási módszerekkel. Az infláció hatásait mindenekelőtt a keresletnövelés - a magánlakásépítés tőkementési funkciója, költsékezésszerű jellege - erősíti. A beruházási rendszerek egyik megoldandó feladata a jövőben az, hogy hogyan fékezze meg ezt az infláció által keltett, voltaképpen mesterséges keresletet úgy, hogy továbbra is szelektíven növeljék azoknak a keresletét, akiknek a lakáspiacon egyébként az esélyeik csökkennének.

Új feladatok elé került a piacgazdaságok lakáspolitikai beavatkozási stratégiája. A korábban bérlakásgazdálkodásra orientált lakáspolitikai beavatkozási módszerekkel szemben felmerült az az igény, hogy befolyásukat terjesszék ki a lakásszférára egészére, és gyakoroljanak befolyást a lakosság széles körének, lehetőleg egészének a lakásviszonyaira.

A lakáspolitikai beavatkozás elterjedt módszereinek közös vonása, hogy végső fokon mindegyik a fizetőképesség és az ár közötti különbséget akarja áthidalni, tehát a piaci kereslet növelése irányában hatnak, többnyire szelektíve, azokban a csoportokban, ahol ez a különbség a megengedhetőnél nagyobb. Abban a tekintetben eltérőek a módszerek, hogy ez a keresletnövelés milyen eszközökkel történik, hogy közületi hiteleket vagy törlesztési kedvezményeket, adókedvezményeket vagy jövedelemkiegészítést alkalmaznak-e, esetleg egyösszegű támogatást vagy egyedi, a háztartásokra szóló lakbértéritést, lakássegélyt, lakbér-csekket stb., és hogy ezek a téritések és juttatások esetleg lépcsőzetesen emelkedők, csökkenők vagy állandók. A cél azonban lényegében közös.

A beavatkozási technikáknak két főbb típusa van: a jóléti típusu, kiegyenlítő célú - végső fokon bizonyos egalitáriánus normarendszerből fakadó beavatkozás és a piacgazdasági típusu, termelésnövelő célú beavatkozás. Aszerint, hogy e két beavatkozási technikának megfelelő értékrendszer közül melyiknek a vonásai érvényesülnek erősebben, aszerint kerülnek előtérbe az igényoldalt vagy a termelési oldalt támogató intézkedések. A nyugat-európai lakáspolitikai stratégiák formái között kezdet-

ben alternatív jelleggel, majd később együttesen merült fel az igényoldal és a termelési oldal támogatásának szükségessége.

Az igényoldal támogatásának alapja, hogy egyes rétegek, csoportok jövedelmi adottságai nem fedezik az adott helyen és időben társadalmilag elfogadható lakások képitésének megtérülését. Emiatt csökken a lakásépítési kereslet, illetőleg megnő a slum lakások iránti kereslet, felértékelődnek a társadalmi igényszint alatti lakások. Lényegében ez a jelenség volt megfigyelhető a múlt századi angliai városi nyomornegyedek létrejöttében, és ez ismétlődik azóta is a belvárosi leromlott lakónegyedek valamint az agglomerációs övezetek színvonal alatti lakásainak ujratermelődésében. A megszüntetésükre tett - jórészt építésrendészeti jellegű - intézkedések mindaddig hatástalanoknak bizonyultak, amíg nem álltak rendelkezésre e rétegek számára elérhető, illetve azzá tett, és az adott társadalmi igényszinthez közelítő lakások. Ezt a célt szolgálták a korai munkáslakások építési akciói, a különböző kislakásépítési akciók. A megoldás másik utja az volt, hogy ezeket a háztartásokat járulékos segélyek rendszerével képessé tették arra, hogy a társadalmi igényszinthez közelítő lakásokat megfizessék. Ezt a célt szolgálják a különböző lakássegélyek, lakáspénzek stb.

Az igényoldal támogatásának a végső célja tulajdonképpen keresletnövelés, azt azonban már egyéb gazdasági és politikai megfontolások szabják meg, hogy az így fellendített kereslet a lakásépítés, illetve gazdálkodás melyik szférájába terelődik. A két világháború között a jóléti típusú beavatkozás a nyugat-európai lakáspolitikai gyakorlatban szelektíven, bizonyos - főként jövedelmi ismérvek szerint kiválasztott - csoportok érdekében történt.

A keresletnövelő támogatási rendszerek elvileg lehetnek univerzálisak is és szelektívek is. A gyakorlatban azonban elsősorban a bérlakások építésére és fenntartására koncentráltak, és e lakások juttatását meghatározott foglalkozási és jövedelmi kategóriákhoz kötötték.

A keresleti oldalt többféle módon támogatták a nyugat-európai országok. Hagyományos eljárás volt a közületi lakásépítés

bizonyos hányadát közteherré tenni. A terhek visszatérítéséről a közület a lakbérek alacsony szinten tartásával lemond. Így az állami hozzájárulás kétségtelenül a lakástermelés irányában hat, legalábbis egyelőre, de az már nehezebben ellenőrizhető, hogy ki használja az így szubvencionált lakásállományt. A szelektív - bizonyos ismérvek alapján kiválasztott rétegeknek juttatott - lakáspolitikai támogatás, illetve ezen rétegek keresletének növelése árnövelő hatást is kifejthet, hiszen a lakásárak növekedését így részben vagy egészben a beavatkozást végző közület /állam/ fedezi, és végső fokon nem annyira a lakástermelést segíti, vagy a rászorulóknak ítélt csoportokat támogatja, mint a már birtokon belül lévők előnyét növeli.

Az igényoldal támogatásának elsődlegességével jellemezhető lakáspolitikai stratégiák kifejlett formájukban a két világháború közötti jóléti államok gyakorlatában jelentek meg. A termelési oldalt támogató technikák a második világháború utáni évtized és a hatvanas évek gazdasági fellendülésének időszakát jellemezték.

A lakástermelés növelésének elterjedt módja a magántulajdonú lakások építésének támogatása. Különösen terjedőben van ez a beavatkozási módszer inflációs tendenciák esetén. Hátránya, hogy az amugyis meglévő tőkementési tendenciákat erősíti, és így végső fokon indokolatlan építési keresletet teremt túlzott tőkekinálattal. Egyes országokban, ahol a bérlakás arány számottevő, a termelés támogatása a bérlakások szférájában is történhet. A termelés támogatásának direkt formája ma már csak egyes kelet-európai országokban jellemző. Az állami lakástulajdon növekedésével és fejlesztésével történik, felvetve ezzel az "igazságos elosztás" lényegében megoldhatatlan kérdését.

Olyan hagyományosan liberális szemléletű országok, mint pl. az Egyesült Államok, erőiknek csak egy kisebb részét fordítják az igényoldal támogatásra, és inkább a termelés fokozását tűzik célul. Elfogadhatónak tekintik a lakásviszonyok esetleg szélsőséges egyenlőtlenségeit is, ha a megfelelően intenzív lakástermelés módját ad arra, hogy a legalsó, a legrosszabb jövedelmű rétegek is társadalmilag még elfogadható lakáskörülmények-

hez jussanak. Ez a szemlélet fokozatosan tért hódított olyan - korábban a jóléti állam elvi alapjaira helyezkedő - országokban is, mint a Német Szövetségi Köztársaság. A cél itt elsősorban az elosztható lakásállomány növelése. Előnye az igény-növelő technikákkal szemben, hogy nem árnövelő hatású, hátránya, hogy hatásossága az igények és a termelés rugalmasságától függ. Kétségtelen, hogy egyéb, kiegyenlítő rendelkezések nélkül szélsőséges elosztási viszonyokhoz vezet, és nem feltétlenül érinti a legrosszabb körülmények között élők lakásviszonyait.

A szelektív lakáspolitikák kedvezőtlen társadalmi mellékhatásai láttán ismétlődően felmerült valamiféle univerzalisztikus beavatkozási módszer kiépítésének az igénye. Ez az igény rendszerint a lakástermelést, a kínálati oldalt támogató vonások erősödésével párosult, bár természetesen a termelési oldalt támogató beavatkozási technikáknak is lehetnek szelektív vonásai.

Az univerzalisztikus tendenciák érvényesülését azonban akadályozta, hogy a lakásépítés és -fenntartás terhei elsősorban az építés idejétől függenek. A beavatkozási módszerek többsége időben nem alkalmaz változó kategóriákat, ilyen értelemben nem flexibilis, így általában nem képes követni az építési idő szerint változó körülményeket, a háztartások időben változó teherviselő képességét. Kísérletek történtek lépcsőzetesen emelkedő lakbérek, illetve hiteltörlesztési ráták alkalmazására. Felmerült az az igény, hogy a lakásszférát valamelyest szigeteljék a gazdálkodás többi összetevőjétől. Ezt a célt pl. speciális kölcsönök szolgálhatják. E kölcsönökre egyes országokban általában a szokásosnál alacsonyabb kamatok jellemzők; egyes országokban a kölcsön szervezeti formában is függetlenedik a tőkepiac többi részétől, amennyiben külön e célra létrehozott bankok és takarékpénztárak bonyolítják az építési kölcsönök nyújtását, sőt, módot adnak az építési célú takarékoskodásra, kedvezőbb kamatfeltételek között. E bankok, pénztárak működéséhez az állam esetenként különböző kedvezményekkel is hozzájárul. Alaptőkéjében részt vállal, garanciát vállal a visszafizetésért, téríti a kamatok egy részét stb. A skandináv országok többségében az egyszeri, induló lefizetés összegét ezzel a módszerrel

az összes építés-költségek 20-25%-áig lehetett csökkenteni. Az univerzalisztikus célok megvalósításával kapcsolatban nehézségeket jelent azoknak a csoportoknak a lakáspolitikai kezelése, amelyek a lakásviszonyok terén sajátos problémákkal küzdenek: akár azért, mert jövedelmi helyzetük révén nem léphetnek be az egyre inkább magánlakásépítéssel jellemezhető lakáspiacra, akár azért, mert speciális körülményeik folytán a lakásokkal szemben támasztanak más, az átlagostól eltérő igényeket, mint az időskorúak, fogyatékosok, speciális foglalkozási csoportok stb. Az ő hátrányaikat külön, egyedi elbírálás alapján nyújtott kölcsönrendszerek, vagy egyedi támogatási rendszerek kompenzálhatják. Az univerzális, vagy annak szánt rendszerek ugyanis általában strukturált jövedelmi helyzetben kell, hogy megvalósuljanak, és így végső fokon, ha nem egészülnek ki más, pl. a jövedelmeket kiegyenlítő kontrollal vagy jövedelmi adó rendszerrel, eredeti céljuktól eltérően szelektív hatást fejthetnek ki.

Lehetséges módszer a háztartásoknak juttatott lakáspénz. Ennek az építési oldal támogatásával szemben az volt az előnye, hogy az előre meghatározott ismérvek szerint kiválasztott családoknak juttathatták; itt azonban bizonytalan, hogy az ilyen címen nyújtott támogatások mennyire növelik az adott család lakáskeresletét, és általában mennyire érintik a lakásviszonyait. A lakásigények jövedelemrugalmassága ugyanis rétegenként és családonként eltérő.

Európa és Észak-Amerika fejlettebb országaiban sor került országos lakáspolitikák kísérleteire is, amelyek ugyanakkor átfogó településfejlesztési, regionális fejlesztési és országos tervezési rendszerekhez kapcsolódtak volna. Ezek a kísérletek nem jártak teljes sikerrel, és különböző formában, de mindenütt újra közeledtek a hagyományos, kevésbé beavatkozó módszerek alkalmazásához. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a lakáspolitikai beavatkozásról, vagy akár az univerzalisztikus szemléletről általában mondtak volna le, de azt fel kellett ismerni, hogy az univerzalisztikus célok és normák a kétségtelenül meglévő strukturált jövedelmi, elosztási és társadalmi viszonyok között a korábbiaknál flexibilisebb, strukturáltabb beavatkozása-

si módszereket tesznek szükségessé. Felismerték, hogy a lakás-szférát igen nehéz "szigetelni" az életmód és a családok, háztartások jövedelmi helyzetének többi összetevőjétől. Sor került a háztartásoknak nyújtott jövedelemkiegészítés egész rendszerének felülvizsgálatára, és az Egyesült Államokban például azt a célt fogalmazták meg, hogy a lakássegélyrendszernek a jövedelemkiegészítési és jövedelemadórendszerrel kell egységet alkotnia.

A kelet-európai országok lakáspolitikája

A kelet-európai szocialista országok mai lakáspolitikai rendszere a hatvanas években alakult ki. Ebben az időszakban került sor a korábban egyértelműen direkt beavatkozási stratégián és a köztulajdon kizárólagosságán alapuló lakáspolitikák korrekciójára, a tényleges lakáshelyzettel összefüggő megoldandó problémák áttekintésére és a távlati lakásprogramok megfogalmazására.

1960 és 1968 között több szocialista országban kísérelték meg a felhalmozódott lakáspolitikai feszültségek enyhítését, a lakáshiány felszámolását, egyelőre az alapelvek és módszerek változatlanul hagyásával. Az 1960 körül meghirdetett távlati lakásprogramok /pl. Magyarországon 15 éves lakásfejlesztési terv/ célja a mennyiségi lakástermelés növelése, a városi bér-lakásépítés élénkítése, itt a magánlakásépítés szerepe továbbra is alárendelt.

Az alapvető cél korábban - tekintettel az iparosításra és a termelés nyaránnyu bővítésére - a munkaerőellátás szolgálata volt, ennek helyébe most a növekvő társadalmi igények kielégítése lépett. A nagyarányú távlati lakásprogramok meghirdetése és a lakáspolitikai reformok során megfogalmazódtak bizonyos univerzalisztikus célok is, mint pl. az, hogy minden család önálló lakáshoz jusson.

Az egyes országok új alkotmányjaiban is megjelent ez a cél: pl. az NDK és a Szovjetunió új alkotmányának szövegében /1972/, Lengyelországban 1972-ben, 1977-ben az NDK-ban hirdettek meg

lakásprogramot, Magyarországon 1976-ban a II. 15 éves lakásfejlesztési tervet.

E programok közös vonása, hogy a lakáskérdést már egésként kezelték, már nem egyértelműen termelési központú és építésre orientált a beavatkozás, és nem elsődleges cél az újonnan épülő lakások számának mindenáron történő emelése.

A beavatkozási technikákban megjelennek a többszörös rendszerek, a direkt állami lakásépítés mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a magánlakásépítést elősegítő hitelek. A lakástulajdon és a magánlakásépítés szerepe egyre inkább átértékelődik.

A nemzeti össztermékből lakástermelésre fordított erőforrások arányát adatok hiányában nehéz összehasonlítani a nyugat-európai és az észak-amerikai országokéval. Becslések szerint azonban a lakástermelésre fordított hányadok alacsonyabbak, igaz, tendenciájuk általában növekvő.

A szocialista országok többségében még ma is elsőrendű fontosságú, illetőleg meghatározó szerepet játszik a középítkezés, a tanácsi bérlakások építése. Többször is kísérletet tettek az állami építkezések arányának a csökkentésére Magyarországon is, de a csökkenés nem volt számottevő, illetőleg a tervezett építési ütem megtartása érdekében csak átmeneti lehetett.

A közületi bérlakások szektora a kelet-európai országokban - eredeti célját, definícióját és elosztási rendszerének alapelveit tekintve - a nyugat-európai szociális lakásépítés szerepét van hivatva betölteni. /A gyakorlatban már kevésbé tölti be./ Az állami támogatás, illetve a költségvetési ráfordítás tulnyomó részét ennek az állománynak az építésére fordítják. Lakbéreik kontrolláltak, általában nem vagy csak késve követik a fenntartási költségek emelkedését. Használóik általában a jövedelmük átlagosnál kisebb hányadát fordítják lakásukra. Az állomány e része azonban területileg egyenlőtlenül oszlik meg: miután eredetileg a városi bérházak államosítása során alakult ki, ma is tulnyomórészt a városokban van. Döntően nem a mai lakáselosztás szempontjai határozzák meg, hogy a lakosság mely rétegei és csoportjai helyezkednek el itt.

A tanácsi bérlakások nagyobb része 1949 előtt privát bérlakás volt, és államosításuk után a lakók összetétele nem változott, a későbbiek során pedig a lakásbérleti jogviszony folytatásának elve érvényesült.

Egyes országokban, ahol nagyobb hagyományai vannak a kollektív lakásformáknak, a szövetkezeti lakásépítés szerepe is fontos /pl. Lengyelország, Csehszlovákia/, másutt az állami finanszírozású beruházások mellett a magánberuházások szerepe és aránya nagyobb. Ujszerű forma az állami eszközökből épült, de kedvezményes áron értékesített lakásoké, arányuk különösen Magyarországon számottevő.

A szövetkezeti lakásforma jelentősége Magyarországon felülmúlva alacsony: 1971 és 1975 között 4,8%, 1976 és 1979 között 4%.

A lakásügyi terv készítése a központi tervezési folyamat része. A lakásépítés és -fenntartás rendszere - legalábbis a szocialista gazdaság kiépülésének első évtizedeiben - nagymértékben társadalmisított. A lakáspolitikai alapelvei a központi jövedelemelvonáson és a centralizált újraelosztáson alapulnak. A lakásépítésre és -fenntartásra szolgáló jövedelemhányad elvonásra kerül, és a - főleg az állami beruházásokban épülő - bérlakások formájában kerül újra a lakossághoz, illetőleg annak egy részéhez.

A lakásszféra társadalmisításának fő eszköze kezdetben a városi bérházállomány államosítása, később az állami, főként városi bérházépítkezések erőteljes állami szubvenciója. A rurális lakásállomány köztulajdonba vételére általában nem került sor, ennek megfelelően ez a szektor minimális szubvenciót "élvez". A lakásállomány e része általában azon településeken található, amelyek az elosztás strukturájában is kedvezőtlen helyzetben vannak.

A meglévő lakásállomány fenntartásának és korszerűsítésének szubvenciója minimális. Igaz, hogy ezt az igen alacsony szinten tartott lakbérek elvileg sem fedeznék, de az állami lakáspolitikai ráfordítások aránytalanul az új építkezésekre, azoknak is egy részére, terület és lakásforma szerint elkülöníthető hányadára összpontosultak.

A városi bérlakásállomány leromlásával megindult a migráció az előnyösebb, szubvencionált területekre, és ezzel együtt növekedett a kereslet az új, szubvencionált bérlakások iránt. A növekvő kereslet kielégítésére újabb, aránylag drágábban küzművesíthető területeket és költségesebb technológiákat kellett igénybe venni, ez a szubvenciók további növelését tette szükségessé. Ez megint a kereslet növekedésével járt, a folyamat önmagát gerjesztőnek látszott.

A szubvenciók a kelet-európai országokban területhez, településtípushoz és épületállományhoz kötődnek. A szociális helyzettől, a rászorultságtól nagymértékben függetlenednek. Ez a tény már a hatvanas évek végén, az akkor tulnyomórészt állami bérlakásokból álló új lakótelepekkel kapcsolatban is nyilvánosságra került. Többek között ezért is került sor az 1971-ben meghirdetett lakásreformra Magyarországon, és újabb építési és lakáspolitikai programokra másutt. Lényegük egyrészt az univerzális lakásjog és a társadalom felelősségének elvi elismerése, másrészt az állami bérlakások elosztásának szigorubb, szociálpolitikai szempontokat erősebben figyelembevevő elvei, de mindenképp a magánlakásépítés szerepének átértékelése és a piaci mechanizmus vonásainak erősítése. Ez együtt járt a hitelrendszer felülvizsgálatával, továbbfejlesztésével, de nem járt együtt pl. sem a mélyszubvencionált lakások hányadának, sem a szubvenciók elosztási módszereinek lényeges változásával. Az állami beruházásban épülő lakások hányada pl. Magyarországon növekedett is, igaz, hogy e lakások egy részét értékesítették.

A hetvenes években olyan, a területi és lakáspolitikai tendenciákat módosító intézkedésekre került sor, amelyek bizonyos, társadalompolitikai szempontból kitüntetett helyzetű rétegek lakáspolitikai helyzetének változtatását célozták. Mindenképp a munkásság lakáshelyzetén szándékoztak javítani, amelyet - lakáspolitikai szempontból - általában a városlakó, fizikai foglalkozású rétegekkel azonosítanak. Előnyük az új tanácsi bérlakások elosztásának folyamatában és a hiteltámogatások terén egyaránt érvényesül. E téren azonban számottevő különbségek is tapasztalhatók a kelet-európai országok között.

Az időskorúak csoportját a kelet-európai országok általában nem kezelik külön, lakbértámogatásban, lakáspénzben stb. nem részesülnek. Az időskorúak egy része számára előnyösek a rögzített és alacsony lakbérek, a lakbérkontroll különböző fajtái, de ezeket a tervek szerint az országok többségében feloldják. Másrészt egyáltalán nem biztos, hogy az ilyen módon közvetve előnyhöz juttatott nyugdíjas, időskorú családok egyben a legalacsonyabb jövedelműek is.

Az egyedülállók, egy- és kétszemélyes háztartások közül azoknak a lakáshelyzetét oldják meg intézményesen különböző, ideiglenes formákban, akiknek az elhelyezése a termelő vállalatok munkaerőellátásához szükséges. Kollégiumok és munkásszállók, különböző kollektív lakásformák tartoznak ebbe a csoportba. Közös vonásuk, hogy a családok együttes elhelyezésére általában nincs mód.

A fiatal házások, pályakezdők előnyeit az újonnan épülő tanácsi lakások elosztási elvein keresztül érvényesítik. A magyarországi gyakorlat szerint ez az út a fiatal házaspárok, új családok aránylag kis hányadának a lakáshelyzetét oldja meg. Ott, ahol a lakásépítésre fordított nemzeti jövedelemhányad nagyobb, illetőleg a belső migráció kisebb, pl. az NDK-ban, jobb a helyzet. A fiatal házások, pályakezdők számára épített speciális lakásformák száma elenyésző /pl. albérlők háza, garzonház stb./. A többség számára ez az út nem járható.

A nagy családok, sokgyermekesek megkülönböztetett kezelése a szocialista országok lakáspolitikai alapelvei között hangsúlyozottan szerepel. Az új tanácsi lakások elosztásánál általában előnyben is részesülnek. Az elv hatékonyságát valamelyest csökkenti, hogy a kelet-európai országokban a közületi lakásépítés általában többszintes, blokkházas formában, tehát a sokgyermekes családok számára nem alkalmasan valósul meg.

A mozgássérültek és más fogyatékosok speciális lakásgondjainak megoldása csak újabban került az érdeklődés középpontjába. Valamelyes előnyök megfigyelhető az új tanácsi bérlakások kiutalása terén - a kiutalási pontrendszer figyelembe veszi ezt a körülményt -, de a lakástípusok általában nem térnek el az a-

dott országban általános típusoktól, és a mozgássérültek sajátos igényeihez nem alkalmazkodnak.

Egyes kelet-európai országokban - Magyarországon is - bizonyos diszkriminált vagy hátrányos helyzetű csoportok speciális lakásproblémáival is foglalkoznak. A kérdést általában a szokásos, tipusszerű lakások elosztásán belül oldják meg, bár vannak speciális, az e rétegekre jellemző jövedelmi szinthez alkalmazkodó kölcsönakciók és vásárlási akciók is. E kísérletek sikere legalábbis kérdéses. Példa erre Magyarországon a cigánylakosság számára kialakított építési és vásárlási akció.

Összefoglalóan azt mondhatjuk a kelet-európai országok lakáspolitikai stratégiáiról, hogy azokban a speciális lakásproblémákkal küzdő csoportok közül a munkásrétegek /fizikai foglalkozásuak/ egy részének és a sokgyermekes családok egy részének kiemelt kezelése tükröződik. A tanácsi bérlakások elosztási gyakorlata kedvez az időskorúak és fogyatékosok egy - városokban lakó - hányadának is, továbbá a fiatal házaspárok egy részének. Az egy- és kétszemélyes háztartások problémáival általában nem foglalkoznak, az állandó lakóhelyükön kívül munkát vállalóknak pedig csak a családok együttes elhelyezésére módot nem adó ideiglenes jellegű formáit oldják meg.

A nyugat-európai lakáspolitikai beavatkozások során általában megcélzott rétegek közül a szocialista országok lakáspolitikája csak néhány réteget kezel kiemelten, kevésbé foglalkozik a speciális foglalkozási csoportok, töredékcsaládok, diszkrimináltak és fogyatékosok lakáshelyzetével, és az időskorúak támogatása sem intézményes.

A kelet-európai országok lakáspolitikái között jellegzetes típust képvisel a Szovjetunió. Itt lényegében megmaradt a központi döntés, tervekészítés és a közületi tehervállalás hármassága. Több mint 80%-ban az állami költségvetés vagy más közület fedezi a beruházási költségeket. Viszonylag alacsony a rurális lakásépítés - 9,1%. Az építés 63-65%-át finanszírozza direkt formában az állami költségvetés, 10%-ot vállalatok és más közületek, 9-9%-ban pedig mezőgazdasági szövetkezetek ill. hitellel támogatott magánszemélyek finanszírozzák a lakások építését.

A direkt állami beavatkozás - a juttatott és kiemelten szubvencionált lakások - aránya magas. Az állami és közületi lakások lakbére 1928 óta változatlan, a lakossági jövedelmekből lakáscélokra fordított kiadások aránya alacsony, átlagosan 2,5%. A beavatkozás célja elsősorban a városi területek lakáshiányának felszámolása. Az állami, tanácsi beruházások mellett csak a vállalati építkezések aránya számottevő. Mindez összhangban van a kormányzatnak azzal a céljával, hogy a Szovjetunió gyors iparfejlesztésével és termelésének növekedésével együttjáró tömeges migráció kiváltotta lakáshiányt felszámolják.

Más módszereket alkalmaz az ugyancsak erősen centralizált tervezési, döntési és hatalmi strukturájú NDK. Itt fokozatosan csökkentették a központi költségvetés terheit, állami erőből például egyre kevesebb lakás épül, de a terheket nem a magánlakásépítés, hanem egy sajátos, itt erős tradíciókkal rendelkező forma: a szövetkezeti építés veszi át. Hasonló átstrukturálódás figyelhető meg Lengyelországban és Csehszlovákiában is.

A szövetkezeti építési forma lengyel és csehszlovák formája bérlőszövetkezetek létrehozását jelenti, ahol a bérlő elvileg dönthet, hogy megveszi-e a lakást vagy sem. A hozzájutás feltételei előnyösebbek, mint a hiteltámogatással történő magánlakásépítésé. E forma aránya pl. Lengyelországban megközelíti az 50%-ot, a Német Demokratikus Köztársaságban pedig 40%.

A hiteltámogatással történő magánlakásépítés ezekben az országokban a rurális lakosság építési formája, de mindenütt 30% alatt van. A rurális népesség aránya ezekben az országokban alacsony. A szövetkezeti és vállalati lakásépítés az esetek többségében városi lakásokat jelent. Az építés és telepítés formái a továbbra is centralizált döntések következtében kontrollálhatók.

3.sz. táblázat: A különböző építési formák arányainak változása
1970 és 1980 között

Ország	1970			1980		
	állami /taná- csi/	vállala- ti és szöv.	magán	állami /taná- csi/	vállala- ti és szöv.	magán
Csehszlovákia	19,3	17,0+ 38,2	25,5	23,4	16,7+ 35,1	24,8
NDK	75,8	20,9	3,3	49,6	34,6	15,8
Lengyelország	23,5	48,9	27,6	18,1	56,2	25,7

Az NDK és a Szovjetunió lakáspolitikája tükrözi a legnagyobb mértékben a korábban általánosnak szánt direkt lakáspolitikai beavatkozási módszereket. Az állami lakásépítés aránya magas. A lakbérek kontrolláltak, egy család jövedelmének átlagosan 5%-át költi lakáskiadásokra.

Megfigyelhető az állami lakásépítés arányának csökkenése, a terheket azonban csak kisebb mértékben veszik át a magánépítetők, megnő a szövetkezeti és vállalati lakásépítés szerepe. Mindhárom országban rögzítettek az állami lakások lakbéréi.

Magyarországon, Bulgáriában és Romániában a kollektív - szövetkezeti - lakásformák gyakorlatilag hiányoznak, ezeknek nincsenek erős tradíciói, többek között azért sem, mert inkább a városi munkásság körében jellemzők. Itt is bekövetkezett az állami lakásépítés, a bérlakásépítés arányának csökkenése, de a változatlan, sőt, valamelyest növekvő ütemű lakásépítés terheit a hiteltámogatással serkentett magánépítkezések vették át. Arányuk 1976-ban:

Bulgáriában	45,11%
Romániában	51,7%
Magyarországon	65,5%.

A szövetkezeti formák aránya ezekben az országokban csak 3-5%. A magánépítkezések túlnyomórészt a rurális népesség lakásigényeit szolgálták. Összehasonlításként a rurális népesség aránya

a fenti országokban: /1970/

Bulgária	42,3%
Románia	56,8%
Magyarország	53,1%.

A központi lakáspolitikai döntések és a központi tervekészítés rendszere itt is centralizált, ám a lakáspolitikai beavatkozás módszerei között az indirekt módszerek szerepe nőtt. Különösképpen így történt ez Magyarországon, ahol a magánlakásépítés arányának növekedése viszonylag állandó lakástermelési ütemmel jár együtt. Magyarországon és Bulgáriában az állami finanszírozású lakások egyre nagyobb százaléka kerül értékesítésre.

A közületi bérlakások aránya ugyanakkor ezekben az országokban sem hanyagolható el, általában 20-30 % között van, bár az új építés aránya e szférában csökken. A lakbérek rögzítése, az átlagos építési terhekhez képest viszonylag alacsony szinten tartása ezekben az országokban is általános, bár a magánlakásépítés növekvő terhei elkerülhetetlenné teszik a lakbérek növeledését.

A közvetlen beavatkozás technikái között a telekellátást, a kedvezményes telekosztást, eladást vagy tartós bérletbe adást, és a meghatározott építési formákhoz kötött, vissza nem térülő támogatást, illetve hitelformát kell kiemelni.

A közvetett beavatkozási technikák és a magánépítkezésekre összpontosított lakáspolitikai stratégia egyik hátránya, hogy nehezen lehet általuk szociálpolitikai célokat érvényre juttatni. Voltak ugyan erre erőfeszítések, mint a maga idejében uttörő jelentőségű, 2 gyermek után adható szociálpolitikai kedvezmény Magyarországon, ezek azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a lakásépítési költségek az átlagos jövedelmekhez képest magasak, különösen azok a belépési egyszeri lefizetési összegek, és így ezek tulajdonképpen a teherviselési képességtől függetlenül terhelik a lakosságot. Mindez a magánlakásépítés visszaesésében is megnyilvánul.

4.sz. táblázat: Az állami bérlakások aránya a lakásállományon belül egyes kelet-európai országokban /%/

	magán- lakás	bér- lakás	egyéb
Bulgária /1965/	71,0	17,1	11,9
Csehszlovákia /1970/	50,2	42,8	7,0
Magyarország /1970/	62,9	29,6	7,5
NDK /1971/	23,0	69,3	7,7

Forrás: ENSZ Annual Bulletin

5.sz. táblázat: Lakásépítés az összes építés százalékában

	magán- lakás	bér- lakás	egyéb
	1970	1978	1980
Bulgária	19,4	25,2	25,0
Csehszlovákia	27,4	23,9	24,8
Magyarország	29,3	30,9	31,7
Lengyelország	-	33,8	37,0
Románia	8,3	12,8	-
Szovjetunió	-	-	-
NDK	-	-	-

6.sz. táblázat: Az állami finanszírozású lakásépítés aránya
 /%-ban/
 /Magyarországon az eladásra szántakkal együtt/

	magán- lakás	bér- lakás	egyéb
	1970	1978	1980
Bulgária	29,3	50,2	-
Csehszlovákia	19,3	23,3	23,4
Magyarország	19,5 /41,1/	20,3 /35,9/	20,9 /34,1/
Lengyelország	23,5	16,7	18,1
Románia	-	-	-
Szovjetunió	-	-	-
NDK	-	-	49,6

7.sz. táblázat: Vállalati és szövetkezeti lakásformák együttesen az összes építés százalékában

Bulgária	-	-	-
Csehszlovákia	55,2	47,3	51,8
Magyarország	-	4,2	-
Lengyelország	48,9	57,8	56,2
Románia	44,0	-	-
Szovjetunió	10,9	8,7	-
NDK	-	-	34,6

A legjellegzetesebb nyugat-európai és észak-amerikai országok lakáspolitikájának vázlatos ismertetése

Anglia

Lakáspolitikájában erős szerepet játszanak a jóléti állam eszméi. Erős történeti hagyományai vannak az állampolgári egyenlőség gondolatának, a közületi tulajdonnak. Nem meglepő, hogy újra és újra felmerül az univerzalisztikus lakáspolitikai rendszer kiépítésének igénye.

A nyugat-európai országok közül a legközelebb áll ahhoz, hogy az alapszükségleteket - a lakáskörülmények biztosítását is - állampolgári jognak, társadalmi szolgáltatásnak tekintse /elvből/. A lakáspolitikát, a lakásviszonyok kérdése hagyományosan fontos közéleti kérdésnek számít, közérdeklődésre tart számot. Erősek az univerzalisztikus szociálpolitikai tendenciák, részben azért, mert a múlt században hozott szegénytörvények, a szelektív beavatkozás, az ezzel kapcsolatban elkövetett hibák, a rászorultsági vizsgálatok /means test/ visszás hatást tettek a közvéleményre.

Az angol lakáspolitikát pluralisztikus. A beavatkozás módszere többszoros. Egymás mellett élnek különféle történelmi helyzetekben kialakult beavatkozási technikák, különféle szociálpolitikai módszerek. A jelenlegi lakáspolitikai rendszer alapja az 1972-ben elfogadott Housing Act /Lakástörvény/ és az ezt részletkérdésekben módosító Housing Rents and Subsidies Act /Merrett: 1979/. A hetvenes évek második felében a munkáspárti kormányzat kísérletet tett univerzalisztikus lakáspolitikai rendszer kiépítésére, az állami beavatkozás kiterjesztésére, a konzervatív kormányzat ehhez képest visszalépést hirdetett, de elsősorban az államkincstár költségeinek csökkentésére törekedett, és nem javasolt elvi változtatásokat a lakáspolitikai rendszerében.

- Az állami beavatkozásban a közvetlen és közvetett módszerek egyaránt szerepet játszanak.
- A beavatkozás stratégiája többcsatornás, de e csatornák közül kiemelkedő fontosságú a köz által kezdeményezett építésű és birtokolt, a lokális igazgatási testületek kezelésében lévő lakásállomány. A közületi szektor aránya kb. 35%.
- Lakbérkontroll van érvényben, nemcsak a közületi, hanem a privát bérlakásokra vonatkozóan is. A lakbérkontroll központi lakbértestület működésén keresztül érvényesül és épületállományhoz kötött.
- Az alacsony jövedelmű családok lakbértérítést kapnak, means test /rászorultsági vizsgálat/ szerint. 1979-ben térítést kapott a közületi lakásokban lakók több mint 40%-a /Merrett: 1979/.
- A magánlakásépítés terén az alacsony jövedelműek kedvezményes közületi hiteleket kapnak.
- A közületi és a magánlakásépítés között átmenetet képeznek az egyéb, kollektív lakásformák, amelyek ugyancsak speciális hitel- és adókedvezményeket élveznek, mint pl. az építőtársaságok működése.
- Az alacsony jövedelmű családok lakáscélokra külön, járulékos segílyt kapnak, amely a lakásformától független.
- Szervezett lakásügyi tanácsadó szolgálat működik /erre szükség is van a különböző lakásügyi rendelkezések bonyolultsága miatt/.
- A hivatalos lakáspolitikai állásfoglalások felméri az országos lakáshelyzetet, és a hetvenes évek végén mérsékelt mennyiségi és jelentős minőségi hiánnyal számolnak.
- Kísérletek történtek a minőségi lakáskövetelmények normarendszerének megállapítására, a minimális lakásstandard definíciója szolgált alapul a kötelező lakásjavításokra vonatkozó rendeleteknek. A bontási kötelezettségek az alkalmatlan /"unfit"/ lakások definíciójával kapcsolatosak.

- Az építési ütem hullámzó. Lakásberuházásra a GDP 2,7%-át, a tőkebefektetések 15,4%-át fordítják. /ENSZ Annual Bulletin of Housing Statistics 1980./
- A lakáspolitikai beavatkozás hagyományosan a városi régiókra és a városi munkásrétegekre irányul. Nem a legalacsonyabb jövedelmű, a korábbi szegénytörvények hatáskörébe eső rétegek lakáshelyzetének javítása a cél, bár a rászorultsági tesztek segítségével az átlagosnál magasabb jövedelműeket igyekeznek kirekeszteni a kedvezmények köréből. A beavatkozási aktivitás célja egyrészt a városgazdálkodási és városüzemeltetésü szempontból problematikus leromlott városnegyedek felszámolása, másrészt az alacsony és mérsékelt jövedelmű szakképzett munkásság és alkalmazotti réteg lakáspiaci keresletének élénkítése, az ő lakáshelyzetük javítása, terheik csökkentése.
- A támogatásban részesülő családok, a közületi lakásokban lakók általában nem számítanak hátrányosan megkülönböztetettnek /igaz, hogy a közületi támogatások, ráfordítások "hatékonysága" megkérdőjelezhető/. A tanácsi lakások lakói heterogén összetételű csoportot alkotnak. Kevesebb, mint egyharmaduk jövedelme marad az országosan jellemző mediális jövedelmi szint fele alatt. A régibb és kedveltebb ökológiai pozícióju tanácsi lakások körében ennek ellenére tapasztalhatók szegregációs jelenségek.
- A lakáspolitikai jelenlegi változási tendenciáit az ország gazdasági nehézségei determinálják, a gazdasági növekedés lassulása az építkezések visszaesésében érezteti hatását. A nyugat-európai országok átlagához képest a növekedési ütem lassú. A konzervatív kormányzat liberális ideológiája, a korlátozott beavatkozási szemlélet tendenciája erősödik.
Csökkennek a központi, a költségvetési ráfordítások, csökken a közületi lakásépítés és a privát bérlakásépítés szerepe, nő a sajátlakásépítés aránya.
- Egyre nagyobb szerepet játszik a központi területi tervezés, ez a közvetett központi beavatkozás egyik legfonto-

sabb eszköze. Ez nyilvánul meg a közigazgatási rendszer újjászervezésében, a lokális kormányzat szerepének megnyirbálásában és különböző regionális tervek készítésében, valamint a végrehajtásukra hivatott szervek létrehozásában.

Egyesült Államok

Erősek a liberális gazdaságpolitikai szemlélet hagyományai. A gazdaságpolitikai stratégiák a lakásszférában is növekedésközpontuak, a termelés növelésére orientáltak. A jóléti állam eszméinek terjedése ujkeletü és korlátozott. A lakáskérdés sokkal kevésbé áll a közérdeklődés középpontjában, mint Nyugat-Európában.

Az állam szerepe hagyományosan az állampolgárok egyenlő esélyeinek biztosítása, a beavatkozási igény így minimális. Az alapvető ellátottság terén tapasztalható különbségek ezek szerint a gazdasági teljesítmények különbözőségéből adódnak, és így jogosnak tételeződnek, sőt végső fokon a gazdasági aktivitás racionális hajtóerejének tekintendők.

A lakáspolitikai beavatkozás és általában a szociálpolitikai beavatkozás módszerei a XX. században alakultak ki a gazdasági válság hatására. A módszerek így hagyományosan szelektívek, reziduálisak.

Beavatkozás igénye csak abban az esetben merül fel, ha az alapellátottság terén szélsőséges lemaradás tapasztalható. Elvileg egy állampolgár sem nélkülözheti az alapellátást, de a felsoroltak értelmében a központi támogatásra és a beavatkozásra való rászorultság egyben hátrányos megkülönböztetést jelent.

Számottevő lakáspolitikai beavatkozásra és szociálpolitikai akcióra nem került sor egészen a gazdasági válságig, azután is megmaradt azonban a beavatkozás erősen szelektív jellege.

Az állampolgári lakásjog elismerését csak a második világháború után, az 1949-ben hozott lakástörvényben fogalmazták meg. A jelenlegi lakáspolitikai rendszer alapelveit az 1972-ben elfogadott Lakástörvény és Lakásberuházási törvény körvonalazza.

Nagyobbszabású szövetségi lakásprogramok 1973 után indultak, a lakáspolitikai terén azonban az egyes államok eltérő módszereket követnek, önállóságuk számottevő, és a helyi kormányzat szerepe nagyobb, mint a központi szerveké.

- Az állami beavatkozásban a közvetett módszerek játszanak fontosabb szerepet, elsősorban az adó-, másodsorban a hitelkedvezmények, harmadsorban a vissza nem térülő támogatások.
- A beavatkozási stratégia többcsatornás, de a közvetlen technikák csak kiegészítő szerepet játszanak.
- A közületi lakástulajdon aránya elenyésző /2-3%/, csak a városi lakásállományra szorítkozik, és az építési arányok sem növekszenek.
- A lakbérkontroll gyakorlatilag nem játszik szerepet, csak átmenetileg került rá sor, a háború időszakában. Az építési tevékenység elősegítése érdekében feloldották. Csak a közületi lakások lakbéréi kontrolláltak.
- Az alacsony jövedelmű családok mérsékelt hiteltámogatást és egyes államokban lakbértérítést kapnak.
- Lakássegélyrendszer kiépülőben van, egyes államokban bevezették, de összesen csak a családok kb. 2%-ára terjed ki, és csak a nagyvárosokra.
- Központi /szövetségi/ támogatásban részesülnek az érdekelt piaci intézmények is - építési vállalatok, beruházó cégek - adókedvezmény formájában, termelésnövelő célzattal.
- A központi lakáspolitikai nyilatkozatok a lakásigényt a lakáspiaci kereslettel azonosítják, és nem foglalkoznak a lakáshiány számításával. A közvéleményben a lakáskérdés fontossága kisebb szerepet játszik, mint a nyugat-európai országokban.
- A megfelelő lakáskörülmények biztosítása és a minőségi feltételek megteremtése a városi igazgatási testületek által szervezett szanálási programok, valamint a szövetségi támogatások és hitelek, rehabilitációs segélyek elosztása

utján történik. A lakáspolitikai végrehajtása gyakorlatilag a városi, helyi igazgatási testületek feladata.

- Az építési ütem hullámzó. A GDP 5,0%-át, az összes tőkebefektetés 27,7%-át fordítják lakásépítkezésekre, többet, mint pl. a lakáspolitikai terén hagyományosan igényes Nagy-Britanniában.
- A lakáspolitikai célok végrehajtását a helyi - municipális igazgatási testületek konrollálják. A föderatív köz-igazgatási rendszer folytán a helyi testületek önállósága nagy, és a gyakorlati lakáspolitikai terén nagyok a területi eltérések.
- A társadalompolitikai beavatkozás hagyományosan szelektív és reziduális szemléletű.
- A közületi lakások a legalacsonyabb jövedelmű családok lakásai. A lakók jövedelme 75 százalékban alatta marad az országra jellemző mediális jövedelmi szint felének. A lakók többsége ugyanakkor szinesbőrű is, vagy valamelyik hátrányos helyzetű etnikai csoport, bevándorló csoport tagja. A közületi lakások juttatása egyben hátrányos megkülönböztetést is jelent.
- A lakáspolitikai irányzatok változását itt is a konzervatív irányzatok előretörése, a be nem avatkozó, liberális ideológiák hangoztatása jellemzi. A közületi ráfordítások, a jóléti programok szerepe csökkent. Ugyanakkor erősödik az igény egy országosan egységes, konzisztens lakáspolitikai megfogalmazására.
- A korábbi szelektív és a Nyugat-Európában kísérletként alkalmazott univerzális beavatkozási módszerek rossz tapasztalati nyomán felmerült, hogy a lakássegélyrendszer illetőleg a lakáspolitikai támogatások rendszere az adórendszerbe és ezzel együtt a családoknak juttatott általános jövedelemkiegészítés rendszerébe épüljön be /Burns, Grebler: 1977/. Mindez még csak az elvek szintjén fogalmazódott meg, gyakorlati téren még nem vezették be.

Német Szövetségi Köztársaság

Erősek a központi beavatkozás hagyományai. A jóléti állam eszméi már igen korán, már a múlt században megfogalmazódtak. A XIX. század végén és a XX. század első felében nagyarányú közületi lakásépítkezésekre került sor, gyakorlatilag a hatvanas évekig lakbérkontroll volt érvényben, és tulnyomó volt a közületi támogatással történő lakásépítkezések aránya. A háboru utáni gazdasági fellendülés hatására a lakáspolitikai stratégia átalakult. A beavatkozási rendszer sok tekintetben hasonlóvá vált az Egyesült Államok gyakorlatához, amennyiben termelésközpontu volt, és az indirekt beavatkozási módszereken alapult. Ugyanakkor megőrizte a korábbi évek alapelvei közül azt, hogy az indirekt beavatkozási módszerekkel a lakásgazdálkodás, a lakásrendszer nagyobb hányadát kontrollálja. A jelenlegi lakásrendszer alapelveit az 1970-es lakásreform fogalmazta meg.

- Az állami beavatkozásban egyaránt szerepet játszanak a közvetlen és közvetett módszerek, az utóbbiak szerepe növekszik.
- A beavatkozás többszatornás. Az építések egy részét különböző közalapítványokból erősen, kb. az építési költségek 60%-áig támogatják. A támogatott építkezések aránya azonban csökken. 1952-ben 43, 1958-ban már csak 29%.
- A közületi lakásforma aránya kb. 30% /ENSZ monográfia 1978/. Aránya csökken.
- Az adókedvezményben részesített lakásépítési forma aránya nő. 1949 és 1969 között az építkezések több mint 75%-a részesült építési vagy telekadókedvezményben, és kapott valamilyen formában közületi támogatást.
- Az építkezések egy részét különböző adóalapítványokból is finanszírozzák.
- A támogatások elsősorban a magánlakásépítés élénkítésére irányulnak, mind a sajátlakásépítés, mind a bérbeadási céllal történő magánépítkezések terén.

- A sajátlakásépítés az NSzK-ban is megélénkül, de a bérbeadási céllal történő magánépítkezések aránya is jelentős, főleg a közületi támogatások folytán. A bérlakásforma aránya magasabb, mint Európában általában.
- A hagyományos lakbérkontrollt a hatvanas években oldották fel. Ezzel egyidőben általánossá vált a lakássegélyrendszer.
- A lakássegélyrendszer célja, hogy a lakberek követhessék a jövedelmek és az építési költségek változását, úgy, hogy az építkezések továbbra is rentábilisak lehessenek. A cél tehát voltaképpen az, hogy a magántőke továbbra is legyen aktív és érdekelt a lakásépítkezésekben. A bérlakásban élők 10, a sajátlakásban élők 2%-a kap lakássegélyt, összesen 1,7 millió család, de a nyugdíjasok részesedése nagyobb. A támogatásban részesített családok kétharmada nyugdíjas /1978-as adat/.
- Az építési beruházások közületi támogatása igazodik a felújítási, korszerűsítési és városfejlesztési programokhoz. Utóbb az energiatakarékossági programmal kapcsolatban is adnak közületi támogatásokat.
- A lakásszféra támogatása nem csak cél, hanem pl. a városfejlődés és városnövekedés kontrolljának egyik eszköze.
- A közületi támogatásokat tekintve a nyugatnémet lakásépítkezéseknek háromféle kategóriája létezik: a közalapítványokból történő szociális lakásépítés, ennek az aránya 15-20%, a különféle adó-, telek- és hitelkedvezményekben részesülő építkezések, a hetvenes években ez tette ki a lakásépítés nagyobb részét és a kedvezményekben nem részesülő lakásoké, ezeknek az aránya is nő, 20-25%.
- A lakáshiány a hivatalos becslések szerint a hatvanas években gyakorlatilag megszűnt. Az olcsó bérű lakások terén azonban a kereslet és kínálat nincs egyensúlyban.
- Az építési ütem a hatvanas évek végén és a hetvenes évek közepén volt a legmagasabb. Azóta valamelyest csökkent. Lakásberuházásra a nemzeti össztermék 6,5%-át, az összes

tőkebefektetések 29,0%-át fordítják, az európai átlagnál lényegesen többet.

- A közvetett lakáspolitikai támogatási formák nem kötődnek meghatározott társadalmi csoportokhoz. A közvetlenül támogatott, közületi lakásépítési formák olyan meghatározott társadalmi csoportokhoz kötődnek, mint az alacsony jövedelműek, sokgyermekesek, rokkantak, időskorúak, nyugdíjasok.

Svédország

Lakáspolitikai rendszerére a hagyományos, a két világháború közötti időszakban kialakult nagyfokú állami beavatkozás jellemző. A jóléti állam eszméi a közvéleményben mélyen gyökereznek. A több évtizedes szociáldemokrata kormányzat és a jóformán megszakítatlan gazdasági fejlődés módot adott arra, hogy az állami beavatkozás gyakorlata a nyugat-európai országok körében itt közelítse meg a legjobban a jóléti állam elméleti normáit.

- Az állami lakáspolitikai beavatkozás közvetlen és közvetett formái szerves egységet alkotnak abból a célból, hogy a piaci viszonyok, a privát verseny hatását a legnagyobb mértékben kiküszöböljék.
- A beavatkozás többszintű. A közvetlen közületi építkezések, a kollektív /hagyományos szövetkezeti/ formák pénzügyi támogatása és telekellátása, a magánlakásépítés és családiházépítés hiteltámogatása egyaránt szerepet játszik.
- A szövetkezeti tulajdon aránya magas, 53%, a lokális kormányzati szerveké 23%, az állami tulajdoné 5% /1978/.
- A közületi lakásépítés jelentős hányada szatelliták formájában valósul meg.
- A beruházásban nagyjából egyharmad-egyharmad arányban vesznek részt a közületek, a szövetkezeti társulások és a magánberuházók.

- Jelentős az állami hitelek szerepe. Állami hitellel épül a családi házak 88, a blokkházak 98%-a /1979. Housing, Building and Planning in Sweden. 1981./.
- Lakbérkontroll van érvényben, mind a közületi, mind a magán bérlet terén. Az ellenőrzést a helyi igazgatási szervek /municipalítások/ végzik. A lakbérszint megállapítása a lakók érdekvédelmi szervezetének bevonásával tárgyalások útján történik. A kontrollált lakbérek és a tényleges építési költségek megtérülését biztosító lakbérek közötti csuszást kamatmentes állami hitelekkel hidalják át.
- Lakássegélyrendszer van érvényben. Ez többért: az állami segély a családi jövedelemhez és a családnagysághoz igazodik. A helyi hatóságok és az állam kombinált lakássegélye /- amely ezen felül adható - / a lakásköltségek és a jövedelem függvénye, a kiegészítő támogatás pedig a nyugdíjrendszerhez kapcsolódva az átlagos jövedelemszint alattiak számára nyújt jövedelemkiegészítést, rászorultsági teszt alapján.
- Lakássegélyt kapnak a gyermekes és az alacsony jövedelmű családok /1977: 580.000 család/, továbbá a nyugdíjasok 43%-a /695.000 család/ lakásformától függetlenül.
- A hivatalos politikai állásfoglalások a hatvanas évek közepe óta nem számolnak lakáshiánnyal, bár helyi tulkereslet előfordul a lakosság belső /É-D/ migrációja következtében.
- Az építési ütem magas és meglehetősen egyenletes. Lakásberuházásokra a GDP 4,6%-át, az összes tőkebefektetés 23,6%-át fordítják.
- A lakáspolitikai célok meghatározásában és a végrehajtásban nagy a helyi hatóságok /municipalítások/ szerepe. Ezt szolgálja a területi tervezés rendszere is.
- A közületi és területi tervek készítése az állami beavatkozás egyik fontos eszköze. A területi egységek tervekészítésre kötelezettek és végrehajtásukért felelősek, felelő-

sek ezen kívül a lakásépítési és korszerűsítési programokért és a lakásügyi támogatások elosztásáért, szerepet játszanak a hitelek elosztásában is.

- A beavatkozás és kontroll egyik legfontosabb, jól bevált eszköze a telekhasználat és telekforgalom kontrollja.
- A társadalmi beavatkozás alapvetően univerzalisztikus célokat tart szem előtt. A lakást elvileg, mint társadalmi szolgáltatást tekinti. Az időskorúaknak, rokkantaknak, az alacsony jövedelműeknek kiemelt támogatást ad ugyan, de a hitel- és adókedvezmények, a kollektív lakásformák támogatása célszerű, nem lakásformához kötött.

Franciaország

Mai lakáspolitikai rendszere lényegében a második világháború után fejlődött ki a két világháború közötti időszakban megteremtett alapokon.

A lakásviszonyok rendezése a családpolitikai és népesedési program része volt.

A lakáspolitikai módszerek lényeges változáson mentek keresztül /Duclaud Williams: 1978/. A második világháború előtt itt is a közületi lakások építése tűnt a legmegfelelőbb formának. A háború után az indirekt lakástámogatás újabb szervezeti formái alakultak ki. Az alacsony szinten rögzített lakbéreket 1948-ban szabadították fel, általánossá vált a mérsékelt lakbérű /HLM/ lakások építése. A mai lakásrendszer alapelveit 1977-ben fogalmazták meg.

- Az állami beavatkozás terén a közvetlen formák a háború után fokozatosan háttérbe szorultak, a hetvenes évek végén már a közvetett formák az uralkodóak. Ezzel azonban a lakásszféra tulnyomó részét kontrollálják.
- A beavatkozó stratégiája többcsatornás. 1950 óta a legfontosabb szerepet a sajátlakásépítés elősegítése, az állami lakáshitel-alap /Credit Foncier/ játssza.
- A közületi támogatások mértéke szerint a következő szektorokat különböztetik meg:

- = közületi bérlakások,
 - = kedvezményes kölcsönökkel épülő, alacsony lakbérű bérlakások /HLM szektor, jövedelemhatár szerinti fokozatokkal/
 - = állami prémiumokkal épülő lakások, maximált alapterülettel, a HLM szektorénál magasabb jövedelemhatárokkal
 - = jövedelemhatár nélküli, kölcsönökkel épülő sajátlakásépítés.
- A sajátlakásépítés kiemelt támogatást kap, sőt kedvezményes hitelekkel elősegítik a bérlakások eladását a bennük lakóknak.
 - A közületi lakásszektor aránya 10-15%.
 - Kedvezményes hitelt a magánlakásépítés költségeinek mintegy 60%-áig nyújtanak, ennél magasabb volt az un. LOGECO - olcsó típuslakások - támogatás /70-80%-os/, de ezt a kategóriát minőségi igénytelensége miatt megszüntették.
 - A hitelekkel támogatott magánépítkezések aránya kb. 30%.
 - A HLM szektor a magántőke felhasználásával történő, de mérsékelt lakbérű lakások építését jelenti. A mérsékelt lakbéreket részben adómentességgel, speciális kölcsönfolyósító pénztárak bevonásával, és alacsony, a családi jövedelmekhez igazodó kamatokkal biztosítják. /A kölcsöntörlesztési kamatok a családi jövedelmekhez igazodóan 3-1%-osak, illetőleg a kölcsöntörlesztés kamatmentes./
 - A HLM szektor jelentősége nő, 1952-ben még csak 10%, 1975-ben már 30% volt. Építését és elosztását az államtól független társadalmi szervek végzik. Az elosztás alapja egységes pontrendszer, a rászorultságnak megfelelően.
 - Lakássegélyrendszer van érvényben. Meghatározott társadalmi csoportok számára a lakásterheket csökkentő támogatásokat folyósítanak. A bérlakásban élők 25%-a, a sajátlakásban élők 7%-a kap támogatást, illetve lakbértérítést.
 - A korábbi lakbérkontrollt részleges lakbér szabályozási rendszer váltotta fel. Ez nem terjed ki a teljes lakásszektorra. A lakberek megállapítása flexibilis.

- A társadalmi beavatkozás hagyományosan a közepes és annál alacsonyabb jövedelmű munkásrétegek és tisztviselők érdekében történik, tehát nem kizárólag a legalacsonyabb jövedelműek érdekeit szolgálja.
- A különleges támogatást élvező rétegek közül a következők a legfontosabbak:
 - = fiatal házasok - építési hitel és lakbérhozzájárulás
 - = időskorúak - építési hitel és lakbérhozzájárulás
 - = egyetemisták
 - = 25 évnél fiatalabb munkások
 - = építőipari munkások
 - = rokkantak, mozgásképtelenek, fogyatékosok
 - = egészségtelen lakásban lakók.
- A lakásépítési ütem viszonylag egyenletes.
- Lakásberuházásra a nemzeti össztermék 6,8%-át, az összes tőkebefektetés 31,4%-át fordítják. Növekszik a magánberuházások szerepe.
- A lakássegélyrendszer keretében igyekeznek a támogatási rendszert függetleníteni a lakásállománytól /1947 óta/.
- A lakássegélyrendszer szelektív jellegű, célja az igényoldal támogatása.

Hollandia

A mai lakáspolitikai rendszer alapjai a század első évtizedében alakultak ki. Erős hagyományai vannak az univerzalisztikus beavatkozási formáknak.

- A közvetlen és közvetett beavatkozási módszerek egyaránt szerepet játszanak.
- A beavatkozási stratégiák többszintűek.
- A közületi lakásépítési formák részesedése magas /45-50%/, de az új építkezésekre fordított állami költségvetési összegek csökkennek.

- A közületi építkezési formák között a szövetkezeti és a szubvencionált bérlakásépítés a legfontosabb.
- Az összes lakásépítés mintegy kétharmada valamilyen formában támogatott.
- Lakbérviasszatérítési rendszer van érvényben, bár még nem széles körben /1978/. Célja elsősorban a korszerűsítés lakbéremelő hatásának kiküszöbölése.
- A bérlakásban élők 14%-a, a saját lakásban élők 0,4%-a kap lakbértérítést, illetőleg lakássegélyt, amelynek mértéke lehetővé teszi, hogy a jövedelmük "ésszerű hányadát" költsék lakásra.
- Speciális hiteleket nyújt az állam bizonyos, meghatározott célokra - pl. lakáskorszerűsítés, energiatakarékosági és környezetvédelmi célú beruházások, rekonstrukciós programok.
- A sajátlakásépítés és a lakástulajdon prioritást élvez, a bérleti időtartamtól függő különféle kedvezményekkel a bérlő megveheti a lakását.
- A sajátlakásépítést állami kedvezményekkel és a magántőke bevonásának elősegítésével is élénkitik.
- Állami támogatást élveznek a kollektív tulajdonformák, szövetkezetek, építőtársaságok, hiteltársaságok.
- A privát bérlakások szerepe csökken.
- Speciális lakásformákat rendszeresítettek pl. a fiatal házaspárok és az egyszemélyes háztartások számára, átmeneti jelleggel /"induló otthon, 1-2 személyes"/.
- Az építési ütem egyenletes. A nemzeti össztermék 6,2%-át, az összes tőkebefektetés 28,7%-át fordítják lakásberuházásra.

Kanada

A lakáspolitikai beavatkozás módszereit erősen meghatározza az ország területi adottságainak sokrétősége, a föderatív államigazgatási rendszer, amely sok tekintetben hasonló feltételeket teremt az egyesült államokbeli lakáspolitikához, de a jóval alacsonyabb egy főre jutó nemzeti jövedelem, a szélsőséges területi fejlettségi különbségek és a nagyfokú gazdasági függőség elkerülhetetlenné teszi a nagyobb fokú állami beavatkozást. A jelenlegi lakáspolitikai gyakorlatot az 1977-es Lakástörvény határozza meg.

A kanadai lakáspolitikai rendszer átmenetnek tekinthető a liberális, minimális állami beavatkozást gyakoroló egyesült államokbeli és a jóléti állam elvein alapuló nyugat-európai gyakorlat között. A városfejlődést befolyásoló legfontosabb eszköz a telekhasználat kontrollja, a városi telektulajdon elve és a telekbérletek, a tartós bérbeadás rendszere.

A bérlakások aránya magas, 40,0%, de kezelésük terén, újszerű módon kísérletet tettek a lépcsőzetesen emelkedő lakberek /az infláció követése/, illetőleg az időben csökkenő kedvezmények /60-10%/ rendszerére. A kedvezmények csökkentése nem automatikus, a családi jövedelmek, a családi körülmények mérlegelése alapján történik.

- Az állami beavatkozásban a közvetett módszerek szerepe a legfontosabb. A direkt állami lakásépítés és -elosztás aránya elenyésző. A közületi lakástulajdon csak néhány százalék.
- A lakáspolitikai beavatkozás stratégiája többcsatornás. Legnagyobb jelentősége a magánlakásépítés, a családi házas építés támogatásának van. Az állami építkezések aránya csökken. A lakásépítés közületi támogatásának legfontosabb eszköze a lakásépítési törvény alapján a Kanadai Jelzálog és Lakásépítési Egyesület, amelynek alaptőkéjéhez az állam járult hozzá, és amely kedvezményes hiteleket folyósít szociális lakásépítésre, vállalati lakásépítésre, rehabilitációs beruházásokra, telekvásárlásokra és területelőkészítésre, közművesítésre.

- A lakásépítési törvény értelmében finanszírozott lakások aránya is csökken, 1978-ban 32,7%, 1979-ben 16,9%.
- Bizonyos lakástípusok terén hiány tapasztalható /pl. a kis alapterületű, olcsó lakástípusok terén/.
- Az állami eszközök legnagyobb részét az ingatlanpiac ki-egyensúlyozására fordítják.
- A lakások minőségéről, állagmegóvásáról, felújításáról és a nagyvárosok rekonstrukciójáról a Lakástörvény intézkedett. Ennek értelmében az állami hitelbank ilyen célú kedvezményes hiteleket folyósít.
- A lakásépítési ütem egyenletes és mérsékelten növekszik. Lakásberuházásokra a GDP 4,7%-át, az összes tőkebefektetés 20,4%-át fordítják.

Dánia

A dán lakáspolitikai beavatkozás hagyományos feladata a század első felében a nyugat-európai és északi országok gyakorlatához hasonlóan a városi bérházállomány fejlesztése és bérbeadási feltételeinek javítása volt. A két világháború között jelentős számú állami bérlakás épült. A módszerek 1945 után megváltoztak. A közületi bérlakásállomány szerepét egyre inkább átveszik a közvetett eszközökkel támogatott magánlakásépítési formák, mindenekelőtt a szövetkezeti tulajdon. Ennek a szerepe folyamatosan növekszik.

- A közvetlen és közvetett módszereket együttesen használják, az utóbbiak szerepe nő, a kedvezményes építési kölcsön a legfontosabb eszköz.
- A beavatkozás itt is többszintű, épülnek közületi bérlakások is, arányuk az összes lakásállomány 23,5%-a /de számottevő az állami támogatással működő "nem profilra orientált" társaságok tevékenysége is - 16,5%/.
- A magánlakásépítéshez különböző hitel- és adókedvezményeket ad az állam. A beavatkozás súlypontja erre a szférára tevődött át.

- Lakbérkontroll van érvényben. A lakberek növekedési üteme így alatta maradhat a fogyasztói árak növekedési ütemének. A lakbérkontroll az épületállomány meghatározott részéhez kötődik.
- Bevezették a lakbértéritések és lakássegélyek rendszerét, de ez csak a bérlakásokra szorítkozik.
- A bérlakásban élő családok 31%-a kap téritést, a lakbér nagyságától, az egy főre jutó jövedelemtől és a családnagyságtól függően.
- Lakáshiánnyal a hivatalos nyilatkozatok nem számolnak.
- Az építési ütem viszonylag egyenletes, a GNP 5,6%-át, az összes tőkebefektetés 29,5%-át fordítják lakástermelésre.

FÜGGELÉK

A/ Elkészült zárótanulmányok jegyzéke

- Angelusz Róbert-Nagy Lajos Géza-Tardos Róbert: Tendenciák a szociálpolitikai közgondolkodásban.
- Antal Z. László: Beteg-ut elemzés. /Az érszükületes betegek ellátásának vizsgálata. /
- Bognár Gusztáv: A szociálpolitikai ellátás kérdései Szeged város három körzetében - felderítés és szociális terepmunka.
- Garbacz Teréz: A pesthidegkuti lakótelep tapasztalatai, tanulságai.
- Dr. Gönczöl Katalin: A bűnözés társadalmi reprodukciója.
- Hegyesi Gábor-Sik Endre: Vésztő szociálpolitikája.
- Horváth Ágota: A szociális otthonok.
- Lukács Péter-Várhegyi György: Általános iskolai szolgáltatások.
- Péteri János: Szociálpolitikai tartalmak a sajtóban.
- Ladányi János-Csanádi Gábor: Budapest - a városszerkezet történetének és a különböző társadalmi csoportok városszerkezeti elhelyezkedésének nem-ökológiai vizsgálata.
- Závada Pál: Munkák és munkások a pásztói műhelyekben.
- Krémer Balázs: Tanulmány az ipari munkák és munkások megbecsültségéről és tagozódásáról.
- Léderer Pál: A tanácsi szociálpolitika szervezetrendszere.
- Léderer Pál-Szalai Julia: Az óvodarendszer szociológiai és szociálpolitikai kérdései.
- Szalai Julia-Vajda Ágnes: A pszichiátriai járóbeteg ellátás és a mentálhigiénés szükségletek - szociológiai szemszögből.
- Dr. Gayer Gyuláné-Krausz Éva-Hatos Gyula: Az 1961-1964 között született középsúlyos értelmi fogyatékos fiatal felnőttek helyzetének vizsgálata.
- Széman Zsuzsa: Az időskorúak problémái az idősek saját megítélése szerint.

B/ Megrendelt és elkészült tanulmányok jegyzéke

- Angelusz R.-Nagy Lajos G.-Tardos R.: Előzetes tájékoztatás az 1984. Őszen végzett szociálpolitikai közvéleménykutatás eredményeiről.
- Angelusz-Tardos: Szociálpolitikai kérdések a közgondolkodásban.
- Aranyosy Andrásné: A szociális otthonok problémái.
- Balogh Ágnes: Az óvónőképzés pszichológia tananyagának szociálpolitikai elemzése.
- Berey Katalin: A lakáspolitikai stratégiák típusai.
- Dr. Bobvos Pálné: Egy dél-alföldi község államigazgatási szervezetének szociálpolitikai szervezete.
- Bodor Péter: A segélyezési célu környezettanulmány jogi szabályozása.
- Dr. Bognár Gábor: A tanácsi államigazgatási szervek szociálpolitikai tevékenysége Szeged városban.
- Dr. Bognár Gábor: A szociálpolitikai ellátás kérdései Szeged város három körzetében.
- Dr. Bognár Szabolcs: Az államigazgatási ágazatok szervezeti problémái a családvédelem gyakorlatában.
- Berki Erzsébet: A jövedelmi folyamatok vizsgálata szociálpolitikai nézőpontból.
- Berki Erzsébet: Jövedelemviszonyok /1972., 1977., 1982./
- Berki Erzsébet: Az SZKP szociálpolitikájának kérdései.
- Berki Erzsébet: Szociálpolitika a fejlett szocialista társadalomban.
- Berki Erzsébet: A Szovjetunió szociálpolitikájának parasztságra irányuló intézkedései.
- Berki Erzsébet: A szovjet szociálpolitika egyes elemei.
- Berki Erzsébet: A Szovjetunió társadalombiztosítási rendszere, szervezeti felépítése.

- Berki Erzsébet: A szovjet szociálpolitika egyes elemeinek ismertetése.
- Dr. Biró Györgyi: Történet egy orvosról, aki 90%-os rokkant és értelmes, hasznos munkavégzésre vágyik /esettanulmány/.
- Dr. Biró Györgyi: Idős szülők és gyermekeik viszonya néhány eset kapcsán /esettanulmány/.
- Bokor Judit: A szociálpolitika irányítási rendszere Finnországban.
- Bokor Rózsa: Egy szövetség megszületése. Egészségügy és szociálpolitika.
- Dr. Czucz Ottó: A szociálpolitikai szervezetrendszer és a jogi szabályozás.
- Csalog Zsolt: Jegyzetek a cigányság támogatásának kérdéséről.
- Csanádi G.-Ladányi J.: Néhány megjegyzés a klasszikus ökológia előfeltevésein alapuló városmodellekkel kapcsolatban - Budapest példája.
- Csizmadia Andor: A szociálpolitika szervezetrendszere.
- Darvas Ágnes-Kovács András-Szőcs Ágnes: Iskola és napközi Gyálon /esettanulmány/.
- Daru Gerőné: A magyar vakügy és főbb problémái.
- Deák Ágnes: Csehszlovákia szociálpolitikai szervezeti rendszere.
- Dés Magdolna: Tapasztalatok az állami gondozottak óvodájáról.
- Dés Magdolna: Óvodai tanterv-elemzés.
- Érdélyi Ildikó: Fiatalkoru narkománokkal szerzett tapasztalatok /Életmód-felderítés-kezelés/.
- Ernst Gabriella: Az öregkoru népesség lakáshelyzete.
- Farkas Katalin: A szociálpolitika és intézményei Norvégiában.
- Farkas István: A szociálpolitikai munkamegosztás jelenlegi helyzete a finanszírozás tükrében.
- Fekete Gyula: A létminimum-számítás módszerei.
- Fekete Gyula: A létminimum becslése.

- Fodor Katalin: Mentálhygiéne-szociálpolitika-közművelődés.
- Fogarasi István: Iskola és napközi Gyálon.
- Dr. Forgács Ádám: A nyugdíjrendszer fejlődése és problémái Magyarországon.
- Forgó Györgyné: A gyermekgondozási segély méltányossági ügyek elbírálása során szerzett tapasztalatok.
- Frey Mária: Szociálpolitika a Német Szövetségi Köztársaságban.
- Gara Judit: Szociálpolitika Svédországban.
- Garbacz Teréz: A házi szociális gondozás néhány sajátosságai.
- Garbacz Teréz: A méltányossági alapon gyermekgondozási segélyt kérők társadalmi helyzetéről.
- Gács Endre: Az angol szociálpolitika szervezeti rendszere.
- Gere Ilona: Az egészségkárosodás társadalmi hatásai.
- Gere Ilona: Néhány kritikai észrevétel a 8/1983.sz. rehabilitációs rendelethez.
- Goldschmidt Erzsébet: Napközi a szociálpolitikában.
- Dr. Gondos Anna-Hegyesi Gábor: Egy nem állami szolgáltató intézmény a szociális ellátás rendszerében.
- Dr. Gönczöl Katalin: Szegénység és bűnözés.
- Dr. Gönczöl Katalin: Egy koordinált szociálpolitika kialakításának modellje.
- Gyetvai Ágnes: A tanácsi szociális munkáról.
- Győri Péter: Idős koruak jövedelmi helyzete 1982-ben.
- Dr. Hartai Ernő: Feldolgozatlan élettörténeti konfliktus kihatása a későbbi élethelyzetek megoldására /eset-tanulmány/.
- Halász Gábor: A költségvetési intézmények integrációjának helyi tapasztalatai és hatása az alapellátásra.
- Halászné dr. Hetesi Erzsébet: A beavatkozás határai /eset-tanulmányok/.

- Hegyesi Gábor: Gondolatok a kommunális szociálpolitikáról.
- Horváth Katalin: Gondolatok a fogyatékosok helyzetének javítására.
- Illésfalvi Béla: A hallássérültek /süketek és nagyothallók/ társadalmi integrációjának helyzete.
- Dr. Jurth Rudolf: A nyugdíjas állomány főbb mutatóinak alakulása a 70-es évektől.
- Dr. Jurth Rudolf: Társadalombiztosítási ellátások alakulása 1950-1982.
- Kaszásné Leveleki Magdolna: Szociálpolitika a Videotonban.
- Kozák Istvánné: A cigány lakosság helyzetének javítása érdekében hozott központi határozatok végrehajtását akadályozó tényezők.
- Kőrössy Judit: Egy iskola működészavari nyolcadik osztályban /esettanulmány/.
- A LARES Humán Szolgáltató Kiszövetkezet Alapszabálya.
- Dr. Lévai János: Adalékok az időskorúak, nyugdíjasok helyzetének megismeréséhez.
- Ludassy Mária: Szabadság, egyenlőség, igazságosság...
- Lukács Péter-Várhegyi György: Válság vagy megújulás. /Szolgáltatás és szociálpolitika az iskoláskorúak körében/
- Marin Ferenc: A budapesti zálogházak vizsgálata.
- Dr. Müller György: A tanácsi szociálpolitika szervezete.
- Novák Péter: A szociális segélyezés helyzete, problémái és a továbbfejlesztés főbb irányai.
- Novák Mária: A munkahelyi ártalmak szerepe a rokkantosságban.
- Novák Mária: Rokkantosság...
- Novák Mária: A rokkantak egyéni és társadalmi problémái az életutak tükrében.
- Nógrádi Gáborné: A szociális gondozás helyzete.

Nyirő András-Papp Éva: Költségvetési intézmények szervezeti integrációja egy városban.

Dr. Pap Sarolta: A környezettanulmányra vonatkozó jogszabályok és a gyakorlat ellentmondásai a gyámügyi eljárásban.

Péteri János: Szociálpolitika a sajtóban.

Patkós Gyula: Visszaemlékezés Szolnok megyében ideiglenes jelleggel működő családvédelmi szervezetre /és javaslat-tétel az egységes családvédelmi szervezet kialakításához/.

Pőczéné Molnár Éva: Elutasítás vagy önkéntes visszavonás.

Dr. Radnai György: "Tervfejlődés" a költségvetési intézmények körében.

Szabó Istvánné: Az időskorúak szociális gondozása, alapellátásként.

Szabó László: Iskola és szociálpolitika.

Dr. Szeben Éva: A társadalmi juttatások és a bérek kapcsolata.

Sik Endre: A magyar szociálpolitika szereplőinek magatartása a "hosszu" 80-as években.

Szitányiné Tüzkő Julianna: A Beveridge-terv fogadtatása Magyarországon, mint a megelőző eszmei viták következménye.

Sövényházi Csilla: Napközi nélkül. Szociális ellátás néhány hátrányos helyzetű iskolában /esettanulmány/.

Szilágyi Izabella: A római katolikus egyházi szeretetszolgálat.

Telkes József: Mentálhigiénés szolgáltatások. /A hazai mentálhigiénés ellátásunk néhány problémája./

Tóth Gábor: Esettanulmány budapesti iskoláskorúak körében végzett szolgáltató tevékenységről.

Dr. Tóth László: Családgondozói /segítői/ terepmunka kísérlet Hajdu-Bihar megyei tapasztalatai.

Dr. Orolin Zsuzsa: A család életének és funkcióinak és a társadalmi termelés szervezetének összhangja.

Várhegyi György: Gyerekek iskolai ellátása, felügyelete egy fővárosi mammut-iskolában.

- Várhegyi Gy.-Lukács P.: Az általános iskolai szolgáltatás és szociálpolitika.
- Vargáné Gazsó Györgyi: A házi gondozástól a szociális otthonig /esettanulmány/.
- Dr. Vermes Miklós: A pártfogó felügyelet hatékonyságának vizsgálata.
- Vass Dezső: Munkaerő-közvetítés. Foglalkoztatás- és szociálpolitikai összefüggések.
- Dr. Vavró István: Iskolai végzettség, társadalmi helyzet, * bűnözés.
- Závada Pál: Iparfejlesztési, foglalkoztatási jellegzetességek pásztói példákkal.
- Závada Pál: Motivumok a Nógrád megyei ipartelepítés történetéből.
- Dr. Erdélyi István: A gyermek- és ifjúságvédelem megelőzési dominanciájú továbbfejlesztési koncepciója.
- Dr. Cseres Judit: A gyermek- és ifjúságvédelem átfogó fejlesztése.
- Zám Mária: Esettanulmányok. /A szociális gondozásról./
- Baumgarten Karola: Állami gondozott gyermekek társadalombiztosítási kérdései.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

